

MANEEM

K A D

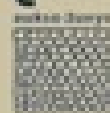
GREIT GRISIM

18

POKALBIŲ

apie PASITRAUKIMĄ

! VAKARUS 1940-1944 M.

MANĖM, KAD GREIT GRĮŠIM

18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus
1940–1944 m.

Gražina Pilypienė
40102@manoknyga.lt
manoknyga.lt - Savanoriai, Vilnius
(40102)

Knygos leidimą parėmė:

LIETUVIŲ FONDAS, JAV AUDRONĖ IR ŠARŪNAS UŽGIRIAI

Informacinis partneris

Įvadinių straipsnių autorės:

LAIMA PETRAUSKAITĖ VANDERSTOEP

DALIA STAKYTĖ ANYSIENĖ

DALIA CIDZIKAITĖ

Knygos dailininkė

AGNĖ DAUTARTAITĖ-KRUTULĖ

© Dalia Cidzikaitė, sudarymas, 2014

© Laima Petrauskaitė VanderStoep, sudarymas, 2014

© Dalia Stakytė Anysienė, sudarymas, 2014

© Aukso žuvis, 2014

ISBN 978-609-8120-06-6

TURINYS

[LAIMA PETRAUSKAITĖ VANDERSTOEP](#)

[Sąkytinės istorijos projektas](#)

[DALIA STAKYTĖ ANYSIENĖ](#)

[Antrasis pasaulinis karas: istorija ir žmonių likimai](#)

[DALIA CIDZIKAITĖ](#)

[Apie knygos kalbą](#)

[18 POKALBIŲ](#) apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944

[PETRAS ALEKSA](#)

[Karas žmones suniveliuoja, sulygina](#)

[BIRUTĖ BRIEDIENĖ](#)

[Du dalykus vežiau iš Lietuvos: vėliavą ir žemių sauja](#)

[VYTAUTAS ČERNIUS](#)

[Buvo savotiškas *adventure*](#)

[ADOLFAS DAMUŠIS](#)

[Daugiausia meilės buvo profesinei sričiai](#)

[JANINA \(BORTKEVIČIŪTĖ\) JAKŠEVIČIENĖ](#)

[Bučiuoju ne tavo ranką, bučiuoju tavo universitetą](#)

[JONAS KAVALIŪNAS](#)

[Mes nė dienos nebuvo nieko nedarydami](#)

[JOANA \(KAUKORIŪTĖ\) KRUTULIENĖ](#)

[Per karą negalėjau verkti](#)

[JUOZAS MEŠKAUSKAS](#)

[Išvažiavau vienu kostiumu](#)

[BRONĖ PABARČIENĖ](#)

[Žiaurumo pamatei – ir viskas](#)

[MARIJA \(SAKAITĖ\) PAŠKEVIČIENĖ](#)

[Kiekvienas Kūčias linkėdavome, kad kitos būtų Lietuvoj](#)

[HYPATIJA YČAITĖ-PETKIENĖ](#)

[Buvo *Kasablankos* laikai](#)

[JUOZAS IR MARIJA PLAČAI](#)

[Gyvenom kaip ne karo metu](#)

[ANTANAS ŠATŪNAS](#)

Už jokius pinigus nebūt važiavęs,
jeigu būt ne komunizmas paėmęs

VALERIJA ŠILEIKIENĖ

Visa laimė, kad buvom jauni

JUOZAS TAORAS

Lietuvą palikti yra sunku, ypatingai ūkininkui

BRONĖ URBONIENĖ

Buvo gerų žmonių, kurie ištiesė ranką

NIJOLĖ JANKUTĖ-UŽUBALIENĖ

Aš turėjau mamą su savim

PETRAS VAŠKYS

Groja muzika, o mes važiuojam – tolyn nuo savo krašto

ŽODYNĖLIS

VARDAI

~~~~~

Dėkojame visiems mūsų pašnekovams, nuoširdžiai atvėrusiems duris į savo gyvenimus.

~~~~~

Ačiū dr. Romualdai Kriaučiūnei, be kurio pirminio įdirbio nebūtume žinojusios, kuria linkme knygą pasukti, ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Lituanistikos katedrai Ilinojaus universitete Čikagoje (UIC) bei jos vedėjui dr. Giedriui Subačiui, priglaudusiam knygą po savo sparnu.

~~~~~

Dr. Dalia Cidzikaitė
Laima Petrauskaitė VanderStoep
Dalia Stakytė Anysienė

SAKYTINĖS ISTORIJOS

PROJEKTAS

LAIMA PETRAUSKAITĖ VANDERSTOEP

Sakytinės istorijos projektas buvo pradėtas 1995 m. JAV Lietuvių Bendruomenės Kultūros tarybos pirmininkaujant Alei Kėželienei, tęsėsi per Marijos Remienės kadencijas ir buvo baigtas tarybai vadovaujant Dalei Lukienei. Viena tarybos posėdyje buvo išsakyta mintis surinkti prisiminimus tos išeivių kartos, kuri pasitraukė iš Lietuvos dėl artėjančios sovietų okupacijos grėsmės Antrojo pasaulinio karo metu. Apsiėmiau projektą organizuoti ir jam vadovauti, Dalia Stakytė Anysienė sutiko prisidėti bei tinkamai apipavidalinti surinktą medžiagą. Ruošiantis projektui, konsultavo istorikas dr. Dovydas Fainhauzas ir sociologė dr. Gražina Budrytė (Grace Budrys). Finansinės paramos sulaukėme iš *Lithuanian Foundation, Inc.* (Lietuvių Fondas, JAV) ir *Illinois Arts Council* (Ilinojaus menų taryba).

TIKSLAI IR UŽDUOTYS

Svarbiausia projekto užduotis buvo įrašyti į magnetofono juostas mūsų egzodo išgyvenimus ir išpūdžius karo metu: traukimąsi iš Lietuvos, keliavimą į Vakarų, gyvenimą Vakarų Europoje pokario metais, emigravimą ir galiausiai įsikūrimą Jungtinėse Amerikos Valstijose. Surinktus prisiminimus planavome perrašyti ir perduoti archyvams JAV ir Lietuvoje¹. Tikėjome, kad šie gyvų liudininkų pasakojimai, nors ir subjektyvūs bei perleisti per karą ir pokarį išgyvenusio žmogaus atminties sietą, papildys to sudėtingo laikotarpio istorijos supratimą.

Pasirinkdami pašnekovus norėjome, kad jie atstovautų kuo platesniam mūsų visuomenės skerspjuviui, todėl kalbinome ne vien JAV lietuvių „elitą“, bet ir eilinius asmenis – įvairaus išsilavinimo ir įvairių profesijų. Siekėme, kad to meto įvykiai būtų atpasakoti ir pristatyti žiūrint iš „apačios“, t. y. kaip juos išgyveno ir suprato eiliniai žmonės.

Pašnekovams buvo iš anksto pranešta, kad įrašai bus atiduoti archyvams ir kad projekto medžiaga bus naudojama moksliniams tikslams. Beveik visi pašnekovai (arba jų palikuonys) taip pat buvo paprašyti pasirašyti sutikimo formą. Tiems, kurie paprašė, klausimus nusiuntėme iš anksto.

Pokalbį pradėdavome nuo paties pasitraukimo: kada pasitraukta ir kodėl; kodėl pasitraukta būtent tą dieną; ar pasitraukta staiga, ar planuotai; ar žinota tiksliai, kur traukiamasi; ar tikėtasi sugrįžti ir, jei taip, kada ir kaip; kaip juos bei jų šeimas paveikė sovietų ir vokiečių okupacijos. Toliau kalbėjome apie odiseją į Vakarų – vežimais, traukiniais, laivais, dviračiais ir net pėsčiomis. Prašėme pasidalyti prisiminimais apie gyvenimą pokaryje: kaip vyko lagerių organizavimas; kokios buvo buitinės sąlygos; kokia veikla; kaip vietiniai žiūrėjo į pabėgėlius; ar dar galvojo apie grįžimą į Lietuvą. Po to kalbėjome apie emigraciją: kodėl neliko Europoje; kur nusprendė emigruoti; ko tikėjosi; kokie buvo pirmi išpūdžiai naujoje šalyje; kaip sekėsi įsikurti ir prisitaikyti. Prieš baigdami pokalbį, pateikėme pora klausimų iš dabartinės perspektyvos – kaip dabar vertina savo sprendimą palikti Lietuvą; ką prarado palikę tėvynę ir ko pasigedo naujoje šalyje. Pabaigai palikome konkrečius klausimus: gimimo datą, vietą, informaciją apie tėvus, išsilavinimą, darbo patirtį ir pan.

Bandėme surinkti prisiminimus iš žmonių, gyvenančių ne vien Čikagoje, bet ir kitose vietovėse. Čikagos apylinkėse daugiausia pokalbių vedžiau aš, taip pat Danguolė Kviklytė, dr. Jurgis Anysas, Audronė Tamulienė ir Laima Krivickienė. Jurgis Anysas dalį pašnekovų nufotografavo. Elvyra Vodopalienė pasisiūlė ir užrašė devynis išsamius pokalbius Floridos valstijoje. Kitur pokalbius sutiko vesti Vytas Alksninis ir Gražina Blekaitienė (*Connecticut*²), Julius Veblaitis (*New Jersey*³ ir *New York*⁴), Liuda Avižonienė (*California*⁵), Julija Dantienė ir Janė Cox (*Philadelphia*⁶). Zigmas Grybinas atsiuntė savo nufilmuotus pokalbius su keturiais *East St. Louis* (*Illinois*⁷) gyventojais.

REZULTATAI

Projekto metu į magnetofono juostas įrašyti 65 pokalbiai (keliuose pokalbiuose dalyvavo ir pašnekovų sutuoktiniai). Du pokalbiai telefonu buvo užrašyti ranka. Magnetofono juostose įrašytų pašnekusių trukmė įvairi – nuo 23 minučių iki 5 val. 38 min., įrašytų per keletą apsilankymų. Iš viso – daugiau nei 115 valandų. Trisdešimt pokalbių įrašyti Čikagos apylinkėse, trisdešimt penki kitur. Kalbintos trisdešimt devynios moterys ir dvidešimt aštuoni vyrai. Pašnekovų amžius pokalbių metų – nuo 67 ir 95 metų. Keturiasdešimt trys pašnekovai buvo sulaukę 80 ar daugiau metų, iš jų dešimt buvo vyresni nei 90 metų. Šiandien žinome, kad bent pusė mūsų kalbintų ir filmuotų asmenų jau yra mirę.

Didžiausią pokalbių dalį perrašė dr. Daiva Litvinskaitė. Pokalbius MP3 formatu į DVD perrašė Giedrius Šulnius.

Kaip jau minėta anksčiau, rinkdamiesi pašnekovus, norėjome kuo didesnės įvairovės – mums jos pavyko pasiekti. Įvairus buvo kalbintų žmonių išsilavinimo lygis. Dalis jų dar Lietuvoje buvo gavę daktaro ar medicinos gydytojo laipsnius. Bet buvo ir tokių, kurie nebuvo baigę nieko arba tik keturis pradžios mokyklos skyrius. Taigi Antrojo pasaulinio karo metu iš Lietuvos pasitraukė ne vien aukštąjį mokslą baigusi vadinamoji inteligentija.

Pašnekovų patirtis sovietų ir vokiečių okupacijos metu taip pat buvo įvairi. Pavyzdžiui, vienos jaunos moters tėvas buvo suimtas, sovietams pirmą sykį okupavus Lietuvą, jis tardytas, kalintas ir išvežtas į Sibirą 1941 m. birželio 14 d., vėliau ten sušaudytas. Kitos pašnekovės vyras buvo neteislingai įskustas, kalintas ir žiauriai nužudytas Rainiuose 1941 m., ir ji viena su dviem vaikais vėliau pasitraukė į Vakarus. Kitas pašnekovas 1944 m. birželį buvo vokiečių suimtas, tardytas už rezistencinę veiklą, išvežtas ir kalintas Vokietijoje iki karo pabaigos.

Nevienodas buvo ir pats pasitraukimas. Dauguma pasitraukė 1944 m. vasarą ar rudenį į Vokietiją, bet buvo ir tokių, kurie nuplaukė į Švediją ir, ten gavę darbus, galėjo gyventi normaliau. Besitraukiant į Vokietiją, kai kurios pabėgėlių kolonos buvo bombarduojamos. Šeimos dažnai buvo išskirtos, vyrai paimti apkasams kasti ar dirbti kitus priverstinius darbus. Vienos pašnekovės vyras dingo. Trys pašnekovės kelionėje gimdė. Viena iš jų turėjo gimdyti vežime spalio mėnesį lietui lyjant. Po gimdymo buvo komplikacijų, bet jai padėjo vokiečių gydytojas. Kitos pašnekovės kūdikis mirė nuo plaučių uždegimo, kai ji su šeima traukėsi per bombarduojamą Berlyną.

Karo metu vienas jaunuolis per apsirikimą atsirado rusų kariuomenėje, vėliau jam pasisekė pabėgti į Austriją. Keli buvo paimti į vokiečių kariuomenę ir po karo atsidūrė karo belaisvių stovyklose. Karo pabaigoje tie kareiviai bastėsi su savo daliniais po Europą, buvo siunčiami

iš vietos į vietą, gyveno itin blogomis sąlygomis. Bet kitiems jaunuoliams buvo lengviau – jiems karo ir pokario metas buvo tarsi įdomus nuotykis. Kai kurie jų turėjo progos studijuoti Vokietijos universitetuose.

Prasidėjus emigracijai, dauguma pašnekovų pasirinko Jungtines Amerikos Valstijas. Tačiau buvo ir tokių, kurie pirmiausia emigravo į Australiją, Pietų Ameriką, Kanadą, net į Pakistaną ir tik po kelių metų atsirado JAV.

Širdingai dėkojame bendradarbiams, atsiuntusiems savo prisiminimus ir dienoraščius, ir ypač pašnekovams, kurie taip nuoširdžiai dalijosi savo išgyvenimais. Tai – Petras Aleksa, Vladas Audėnas, Angelė (Asevičiūtė) Avižonienė, Antanina Baleišienė, Aldona Ona (Valantinaitė) Baukienė, Birutė (Avižonytė) Blaževičienė, Birutė (Balčiauskienė) Briedienė, Milda Budrienė, Kostas Burba, Vytautas Černius, Kazys Čėsna, Matas Čyvas, Adolfas Damušis, Adela (Mickeliūnaitė) Friedrich, Kotryna (Grigaitytė) Graudienė, Hypatija Yčaitė-Petkienė, Janina (Bortkevičiūtė) Jakševičienė, Povilas Jančauskas, Jadvyga Jankauskienė, Simonas Jokubaitis, Janina Juknevičienė, Paulius Jurkus, Irena Kairytė, Alė Kalvaitytė-Velbasienė, Donata (Krikščiūnaitė) Karužienė, Petrutė Kasparavičiūtė, Joana (Pumpulienė) Kaulinienė, Jonas Kavaliūnas, Jadvyga Kontrimienė, Marija (Januškaitė) Kriaučiūnienė, Ona J. Kreivėnienė, Juozas Kriaučiūnas, Joana (Kaukoriūtė) Krutulienė, Vaclovas Macieža, Genovaitė Maciūnienė, Mikas Macys, Elena (Eidukevičiūtė) Majauskienė, Česlovas Masaitis, Jonas Matulaitis, Vaclovas Mažeika, Vanda Mažeikienė, Jadvyga Melnikienė, Juozas Meškauskas, Ona Miniatienė, Aldona Motuzienė, Gražina Musteikienė, Juozas Navakas, Bronė Pabarčienė, Marija (Sakaitė) Paškevičienė, Stasė (Klimaitė) Pautienienė, Jadvyga (Tamulaitytė) Penčylienė, Juozas ir Marija Plačiai, Halina Plaušinitienė, Emilis ir Julija Sinkiai, Ona (Bagdanavičiūtė) Strimaitienė, Albinas Stukas, Antanas Šatūnas, Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, Valerija Šileikienė, Juozas Taoras, Bronė Urbonienė, Nijolė Jankutė-Užubalienė, Stasys Vaičius, Petras Vaškys ir Romas Veitas.

Beklausydamos šių pašnekovų prisiminimų supratome, kokią didelę dovaną jie mums suteikė. Archyvams surinkta medžiaga ir pats istorinis laikotarpis mus taip sudomino ir įtraukė, kad norėjome tuo pasidalinti su savo draugais Amerikoje, pašnekovų vaikais ir vaikaičiais, o su išeivijos istorija supažindinti Lietuvos žmones. (Tokį sumanymą skatino atsiliepimai, kuriuos išgirdome Sakytinės istorijos projekto pristatymų visuomenei metu.) Taip ir kilo mintis sudaryti ir išleisti knygą „Manėm, kad greit grįšim“.

[1](#) Originali projekto medžiaga kartu su jos įrašu DVD formatu atiduota Pasaulio lietuvių archyvui Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (Čikaga). Kopijos (tik į DVD įrašyta medžiaga) atiduotos Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionaliniam publikuotų dokumentų archyvinio fondo vaizdo ir garso dokumentų archyvui, Lietuvos centriniam valstybės archyvui, Lietuvių kalbos institutui, Amerikos lietuvių kultūros archyvui (ALKA), Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Lituanistikos katedrai *University of Illinois at Chicago*, Balzeko lietuvių kultūros muziejui.

[2](#) Konektikutas.

[3](#) Naujasis Džersis.

[4](#) Niujorkas.

[5](#) Kalifornija.

[6](#) Filadelfija.

[7](#) Ist Sent Luisas, Ilinojus.

ANTRASIS PASAULINIS

KARAS: ISTORIJA IR ŽMONIŲ LIKIMAI

DALIA STAKYTĖ ANYSIENĖ

1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietija ir Sovietų Sąjunga pasirašė slaptą sutartį (Molotov–Ribbentrop paktą), pagal kurią Vidurio ir Rytų Europa buvo pasidalyta į Vokietijos ir SSRS įtakos sferas. Pagal susitarimą Lietuva atiteko Sovietų Sąjungai. Tų pačių metų rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją ir taip pradėjo Antrąjį pasaulinį karą⁸.

PIRMOJI SOVIETŲ OKUPACIJA

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. Vilnius jau anksčiau buvo prijungtas prie Lietuvos, bet pagal vokiečių ir sovietų susitarimą Klaipėdos kraštas liko vokiečiams. Liepos 12–13 d. suimti Lietuvos Vyriausybės kabineto nariai, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovybės, taip pat žymūs visuomenės veikėjai⁹.

1941 m. birželio viduryje okupantai pradėjo surinkinėti žmones ir birželio 14–18 d. ištrėmė į rytus apie 17 500 gyventojų¹⁰ – vyrų, moterų ir vaikų. Sovietų kariuomenei pasitraukus iš Lietuvos, rasta dokumentų su sąrašais žmonių, kurie turėjo būti išvežti po pirmojo masinio trėmimo¹¹.

Sovietams okupavus Lietuvą, pradėjo organizuotis pogrindis, kuris tikėjo, kad taika tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos ilgai netruks, ir Vokietija puls Sovietų Sąjungą bei jos užimtas teritorijas. Pogrindininkai ruošėsi, karui kilus, paskelbti Lietuvos nepriklausomybę ir atkurti Lietuvos, kaip valstybės, funkcijas¹².

JADVYGA JANKAUSKIENĖ: *Nu, ogi paskui matėm, kaip veža. Mano brolis Smetonos laikais buvo Šilalės notaro sekretorius, o tas buvo Šimkevičius. Aš mačiau, kad tas Šimkevičių šeimą veža. Jis ligonis, lietus lyja; žmona jį dangstė su tokiom drobulėm [...].*

DONATA KARUŽIENĖ: *Tėvai amžinai bijojo, kad nebūtų suimti. Paskui didžiausias dalykas tai buvo vežimai, kurie [vyko] birželio mėnesį, 1941 metais, prieš pat karui prasidedant. Tai tą mačiau savo akim ir labai bijojau bolševikų. Jeigu nebūtų buvę tų metų, tai mes tikrai nebūtume važiuavę.*

IRENA KAIRYTĖ: *Mes tiktai ryte sužinojom, kai birželio mėnesį prasidėjo vežimai mūsų kaimynų. Iš vakaro dar mama buvo susitikus, o naktį suėmė, reiškia, vyrą ten. Buvo keli mokytojai, tai mokytojus tuos suėmė. [...] o paskui prasidėjo naujas atradimas, kad visi miestelio gyventojai vieno šeimos nario neteko, kitas tokio. Žodžiu, buvo masinis toksai žmonių trėmimas.*

JONAS KAVALIŪNAS: *Tada aš mokytojavau Giedraičiuose. Vokiečiams žengiant per Lietuvą, bolševikai kraustėsi, bėgo iš Lietuvos. Tai jiems pasitraukus ir iš Giedraičių, Giedraičių valsčiaus raštinėje buvo rasti sąrašai tų, kurie turėjo būti išvežti per pirmąjį vežimą birželio viduryje, ir kitas sąrašas, kurie turėjo būti išvežti per antrąjį vežimą birželio mėnesio gale. Tame kitame sąraše buvau ir aš su savo šeima.*

Maža dalis pabėgėlių iš Lietuvos išvyko per pirmąją sovietų okupaciją 1940–1941 m. Kadangi tuo metų vokiečiai dar palaikė gerus santykius su sovietais, asmenys, galėję įrodyti esą vokiečių kilmės, galėjo repatrijuoti į Vokietiją. Kartais užtekdamo ir padirbto dokumento,

rodančio, jog, pavyzdžiui, asmuo yra kilęs iš liuteronų šeimos.

VYTAUTAS ČERNIUS: Umzydleriai¹³ buvo suskirstyti į tris grupes: pirmoji grupė skaitėsi tikri vokiečiai, kurie tiko kolonizacijai; antroji grupė buvo – jiems davė pilietybę, bet jie galėjo gyventi tikrai senojoje Vokietijoje. O trečioje grupėje tokie, kaip mes, kur vokiškumo ten nedaug buvo, ir jie pilietybės negavo. Skaitėsi žmonės be valstybės.

JADVYGA KONTRIMIENĖ: Taip Kontrimas ir padarė – sudarė savo tėvų jungtinių metriką. Parašė „Kontrimas Vilhelm ir Dorotėja“ ir parašė vieną žodį: „Abu liuteronai.“ Kadangi visi žinojo Telšiuose, kad jis nėra joks vokiečių, neturėjo nė lašelio kraujo, tai jisai nuvažiavo į Mažeikius.

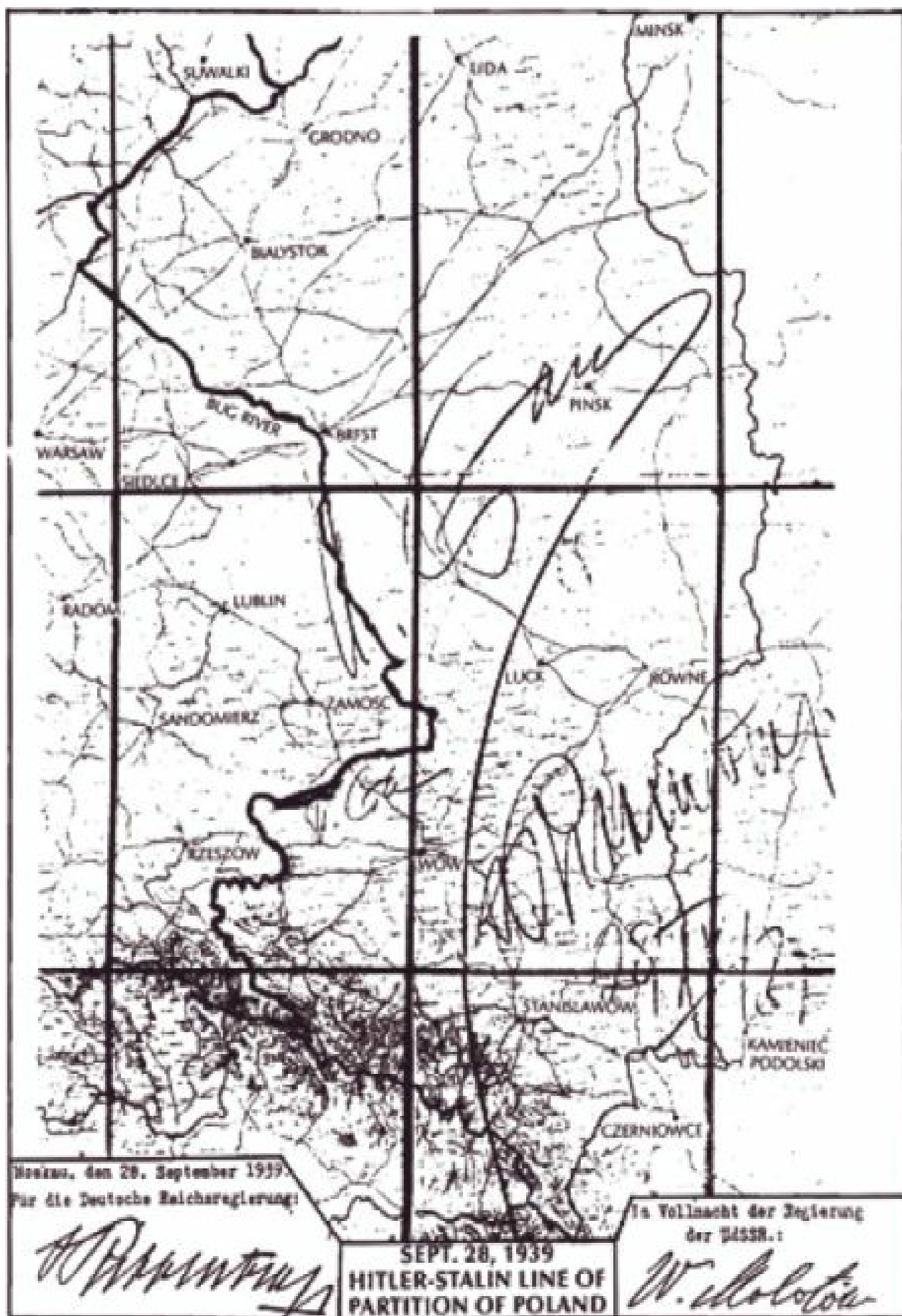
VOKIEČIŲ OKUPACIJA

1941 m. birželio 22 d. vokiečių kariuomenė puolė Sovietų Sąjungą ir jos užimtas teritorijas. Birželio 23 d. Lietuvos pagrindininkai paskelbė atkuriantys Lietuvos nepriklausomybę ir sudarantys Laikinąją Lietuvos Vyriausybę (LLV). Jie bandė atkurti valdžios aparatą bei sudaryti LLV ministrų kabinetą, prieš vokiečiams sudarant sau palankią vyriausybę. Vokietija LLV nepripažino ir po kelių savaičių uždraudė jai veikti. Dalis visuomenės veikėjų perėjo į pagrindinę veiklą, nukreiptą prieš nacizmą¹⁴.

Okupantai norėjo sudaryti lietuvišką SS dalinį ir bandė paimti jaunos vyrus pagalbiniais darbams vokiečių kariuomenei. Organizuota rezistencija ir lietuvių visuomenė priešinosi tokioms pastangoms. Jauni vyrai įvairiai išsisukinėjo ir slapstėsi. Siekdami priversti lietuvius paklusti potvarkiams, 1943 m. vokiečiai suėmė keliasdešimt žymių lietuvių ir išvežė juos į Stutthof¹⁵ koncentracijos stovyklą, uždarė Vytauto Didžiojo universitetą¹⁶.

KOSTAS BURBA: Universitetas jau buvo tada uždarytas vokiečių. Jie uždarė, žinoma, tam, kad eitų jaunimas į frontą, kad galėtų daugiau jų pagauti, kad nebūtų pasiteisinimo, kad mokinies. Bet mūsų profesūra ir mūsų vyriausybės astrai, kas kurie tuo metu galėjo dar veikti, jie kombinavo, perkėlė iš vieno rūmų, kur buvo okupuoti vokiečių, į kitus. Profesoriai vienokiu ar kitokiu būdu išlaikė šitą, ir davė progą užbaigti tiems, kurie jau buvo prie pat galo.

VLADAS AUDĖNAS: Buvau kine. Tik staiga sustojo filma, užsidegė šviesos, ir prie durų atsistojo vokiečių ir pradėjo vokiškai kažką kalbėti. Na, ir pasirodo lietuvis vertėjas. Tuo pat išvertė, kad niekas nejudėtų, kad esate apsupti ir bus visų patikrinti dokumentai. Mes jauni vyrukai žinojome, ką tai reiškia, nes mano metų [vyrus] gaudė.

{Žemėlapis su Josif Stalin ir Joahim von Ribbentrop parašais po Molotov ir Ribbentrop akto pasirašymo, 1939 m. rugsėjo 28

JUOZAS MEŠKAUSKAS: *Santykiai vokiečių okupacijos metų [tarp] lietuvių ir vokiečių aštrėjo, ir 1943 m. kovo mėn. 16–17 dienomis Kaune buvo suimti 16 asmenų, Vilniuje – 24, Marijampolėj – 5, Šiauliuose – 1. Viso buvo areštuota 46 įvairių profesijų inteligentai, kurių tarpe – 4 tarėjai, 5 universiteto profesoriai, 4 gimnazijų direktoriai ir kt. Visi areštuotieji buvo išvežti į Stutthof koncentracijos stovyklą.*

Vokiečių okupacijos metu ypač nukentėjo Lietuvos žydai. Jie buvo suvaryti į getus, prievarta varomi dirbti, didelė jų dalis nužudyta. Bendru Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti nutarimu, žydų aukų skaičius Lietuvoje buvo nuo 200 iki 206 tūkst. (maždaug 190 tūkst. Lietuvos žydų; nuo 8 iki 10 tūkst. žydų pabėgėlių iš Lenkijos; beveik 5 tūkst. žydų iš Austrijos ir Vokietijos ir 878 Prancūzijos žydai)¹⁷.

IRENA KAIRYTĖ: *Reikia pripažinti, kad mano klasės draugai, kurie buvo žydai, išnyko visi. Kadangi, reiškia, į miestelį iš apylinkių sugabenti žydai, ir Alytaus gražiuose pušynuose šaudė juos, kapai dabar yra. Tai tas buvo baisus, reiškia, šūviai ir šūviai. Ir žinojome, kiekvienas jų buvo žmogui, mūsų draugam galbūt. Čia tai yra baisu, tu nematai to nieko, bet žinai visa tą, kad kažkas kažką naikina. Tuo laiku nežinojome, kokios apimties buvo.*

JOANA KRUTULIENĖ: *Pupa Cirinskaitė, ji buvo žydelkaitė. Jos tėvai buvo labai turtingi, Kaune jie turėjo labai didelį gaidų sandėlį. Ji gimė su manim tą pačią dieną ir tais metais, ir tą patį mėnesį. Ir mes kartuėjome į mokyklą...*

Ir paskui, kai vokiečiai atėjo, aš einu Pylimo gatve ir žiūriu – varo visą būrį žydų. Ir aš žiūriu, Pupa eina. Aš sakau: „Pupa, tu čia?“ Jinai sako: „Čia.“ Sakau: „Gal aš tau galiu ką nors, ar duot?“ Tie žydai kartais praeidami sustodavo namuose. Mama, kiek ten turėjo duonos, tai... Arba žinot jie, iš darbų kai juos varydavo, [...] buvo pasisiuvę tokias kelnes plačias, tai tarp kojų įleisdavo tą duoną, maistą, kad kaip eina pro vartus, kad neatimtų, nes atimdavo viską. Sakau: „Gal tau ką nors atnešt?“ Sako: „Atnešk man cigarečių pakelį.“ [...] Tiesa, aš jos klausiu, sakau: „Kada jus maždaug varo?“ Ji man pasakė laiką, kada juos varo iš geto. [...] Po kelių dienų einu, ir nėra Pupos. Aš klausiu tokios jaunos praeinančios žydės, sakau: „Tokia Pupa Cirinskaitė, ar yra?“ Ji pažiūrėjo į mane ir sakė: „Jos jau nėra. Ją sušaudė.“ Jie, žinot, veždavo ir šaudydavo. Tokie dalykai. Visokių žiaurysčių.

ANTANAS ŠATŪNAS: *Tiktai tiek vat, kad vokiečiai, kaip žinote, labai žydus skriaudė, labai žiauriai elgėsi. Dar prie mūsų tenais. Netoli mūsų. Mačiau, Jėzus, kaip duodavo. Dar mama parsivežė, viena žydelkytė prašė jos baisyčia, kad nori bulvių pasikast. [...] Tai ten buvo bulvių rudenį kast, tai jinai kasėsi. Žinot, žmonių buvo ir liežuvių daug didelių, tuojaus pradėjo: „O, jūs jau žydus prilaikote, – sako, – vokiečiai sužinos, tai jums sušaudys.“ Tai taip, tai taip. Tai mergina pabuvo pora savaitių pas mumis ir paskiau jau mama bijojo, nuvežė ją ir tas bulves, ir viską į Slabadą. Ten Slabadoj buvo užtverti žydai, jau ten visi suvaryti buvo. Tai ten nuvežė ją prie tvoros, numetė, jau kiti laukia, tuojaus pasigriebė, kad nematyti sargybiniai. Žiauriai laikė žydus, tai jau be reikalo šitei. Ten toksai, kiek tenais, pora kilometrų nuo mūsų, kur juos te šaudė. Prie smėlio tokie miškai. Nu, aš nemačiau tiesiog, bet man sakė, kad juos varė prie Nemuno. Toks kalnas buvo, ant to kalno reikė užlipti, sako, ten apkasai buvo*

ANTROJI SOVIETŲ OKUPACIJA

1944 m. vasarą sovietų kariuomenė užėmė didelę dalį Lietuvos teritorijos, įskaitant Vilnių, Kauną bei Panevėžį. Dauguma šios knygos pašnekovų pasitraukė iš savo namų būtent tuo metu. Dalis keliavo į Rytprūsius arba į vokiečių užimtas lenkų teritorijas ir ten išbuvo tol, kol laikėsi frontas. Kiti dar tą pačią vasarą keliavo tolyn į vakarus, link Austrijos. Dar kiti pirmiausia pasitraukė į Žemaitiją ir Lietuvos sieną perėjo tik spalio pradžioje, Raudonajai Armijai užėmus beveik visą Lietuvą. Klaipėdą sovietai užėmė 1945 m. sausį.

Kone visi jie manė ir tikėjo, jog palieka namus laikinai ir po kelių savaičių ar mėnesių grįš atgal. Frontui priartėjus, pabėgėliai turėjo trauktis toliau, bandydami atspėti, kur bus saugiau, kur mažesnė galimybė, kad sovietų kariuomenė juos pavys.

NIJOLĖ JANKUTĖ-UŽUBALIENĖ: *[1944 m. liepos 20 d.] Ašmena jau buvo užimta prie Vilniaus, ir tą dieną kaip tik tai Kupiškį pradėjo apšaudyti. Jau prieš tai skraidė lėktuvai, ir tas traukinys šiaip taip pavažiavo dar šaudomas. Ir pavažiavom keliolika kilometrų ar keliasdešimt, dar nebuvom prie Panevėžio, jau gavo vokiečiai pranešimą, kad Kupiškis užimtas rusų.*

KOSTAS BURBA: *Kai peržengėm sienas [liepos 20 d.] ir sužinojau, kad atentatas¹⁸ buvo, aš tikėjau, kad labai greit grįšim, kad esminiai pasikeis tarptautinė politika, kad Vakarai susipras, padarys su vokiečiais galbūt taiką. Ir kažkaip tai visi galvojom tuo metu, kad sovietai bus atstumti, ir mes greit grįšim.*

IRENA KAIRYTĖ: *Tai 1944 metais iš Alytaus patekom į tėvelio tėviškę Tauragės apskrity. [...] Ties Dubysa mūšiai jau buvo, reiškia, sovietai nustūmė vokiečius iki maždaug tos vietos. Tai tėvelio tėviškės ribose, Varlaukio miestelyje, buvo įsikūręs vokiečių Rytų fronto vyriausias štabas su generolais, su įvairiais įrengimais. Žodžiu, visa apylinkė buvo panaudota kariuomenei [...]. Nu, ir tėvelio tėviškėj apsigyveno grupė karių, kurie buvo kartografai – gamino žemėlapius karo reikalams. Ir jie išbuvo maždaug tėvelio tėviškėj du su puse mėnesius. Spalio šeštą naktį prisikėlė mano tėveliai, tasai jų vadovas, jisai buvo tikrai seržantas, ir sako: „Aš neturėčiau teisės kalbėt apie tai, [bet] lūžo frontas, ir mes traukiamės.“*

ANTANINA BALEIŠIENĖ: *Frontas artėjo, sovietai pajudėjo, vokiečiai traukėsi. Mes buvom Žemaitijoje, prie Vainuto miestelio, Girininkų kaime. Laukėm paskutinės minutės, kad galėtumėm grįžt, bet pamatėm, kad jau nieko nebebus, jau sovietai gali užeit vėl čia, tada pasitraukėm.*

ALDONA BAUKIENĖ: *Spalio mėnesio 8 dieną [buvo] paskutinis sekmadienis Šilutėje. Nepaprastai daug traukiasi vokiečių kariuomenės, daugelis gyventojų palieka miestą. Man kažkodėl gaila išvažiuoti, susigyvenau su vietiniais gyventojais. Atsisveikinau su šeimininkais ir kepyklos darbininkais, kurie buvo man labai malonūs. Stovėjau ant kelio pasimetusi, žvalgydamosi į praūžiančius sunkvežimius su vokiečių kareiviais ir prašliaužiančius vežimus su daugybe žmonių, [į] baubiančias karves, nemelžtas gal pora dienų. Riebios kiaulės kriuksėjo į pravažiuojančius, lyg nujausdamos, kad ir joms ateina galas. Taip ir stoviu, lyg sustingusi nuo šiurpių vaizdų, nuo patrankų šūvių, kurie vis artėjo. 7.30 valandą staiga prie manęs sustojo sunkvežimis, ir iš jo iššokęs kareivis mane įkėlė į sunkvežimį. Baisiame spūstyje stūmėmės pirmyn. Pasisekė mums prasmukti pro Nemuno tiltą ties Tilže. Pravažiavus Tilžę, pasigirdo baisūs sprogimai: tiltas buvo vokiečių susprogdintas, ir liko daugybė mašinų, vežimų ir pėsčiųjų anapus tilto. 10 valandą vakaro Šilutėje jau buvo rusai¹⁹.*

ELENA MAJAUSKIENĖ: *Ta naktis buvo labai baisi: visą naktį rusų lėktuvai bombardavo Vištyčio miestelį, o mes naktį išbėgom į laukus ir po vežimais palindę mes ten gulėjom. O rusai pakabindavo tokius šviestuvus, vadindavo „rusų lempos“²⁰, ir tada apšviesdavo tą apylinkę, ir tada bombarduodavo.*

BRONĖ URBONIENĖ: *Mes apsistojom netoli Dancigo. Karas pasibaigs, ir mes grįšim. Dėl to, kad, sakė amerikonai, žinoma, pasakys rusams, kad jie atsitrauktų iš Pabaltijo ir mes visi grįšim namo laimingi.*

JUOZAS KRIAUCIŪNAS: *Į Lietuvą sugrįžti tikrai tikėjau, užtatai kad galvojau: pasitrauksim nuo fronto, pasibaigs karas, ir rusai atsitrauks. Gal Lietuva liks jų įtakoje, gal kokia autonomija ar kokie kiti dalykai, tai tada – sugrįžt į Lietuvą. Tik tai jau vėliau Vokietijoje pamatėme, kad nebus galima sugrįžti.*

PASITRAUKUS

Gyvenimas pasitraukus iš Lietuvos buvo sunkus, nes labai trūko maisto. Norint pirkti maistą ar aprangą, reikėjo turėti valdžios išduotas korteles, kurios davė teisę pirkti tik tam tikrą mažą kiekį maisto produktų. Buvo sunku rasti, kur apsistoti. Dažnai grėsė bombardavimo pavojus.

KAZYS ČĖSNA: *Mus bombardavo aštuoniolika kartų. Toks senas žmogus nebėgdavo iš tų barakų, tai žuvo. Bjauriausia mums buvo bombardavimai – anglų ir amerikonų. Dieną [bombarduoja] anglai, o naktį – amerikonai. Po trisdešimt, dvidešimt lėktuvų, tai drebėdavo žemė. Ir kai uždegdavo kur nors mieste, tai atrodė, [kad] visas miestas dega. Žiauru buvo.*

MIKAS MACYS: *Apie balandžio pirmą rusai jau buvo užėmę Vieną. Tai pagalvojau, kad dabar nuotolis iki mūsų tik apie kokį 30–40 km nuo fronto, kad jau yra laikas keliaut į vakarus tolyn. Su kita šeima pasiėmėm vaikus savo ir iškeliavom pėsti, todėl kad traukiniu jau buvo neįmanoma važiuot. Ne tai, kad neįmanoma, bet pavojinga buvo važiuot, todėl kiekvieną dieną Amerikos naikintuvai traukinius apšaudydavo. Tai taip beveik per mėnesį laiko*

nusigavom iki pat Bad Tiolco.

JANINA JUKNEVIČIENĖ: *Gavom tuoj pat korteles. Kiek buvo skirta vokiečiam, tiek buvo skirta ir mum, pabėgėliam, nusipirkti ir duonos, ir cukraus, ir mėsos gabaliuką. Kiekvienam buvo padalinta, kaip sakyt, lygiai.*

ONA MINIATIENĖ: *Buvo didelis kambarys. Ten mes susidėjom dvi lovas, greta viena kitos. Patalynės šiek tiek savo turėjom, tai užteko. Ir buvo toks šalia kaip ir sandėlis, didesnis. Tai tam sandėliuke dar lovą turėjom. Tai mes tose trijose lovose septyniese gulėjom. Bet tose sąlygose buvo gerai. Buvo blogiau virimas. Virimas buvo tik viena skylė, pečiukas toks ir viršuj – kaminas. Ten lentukė tokia uždėta. O šalia dėl šilumos buvo toks nedidelis geležinis pečiukas. Anglimi kūrenom. To maisto labai mažai, tik ant kortelių gaudavom. Ir duodavo bulvių kiek tik nori valgyt.*

LIETUVIAI PABĖGĖLIAI ŠVEDIJOJE

Karo metu apie 400 lietuvių pasitraukė į Švediją. Ten pabėgėlių gyvenimo sąlygos buvo geresnės negu karo nuniokotoje Vokietijoje²¹. Be to, po karo į Švediją iš Kuršo pasitraukė 167 *Wehrmacht*²² kareiviai pabaltijiečiai: 150 latvių, 10 lietuvių (lietuvių skaičius įvairiuose šaltiniuose svyruoja tarp 9 ir 11) ir 7 estai. Švedijoje jie buvo internuoti *Renselet* stovykloje ir buvo prižiūrimi švedų kariuomenės. 1945 m. birželio 2 d. SSRS pareikalavo, kad Švedija grąžintų visus internuotus kareivius.

Po 1940 m. okupacijos SSRS valdžia pabaltijiečius kareivius laikė ir savo piliečiais, ir tuo pat metu išdavikais. Tokia ekstradicija iš neutralios valstybės prieštaravo Hagos konvencijai. Susitarimas tarp Švedijos ir SSRS vyriausybių sukrėtė švedų visuomenę ir visus tuo metu Švedijoje gyvenusius pabaltijiečius pabėgėlius, ypač sužinojus, kad Švedijos komunistų partija norėjo grąžinti ir civilius pabaltijiečius pabėgėlius. Bet valdžia tam nepritarė, nors Švedija pripažino Pabaltijo kraštų okupaciją. Beveik visi švedų visuomenės sluoksniai (studentai, profesoriai, spauda ir bažnyčia) protestavo prieš ekstradiciją. Švedijos karalius Gustav V šiuo klausimu rašė Stalin. Pabaltijiečių delegacijos lankėsi valdžios įstaigose. Švedijos lietuviai darė viską, ką galėjo. Pabaltijiečiai kareiviai skelbė bado streikus, bandė visaip susižaloti, manydami, kad tada jų neatiduos sovietams. Buvo bandymų nusižudyti, du jų pasibaigė mirtimi. Bet 1946 m. sausio 25 d. švedų policija *Trelleborg* uoste prievarta atidavė ir išbadėjusius, ir sužeistus *Wehrmacht* kareivius sovietams į „Belo-Ostrov“ laivą²³.

JUOZAS PLAČAS: *Vieną kartą grįžtam iš Okserzundo, kioske parašyta: „Balternas ut“, tai reiškia – „Baltiečiai lauk“. Čia vėl naujas pavojus mums gresia. Kai perskaitėme, pasirodo, kad tai visus tuos atvykusius [pabaltijiečius kareivius], kurie buvo užsilikę Kuršiuose, dar kariavo kokį dar mėnesį ar kelis su bolševikais. Kai jie pamatė, kad jau nebegalės išsilaikyti, tai atkeliavo į Švediją. Ir lietuvių buvo [tarp jų]. Tai švedai nuginklavo juos ir patalpino į atskirą lagerį. [...] Kunigas Juozas Tadarauškas aptarnavo lietuvių Skandinavijoje, irgi atliko tenai didelį vaidmenį. Jisai buvo kapelionas to lagerio. [...] Stokholme mūsų bendruomenė darė žygius visus. Ir atvažiavo rusų laivas, ir juos visus sudėjo. Visus paėmė ir išvežė. Tai niekas daugiau nebesužinojo apie jų likimą. [...] Švedų spauda labai plačiai aprašė visą tą įvykį. Labai buvo nusiteikę švedai prieš valdžią, kadangi šitaip žiauriai leido tiems pabėgėliams būti atiduotiems kankinimams.*

KARUI PASIBAIGUS

1945 m. pavasarį pasibaigus karui, pabėgėlių vargai nepasibaigė. Namo grįžti buvo neįmanoma, nes kraštas buvo okupuotas sovietų, ir neatrodė, kad padėtis greitai pasikeis. *United Nations Relief and Rehabilitation Authority* (UNRRA)²⁴ pradėjo „išvietintiems asmenims“ (DP) steigti stovyklas, kurios dažniausiai buvo įrengiamos buvusiose vokiečių kareivinėse. Susibūrę stovyklose, lietuviai labai greitai pradėjo steigti mokyklas, chorus, jaunimo organizacijas.

Užimta Vokietija buvo padalyta į keturias zonas: amerikiečių, anglų, prancūzų ir rusų. Tačiau labai greitai pasirodė nesutarimai tarp Vakarų sąjungininkų ir sovietų. 1946 m. pabaigoje, uždarius Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administraciją, DP globa perėjo į naujai įkurtos *International Refugee Organization* (IRO)²⁵, kurioje sovietai nedalyvavo, rankas.

ONA MINIATIENĖ: *Atvažiavom, čia tuojau pat pradžios mokyklą padarė, kadangi daug išbėgusių mokytojų buvo. Ir tuojaus suorganizavo kaip nors gimnaziją padaryt. Ir gimnazija buvo 8 klasių, taip, kaip Lietuvoj. Ir buvo bažnyčia. Tokią salę susiradom vienam barake, pasidarėm bažnyčią ir paveikslą labai gražų vietinė nupiešė, ponia Stančikaitė.*

ALDONA BAUKIENĖ: *Aš pati asmeniškai tuoj įsijungiau į Stepo Sodeikos ir Kasparo Veličkos ansamblį. Tenais vyko tautiniai šokiai, vaidinimas, kurį pastatė, „Nemunas žydi“. Aš tenais gavau rolę vaidinti Magdės, ir tada mes apvažinėjome labai daug stovyklų. Be to, aš pradėjau studijuoti Mainzo universitete kalbas, ir taip pat aktyvi buvau skautų organizacijoje. Vasaros metu [19]45-tų metų mes suruošėm didelę stovyklą su berniukais. Buvo gana daug jaunimo įsijungę į skautų organizaciją.*

KOSTAS BURBA: *Labai didelis lageris, daug lietuvių buvo. Nu, tai, žinoma, prasidėjo veikla. Mes įkūrėm, kad jaunimas neišdykautų, negirtuokliautų, neitų spekuliuot, mokyklą techniską, Aukštesnioji technikos mokykla.*

{ 1945 m. Vokietijos žemėlapis su okupacinėmis zonomis. Sudarė Jurgis Ansysas }

ALĖ KALVAITYTĖ-VELBASIENĖ, operos solistė: *Mes važinėjom po visą Vokietiją. Susidarė*

mūsų grupė. Tą grupę sudarė Jonas Vasiliauskas, o toį grupėj buvom mes – Izabelė Motiekaitienė, buvo Kovelis, toks tenorukas nedidelis, ir buvo šokėjai du: [Simas] Velbasis ir [Tatjana] Babuškinaitė [Vasiliauskiene]. [...] Vasiliauskas sudarydavo visur sąlygas, kur mes galėjom važiuoti ir dainuot. Mes dainavom net ir miške kareiviams. Ir ten buvo fortepijonas, kartu vežėmės. Žodžiu, įvairiose sunkiose karo lauko sąlygose mes dainavom. Ypatingai keliaut buvo sunku, į traukinius buvo neįmanoma įlipt, teko lipt per langus. [...] Ir iš kur pas mus buvo tos jėgos ir sveikata? Žodžiu, mes buvom tikri vargo dainininkai.

ELENA EIDUKEVIČIŪTĖ MAJAUSKIENĖ: *Susiorganizavo greitai, ir visokios ten ir siuvėjų artelės tokios dar dirbdavo, ir policija savo stovykloj, ir gimnazija stovykloj buvo, ir pradžios mokykla, sporto klubai visokie, visokie ansambliai... Viskas buvo. Pas mus tiek daug žmonių buvo, labai gražiai visas vyko.*

Pradžioje pabėgėliai jautė baimę, kad sąjungininkai, tarp jų ir sovietai, gali juos sugrąžinti į Lietuvą, pas sovietus. Jie matė, kaip ukrainiečiai buvo prievarta siunčiami atgal. Vėliau paaiškėjo, kad jie nebus verčiami sugrįžti²⁶. Tačiau pabėgėliai dar ilgai jautėsi nesaugūs²⁷.

ALFONSAS ŠEŠPLAUKIS-TYRUOLIS, Lietuvos pedagogas, poetas, kritikas, vertėjas, spaudos darbuotojas: *Labai buvom išbauginti tiesiog. Dėl to, kad vieną kartą, rodos, ukrainiečių ir kitos stovyklos netoli buvo. Buvom apsupti tiesiog. Amerikiečių kareiviai apsupo tą ukrainiečių ir kitų stovyklą, ir lietuvių turbūt jau ten artinosi, taip kad kiti jau bėgo. Bėgome jau iš miesto, nenakvojom. Lietuviai. Taip, taip, bėgo iš stovyklos, dėl to, kad nežinia... Tuos jau prievarta jau grūdė į sunkvežimius ir išvežti... Vieną sekmadienį jau žinojom, kad veža ukrainiečius ar kitus, ir pasibaisėjom labai, kad mums čia tas pats gresia. [...] Buvo jau labai nemalonu. Bet neilgai. Paskui, matyt, jau reikėjo sutvarkė, kad nebegrąžint. Bet nemažai ir išvežė, ypač tų slavų kilmės. Skaičių negali prisimint. Kiti tiesiog žudėsi, kad neišvežtų. Labai žiauru buvo, labai nemalonu. [...] Ir tada išleido tą įstatymą, kad į Ameriką galima atvažiuoti.*

VACLOVAS MAŽEIKAS: *Vokietijoje būnant paaiškėjo, kad į Lietuvą nėra jokių šansų grįžt. Ir kada amerikoniai iš pradžių, kada jie dar net mėgino prievarta arba net įkalbėt, kad grįžtume, kiti, girdėjau, kad sako, kiti žmonės beveik prie savižudybės buvo priėję. Pas mus to nebuvo. Tai paaiškėjo, kad jokio grįžimo nėra ir reikia orientuotis, kad kur nors išvažiuoti kitur. Vokietijoje taip pat pasilikti tokios masės negali, kadangi čia vokiečių patys, visa kariuomenė grįžo, turi darbų ir t. t. Tai visos buvo mintys, kad reikia kur nors išvažiuot. Ir pradėjau mokytis anglų kalbą.*

Paaiškėjus, kad likusi DP dalis negrįš į gimtuosius kraštus, pradėtos dėti pastangos rasti jiems nuolatinę gyvenimo vietą. Anglija, Australija, Kanada pradėjo samdyti imigrantus tam tikriems darbams. Emigrantai, pasirašę sutartį ir atidirbę tam tikrą laikotarpį, turėjo teisę pasilikti tame krašte. Tokia emigracija labiau tiko jaunesniems žmonėms, neturintiems šeimų.

KOSTAS BURBA: *Perspektyvos Vokietijoje gauti darbo buvo labai menkos. Vokiečiai patys man pasakė, kad sako: „Mes savo žmonių negalim įdarbint.“ Tai aš mačiau, kad nėra perspektyvų. Ir pradėjom ieškot kur nors išemigruot. Tuo metu prasidėjo migracijos, tai bandėm ir rašėm, ir skaitėm, ir studijavom Australiją, Argentiną, Kanadą. Pagaliau buvo ne taip svarbu kur, svarbu, kad tik išvažiuot.*

Amerika turėjo griežtus imigracijos įstatymus ir nustatytas kvotas (įstatymo ribojamą imigrantų kiekį), kurios į šalį įleido labai mažą skaičių pabėgėlių iš rytinės Europos. JAV prezidentas Harry S. Truman 1945 m. pasirašė įsaką tų mažų kvotų ribose pirmenybę suteikti karo pabėgėliams. 1948 m. priimtas įstatymas į šalį įsileisti 200 tūkst. karo pabėgėlių. 1950 m. įstatymas pratęstas ir kvota praplėsta iki 415 tūkst. pabėgėlių, tačiau su sąlyga, kad atsirastų JAV pilietis, *sponsorius*, kuris pasižadės atvykusį ar atvykusius įdarbinti ir užtikrinti, kad jis netaps našta kraštui. *Sponsorius* turėjo pasirašyti tam tikrą dokumentą *afidevitą*. Nemaža dalis lietuvių pabėgėlių turėjo giminų ar pažįstamų, anksčiau emigravusių į Ameriką, kurie ir padėjo pabėgėliams atvykti į kraštą²⁸.

VACLOVAS MAŽEIKAS: *Tai, žodžiu, mano tikslas tai buvo į Jungtines Amerikos Valstybes. Ir prieš tai kiek anksčiau mano draugas, geras draugas Jonas Vasiliauskas jau buvo čia atvažiavęs, kadangi jis turėjo gerą sponsorių ar giminę. [...] Ir tada jis pasirūpino sudaryti taip vadinamą afidevitą, tokį [...] raštą, kad jie atvažiavusį priims. Ir kad jis nesudarys sunkumų, kad jis bus aprūpintas ir panašiai. [...] Visų pirma reikėjo praeiti pro Amerikos apklausą ir jie ten gerokai kamantinėdavo – kodėl tu nori važiuot, kodėl negrįžti namo. Žodžiu, smulkiai klausinėdavo viską ir taip toliau. Skryningas²⁹ buvo. Ir buvo gana griežtas. Pavyzdžiui, kiti jau sakė: „Nesakyk, kad tu inžinierius. Sakyk, kad tu draftsman³⁰. – Sako, – inžinierių pakankamai yra.“ [...] Aš taip ir sakiau, kad aš esu tik draftsman.*

AFFIDAVIT OF SUPPORT

STATE OF MICHIGAN)
COUNTY OF WAINE) ss:

EUGENE HUWIS, being first duly sworn, deposes and says as follows:

1. That he resides at 20305 FREELAND AVENUE, DETROIT (21), MICHIGAN, and is the brother of the visa applicant, MARY SVOTELIS, whose present address is:

B. P. LITHUANIAN CAMP, H-1-16,
WIESSADEN, G E R M A N Y
(AMERICAN ZONE)
2. That in consideration of this relationship, deponent is willing to sponsor the entry of his sister and the following members of her family into the United States:
  - 1) ALFONAS SVOTELIS, her husband.
  - 2) RIMANTAS SVOTELIS, her son, aged seven.
  - 3) AUDRONE SVOTELIS, her daughter, aged five.
  - 4) VILJUNE SVOTELIS, her daughter, aged seven months.
3. That said MARY SVOTELIS was born MARI ZIURIS (incorrectly spelled ZURY on birth certificate) at SPRINGFIELD, MASS. on APRIL 22, 1913.
4. That deponent is willing to receive, support and maintain the applicants until they are established and the parents are in a position to provide for themselves and their children.
5. That deponent, EUGENE ZIURIS, has only one dependent: his son, EUGENE, aged twelve years, for whose support he pays the sum of \$65.00 per month.
6. That the marriage of deponent, EUGENE ZIURIS, to NELLIE SCHMIDT ZIURIS, was terminated by divorce at DETROIT, MICHIGAN on JUNE 6, 1939, being CIRCUIT COURT ORDER #274724.
7. That deponent, EUGENE ZIURIS, was born at NAUGATUCK, CONN. on APRIL 23, 1909, and was on active duty with the United States Navy from OCTOBER 15, 1942 until JANUARY 25, 1946.
8. That he was released to inactive duty on JANUARY 25, 1946 and has been employed by CHRYSLER CORPORATION ENGINEERING DIVISION since JANUARY 21, 1946 as a project engineer, where he is paid at the rate of \$415.00 per month.
9. That deponent, EUGENE ZIURIS, has just completed arrangements for the purchase of the six room, three bedroom, home at 20305 FREELAND AVENUE, DETROIT (21), MICHIGAN, which will provide ample accommodation for his sister and her family until they can establish a home of their own.
10. That the applicant, MARY SVOTELIS, is a physician, and her husband, ALFONAS SVOTELIS, a graduate engineer.

POVILAS JANČAUSKAS: Aš parašiau savo tetai į Filadelfiją. Nu, tos tetos nebuvo, jau mirus, matyt, buvo, ir kita mamos sesuo, kita teta parašė laišką. Sako: „Buvom pas kleboną ir dabar jau lauksim, kada tu atvažiuosi.“ Nu, aš dirbu emigracijos įstaigoj, žinau, kad reikia užpildyt dokumentus ir viską, o čia sako „buvom pas kleboną“. Tai ji tiek tesuprato, žino, kad buvo pas kleboną, klebonas, matyt, užpildė tą anketą ir pasiuntė į emigracijos įstaigą. Ir aš po kiek laiko gaunu pranešimą, kad mes galim, turim teisę važiuot.

SVETIMOJE ŠALYJE

Gyvenimo pradžia Amerikoje buvo sunki. Pabėgėliai negalėjo tikėtis sulaukti finansinės paramos iš savo sponsojų, nes retas jų išgalėjo paremti finansiškai. Dauguma ankstesnių imigrantų buvo atvykę be mokslo, dirbo sunkų darbą sunkiomis sąlygomis (skerdyklose, anglies kasyklose ir pan.), buvo išgyvenę Didžiąją depresiją.

ANTANINA BALEIŠIENĖ: Antanas atvažiavo, jau jis 47-ių metų buvo. Sunku darbą gaut, jau per senas skaitosi. Dirbo, kur gavo. Sunku buvo buvusiam karininkui, intelektualui Lietuvoj buvus, o čia – paprasčiausius darbus: išvietes valyt, šluot. Dirbo ir prie televizijos aparatų, picture tubes³¹, prie kriaučių dirbo, [...] paskui prie prosinimo dirbo, labai karšta buvo jam. Nu, ir būdavo ateina streikas, sustreikuoja, nedarbo visą vasarą, negali kito darbo imt dėl to, kad streikuoja. Gauna 9 dolerius į savaitę mokėt ir viskas.

KAZYS ČĖSNA, Lietuvoje buvęs diplomuotas buhalteris, revizorius: Pasakysiu, prie darbo kaip pradėjau toj šiušapėj³², tai negalėjau prisitaikyti prie to greito tempo. Bet paskui, kai aš gavau geresnį darbą – vedėjo sandėlių, tai ten prisitaikiau greitai. Nu, ten raštiškas darbas buvo. Bet pradžioj tai jau buvo... svetima viskas.

ALDONA BAUKIENĖ: Atvažiavome ir gavome tik vieną mažytį miegamą kambarėlį. O virtuvėje pats savininkas buvo senukas. Jis buvo lietuvis, mano vyro dėdės draugas, kuris priėmė mus, užleisdamas mums savo miegamą nedidelį. Miegamajam tilpo tik tai lova ir mažytis stalelis. Tenai mes susilaukėme dukrelę ir išgyvenome visus metus tam vienam mažam kambarėly. Mano vyras naktimis tada dirbo kepykloje, aš negalėjau dirbti, nes pradėjau laukt antrą dukrelę, ir reikalinga buvo taip pat prižiūrėti ir kūdikį. Ir mes tada labai labai taupėme, ir po metų mes jau galėjome pasiimti didesnę butą ir išeiti. Bet jokios pagalbos iš nieko negavome, ir ji buvo nereikalinga – tiek, kiek uždirbom, mums pragyvenimui pilnai, pilnai užteko.

POVILAS JANČAUSKAS: Nu, Bostone susiradom darbus. Kadangi kalbos tuo tarpu nežinojom, nemokėjau, tai žmona pradėjo dirbt tokioj cable³³ kompanijoj. [...] Nu, ir aš gavau naktinį pamainoj darbą – klijuoti tokius plastikinius paltus, lietpalčius. O uošvė gavo darbą klebonijoj kaip šeimininkė. Ir ten mes išbuvom kurį laiką. Ir butelis buvo labai šaltas, labai. Žiemą labai toks vėjas pūsdavo, beveik kaip kalėjime [...]. Kol kūreni anglinį pečiuką, tai šilta dar buvo, o taip tai tuojau atšaldavo.

Naujieji imigrantai turėjo išmokti naujo krašto kalbą. Net ir tie, kurie jau buvo šiek tiek kalbos pramokę, neturėjo itin plataus žodyno, nemokėjo žargono ar terminų, net ir savo profesinėje srityje, negalėjo dalyvauti sudėtingesniuose pokalbiuose. Dauguma į Ameriką atvažiavo mokėdami vos kelis žodžius. Tačiau, nepaisydami kalbos barjero, visi pabėgėliai tuoj pat pradėjo ieškoti darbo.

ALĖ KALVAITYTĖ-VELBASIENĖ: *Ypatingai man buvo nelengva, kadangi pirmiausia mes – be kalbos. Nors aš anglų kalbą esu turėjusi Šiaulių gimnazijoje, bet tas nieko nereiškė, mes praktiškai anglų kalbos visai niekur nevartojom. Ir čia buvo visokių šposų, kaip mes tardavom, kaip ištardavom. Pavyzdžiui, aš dirbau jau ligoninėj storeroom keeper³⁴, ir sister³⁵ Agnes atvažiuodavo į savo tarnybą iš ryto. Ir kaip išlipu iš autobuso, vis matau užrašą – hot dogs³⁶. Aš žinau, kas yra hot, ir žinau, kas yra dogs. Ir kodėl tie šunys yra karšti? Tai aš nuėjusi pas sister Agnes ir klausiu, kodėl pas jus visi šunys yra karšti. Tai, žinoma, ji labai juokėsi, kol ji man išaiškino.*

Pagyvenę trumpą laiką pas savo *sponsorius* ar gimines, naujieji imigrantai turėjo susirasti naują gyvenamąją vietą. Kadangi negalėjo tikėtis geros algos, turėjo pasitenkinti labai kukliais butais, kurie dažnai buvo įrengti rūsyje, ankštose patalpose.

JADVGA PENČYLIENĖ, Lietuvoje buvusi mokytoja, o vyras – buhalteris: *Paskui aš pradėjau Campbell Soup naktims [dirbti]. Pusę metų negavom buto. Tai pas tą gyvenom, turėjom dar miegamą vieną kambariuką ir porčių³⁷. Tai vyras gulėdavo ant porčiaus, o mes su vaikais ten lovoj. Aš paskui nualpau naktį tą darbą dirbdama, tai daktaras man neleido dirbt naktims. Žinot, buvau persidirbus: grįžtu naktį pirmą valandą, tiek išsisėmus. Ten tas pysvorkas³⁸ buvo. Morkas, paukščius plėšėm ir morkas skutom. Tai visos tos moterys, ypatingai tos ateivės, tos dipukės, baisiausiai stengėsi. Jos jaunesnės buvo, jos tvirtesnės buvo. Aš nežinau, jos ir tą pysvorką padarydavo ir girdavosi, kiek uždirba, o man į ofisą šaukė, kad aš normos nepadariau. [...] Vyras dirbo, išeidavo [į] Silver Cup fabriką duonos šeštą valandą.*

[...] Paskui prie namų atsidarė toks fabrikėlis, kur siuvo tokius į matracus dėt. Tai aš su elektrine mašina ten. [...] Jau dienos metu gavau, jau galėdavau vaikams pietus padaryt. Po pusės metų butą gavom [...]. O kiek išieškojom, su vaikais nepriima!

Daktarai, norėję ir Amerikoje dirbti pagal savo profesiją, turėjo išlaikyti egzaminus ir atlikti praktiką. Techninės sritis baigusieji ir kalbos pramokusieji galėjo įsidarbinti savo ar panašioje srityje, pradėdami nuo žemiausių pareigų. Žmonės ieškojo galimybių pagerinti savo gyvenimo sąlygas lankydami kokius nors kursus, pvz., nemažai lietuvių moterų baigė komptometro³⁹ kursus. Taip jos galėjo fabriko darbą iškeisti į darbą raštinėse. Jauni žmonės kaip įmanydami stengėsi siekti mokslo. Tai nebuvo lengva, nes jie taip pat turėjo užsidirbti duoną.

ONA STRIMAITIENĖ: *O mano vyras⁴⁰ dirbo Zingerio (Singer) fabrike. Labai, labai prastą darbą turėjo iš pradžių. Lietuvos universitetas jam pripažino statybos inžinieriaus teises ir diplomą, bet, kaip sakiau, jis negalėjo gauti darbo. Nes užtektinai GI (kareiviai) buvo grįžę. Tai jis įstojo į Newark College of Engineering ir paėmė inžinierių visiškai kitą šaką – Heating, Ventilating and Air Conditioning⁴¹ ir pabaigė per kelis metus vakarais. Dienom dirbdavo, o naktim... Ir neleisdavo mum kalbėt nei dieną, nei vakare, kad jis galėtų studijuot. O po to jis įsitaisė.*

O vaikaiėjo pirmiausiai į parapijos mokyklą. Paskuiėjo Jonas, sūnus,ėjo į public school⁴². Bet jis labai gerai mokinosi, kai baigė high school⁴³, jis gavo Navy scholarship⁴⁴ ir tada jis studijavo Niujorke, Columbia University. Ir, žinoma, turėjo eiti šešis metus laivynui dirbt. Bet

jis dirbo, jau leitenanto laipsnis.

Vaikam buvo ateitis. Mum buvo darbas. O Jūra (dukra) baigė Saint Mary's katalikų pradžios mokyklą, paskiau Saint Mary's High School, ir, žinoma, pagal vyro ir mano uždarbį ji stipendijos negavo. Ji gavo tikrai kelis tūkstančius pagelbos ir įstojo į Georgetown University. Ir baigė School of Foreign Service.

POVILAS JANČAUSKAS, Lietuvoje buvęs girininkas: Ištiesai studijuoti nieko nestudijavau [JAV]. Bet imdavau vakarinius kursus. Kaip tikrai jau pradėjau dirbt dienom, tai ėmiau vakarinius kursus. Tai baigiau pirma tool design⁴⁵, paskui elektronikos mokinaus. Paskui padirbęs 24 metus toje kompanijoje 1975 metais dėl darbo stokos su visais kitais inžinieriais buvau atleistas. Po 24 metų darbo. Ir tada darbų buvo gaut sunku, tai mokinausi ir išlaikiau egzaminus kaip real estate⁴⁶ brokeris.

Pabėgėlių gyvenimas Amerikoje buvo padalytas tarp šeimos, darbovietės ir lietuviškos veiklos. Iš pradžių jie pradėjo jungtis prie jau seniau sukurtų organizacijų, bet netrukus pradėjo kurti savas. Buvo įsteigtos šeštadieninės mokyklos ir jaunimo organizacijos: atsikūrę ateitininkai ir skautai, būrėsi įvairūs chorai, tautinių šokių rateliai, pradėti leisti leidiniai.

ALDONA BAUKIENĖ: Dėsčiau Cicero apie 16 metų. Po 13 metų man davė pagerbimą. Bet dar po to aš dirbau apie 3 metus, ne kiekvieną šeštadienį, bet kada reikdavo pavaduoti mokytojus. Dešimt metų skautų draugovei vadovavau: Birutės draugovei, Aušros Vartų tunte, paskiau priklausiau vyresniųjų skautininkių draugovei, kelis kartus buvau išrinkta į [JAV] Lietuvių Bendruomenę, teko praveisti vakarus. Porą, trejetą kartų vaidinimus pastačiau su jaunimu. Aišku, parapijos chore visą laiką giedojau. BALF'e dirbau porą metų: rinkau pinigus vaikščiodama po namus. Kaip tik įsiteigė Lietuvių Dukteris⁴⁷ Ciceroj, tai buvau viena iš pirmųjų [draugijos narių]. Bet aš tenais ilgai nebuvo, kadangi aš buvau daugiau susikoncentravusi dirbti su jaunimu. Buvau 14 metų supervaizore⁴⁸ Fiziologijos-patologijos skyriaus Cook County⁴⁹ ligoninėje. [...] Direktorius labai prašydavo, kad atvesčiau lietuvę, kuriai duodavo trijų mėnesių kursą ir vėliau priimdavo. Lietuvės buvo labai darbščios, sąžiningos ir agresyvios. Ir jos atsiekė savo darbų. Ir direktorius jas labai įvertindavo.

PETRUTĖ KASPARAVIČIŪTĖ: Buvau ir Bendruomenės, Lietuvių Fondo, Namų savininkų [narė], Bičiuliam⁵⁰ nebuvo, taip pat moterų nebuvo. Tik čia [į Floridą] atvažiavus įsijungiau į Bendruomenės ir paskiau BALF'o [veiklą] ir visas organizacijas priklausiau. Visi susieinam, praleidom kartu visi. Daug dideliai buvo Cicero lietuvių, ir dažnyčia lietuvių buvo, buvo salė, buvo mokykla, kur vaikus mokina. Bet dabar viskas jau pranyka, visi išbėgioja, palika meksikonams...

Svarbi lietuviškos veiklos Amerikoje dalis buvo nukreipta į paliktą tėvynę. Taip pat siekta išlaikyti bei puoselėti lietuvių kalbą, papročius ir tradicijas. Susidarius sąlygoms ir galimybėms, visi bandė materialiai padėti saviesiems, likusiems Lietuvoje. Tiek vyresni, tiek ir jauni žmonės jautė pareigą atstovauti savo tautai savo gyvenamame krašte ir priminti, kad ji kenčia dėl neteisėtos ir sunkios okupacijos.

GENOVAITĖ MACIŪNIENĖ: Aš manau, kad turbūt buvo padarytas geras sprendimas [pasitraukti į Vakarus], nes [...] aš žinau, kad, pavyzdžiui, mano šeimai likusiai buvo tas

naudinga, kad vis tik labai daug galėjom pagelbėt. Patį pirmą kartą kai tik mes susirašėm, jie parašė, kokios bėdos. Tyrimus padarė – nėra vaistų jokių. Čia aš nuėjau pas mūsų tą daktarą, irgi buvo lietuvis, bet čia gimęs. Tai jis man pats supirko vaistus, nusiuntė. Kaip jie buvo laimingi!

JUOZAS NAVAKAS: *Be abejo, buvo ilgesys Lietuvos, ypač noras, kad ji atgautų kuo greičiau laisvę. Bet nebuvo galimybės tuo reikalu ką nors konkrečiai padaryti, daugiau čia gyvenom ramindamiesi, nesitikėdami niekada grįžti.*

[...] *Be abejo, kas galėjo, rašė ne tik į lietuvių spaudą apie komunizmą, Lietuvos okupaciją, daug kas rašė, kas mokėjo ir galėjo. Bandžiau ir aš rašyti. Ir rašiau daugiausia antikomunistinio pobūdžio laiškus, trumpus, nes tokių redakcija trumpų ir pageidavo. Ir atrodė, kad turėjau įtakos į amerikiečius ir į jų spaudą. Pavyzdžiui, aš esu parašęs apie 200 laiškų, tai redakcija susidomėjo ne tik tais laiškais, bet ir manimi. Ir tuo reikalu Omaha World Herald redaktorius rugpjūčio 6 dieną 1977 metais išsikvietė mane ir paprašė, kad aš su juo sutikčiau padaryti pasikalbėjimą. Jis man davė klausimus, aš jam daviau atsakymus iš savo patirties ir straipsnis, kurį jis parašė mane apklausinėdamas, vadinosi „Omahan Keeps Up Communist Alert“⁵¹.*

JONAS KAVALIŪNAS: *Gal norėčiau dar tik vieną dalyką pastebėti, kad šitas lituanistinis švietimas yra lietuviškojo gyvenimo dalis – ir graži dalis. Tai rodo, ką lietuviai per dvidešimt metų nepriklausomo gyvenimo gavo, kokį didelį tėvynės meilės kapitalą jie išsivežė iš Lietuvos. Palietėm mes čia trumpai švietimą, bet tas pats buvo ir kitose gyvenimo srityse. Viena smulkmena. Kartą Vokietijoje, vokiečių kalbos kursuose, [...] buvome kartu su kitu užsieniečiu, ukrainiečiu, kuris taip pat dėstė vokiečių kalbą. Vėliau jisai užsuka pas mane į Čikagą ir pastebi sienose Lietuvių enciklopediją. Nustebęs jisai, kaip ukrainiečių yra daug daugiau, ypatingai Kanadoje, negu lietuvių, ir ukrainiečiai tokio daikto padaryti negalėjo. O [juk] enciklopedija irgi didelis kultūrinis įnašas ir darbas. Ir dar įdomu, kad nedidelė lietuvių tauta tą Enciklopediją parengė ir išleido tremties sąlygomis.*

Atsimenu, pačią ponią Girniuvienę čia, Čikagoje, pasakojant, nes Girnius buvo vienas iš [enciklopedijos] redaktorių. Ką gi, sako, savaitgalis, atneša vyras nedidelį čekį, paduoda, ir dabar tu su vaikais tvarkykis per visą savaitę iki kito sulauksi. Ir tokiose sąlygose mes tą Enciklopediją rengėme. [...]

Lietuviai graibstėsi visko, kas primena Lietuvą. Paimkim, sakysime, mokslo sritį, teatrą, operą, muziką, daile – iškarpos iš labai plataus lietuvių kultūrinio gyvenimo Amerikoje.

⁸ Išteklis internete: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html>; „Lietuvių enciklopedija“ (toliau – LE), Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985, t. XXV, p. 215.

⁹ Daugiau žr.: LE, t. XV, p. 356–370.

¹⁰ Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvados. Daugiau žr. išteklį internete: <http://www.komisija.lt/lt>.

¹¹ Vytautas Vaitiekūnas, „On the Occasion of the 30th Anniversary of the First Mass Deportation from the Soviet Occupied Lithuania“, išteklis internete: http://www.lituanus.org/1971/71_2_01.htm.

¹² Daugiau žr.: LE, t. XV, p. 371–380.

¹³ Žr. Žodynėlis.

¹⁴ LE, t. XV, p. 371–380.

¹⁵ Štuthofas.

¹⁶ Mečislovas Mackevičius, „Lithuanian Resistance to German Mobilization Attempts 1941–1944“, išteklis

internete: http://www.lituanus.org/1986/86_4_02.htm; LE, t. XV, p. 375–378

17 Ištekliai internete: <http://www.komisija.lt/lt/dokumentas.php?id=1173950015>. Encyclopedia of the Holocaust (ed. Israel Gutman et al., 4 vols., New York: Macmillan, 1990) nurodo skaičių 143 tūkst., arba 85,1 proc. visų Lietuvos žydų.

18 Žr. Žodynėlis.

19 Citata paimta iš Aldonos Baukienės karo metu vestų užrašų.

20 Žr. Žodynėlis.

21 LE, t. XXX, p. 169–171.

22 Žr. Žodynėlis.

23 Šis skaudus įvykis Švedijoje minimas iki šių dienų. Šia tema yra parašyta knygų, sukurtas filmas. 1994 m. birželio 20 d. grupė išgyvenusių pabaltijiečių kareivių (34 latviai, 4 estai ir lietuviai) buvo pakviesti į karaliaus rūmus Stokholme, kur Švedijos karalius Carl Gustav XVI ir Švedijos užsienio reikalų ministrė Marta Margaretha af Ugglas atsiprašė jų už ekstradiciją. Daugiau žr.: LE, t. XV, p. 424; Valentins Silamikelis, *With the Baltic Flag: Through Three Occupations*, Riga: Jumava, 2002; Raymond G. Krisciunas, „The Emigrant Experience: the Decision of Lithuanian Refugees to Emigrate, 1945–1950“, *Lituanus*, vol. 29, Nr. 2, 1983; Zenta Maurinia, *Tremties tragizmas*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2008; Per Olov Enquist, *The Leggionaires: a documentary novel*, Stockholm: Norstedt, 1968; Johan Bergenstrahle, *A Baltic Tragedy*, 1970 (filmą, sukurtą pagal P. O. Enquist knygą).

24 Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administracija [Žr. Žodynėlis].

25 Tarptautinė pabėgėlių organizacija [Žr. Žodynėlis].

26 Jaltos konferencijoje, vykusioje 1945 m. vasario 4–11 d., buvo sutarta, kad karui pasibaigus sovietų piliečiai bus grąžinti sovietams, o Vakarų šalių piliečiai – į savo kraštus. Kadangi nebuvo iki galo aišku, kas yra sovietų pilietis, tų metų kovo mėn. nuspręsta, kad sovietų piliečiai yra tie žmonės, kurie buvo sovietų piliečiai prasidėjus karui 1939 m. rugsėjo 1 d. Tai reiškė, kad asmenys iš Pabaltijo kraštų neturėjo būti grąžinti sovietams. Bet ukrainiečių likimas buvo sudėtingesnis. Vėliau anglai ir amerikiečiai nustojo žmones išsiuntinėti per prievartą, nesvarbu, iš kur jie buvo kilę (Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*, Knopf Doubleday, 2011, p. 82–94).

27 Daugiau žr.: Raymond G. Krisciunas, „The Decision of Lithuanian Refugees to Emigrate, 1945–1950“, išteklių internete: http://www.lituanus.org/1983_2/83_2_03.htm.

28 Daugiau žr. išteklių internete: <http://immigration-online.org/464-displaced-persons-act-of-1948.html>.

29 Ang. *screening* – „patikrinimas, atranka“.

30 Ang. *draftsman* – „braižytojas“.

31 Ang. *picture tubes* – „televizorių ekranai“.

32 Ang. *shoe shop* – „batų fabrikas“.

33 Ang. *cable* – „kabelis“.

34 Ang. *storeroom keeper* – „sandėlio prižiūrėtoja“.

35 Ang. *sister* – „sesuo, seselė“.

36 Ang. *hot dog* – „dešrainis“.

37 Ang. *porch* – „veranda“.

38 Ang. *piecwork* – kai moka atlyginimą už padarytus vienetus.

39 Ang. *comptometer* – „skaičiavimo mašinėlė, mechaninė skaičiuoklė“.

40 Lietuvoje dirbo inžinieriumi.

41 Ang. *Heating, Ventilating and Air Conditioning* – „šildymo, ventiliacijos ir oro kondicionavimo“.

42 Ang. *public school* – „valstybinė mokykla“.

43 Ang. *high school* – „gimnazija“.

44 Ang. *Navy scholarship* – „karo laivyno stipendija“.

45 Ang. *tool design* – „įrankių projektavimas“.

46 Ang. *real estate* – „nekilnojamojo turto“.

47 Lietuvos Dukterų Draugija.

48 Ang. *supervisor* – „viršininkas“.

[49](#) Kuko apygardos.

[50](#) T. y. Lietuvių Fronto Bičiuliai.

[51](#) Ang. „Omahietis vis primena apie komunizmo grėsmę“.

APIE KNYGOS KALBĄ

~~~~~

DALIA CIDZIKAITĖ

Sakytinės istorijos (ang. *Oral history*) žanro pagrindinis bruožas yra autentiškas pasakojimas, kuriame itin svarbus vaidmuo tenka autentiškai kalbai. Autentiška kalba atskleidžia daug ką – žmogaus socialinę padėtį visuomenėje, jo kilmę ir šaknis, patirtus išgyvenimus bei gyvenimo patirtį.

Kaip žinia, kiekvienas žmogus net ir tą patį įvykį išgyvena skirtingai. Panašiai galima pasakyti ir apie mūsų knygos pašnekovus, pasakojančius apie savo pasitraukimą į vakarus Antrojo pasaulinio karo metais, siekiant išvengti artėjančios antrosios sovietų okupacijos.

Vis dėlto atidžiau pažvelgę pamatysime, kad skiriasi ne tiek jų prisiminimai, kiek kalba. Todėl redaguodamos 18 pasakojimų, sąmoningai palikome jų vartojamus žodžius ir sakinio struktūrą tokius, kokie jie nuskambėjo pokalbio metu. Tai ypač galioja vietovardžiams ir asmenvardžiams, kurių šioje knygoje yra apstu. Iš čia ir toks nevienodumas: gali būti, jog net tame pačiame pasakojime rasite dvejopai ar net trejopai pavartotus vietovardžius, pavyzdžiui, *Chicago* ir Čikaga; *Cleveland*, Klivlendas ar Klyvlendas; *Breslau* ir Breslavas ar *Gotenhafen* ir Gotenhafenas ir kt. Tai rodo, jog šie keli vieno žodžio variantai mūsų pašnekovų kasdienėje kalboje yra įsišakniję vienodomis teisėmis ir vartojami pramaišiui. Apie kokias vietas ir žmones knygoje kalbama, padės susigaudyti jos gale pateikiama vietovardžių ir asmenvardžių rodyklė.

Ypač dažni atvejai, kai svetimų kalbos vietovardis arba asmenvardis ištariamas ne tik originaliai, bet ir be lietuviškos galūnės. Todėl knygoje rasite ir daug nesulietuvintų tikrinių daiktavardžių: *Dillingen an der Donau*, *Englewood*, *Breslau*, *Gleisgarben*, *Goldap*, *Karachi*, *Waterbury*, *Rochester*, *Polymer Institute* ir kt. Jie tekste yra išskirti kursyvinio šrifto.

Pokalbių transkribavimas yra itin kruopštus ir nelengvas darbas. Mūsų atveju jį atliko ne vienas, o keletas žmonių, todėl turėkite omenyje, jog šioje knygoje autentiškos kalbos paklaidos galimybė egzistuoja. Vis dėlto perrašinėjant ir redaguojant pokalbius dėta daug pastangų, kad jie būtų kuo tikslesni. Stengėmės išlaikyti ne tik pašnekėsio tikslumą, bet ir natūralią pokalbio tėkmę. Tiesa, ne vienu atveju originalų pokalbį teko trumpinti, pasirinkti tik tam tikrą pasakojimo dalį (pvz., dr. Adolfo Damušio pokalbis siekia 5 valandas ir nusidriekia net per 80 puslapių), mūsų nuomone, geriausiai parodančią kelionėje į Vakarus patirtus išgyvenimus. Iškritusį tekstą pokalbiuose žymi daugtaškiai laužtiniuose skliausteliuose.

Dar viena svarbi priežastis, kodėl nusprendėme pašnekovų kalbą palikti autentišką, tai jų kalboje užsilikusi vienur kitur prasiveržianti jų gimtoji tarmė. Jos neįstengė įveikti nei svetimų kalbos, nei svetimuose kraštuose nugyventi ilgi metai.

Na, ir, galų gale, tai, kad mūsų pašnekovų pasakojimuose išgirsite vokiškų, angliskų ir kitų kalbų žodžių, tik rodo, kokia ilga kelionė iš Lietuvos jų laukė ir kaip gyvenimas svečiuose kraštuose, ilgainiui tapusiuose jų namais, paveikė ir jų gimtąją kalbą. Dažniausiai pašnekovų vartojamų svetimžodžių reikšmių ieškokite pabaigoje esančiame priede „Žodynėlis“.

18 POKALBIŲ

APIE PASITRAUKIMĄ Į VAKARUS 1940–1944

{Petro Aleksos archyvas}

PETRAS ALEKSA

KARAS ŽMONES SUNIVELIUOJA, SULYGINA

1944 metais, kai vokiečių kariuomenė traukėsi iš Lietuvos, Petras Aleksa kartu su kitais gimnazijos draugais buvo išvarytas iš klasės kasti apkasų ir jau nebegrižo namo. Traukėsi toliau į vakarus, bėgdamas nuo fronto. Vokietijoje, pabėgėlių stovykloje, Aleksa baigė lietuvių įkurtą gimnaziją, o atvykęs į Ameriką baigė dizaino studijas *Illinois Institute of Technology* (Ilinojaus Technologijų institutas). Čikagoje skulptorius Aleksa taip pat kūrė menines skulptūras. Nuo 1977 metų dirbo su fotomenininku Algimantu Keziu, vėliau – su Čikagoje leidžiamo laikraščio redaktoriumi Broniumi Kvikliu, su kuriais parengė ir išleido keletą knygų, tarp kurių ir šeši *Lietuvos bažnyčios* tomai (1981–1987)⁵².

Petrai, papasakok, kur gimei, ką prisimeni iš savo vaikystės⁵³?

Buvau ūkininko vaikas. Mama mirė, kai buvau jaunas. Turėjau pamotę ir gana kukliai gyvenom, bet taip, kaip ir visas kaimas. Nieko ypatingo, nesiskyriau nuo kitų vaikų.

Žinau, kad esi žemaitis.

Esu žemaitis iš Ejučių kaimo. Kražių valsčiuje, Raseinių apskrityje, yra toks Karklėnų miestelis... Ejučių vienintelis kaimas, kuris Lietuvoje turi tokį pavadinimą. Mokinaus pradžios mokykloje. Ten paskiau teko laimingai papulti į Kražius, pradžios mokyklą, kadangi ten turėjo penktą, šeštą skyrių ir ten baigus jau pradėjau eiti į pasaulį. O iš ten į Laukuvos gimnaziją papuoliau.

Ar prisimeni tą dieną, kai rusai pirmą sykį užėjo?

O je, labai, labai, labai gerai. Buvo labai didelis sujudimas. Tėvas mano buvo seniūnas. Ilgus metus buvo, keliolika metų, nepriklausomoje Lietuvoje buvo seniūnas.

[...] Seniūno darbas yra išdalinti popierius, pranešti į teismą, kai kas įvyksta. Išduoti leidimus kiaulėm, jeigu žmonės veža parduoti, kad būtų nevogtos, sutaisyti kaimynus, jeigu reikia. Tai toks.

O ar prisimeni trėmimus?

O je. Labai. Atvažiavo. Jau vežė žmones. Nežinojo kur. Ir mano tėvas, kadangi buvo seniūnas, irgi buvo sąrašė išvežimui. Tai vieną kartą atvažiavo, ir nuo kelio buvo tiltukas, ir jam tam *trokui*⁵⁴ pirmi ratai įkrito – sulūžo tiltukas ir įkrito. Tai rusai kareiviai išsikeikė. Ištraukė tą sunkvežimį ir grįžo atgal. Bet kitą kartą atvažiavo vežti, jau buvo tas tiltas sutaisytas. Ir [tėvas] žinojo, kad ieško jo, tai jis nenakvodavo. Eidavo pas kaimynus ar kur daržinėję ant šieno. Ir mums, vaikams, klausia: „Kur tėvas yra?“ Mes sakom: „Nežinom.“ Ir davė net po saldainį. Mes žinojom, bet sakėm, kad nežinojom. Nu, ir išvažiavo nieko nepešę. Taip laimingai ir pasibaigė. Bet iš mūsų šeimos nieko neišvežė, bet mano giminė – tėvo seserį su vyru, gyveno jie pamiškėje. Surežisavo, kad jie turi šautuvų, ginklų. Turėjo labai gražų 6 hektarų ūkį, gražius pastatus pasistatė. Ir abudu ištrėmė į Sibirą. Po 10 metų grįžo: vienas be kojų, kitas [neaiškus žodis] rankų. Dabar abudu mirę yra. Rado [savo namuose]

apsigyvenusį ten tą žmogų, vieną iš tų vyresnių valdžios žmonių, ir kurį laiką ten vienam kambary gyveno kartu. Paskiau kaip numirė... Tai dabar [1992 m.] kap buvom nuvažiavę, tai šita vieta sulyginta, visiškai sunaikina, nugriauti pastatai, viskas. Tiktai apleista dirva. Panaikinta.

Ar prisimeni, kaip vokiečiai užėjo?

O je. Kada rusai bėgo, tada per mūsų apylinkę su tankais važiavo kareiviai. Ir pritrūko jiems benzino, tai paliko tuos tankus toje apylinkėje. Tėvo seniūnijoje buvo palikę apie 14 rusų tankų. Tai jis turėjo suregistruoti juos visus. Tai kaip tankas sustodavo, tai pirmiausiai griebdavo, iščiulpdavo benzino, paskui išimdavo *dynamo*⁵⁵ vamzdelius samagonui virti.

Tai čia žmonės, kaimynai išsiimdavo?

Jo, sugriaudavo tanką ir likdavo tik šlapia vieta. Tokiom primityviom sąlygom. Tai vieną kartą vokiečiai prispyrė. Jie sako: „Kur tie tankai yra?“ Buvo surašyta,ėjo ieškoti, ir nėra tankų. Tai tėvas pasakoja, kad žmonės naudoja plūgoms, [neaiškus žodis] padangas dviračiams. Tai dabar vokiečiai paprašė: „Parodyk ką nors konkrečiai.“ Tai jis nuvežė pas vieną ūkininką, kuris kūrė javus, ir iš to tanko viršaus, kuris sukinėjasi, padarė maniežą⁵⁶. Tai reiškia, į patranką įkištas yra dyšlius⁵⁷, pagalys, ir arklys eina aplink, suka tą maniežą. O ta manieža – kuliama mašina ir taip kulia javus. Nu, tai tam vokiečiui buvo net smagu žiūrėti.

Kadangi Kražiai buvo nuošalyje, tai ar vokiečiai jus paliko ramybėje?

Jo, apdaužė, sudegė daug. Vokiečiai, rusai, kai pasitraukė, vis tiek linija buvo. Šaudė, gaudė viens kitą. Vieni bėgo, kiti gynėsi taip, kad karas kaip ir visur. Buvo visokių pakreiptų. Buvo vieni partizanai, kiti plėšikai, ir pasinaudojo progos. Tai panašiai, kaip visuose kraštuose.

O Kražiuose ar gyveno žydų?

O je.

Ir kas su jais atsitiko?

Aš su žydukais kartu mokini[ausi]. Buvo mokykla kartu, išskyrus žydų pamokas, [kurios] buvo skersai gatvės. Tai kada, pavyzdžiui, lietuvių, geografija, – visus bendrus dalykus mokinomės kartu. Kada eidavo hebrajų, arba žydų, tai jie eidavo į kitą pusę gatvės, pas juos tenai specialiai mokindavo. Ir labai gražiai sugyvenom. Mane išmokė rašyti žydiškai. Tai aš špargalkas pasirašydavau žydų raide. Kad mokytojas pagaudavo, nesuprasdavo, kas parašyta. Buvo kelios dešimt[ys] žydų.

Tai jų šeimos buvo suimtos?

Jo. Ir juos sunaikino ten vietoje, netoli Kražių.

Kada ir kaip apsisprendei bėgti?

Tada buvau Laukos gimnazijoje. Buvo spalio pradžioj, 1944 metų spalio pradžioj. Buvo gana graži diena. Atvažiavo vokiečių kareiviai, apstojo gimnaziją. Visus berniukus, kurie galėjo pakelti kastuvą, suvarė į tą sunkvežimį ir nuvežė kažkur tai į kokias ganyklas kast apkasų.

Tai tu irgi važiavai?

Tai nieks neklausė. Aš išvykau ne savo noru. Aš visiškai negalvojau apie jokią važiavimą.

Kaip buvai apsirengęs? Nebuvai pasiruošęs?

Ne, ne, visiškai nieko. Paliktos visos knygos, tik švarkelį leido pasiimti. Kadangi tokie žmonės, kurie ieškojo savo vaikų, nežinojo, kur tie vaikai yra. Sakė, jaunesnius sugrąžino maždaug į tą pusę, bet dauguma tai visi bėgo kur kas manė. Tik į vakarus, kad tik toliau nuo fronto.

Tai nuvežė apkasų kasti ir kas toliau?

Kasėm. Visą dieną kasėm apkasus. Naktį nuvarė į tokią daržinę ir uždarė. Sargybinis prie durų užsnūdo. Suradom skylę per kitą pusę, daugumas išlindom ir pabėgom. Ir taip bastėmės kur kas...

Ar žinojai, kur buvai?

Ne, ne. Naktį buvo. Tik žinai, kur saulė nusileido, ten vakarai yra. Link jūros, link Baltijos, link Kuršių marių. Ir taip besibastant per kitą dieną atsidūriau prie Rusnės. Rusnės miestelis, kur yr ten tiltas per Nemuną, rodos. Pereinamas punktas į Vokietiją. Ten irgi pagavo. Tai visus žmones kur jaunesnius tai sudėjo į vežimą ir nuvežė į Klaipėdą, į darbus ir liepė statyti barikadą ant Kretingos plentą. Mes iš ūkininkų padargus vežėm, plūgus, visokias mašinas. Užbarikadavom tą plentą, kad, jeigu rusai ateis, sustabdyt. Tai vokietis šoferis buvo civilis, tai žinojo gerai uostą. Tai nuvažiavo su mumis visais, pasiėmė bačką sviesto, o bačka šnapso jau buvo sunkvežimys. Tai įsivaizduok, koks balius buvo! Taip bevažiuojant prie Priekulės jau sutemus užpuolė kažkokie desantininkai prieš pat tilto. Ant plento kelio stovėjo mašinos, nieks nejudėjo. Lempos degė viršuj apšviestos. Ir pradėjo šaudyti. Tiktai girdėjom rusiškus šauksmus: „*Periot, ura, periot!*“⁵⁸ Tai duoda, šauda, padangos šnypščia, arkliai krinta. Žmonės šoka iš vežimo, bėga į kitą pusę, o kita pusė buvo kopūstų daržas, laukas ir po to Minija. Įsivaizduoji, žmonės per tą Miniją – visi, kurie tiktai gyvi, brido iki pažastų. Laimė, kad buvo toj vietoj kažkaip sekluma. Tai per tą Miniją perbridus bėgom toliau. Ir atbėgau per pievą, per pelkes iki *Wilhelm* kanalą. Ten toksai pagal Kuršių marias buvo iškastas – koki penki, šeši metrai gal platumo, toks gana, ir negali pereiti. Tiltukai sudaužyti, kur jie buvo. Tiktai vokiečių kareivius leidžia praeiti. Mes susigalvojom [kaip praeiti]. Išardėm tvorą su tokiu iš Utenas žmogų. Atnešėm ant to tilto, tas padėjom lentas iš vartų, iš tvoros išgriovę [į] kitą pusę ir taip atsidūrėm prie Kuršių marių... I ten stovi laivelis, uždengtas, su pora langelių, durių. Su durėmis, kokia 20 metrų ilgumo. Jis ten siūbuoja, ir žmonės neša baldus, visokius rakandus į tą laivą. Mes jau su tuo žmogum norim įeiti. Neprileidžia. Bet žmogus ir du žmonės nešė sunkią spintą ir negalėjo panešti. Tai mes pasisiūlėm. Ir kaip įnešėm į laivą, ir nebeišlindom. Tai sutemus per naktį tas laivas plaukė kažkur tai. Nežinom, kur, vot, plaukė kažkur. Ten bombardavo Kuršių marias. Rytmete jau prašvitus atplaukė tas laivas į Labau, Labguvą. Yra gale, apačioj pietų Kuršių mariose. Nu, ten pirmą kartą gavom valgyti. Ir iš ten pajūriais, pamariais ir per visą Vokietiją ir prasidėjom ta vadinamą DP kelionę.

Jūs pėsti tadaėjote?

Visaip. Pėsčias ir su traukiniu, ir su *troku*... Kaip įmanoma buvo.

Ar sunku buvo rasti vietą traukinyje?

Oooo, vieną koją padedi, antra kabo, bet su ranka įsikimbi turėklą kur nors arba tarp vagonų į tarpą. Bet žmonės išlipdavo, įlipdavo kai kur. Bet dažniausia tokie atviri vagonai būdavo, prekiniai. Tai iš vieno vagono išbėgom, pabėgom ir įlipom į vagoną. Nu, gi supuvusios bulvės! Jos smirdėjo kaip degtinė ir užmigome. Atsibundam, o gi [vagonas] visiškai atkabintas, iš viršaus lynoja. Nu, tai ką? Išlipi žmogus ir pasivijom pėsčia.

Kiek jūsų bėgo?

Kartais penki, kartais vienas. Jokios organizacijos nebuvo. Daryk, kaip tu nori. Kad tiktai toliau nuo fronto. O taip ir prasidėjo. Pirma stotis buvo Braunsberg, paskiau Karaliaučius⁵⁹, paskiaus Dancigas. Iš Dancigo per Štetiną, paskiau į Štralsundą, į Frydrichštata, Šlėzvigą, Liubeką.

Kiek mėnesių tas keliavimas truko? Ar radai saugią vietą?

Nu, tai buvo, sakyčiau, bėgimo toks laikotarpis, kada nubėgom iki Frydrichštato, tai maždaug, sakyčiau, apie porą mėnesių buvo, kadangi reikėjo, pvz., Dancige dirbti... Pavyzdžiui, aš dirbau prie Štralsundo. Vokiečiai mane prigriebė dirbti, reiškia, į vadinamą dirbtuvę. Ir dirbau jau *fau drai*⁶⁰ dalis. Nežinojai, ką ten dirbi, bet pristatė ir reikėjo dirbti tas dalis. [Ten] buvo daug belaisvių, įvairių tautybių žmonių tame fabrike ir visad nupaišydavo ant išėjimo durų, kur vyksta frontas. Ir žmonės žinojo. Kai kurie klausėsi BBC radijo⁶¹. Vienu žodžiu, tokia buvo tam tikra komunikacija.

Ar kur nors kas nors sulaikydavo?

Arba prie darbo pristatydavo, ar reikėdavo kur nors užsiregistruoti – reikėjo gauti tas korteles valgymo. Ir taip pabūdavam savaitę, dvi, kadangi korteles išduodavo vienur dviem savaitėm, kitur – vienai savaitei. Ir tuo tarpu prie kokio darbo pristatydavo. Padirbi, paskiaus eini toliau. Vienu žodžiu, darei kaip išmanei. Jokių patarimų nieks niekur nedavė. Čia tai ir pasirodė ūkininko sveikas protas, sakyčiau. Žmogus, kad aš buvau ir nemokintas, bet turėjau kokį kompusą⁶², tokį nujautimą, kad maždaug kur kaip elgtis. Ir tas gyvenime labai padėjo. O kitaip būtum įkliuvęs. Ten buvo visokių pagundų. Galėjai įsivelti į tokias bėdas, bet ot, išsisukdavom.

O kokios tos pagundos būdavo?

Ooooo! Tu eini ir randi dėžę pinigų ostmarkių⁶³. Nu, ką, i ten toliau pusę kepalą supelėjusios duonos. Pagunda tų pinigų – kiek jų gali paimt? Pasiėmiau glėbį, kiek telpa į savo kišenę, ir palikai tuos pinigus. Bet griebiam tą supelėjusią duoną. Ir paskiau buvo vokiečiai gražių mergaičių. Jos ten irgi siūlėsi, bet buvom nelabai pasiruošę arba rūpėjo visai kiti dalykai. Tik nešti kudašių ko toliau.

O kai važiuodavai traukiniais, ar jie būdavo prigrūsti?

Oooo! Jie kaip būdavo prigrūsti! Kartais taip būdavo prigrūsti, [kad] negalėdavai... Daleiskim toksai dalykas. Kaip sardinkos supakuotos – negalėjai nueiti niekur. Tai dabar,

jeigu nori [i] išeinamą eiti, tai vokiečiai sako: „Nedaryk į kelnes.“ Tai ką padarydavom: per žmonių galvas pasiūsdavom iki lango tą [žmogų]. Ten iškiša užpakalį, padaro ir grąžinam į tą pačią vietą. Ir nieks nesijuokė, ir visiškai buvo kažkaip taip... Dabartiniais laikais tai būtų... nežinau, kas būtų. Bet vot, karas ką padaro – žmones suniveliuoja, sulygina, ir pasidaro [jie] kai kuriems dalykams nejautrūs, nebaisūs.

Kur apsistojai, pasiekęs Vakarus?

Kada karas baigėsi, aš buvau Frydrichštate. Ir ten gegužės 5 d. [karas] baigėsi⁶⁴. Labai atsimenu. Dabar vokiečiai buvo prieš pat suvertę prekes į tą Eiderį. Toks buvo upelis. Ir ten suvertė šnapso, konjaką, visokius prieskonius, kad netektų amerikiečiams, anglams, ten anglų zona buvo. O man pamačiau, kad žmogus, įsibridęs iki kelių, graibo ir ištraukė konjako bonką. Vieną, antrą ir dar išgeria. Tai aš irgi pasiraitęs kelnes įbridau iki pat juosmens. Ištraukiau kokia keliolika konjako bonkų ir tiem stovintiems žmonėms išdalinau. Nu, tai paskiau porą grąžino ir už tuos nusipirkau tokį akordionėlį, 12 bosų akordionėlį. Tai buvo pirmas mano muzikos instrumentas. Tai buvo tučtuojaus po karo.

Ar mokėjai groti?

Mokėjau, „Kaip gražu miške“ ir dar porą dalykų. No, paskiau jau tada iš Frydštato į Šlėzviką, iš Šlėzviko – į Liubeko gimnaziją. Atsidarė gimnazija ten, įstojau.

Ar lietuvių gimnazija?

Taip. Beveik pati pirmoji susiorganizavo.

Gyvenai keliose dipukų stovyklose. Kuri jų paliko didžiausią įspūdį?

Pati pirmoji buvo Liubekas. Įdomi, kadangi po karo tuojau grįžę truputį normalesnes sąlygas [turėjome]. Pirmą kartą, kada gali privalgyti sriubos. Nu, ir prasidėjo gimnazija. Suorganizavo, viskas OK⁶⁵, bet paskiau suprastėjo labai maistas. Tai visi bėgdavo ten, kur duodavo geriau valgyti. Tai aš buvau viens tų. Iš anglų zonos perėjau į amerikiečių. Nelegaliai. Nebuvo galima. Bet įsėdai į traukinį, užsidarai išeinamoj ir pro gronyčią pervažiuoji. Tai nuvažiavau į [Würzburg]. Ten buvo perpildyta, nepriėmė. Tada į Zeligensstat. Ir ten įstojau į gimnaziją. Ir šiaip taip baigiau tą gimnaziją per... Nu, ten buvo gana rimtos pamokos. Barakuose savo sąlygom: nebuvo knygų, reikėjo daryt visus užrašus. Bet šiaip taip pramokom, užbaigėm. Ir čia buvo paskutinė stovykla, iš kurios iškėlė, panaikino tą stovyklą. Nukėlė į Švėbišgimundę. Iš ten po pusę metų jau emigravo į Ameriką.

O šeima visa Lietuvoje pasiliko?

Jo, nieks nežinojo, nė kur aš esu. Kada aš jau buvau Fėringenštate, 1948 metais parašiau į Lietuvą laišką tetai. Teta augino mažą broliuką te mano. Kad jie suprastų, parašau: „Girdėjau, kad pas tave gražiai viskas, ir aš rengiuosi grįžti, tik gal užtruks, kadangi didelė eilė.“ Ir gaunu laišką po mėnesio maždaug. Sako: „Petrai, geros mintys, geras sumanymas. Grįžk greičiau.“ Ir siuntėjas – Jonas Reinys Kapų gatvėje. Žinai – Rainių miškelis⁶⁶. „Ir apsigyvensim ten pas motkė, Želviuose“, kur žydus iššaudė. Vienu žodžiu, dviprasmiškai. Viskas aišku buvo. Aš tą laišką ir tebeturiu dabar. Jie sužinojo, kur aš esu. Prieš tai mano broliui Vytautui, kuris mokytojas, kankino, galvojo, kad aš partizanauju. Jie ten [brolių] vežė į Šiaulius kur tai. Pylė

ant galvos vandenį ir daužė jį, klausė, kur aš esu. Tai kaip jis gavo tą laišką, tai nunešė jį parodyt – vot, prašau, kur jis. Ir, vienu žodžiu, išsiteisino.

Tu vienintelis iš savo šeimos atsidūrei Vakaruose?

Tik tai vienintelis. Ir tai aš neplanavau bėgti, kadangi mes jau gimnazijoje Laukos buvom suorganizavę partizanaus būt. Jau kai kurie nešiojosi ginklus, jau ruošėmės. Buvom apšviesti labai.

O kas jus apšvietė?

Oooo! Visi žmonės kalbėjo atvirai ir aiškiai. Sprendė, ką daryti, kaip apsiginti, kur slėptis. Buvo tokia vieša paslaptis.

Kaip nutarei emigruoti? Kodėl į Ameriką, o ne į, pavyzdžiui, Australiją?

Kadangi likviduojant stovyklą daug kas neišskentėjo iš anksto. Vieni važiavo į Kanadą, kiti – į Belgiją arba į Australiją. Sudaro sutartis darbams ir vyksta į Kanadą. O kadangi aš buvau viengungis, laukiau iki pat galo. Ir tie, kurie laukėm, laimėjom. Pradėjo varyt apklausas, ir Amerika pradėjo priimt žmones, vadinamus DP, ir aš buvau viens iš tų.

Ar turėjai sponsorų⁶⁷?

Turėjom. Buvo viens iš tų pačių *dipukų*. Žmogus, kuris pažįstamas, kuris ten irgi gyveno, turėjo savo giminių. Jis nuvažiavo. Jis anksčiau išvyko. Paskiau jis padarė man sutartį, ir aš nuvykau ten irgi.

Išlipi Niujorke ir kas toliau?

Baisu buvo. Naktį, žinai... Galvoju: ar aš čia Niujorke, ar kažkur kitur. Buvo toks blogas oras, laikraščiai skrajoja po tą... Iš laivo kaip išlipom, nuvežė mumis į geležinkelio stotį, tai yra, nuvedė. Ir te reikėjo laukti tokioj salėj. Nesimatė nei tų dangorėžių, tokia nuotaika labai visiems. Visi yra pavargę, išalkę. Galvoji: kas čia, kas toliau bus. Priėjo žemaitis ir klausia mane: „A čia ta jau Amerika?“ Nu, sakau: „Taigi, taigi.“ Vienu žodžiu, mums belaukiant atėjo, pasakė, kad dabar einam į traukinį. Tada, kada nuvedė į traukinį, visi užmigom. Ir rytmetį atsibudom jau Čikagoj. Nu, i čia jau visai kas kita buvo – šviesu. Padarė didelį įspūdį, bet tokių dangorėžių kaip dabar, nebuvo. Bet vis dėlto, pasirodė, civilizacija. Reiškia, didelis skirtumas tarp mano Ejučių kaimo ir Čikagos.

Kur apsigyvenai?

Gyvenau pas tą, kuris padarė man sutartį, vadinamą afidevitą. Gyvenom Bridžporte, ant 31-os ir *Union*. Garsi gatvė, arti Daley⁶⁸ namų. Ten buvo tėvynė visų beveik. Bridžportas buvo garsiausia vieta, netoli *stokjardų*⁶⁹. O kas svarbiausia, kaipėjau į mokyklą, mokinaus geografiją, į pradžios mokyklą Karklėnuos, tai ketvirtam skyriui turėjau dėdę. Nu, ir jis mane paklausė: „Ką tu mokini?“ Sakau: „Geografiją. Ten apie Ameriką, Čikagą, Niujorkas.“ „O, – sako, – aš buvau Čikagoj.“ Tai jis mane įspėjo. Sako: „Petruk, jeigu tu kada atsirastum, nuvažiuotum į Ameriką, tik nenuvažiuok į Čikagą. Ir jeigu nuvažiuotum į Čikagą, neik dirbt į *stokjardus*“, į *stokjardus*, kaip jis sakė. Nu, kai atvykau, tai pirmiausią darbą ieškojau

štokjarduose, bet laimė – nepriėmė. Tai aš ten pataikiau pas tokį vokiečių firmą *Joslyn*. Ir ten vokiškai *biški* susišnekėjom, tai ten ir pradėjau. Jie gamino visokius *insolimatorius*⁷⁰ elektros linijoms, tokius bėgelius, kur pakabint yra, elektros įrengimus visokius. Paskiau vakare pradėjau eit mokintis anglų kalbos.

Po to dirbai pianinų fabrike?

Ooooo! Paskiau sekantis darbas buvo prie pianinų – *Kimball Piano*. A, ten buvo smagu! Aš buvau toksai bernelis paimlus, nesigiriant. Kad mokėjau daug darbų. Ir kada žmogus neateidavo į darbą, tai mane pasiūsdavo užimti tą vietą. Žinoma, aš jau daug tų *bonų*⁷¹ nepadarydavau. Bet daug darbų reikėdavo atlikti. Dirbau, išskyrus *tuning*, reiškia – derinimo pianino, ir dažymo. O kitose srityse visur dirbau, ir tas labai praturtino... O, ten dirbo daug lietuvių: buvo Marius Katiliškis⁷², Algis Čepėnas, Kelečius⁷³, Škėma⁷⁴... Žmonės, garsūs žmonės.

Kiek ten išdirbai?

Aš nežinau, pusę metų ar kiek, metus... Paskiau iškėlė tą *Kimball Piano*, uždarė, iškėlė kažkur į užmiestį. Tai paskiau įvairius darbus teko dirbti. Pradėjau mokintis *drafting* – braižybą. Ir nuėjau į IIT. Tai ten pradėjau dirbt *Automatic Electric* kompanijoje ir mokinausi. Po to apsiženijau 1954-tais. Jau buvau įpusėjęs mokyklą, tai Laima [žmona] padėjo man užbaigti. Ji dirbo, o aš mokinausi. Imdavau *partaimą*⁷⁵. Ir vis dirbau, galvojau, kad grįšiu aš į Lietuvą. Kas ilgai, ilgai buvo omeny. Ir aš ruošiausi tokiai profesijai, kuriai man labai patiko – *designing*, kur moku inžinerijos ir meno, skulptūros, visokių, visų šakų. Tai vis galvojau: kai aš grįšiu į Lietuvą, tai aš suorganizuosiu ką nors, daleiskim, pagerinti žmonių gyvenimą. Tokios buvo labai idealios, geros mintys. Kadangi aš gyvenau gana skurdžiai, labai paprastai. Kolei sužinojau, kad kiti žmonės, kad pasauly yra geriau, reiškia, geresnės sąlygos gyventi, negu kad man buvo.

Tu taip pat dirbai Amerikos lietuvių bibliotekos leidykloje?

O, taip, taip. Susidarė sąlygos, kada pasikeitė darbai. Ir Kezys⁷⁶ leido knygas ten. Nu, ir aš jam padėdavau vakarais po darbo. Pavyzdžiui, knygą leidom *Pensilvanijos angliakasių Lietuva*⁷⁷. Nu, dirbom, dirbom, ir labai pamažu eina. Sakau: „Algimantai, kad čia taip dirbant, mes per dešimt metų neišleisim.“ Tai pasitaikė proga, sakau: „Kaip būtų, jei aš dirbčiau pilną laiką?“ Nu, tai pabandėm, ir jis pradėjo daugiau organizuoti. Man idėja buvo ne kaipo darbas arba pinigai, buvo svarbu savotišką duoklę atiduoti Lietuvai. Paprasčiausiai. Kadangi spausdintas žodis į Lietuvą buvo [kaip] patranka – lengviau buvo įvežti negu knygą. Tai kaip svarbu buvo, kad čia mes palaikytumėm lietuviybę tarp savęs. [...] Nu, ir taip dešimt metų ir praėjo. Paskiau, kai baigėm leisti tas knygas⁷⁸, atėjo tavo tėvas [Bronius Kviklys⁷⁹]. Jis irgi *šapinosi*⁸⁰: bandė vienur, kitur tas knygas leisti. Nu, ir šiaip taip išleidom gražiai tas knygas. Tai vot, ir buvo mano toks pasitenkinimas. Vis tiek ką nors padarėme.

⁵² Daugiau apie Petrą Aleksą žr. internetinį išteklį: http://www.lituanus.org/1977/77_3_05.htm.

⁵³ Petrą Aleksą kalbino Danguolė Kviklytė 2008 m. kovo 16 d.

⁵⁴ Ang. *truck* – „sunkvežimis“.

⁵⁵ Ang. *dynamo* – „elektros generatorius, gaminantis tiesioginę elektros srovę, padedant komutatoriui“.

- [56](#) Arklinis įrenginys prie kluono kuliamaiai ar kitoms mašinoms sukti, vilktas.
- [57](#) Automobilio detalė.
- [58](#) Rus. – „pirmyn, valio, pirmyn!“
- [59](#) Pagal žemėlapi pirmą turėjo būti Karaliaučiaus, o vėliau Braunsbergo stotis.
- [60](#) „V3“ – vokiečių raketinė bomba.
- [61](#) Tuo metu klausytis BBC radijo buvo draudžiama.
- [62](#) T. y. kompasa.
- [63](#) Vokiečių pinigai, naudoti užimtuose rytiniuose kraštuose.
- [64](#) Karas Europoje baigėsi 1945 m. gegužės 8 d. Kai kur vokiečiai nustojo kariauti dar anksčiau.
- [65](#) Ang. *OK* – „gerai“.
- [66](#) Žr. Žodynėlis.
- [67](#) Žr. Žodynėlis.
- [68](#) Žr. Vardai.
- [69](#) Ang. *stockyard* – „skerdykla“.
- [70](#) Ang. *insulator, isolator* – „izoliatorius“.
- [71](#) Ang. *bonus* – „premija“.
- [72](#) Žr. Vardai.
- [73](#) Žr. Vardai.
- [74](#) Žr. Vardai.
- [75](#) Ang. *part time* – „darbas dalį dienos“.
- [76](#) Žr. Vardai.
- [77](#) *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva (The Lithuania of the Pennsylvania Coal Miners)*, sud. Vladas Butėnas ir Algimantas Kezys, 1977.
- [78](#) *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva*, 1977; Stasys Yla, *Lietuvos šeimos tradicijos*, 1978; *Lietuvių rašytojai Vakaruose*, 1979; Vitolis Vengris, *Lietuvių ekslibriai*, 1980; Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, 6 t., 1981–1987; *Lietuviai Sibire*, 1981; *Lietuviai muzikai Vakaruose: Žilėvičiaus vardynas*, 1999 (išteklis internete: http://lt.wikipedia.org/wiki/Amerikos_lietuviu_bibliotekos_leidykla).
- [79](#) Žr. Vardai.
- [80](#) Ang. *to shop* – „apsižiūrėti, kur pirkti“; šiuo atveju – „kur leisti knygas“.

{ Auksės Balčiauskaitės Kane archyvas }

BIRUTĖ BRIEDIENĖ

DU DALYKUS VEŽIAU IŠ LIETUVOS: VĖLIAVĄ IR ŽEMIŲ SAUJĄ

Aktorė Birutė Briedienė, prasidėjus karui, baiginėjo Vilniaus aukštesniąją vaidybos studiją. Iš Lietuvos išvažiavo 1944 metų liepą. Į Ameriką atvyko 1950 metų vasarį. Gyvendama Čikagoje dirbo lituanistinėje mokykloje, vadovavo *Lietuvos Dukterų Draugijai*, aktyviai dirbo JAV lietuvių teatre ir dalyvavo kitoje lietuvių organizacinėje veikloje. Mirė 2014 m. sausio 7 d.

Kada išvažiavote iš Lietuvos?⁸¹

Tai buvo 1944-ieji metai, liepos mėnuo.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Todėl, kad mano vyras buvo radijo stoties viršininkas. Nors jis turėjo *Senderfuehrer*⁸², bet iš tikrųjų jis pats [juo] buvo. Jis ir sukonstravo tą radijo stotį. [...] mes jau žinojom po pirmo vežimo, kad turėjom būti išvežti, mes buvom sąrašuose. Bet kadangi stotis buvo nebaigta, tai jie norėjo, kad jis [vyras] pabaigtų ją, tada išvežtų. [...] Ir trečias dalykas, aš buvau laukianti, todėl man buvo baisu – kaip važiuoti, kaip išvažiuoti. Septynių mėnesių buvau. Tai mes paskambinom mūsų pažįstamam, kuris buvo Vilniaus pašto viršininku, ir sakom, ką jūs darot. Jie irgi svarstė, ką daryti. Sako: „Žinot ką, saugiau yra pasitraukti iš Vilniaus.“ Mes sakom: „Bet kaip, kokiom priemonėm?“ Žmonės, kurie buvo greitesni, tie jau buvo išvažiavę. [...] Ir mums pasakė, paskambino iš pašto, kad paskutinis *feldpostzugas*⁸³, kaip jie tada sakė: „Karo pašto traukinys išeina iš Vilniaus, jeigu į jį suspėsite.“ Kadangi radijo stotis priklauso pašto valdybai, ir mes galim bandyti.

Vokiečiai taip pasakė?

Vokiečiai pasakė. [...] Tai mano vyras bėgiojo iš vienos vietos į kitą, ir galų gale gavo, aš nežinau, kaip lietuviškai pasakyti, *točkę*, tokią ant vieno rato, kur veždavo plytas darbininkai. [...] Tik pora čemodanų įmetėm, paklodžių keletą, jeigu gimtų pakely, kad į ką suvyniot, ir foto albumą, kurio vis vien neišgelbėjau. Ir su ta *točke* mes važiuojam per Vilnių [juokiasi]. [...] aš einu ir juokiuos, ir verkiu. Bet mes norėjom tikrai pasiekti Kauną, o iš Kauno norėjom pasiekti Šiaulius, kur mano tėviškė, pas mamytę. Mes pabūsime tenai, kol praeis frontas. Atvažiuojam iki Kauno, sušvilpė traukinys baisiai – bombonešiai jau lekia virš mūsų galvos, ir traukinys nuo Žaliojo tilto važiuoja atgal. Į Kauną jau neįvažiavo. Mes klausėm, kur tas traukinys dabar važiuoja. Į Vokietijos pusę, į Vilkaviškį. Pirmą lietuvišką stotį, kur sustos – Vilkaviškis. Jie paklausė: „Ar norit važiuot į Vokietiją?“ Mes sakom: „Ne, nenorim, liksim Vilkavišky.“ Ir visi išlipom Vilkavišky, trys šeimos ar keturios. Buvo ankstus rytas, turbūt kokia trečia valanda ryto, susėdom ant pievos ir svajojam, ką mes darysim toliau. Kaip jau *biskį* daugiau prašvito, saulė užtekėjo, vaikai pradėjo verkti, mano sūnelis buvo nedidelis...

Kiek vaikų turėjote?

Vieną tik turėjau, dar mažas buvo. Tada vyrai išėjo ieškoti pieno ir duonos. Ar jūs patikėsit, jie beveik visą dieną išvaikščiojo iki ketvirtos valandos ir gavo tik du litrus pieno ir pusę

kepalo duonos – taip ūkininkai nieko nenorėjo parduoti. Parduoti, ne duoti. [...] Galų gale vyrai nuėjo į miestelį. Naumiestis buvo tenai, už Vilkaviškio, arčiau Naumiesčio. Susitiko mokyklos vedėją, ir jis pasiūlė nakvoti mums mokykloj. Pernakvojom, tada ateina tas mokytojas ir sako: „Su jumis reikia ką nors daryti, jūs negalit čia, mokykloj, būti.“ O jau prie mamytės negalėjau prisiskambinti niekaip, matyt, rusai jau laužė, kaip sako, Šiaulius,ėjo mūšis tarp rusų ir vokiečių. Tada mus pas vieną ūkininką apgyvendino, kitus paskirstė pas ūkininkus. Kurį laiką buvo ramu, kokią savaite ar kiek.

Tai jūs liepos mėnesį išvažiavote iš Vilniaus?

Liepos mėnuo. [...] Tų ūkininkų vaikas suserga difteritu. Jie miega šalia viens kito, kadangi naktimis miegam bulvių rūsy, negalima buvo miegoti namuose, nes šaudymaiėjo labai. Ta ūkininkė, aišku, turėjo pažįstamą daktarą, tai nuvažiavo, gavo vaistų savo vaikui ir viskas. Bet kas bus su mano, aš nežinojau. Ir meldžiausi, ir viską, kad tik nesusirgtų. Laimingi buvom – nesusirgo. Ir vieną naktį pasidarė koks tai duslus triukšmas. Visi sako, turbūt jau rusai. Pasirodo, mūsų koks tai dalinys pabėgęs iš po rusų tanko, kur pilna sužeistų guli, kruvinų žmonių ant tų vežimų. Tada jau atsidusom, kad dar ne rusai, bet jie, sako, kad jau čia pat, už pusantro kilometro. Prie Vilkaviškio jau, sako, Vilkaviškį bombarduoja, šaudo. Tai mes sakom: „Gal jūs priimsit mus kartu važiuot?“ Jie nežino, ką sakyti. Kol surado gurguolių vadovą, galų gale sutiko mus priimti. Aš tikrai turėjau klumpaites, vat panašiai, kaip dabar šliures [...].

Kaip jūs būtumėte važiavę, ką jie turėjo?

Vežimus turėjo. Sako: „Mes važiuosim per Vokietiją.“ Todėl kad čia jų laukia mirtis garantuota. O prieš tai mums buvo davęs kitas ūkininkas arklį ir vežimą. Ir mes buvom jau vienu laiku išvažiavę, bet prasidėjo bombardavimas, kad žinot, kaip pradėjo žmonės rėkti, ir čia sužeistų pasidarė, mane pradėjo konvulsijos baisios traukyti, tai mano vyras išsigando, apsisuko. Grįžom atgal pas tą ūkininką, atidavėm tą arklį ir vežimą ir pasakėm, mes nevažiuojam toliau. Bet kada ta gurguolė atvažiavo ir pasakė, kad jau rusai eina ir labai žiauriai eina, tada vėl išsigandom ir galvojam, reikia turbūt bėgti, ką gi darysi. Ir žinot, toks buvo baisus vaizdas, kaip mes atsikėlėm. Dar jie nepriartėjo, bet visur, kur tik pažvelgei, degė sodybos – čia dega, ten dega, ten dega, ten dega. Tada aš atbėgau pas tą ūkininką ir sakau: „Parduokit mums arklį ir vežimą, aš palieku, ką turiu (aš turėjau sidabro, ten servizas, šaukštus ir viską). Jeigu reikia pinigais, aš duosiu pinigais, duokit tą arklį ir vežimą.“ Jie turėjo daug arklių ir vežimų. Jokių būdu tas ūkininkas neparduos. Aš ant kelių maldavau: „Čia mūsų likimas, – sakau, – žiūrėkite, pleška visos sodybos aplinkui, gal sekanti bus jūsų.“ Atbėga jų sūnus, jų arklius jau vokiečiai išsivedė visus – man bemaldaujant jau buvo arkliai išvesti. Tai tada mes prisiprašėm prie tos gurguolės ir išvažiavom.

Važiavimas buvo baisus. Aš teisę gavau paimti padušką ir tą čemodaną su paklodėm, nes jie matė, kad man gali reikėt. Kaldrą padėjo, kad galėčiau atsisėsti ne taip kietai. Privažiuojam, kur reikia pervažiuoti upelį, dar sustojo. Mano vyras iššoko, sakau: „Paimk žemių saują [verkia].“ Tai paėmė žemės saują, įsidėjau. Aš du dalykus vežiau iš Lietuvos: vėliavą, kuri plevėsavo Vilniaus radijo stoty ir kurią mes išgelbėjom nuo rusų ir vokiečių, kurią visą laiką reikalavo sudeginti. Mes sakėm, kad sudeginom. [...] Iš manęs juokėsi žmonės: „Nu, kaip tu tą vėliavą veži“, – vietoj ko nors praktiško aš vėliavą vežu ir žemių

saują paėmiai tada. Ir buvo toks skaudus momentas, galvojom, nu, mes čia pabūsim porą savaitių pas tuos ūkininkus, čia viskas aprims, galėsime grįžti pas mamą į ūkį, pabūti, ir tada žiūrėsime, kas toliau. Bet vėl, kaip atsimenam, kad buvom sąrašuose, galvojam, gal reikia toliau važiuoti. Ypatingai buvo, sakyčiau, unikalūs važiavimas, kai pervažiavom Lietuvos sieną į Vokietiją. Pasirodo, mes įvažiavom į niekieno zoną. Jūs negalit įsivaizduoti, koks tai laikas jausmas – važiuoji ir nieko, nieko nematai, nė vieno žmogaus, tik rūksta gal kai kur dar kaminas, vaikšto gyvuliai, karvės bliauna, pienas teka, kiaulės laksto po visus laukus, [...] durys atdaros sodybų, gyventojų visiškai nėra. Ir mes net visi galvas ištiesę žiūrim ir žiūrim, ar nepamatysim žmogų, bet kokį žmogų. Ir ką mes pamatom – pakeleį guli negyvas lavonas, ištinęs; tai vienur, tai kitur, arba gyvuliai jau nudvėse.

Vietinių žmonių ar kareivių?

Negalima suprasti. Ne kareivių buvo kažkaip; [...] greičiausiai žandarmerijos nušautų. Nes paskui, kai privažiavom, jau galvojam, mums reikia kur nors sustoti nakvoti, negalim, ir arkliai nepavažiuos ir viską. Tada mes privažiavom prie sodybos ir visur dideli raštai – *štrenk ferboten*⁸⁴ – griežtai uždrausta įeiti į namus. Kas įeis į namus, bus vietoj sušaudytas. Kad nebūtų *Pluenderei*⁸⁵, nes tie gyventojai pasitraukė tik laikinai. [...] Daugumas mūsų suėjom į daržinę, kad galėtume ant šieno ten šiaip taip atsigulti, perleisti tą naktį. Bet atsirado keletas smarkuolių, kurie – nu, ką čia, jie gali eiti į trobą. Nu, ir pradėjo jie tenai sau šeimininkauti. Iš ryto atsikėlę pradėjo gaudyti žąsis ir antis ir pjauti. Ir mano vyras dar sako: „Ką jūs darote, ar jūs nematote rašto? Juk gresia tada ne tik jums, bet ir mums visiems pavojus.“ Ir tik mes girdim: „Ta-ta-ta-ta-a“, atvažiuoja motociklas, žandarai. Tiktai greitai visi automatus, sutratėjo, užtaisė. „Matėt raštą?“ Mes sakom: „Matēm.“ Tai laimė, kad mano vyras laisvai kalbėjo vokiškai ir aš dar šiaip taip, ir jie pradėjo aiškinti, kad mes atvažiavom naktį, mes nematēm, kad čia buvo užrašas. „Ar jūs irgi ten nakvojot?“ „Ne, – mes sakom, – mes daržinėj, mes vėliau atvažiavom, mes nieko nežinom, mes radom daržinę, apsinakvojom. O tie žmonės nemoka vokiškai visiškai, jie nematė, kad čia buvo užrašyta.“ Jie matė ir viską žinojo. Tai tokiu būdu mes juos išgelbėjom. Ir buvo, matyt, dar žmoniški žandarai. Tai pasakė: „Dar kartą pasikartos, tada nebus jokių atleidimų. Visi [bus] sušaudyti.“ [...]

Kada pervažiavote sieną?

Tai turėjo būti rugpjūčio turbūt kokio ketvirto ar penkto, aš dabar jau neatsimenu tiksliai. Dar buvo gan šilta. [...]

Jūs nebuvote apsisprendę išvažiuoti iš Lietuvos?

Ne. Kaip sako, viskas susidėjo. Vis atsimindavom tą sąrašą ir vėl tada pagalvodavom – kaip bus, taip bus, į Sibirą nelabai norėjom važiuoti.

Į Vokietiją važiuodami galvojote, kad greitai sugrįšite?

Taip, į Vokietiją važiuojant galvojom ir tenai, pas ūkininką, kai prie Vilkaviškio buvom. [...] Bet taip neišėjo. Dabar mes keliaujam per Vokietiją ir kaip tik buvo vakaras, kad mes sustojom netoli visiškai Karaliaučiaus. Na, vyrai kiti sako: „Važiuojam per Karaliaučių. Gal Karaliaučių pasidairysim.“ Kiti sako: „Gal alaus gausim.“ Bet mano vyras sako: „Nebūkit,

vyrų, kvailių, čia didelis miestas, naktis, gali bombarduoti, ir tada bus tikra nelaimė.“ Taip ir buvo – buvo baisus vaizdas, kada Karaliaučių bombardavo. Visą naktį davė, šviesu buvo kaip dieną visur. Ir kai sekančią dieną mums reikėjo pravažiuoti Karaliaučių, buvo kažkas baisaus: visas miestas sugriautas, lavonai, kvapas degančių lavonų. Aš negalėjau, sakau: „Tik greičiau, greičiau, greičiau, kad nematyti to viso baisumo.“ Moterys vaitoja, verkia, baisus vaizdas buvo labai. Karaliaučius buvo labai labai sugriautas.

Rusai dar nebuvo įžengę?

Dar nebuvo. Bombarduoja. Toliau važiuojam...

Ar jūs turėjote kokį planą?

Tik tolyn, tolyn. Dar mano vyras sako: „Geriausią gal būtų Bavarijūn pasukti, gal ten bus ramiau. Čia visur vis tiek bus neramu, jeigu eis frontas.“ Bet kažkaip niekas netikėjo, kad rusai taip eitų greitai [...]. Važiuojam toliau, reikia kur nors ir sustoti.

Kiek jūsų važiavo: kareiviai...?

Tie jau atsiskyrė, liko civiliai. Tai buvo Vilaičių vežimas iš Verčių dvaro, Vilaičio dėdė, Janušauskų – Janušaičio giminės – vežimas, kurie jau mus paskui paėmė į savo vežimą, ir dar pora. Penkios šeimos kokios važiavom su arkliais. O dar tie kiti vedėsi karves pririšę prie savo. Kelionė labai lėta, mano vyras vis pasižiūri ir sako: „Tos karvutės gerai, bet jos labai lėtina mūsų kelionei.“ [...] Paltner, netoli Marienburgo, buvo labai didelis dvaras, [kur gyveno] labai didelė ponija. Mes įvažiavom ir prašom nakvynės. Ji tuojau apklausinėjo, kas, kaip, ką. Kadangi mano vyras vokiškai kalba, pasakė, [kad] yra radiotechnikos inžinierius. „Tai gerai, aš jums duosiu ten kažkur ant aukšto kambarėlis yra, kur galėsite nakvoti. O tuos mes sutvarkysim.“ [pasakė ponija]. Ir žinot, kur ji juos apgyvendino, tuos kitus mūsų žmones? Kiaulidėse. Juk buvo daržinė, galėjo daržinėje apgyvendinti, bet [ne], kiaulidėse. Kadangi daržinę jie gali uždegti ar ką nors. Bet kiaulidė jums bus gerai su vaikais. Aš negalėjau tiesiog, man viskas virte virė, kad toks paniekimas žmonių.

Už tai, kad mano vyras inžinierius, tai ji tučtuojau surado jam visokiausią darbą: pataisyti radiją, pataisyti elektrą, pataisyti motorus visokius. Tai jai buvo gerai. O tos moterys – [jas] tučtuojau kitą dieną išsiuntė į daržus dirbti, vyrus į laukus. O jos sūnus jodinėjo su nahaika⁸⁶, kaip vadinosi botagu, bet tokiu odiniu. Dirbo taip pat rusų belaisvių ir prancūzų belaisvių ir tik švaistydavosi visą laiką su tuo – ar reikėjo, ar nereikėjo, gaudavo per nugarą. Pabaltiečių, lietuvių nedrįso paliesti, nes lietuviai vis viena arijai [...]. Bet tas nieko, kad dirbo – nu, ką darysi, reikia užsidirbti tą nakvynę, kad ir kiaulidėj. Ir mes jau ten sėdim keletą dienų...

Ir maisto davė?

Tik korteles⁸⁷ gavom. Aš turėjau pati ką nors daryti valgyti, ten buvo tik toks mažas pečiukas. Nu, ką ten daug gali padaryti? O apačioje virtuvė dvaro didžiausia ir prie to dvaro stovėjo štabas vokiečių. [...] baliavodavo su tais vokiečiais karininkais, kiekvieną dieną kepsniai, viskas. Įsivaizduojat, nėščiai moteriai viską tą užuosti ir nieko negauti? [...] Tokia kumetė senutė Ana buvo, pas ją galėjo išsivirti ir valgyti. Ir aš kartais su vaiku nueidavau pas juos pažiūrėti, kaip jiems ten einasi. [...] Mes tikrai įsitikinom, kai keliavom, Ana ir pasakė paskui: „Nesustokite dideliame dvare, sustokit pas paprastą mažą ūkininką, tai gausit ir

kiaušinį, ir dar duonos gabalėlį, ir šio, ir to. Dvare jūs nieko negausit.“ Ir tikra tiesa, aš prašiau kiaušinių parduoti, neparduoda, o vištų – kokie šeši šimtai. Neparduoda, neprašom, kad duotų. [...] Turėjau dirbti. Žinot, kokį ji man darbą sugalvojo? Pirmiausia atnešė kokią šimtą porų kojinių suadyti. Man sėdėti buvo jau labai sunku. Bet aš sėdėjau ir adžiau visai kantriai. [...] Bet to neužteko. Kada aš baigiau tą šimtą porų kojinių, ji atnešė man turbūt šimto metų staltiesėles, kur buvo didžiulės monogramos išsiuvinėtos, ir aš turėjau visas tas monogramas išpjaustyti, išardyti. Tai yra neįmanomas darbas, tai yra tokios kantrybės ir toks precizinis darbas, [...] ir, neduok Dieve, tu įkirpsi kur nors. Tai aš galvojau, kad ji man už bausmę kokią davė [...].

Kiek jūs išbuvote?

Turbūt jau kokia pora savaitių. Jau laikas, jau mes jaučiam, kad ir frontas gali artėti, ir jau ji daugiau ir daugiau siunta. [...]

O kur buvo jūsų arkliai ir vežimai?

Ten pat vežimai ir arkliai. Dar jie buvo prieinami, kadangi dar ir daiktų buvo vežimuose padėta. Taip mes ir padarėm: susėdom, visi patyliukais, patyliukais važiuojam. Ir, ačiū Dievui, važiuojam, jau ir prašvito, jau buvom kokie 20 km ir girdim – „Ta-ta-ta-ta-ta.“ Atvažiuoja žandarai. Sako: „Jūs pabėgote iš Paltner dvaro?“ Mes sakom: „Nepabėgom, bet buvo sąlygos labai jau prastos, vaikai pradėjo sirgti kiaulidėse, aš jau pradėjau gimdyti (dar nebuvau, bet jau matė, kad mano veidas iškreiptas, jau gulėjau tiesiog paguldyta). Mes turėjom kaip nors važiuoti.“ Buvo labai padorūs žmonės, ne karo, matyt, tie žandarai, tai jie sako: „Mes jūsų nematėm [...] ir nieko nežinom, kur jūs nuvažiavot. Važiuokit, kiek tik galite greičiau, nes jeigu kiti jus sutiks, mums duotas įsakymas jus vežti į konclagerį.“ Įsivaizduojat, koks vėl pergyvenimas? Tai vyrai kiek jau galėjo tuos arklius varė, ir kuo toliau, vis mažesniais keliukais visaip sukom, kad tiktai kuo toliau.

O ar žinojote, kur važiuojate?

Kokia nors linkme, tiktai tolyn nuo to dvaro. Ir jau irgi pavakarėj privažiuojam miestelį Alenštain. Ir štai koks sutikimas. Sustoja padvados prie vieno namo, paklausti, kur galbūt yra ūkininkai, kur galėtų sustot su arkliais. Išeina moteris, maloniai nusišypso, sako: „O, taip, čia yra netoli mano pažįstamų ūkis, jūs tikrai galite ten sustoti. O jūs, *Frau*, jūs niekur negalite toliau važiuoti. Jūs eikit pas mane, aš matau, jūs esate dideliu skausme.“ Ta moteris buvo geresnė už motiną, ji mane atsivedė su vyru ir vaiku ir tuojuo pasisodino, atnešė bliūdą šilto vandens, sudėjo mano kojas, išmazgojo man kojas, tuoj paklojo man patalą, paguldė ir tik dejavo: „Och, och, och, mano *sontag kuchen*⁸⁸ visas suvalgytas...“. [...] Aš sakau: „Nesirūpink, *Frau*. [...]. Nesirūpinkit, – sakau, – dar man nėra taip labai blogai.“ [Ji] sako: „Aš matau, aš pašauksiu daktarą, tegul jis tave apžiūri, tu gali *any minute*⁸⁹ gimdyti, tavo veidas visas skausmo iškreiptas.“ Tada, kai ji taip pradėjo sakyti, mes sakom: „Mes labai, labai pergyvenom, kol pabėgom nuo Paltner dvaro.“ Ooo, ji girdėjusi apie Paltnerius. Sako: „Ten baisūs naciai, ji baisi nacė, tai yra žiauri moteris.“ Nu, jau taip toli, bet jau jie žinojo apie ją. Ir aš ten buvau keletą dienų kaip danguj. [...] Mes prašėm, kad ji su mumis važiuotų, sakom, ateina tie žiaurūs žmonės, rusai, tie azijatai, jie nieko nežiūrės. Ji sako: „Kaip aš paliksiu savo namelį, ką aš darysiu toliau pasitraukus?“ Iš tikrųjų, kaip pagalvoji, ką ji gali

daryt. Atsisveikinom kaip su brangiausiu asmeniu, ir aš jai pasakiau, kad aš duosiu savo mergaitei, jeigu bus mergaitė, kad bus taip pat Madalen, atsiprašau, Margarita. Taip ir buvo, kada gimė mano mergaitė, aš jai daviau Laimos Margaritos vardą. [...] Galų gale mes sakom, kad jau laikas mums apsispręsti ir važiuoti tolyn. Pastudijavo mano vyras, sako: „Aš važiuočiau Meklenburgo pusėn.“

Jūs buvote dar Rytprūsioose?

Beveik Rytprūsioose, jau toliau, bet dar vis viena. Jau girdisi, per radiją išgirsti, kad sovietai jau eina, atėjo, vokiečiai traukiasi, jau blogai yra. Bet mūsų draugai nenori atsiskirt su savo arkliais ir su savo karvėm. Nu, ką dabar daryti? Ir jie galvoja, kad čia pabus ir grįš. Nenori toliau važiuoti. Ir dar buvo, pavyzdžiui, kada dar buvom visai prie sienos arti, tai vieni išdrįso vis dėlto nuvažiuoti, buvo užkasę daiktų, norėjo pasiimti viską. Tai vos išsigelbėjo. Nuvažiavo į Lietuvos pusę slaptai šiaip taip, viskas buvo jau sudeginta, viskas sunaikinta, ir nė tų daiktų, kur užkasta, nerado, viskas jau buvo paimta. Rizikavo gyvybe savo. [...] Mūsų partneriai, bendrakeiviai nenori prarasti savo karvučių, nenori prarasti arklių, bet mes pasakėm, su karvutėm jūs tikrai toliau nenukeliausit, jau turit jas palikti pas tą ūkininką. Ir jeigu jau važiuosit, tai važiuokit toliau, o mes jau važiuojam traukiniu. Į Meklenburgą.

O kodėl pasirinkote Meklenburgą?

Vyruui atrodė, kad ten gal bus *biskį* saugiau nuo visko. Tai taip mes išvažiavom traukiniu į Meklenburgą. Išlipom Meklenburge, *Waren* miestely. Stovim ir dairomės. Ir staiga išgirstam lietuviškai kalbant. Jūs negalit įsivaizduot, kokia laimė išgirst lietuviškai kalbant. Ir dar tokiu laiku baisiu. Kad mes bėgom, atrodo, kad didžiausias gimines sutikom, apsikabinom, kad čia lietuvius sutikom. Sakom: „Tai jūs čia atvažiavot, ir mes atvažiavom. Tai ką jūs darot?“ [Jie] sako: „Buvom darbo įstaigoj prašyti, kur apsistoti, kur darbą gauti ar ką, tai mus paskyrė į tokį dvarą.“ Tai aš taip ir sakau: „O jei, aš jau bijau.“ Ir tada ir jis [vyras] nuėjo, užsiregistravo. [Jam] sako: „Jūs dar elektros technikos inžinierius, tai gerai, jūs galėsite mašinas tvarkyti visokias ūkio, žmona tai jau nieko nebeveiks.“ Ir mes atvažiavom į dvarą. Aš norėčiau tą visą epizodą praleist. Tai buvo košmaras. Ir didžiausias košmaras man buvo nuo savų. Nenoriu prisiminti to. [...]

Dvaras buvo iš trijų didelių dvarų: Karskof⁹⁰, Šoršo⁹¹ ir Biulou⁹². Tai buvo grafo von Buelow dvarai. Atveža mus į tą dvarą, ir jau čia visai kiti žmonės, pasakyčiau, inteligentai lietuvių. [...] Prasideda mūsų gyvenimas Meklenburge. Ruduo šaltas, lyja dažniausiai, o mūsų to Karskofo dvaro prievaizda didelis naxis, žiaurus naxis. Jo pavardė buvo *Tafel*, bet visi jį vadino *Teufel*⁹³. [...] Ateina man laikas jau gimdyti, aš turiu siaurą kareivišką lovą, be jokios paklodės, be jokios paduškos. Vyras nubėga į dvarą ir prašo, gal gali duoti arklius, mane nuvežtų į ligoninę. Skambina į ligoninę, nėra vietos, jeigu nori, į belaisvių ligoninę. Kas ten eis į tą belaisvių ligoninę – mes jau žinom, girdėjom, kas ten darosi. Ne tiek belaisvių, kiek ten suvartytų darbininkų. Vienintelė išeitis – akušerę iškviesti namuose. [...]

Galų gale, jau paryčiais ateina akušerė. Ji prieina prie lovos, sako: „Tai kaip tu čia dabar guli? Neturi nė paklodės, nė paduškos, nė nieko.“ Aš sakau: „Aš turiu paklodę, bet jeigu gims vaikas, aš neturėsiu į ką jį užvyniot.“ Sako: „Kur tavo *Kleidekarte*⁹⁴, kodėl tu nenusipirkai?“ Aš sakau: „Aš prašiau Teufelio, bet man dar nedavė iki šiol,ėjau keletą kartų. Ką aš galiu daryti, jei jis man neduoda.“ Tai ta akušerė netikėjo, negali būti, jis privalėjo tau duot. Sakau,

bet kad jis nedavė ir viskas. Tai ji man liepė vis vien tą paklodę ištraukti – aš susitvarkysiu. [...] Buvo labai sunkus atvejis, ir kada jau galų gale ta mergytė gimė, ji tikrai į tą paklodę turėjo suvynioti. O paduška, teisybė, mažytė paduškėlė, nuėjo į tą kitą kambarį, pasiėmė ir padėjo man po galva. [...]

Tas kūdikėlis guli toj paklodėj suvyniotas, o man iš vieno ašaros tiktai pilasi ir plauna mano veidą. O akušerė buvo tikrai nuostabi moteris: „Neverk, – sako, – kūdikis atėjo, viskas ateis.“ Nepraėjo nė dešimt ar penkiolika minučių, kažkas barškina į duris. Įkiša, ranka įlindo – ryšulėlis. Atidaro ryšulėlį – marškinėliai ir megztukas, ir kepurytė, ir keletas vystyklėlių, žinot. „Nu, matai, ir verki čia, nu, ko tu čia dabar verki? Jau yra.“ Vėl už kokį penkiolika minučių, vėl bar bar bar, kita ranka įlenda – ir vėl ryšulėlis. Trys ar keturi ryšulėliai – visas apsirengimas yra. „Nu, matai, – sako, – aš tau sakiau, viskas bus gerai.“ Ir tai vokiečių. [...] aš guliu, vyrą išvaro dirbt. Dvi dienas leido jam pabūti, trečią dieną jis turėjo eiti dirbt.

O kas jūsų sūnų dabojo?

Sūnus su manim. Ar galit įsivaizduoti, kad mano *niursė*⁹⁵ buvo mano sūnus? Šešių metų ar septynių, ir kokia *niursė*. Aš turėjau tik tokį bliūdėlį, kuris tarnavo mums apsiprausti, neturėjau jokio kito indo. [...]

Dabar aš guliu visą dieną, atvažiuoja akušerė manęs apžiūrėt. Sako: „Ką tu valgei šiandien?“ Sakau: „Iš ryto vyras davė kavos *biskį*.“ „O ką daugiau?“ Sakau: „Nu...“ Tai ji man sako: „Tai kur tavo kompatriotės?“ Aš sakau: „Jos dirba, negali.“ Bet aš žinau, kad ta, kuri čia pat yra, ir ten kita kitam kumetyne, kuri irgi tiktai išvirdavo, tuo pačiu galėjo paklausti, gal ir man ko nors reikia. Nė viena iš kompatriočių net nepaklausė, net neatėjo paklausti, kaip tau einasi. Kai mano vyras atėjo ir pasakė [prievaizdai]: „Aš negaliu eiti dirbti, aš turiu būti namuose, žmona guli visai nevalgiusi po gimdymo.“ Tai sako: „Kaip tai? Nė viena iš tavo kompatriočių nieko nepadaro?“ Tai sako: „Nu, nežinau, jos teisinasi, kad turi dirbt.“ „Gerai, aš paskirsiu.“ Jis nuėjo, buvo keletą moterų, ir sako, kad turite [pas] *Frau* Balčiauskas eiti. Viena tuojau: „Aš negaliu kraujo matyti“ (dar medicinos studentė buvo); kita vėl negalėjo, trečia – ji labai negali. Tai kaip davė, sakė, su lazda į žemę ir paskyrė vieną moterį prie manęs. Gera mergina, buvusi vienuolė. Ji ateidavo, man arbatos išvirdavo, kartais duonos papjaustydavo. Atėjo vokiečių mane aplankyti, kuri pirmoji, matyt, drabužėlius kūdikiui atnešė. Atnešė vaisių, iškepusi pyrago gabalėlį. Paskui kita atėjo aplankyti. Sako: „Ar tau išverda kas sriubos?“ Sakau: „Nėra kaip.“ Atnešė sriubos trečia. Ir visos jos sako: „Mes manėm, kad čia tu aprūpinta, tai mes nesirūpinom.“ Aš sakau: „Žinot, jas varo dirbti.“ [...] Ir taip pamažu, pamažu pradėjau šiek tiek atsigauti. [...]

Mano sesuo su šeima buvo prie Giotingeno. Nu, tai jau mes turim tikslą, kur važiuoti. Važiuosim dabar į Giotingeną. Ir mes išvažiuojam. Tai jau buvo vasario mėnuo ir aš nieko negalėjau pasiimti kažkaip. Tada negavau tų miltelių, žinau, kad aš tik išviriau klijaus, ryžių klijaus į bonkelę mergytei, kad galima būtų ką nors duot atsigert.

O rūbų jau turėjote šiltų žiemai?

Nu, aš turėjau tokį paltą, bet batų neturėjau, tai su tom klumpėm atvažiavau iki Giotingeno. Kad ir buvo juokingiausia, kad aš pasiėmiau tik diržukus, o suknelės visos liko Lietuvoj, pas tuos ūkininkus. [...] Kartais ir juokas ima, ir verksmas.

Nakties metu įlipom į traukinį. Nieko nematai, patamsy susigraibėm. Aš prašiau tik, kad

prie krašto, prie lango, kad galėčiau tą vaiką padėti, ir tada jau gali sėdėti šiaip taip. O pasirodo, kad buvo išdaužyti langai ir buvo tiktai popieriai uždėti. Ir buvo žiemos metas, o aš mergytę buvau per daug šiltai užvyniojus. Ant paduškos uždėjus ir dar užvyniojusi palatą, ir ji sušilusi buvo labai. Tai pačiupinėjau, kad ji sušilusi, tai daviau dar *biskį* atsigerti ir po kurio laiko ji pradėjo taip keistai kvėpuoti. Sakau, kažkas negerai. O aš buvau nežmoniškai pervargus ir turėjau net tokį, kaip pavadinti, nu, aiškiai nemiegojau [...], rodos, tokia jauna, jauna mama, graži, bet kaip madona, pasilenkė ir pasiėmė tą mano mergaitę. Ir tada aš sakau vyrui: „Žinai, aš tokį vaizdą mačiau keistą.“ Sako, pervargusi. Jo teisybė, kad buvau pervargusi, ir jau pradėjau rūpintis, kad ta mergaitė keistai kvėpuoja. Jau ir vokiečiai kalba aplinkui, kad tas vaikas turbūt serga. Ir jau mes privažiuojam Berlyną, išlipu ant perono. Vokietis praėjo, sako jai reikia oro. Ją tiesiog išdraskė kone nuogai ir žiūrįm, kad putos tiesiog eina iš burnytės. Nu, tai aš vėl tik greitai sugriebiau į glėbį, vyras sako, reikia kaip nors pas daktarą pasiekti. Berlyno stotis, vaikas, vyras. Kaip dabar aš viena eisiu. Ir kaip tik prieina toks vokiečių kareivis. Sako, jums reikia pagalbos. Mes tokie pasimetę. Sakom, mums reikia daktaro, kaip nueiti. [...] Ir einam mes ieškoti daktaro, per griuvėsius. Krentu, kelius susimušu, keliuosi. Ir einam, paskambinam daktarui, atidaro duris, pasižiūri *Auslaender*⁹⁶ – ir uždaro duris. [...]

Jeigu aš kalbu, užtrenkia duris. Tada tas vokietis kareivis sako: „Žinai ką, aš matau, kad čia nieko nebus, reikia eiti į klinikas. Ar pajėgsi nueiti?“ Sakau: „Turiu pajėgt.“ Einam mes į klinikas, ir staiga aš girdžiu – lėktuvai bombarduoja. Žiūriu, anoj pusėj, kur paliktas mano vyras ir vaikas, jau bombos matos traukinių stoty. Nežinau, ar eit, ar stovėt, ar griūt ir mirt. Galų gale jau pasiekėm mes tą kliniką. Jie paėmė iš mane tą kūdikį ir liepė man laukt. Laukiu aš, laikiu, o širdis plyšta, nes ten bombos krenta. Ir žiūriu, tas kareivis buvo dingęs, grįžta su mano vyru. Sakau: „Kur Dangutis?“ Sako: „Jį palikau stoty su žmonėmis.“ Aš sakau: „Kaip? Ar tu pažįsti?“ „Nu, tokie geri, – sako, – žmonės, sakė padabos.“ Tai aš tiesiog pradėjau kaip išprotėti. Ir jau išėjo daktaras, išėjo gailestinga sesuo, sako: „Jau viskas baigta. Galit eiti dabar.“ Parašė raštą, kad duotų mums nakvynę, kadangi toks atvejis, čia kūdikis mirė. Plaučių uždegimas, baisus, staigus plaučių uždegimas. [...]. Galų gale jau mes ateinam į viešbutį, kur mums nurodė [...].

O sūnų radote? Pasiėmėte iš stoties?

O jo, jau pasiėmėm, parsivedė. Kaip jau mirė mergytė, tai tada mes jau visi nuėjom atgal į stotį. [...] Susižinojom su kapais, kapų sargas atėjo. Sako: „Aš padėsiu sutvarkyti jums, nesirūpinkit. Bet aš jums patariu, jūs išvažiuokit jau šiandien. Aš palaidosiu, aš jums duosiu numerį, jūs parašykite man [...].“ O aš palikau tą padušką jam ir ką dar turėjom daiktų tokių *biskį*, užtat kad neturiu kaip užmokėti jums. Sako: „Nesvarbu, nesirūpinkit, bet važiuokite greičiau, ypatingai iš Berlyno.“ Ir jis paskui mums taip tyliai pasakė: „Aš gyvenu netoli *Gestapo* įstaigos ir aš matau daug ką. Geriau važiuokit iš Berlyno.“ Nu, ačiū Dievui, mes suspėjom, paskutinis traukinys dabar eis, tai jūs turit būtinai su juo išvažiuot. Mes – dar pamatyti, kur ją palaidos. Sako: „Jūs turit gyventi, ji jau mirusi vis viena, bus palaidota.“ Ir mes išvažiuojam. O viešpatie, koks baisus važiavimas. Tie *tyffligeriai*⁹⁷ apšaudė traukinį, davė ir davė, ir davė. Traukinį tiesiog lydėjo. Jau privažiavom prie Hanoverio, tai sustojo traukinys ir liepė tuojau visiems į slėptuvę eiti. Suėjo visi žmonės į slėptuvę, kai jau pradėjo duoti, viskas dulka, byra, baisu. Aš tiktai rankas, veidą užsiėmusi sėdžiu ir daugiau nieko.

[...]

O po visų tų pergyvenimų baisių privažiuojam Giotingeną. [...] Jau įėjom į stotį, atsisėdom, ir aš tiesiog ant stalo atsiguliau. Kaip galvą padėjau, sakau: „Kad aš galėčiau *biskį* užmigti.“ Ir staiga – sirenos baisiausios. Ir varo visus lauk, tuojau – į slėptuvę, į slėptuvę. Sakau: „Aš niekur neisiu.“ Vėl atbėgo žandaras rėkdamas, kad tuojaus į slėptuvę, bet jau, jau, jau visai čia pat ant galvos, ir jis išlėkė. Ir štai likimas. Sakiau: „Aš neisiu, persižegnojau; vaikas čia, vyras, – sakau, – kas bus, tas bus, jau vis viena.“ Ta slėptuvė buvo visai netoli stoties, trys šimtai penkiasdešimt žmonių tilpo į tą slėptuvę. Visi trys šimtai penkiasdešimt žuvo. Bombos pataikė tiesiai į tą slėptuvę, o mes išlikom gyvi. Langai išlaksstė tos stoties, bet mes išlikom gyvi, ačiū Dievui. Likimas, visur likimas, tau nelemta, o čia pat tu nenuėjai... Galų gale mes atsidūrėm Giotingene, bet kurgi dabar rasti tą seserį. [...]

Kaip jūs ją susiradote?

O, mes turėjom gavę adresą. [...] Ir po to labai greitai atėjo amerikonai, anglai iš tikrųjų. [...] Lietuviai buvo gan gražiai išskirstyti, apgyvendinti. Nu, Giotingene jau buvo ne taip ir blogai. Čia gimė mano antra dukrelė Auksė ir trečia dukra Birutė. Sugalvojo mus perkelti vis dėlto į lagerius. [...] Mus perkėlė į Dypholcą. Aš dabar galvoju, [19]48-ais mus perkėlė. Ir ten, kaip lagery, visi mes gyvenom suspausti, bet jau nors ramu buvo, nebuvo karo, sąlygos buvo pradžioj labai... Turėjom labai šaltą kambarį su cementinėm išdaužytom grindim. Auksytė pradėjo vaikščiot ir kiekvieną dieną turėjo didžiausią gužą ant galvytės, aš maniau, kad ji visiškai, vargšė, užsimuš. Nu, pagaliau gavom geresnį *biskį* kambarį. Buvo gerai. Ir jau prasideda emigracijos. Mes nieko neturim, jokių giminių Amerikoje, tai nieko ir nežinom. Žiūrim, ir tie, ir tie važiuoja į Ameriką, kur mes dabar važiuosim, kur galima? Galima į Australiją važiuoti, galima į Maroką, kadangi vyras prancūzų kalbą moka gerai, Paryžiuje baigęs mokslus, galim dar į Kanadą. Aš nė į Australiją nenorėjau važiuoti, į Maroką tuo labiau nenorėjau važiuoti, į Kanadą – pradėjau galvoti. Bet Auksės krikšto tėvas išvažiavo į Ameriką. [...]

Ir mes pagaliau gaunam iš Auksės krikšto tėvo sesers dokumentus į Ameriką. Nu, ir pradėjom tvarkytis važiuoti į Ameriką. Ir vieną dieną pažiūriu, kad viskas taip bjauru, taip negražu. Galvojau, kad reikia ir antklodę nusivežti, gal neturėsiu. Sakau vyrui: „Parvežk man raudonų dažų, aš nudažysiu raudonai tą antklodę, bus gražiau.“ O jis sako: „Labai gerai, aš turiu važiuoti į Dypholcą, iš Šveicarijos atėjo man knygos [...]. Aš pasiimsiu tas knygas ir tau galėsiu parvežti dažų.“ Ir po kokios valandos ateina mūsų stovyklos komendantas ir policijos vadas. „Nu, – sakau, – ką čia dabar tokie garbingi svečiai nutarė mane aplankyti.“ [Jie] sako: „Ponia, mes turim jums pranešti, kad įvyko Dypholce eismo nelaimė.“ „Nu, tai, – sakau, – kas gi ten atsitiko?“ „Nu, jūsų vyras toje eismo nelaimėj sužeistas liko.“ Tai aš taip negražiai pasakiau: „Nu ir žioplys, prieš pat išvažiuojant į Ameriką dabar jis turėjo susižeisti.“ „Jo, – sako, – taip jau yra. Tai gal, ponია, norėsit nuvažiuoti į ligoninę.“ Sakau: „Nu, aišku.“ Ir nuvežė mane į ligoninę. Tęsėsi pora sunkių valandų, nieko nežinau, nė kas, nė kaip. Pagaliau sako, jį operuoja. Ir atėjusi seselė man sako: „Labai sunkiai sužeistas yra, abi kojos sulaužytos, yra ir vidiniai turbūt kas nors atsitikę, ir galbūt jūs važiuokit dabar namo pailsėt, pas vaikus.“ Aš parvažiavau namo. Tik atsisėdau, jau ateina moteris, sako: „Ponia, važiuojam atgal į *Diepholz*.“ Aš sakau: „Aš ką tik buvau, turbūt apsirikimas.“ „Nu, – sako, – vis viena nuvažiuokim.“ Vėl aš sėdu ir nuvažiuojam. Stoviu aš ir negaliu nė verkt, nė ką

sakyti, buvau iš karto kaip ledinė. Atėjau į palatą ir nepažinau, nepažinau visiškai, rodos, kitas ten buvo žmogus. Kai parvežė mane atgal, apsupo mane vaikai...

Vaikai jau žinojo?

Nieko jie nežinojo. „Kur tėvelis?“, – klausia. Auksytė neblogai kalbėjo, pradėjo kalbėti labai anksti, o ta kita visai nekalbėjo. Ir sūnus, ir aš sakau [jai]: „Jau tėvelio nebėra.“ Ir jūs negalit įsivaizduoti, koks tai keistas jausmas: tokioj kaip nirvanoj esi, nieko nejauti, tik šaltis sukaustęs tave, ir viskas. Ir žinot, ką aš pradėjau daryti tą vakarą? Grindis mazgoti. Išmazgojau grindis, ir pradėjo ateiti žmonės, moterys. Ir jos kalba ir kalba, o aš nieko negirdžiu. Ir girdžiu, ir negirdžiu. Ir ateina jaunas vyras pareikšti užuojautą. Kaip jis išėjo, aš klausiau tų moterų, kas toks. Sako: „Briedis. Jis, – sako, – kartu su jūsų vyru dirbo technikos mokykloj.“ „Aaa, – sakau, – žinau, nes mano vyras ateidavo, amžiną atilsį, ir sakydavo, atvažiavo iš Hamburgo universiteto jaunas žmogus, sako, puikus, iš jo bus inžinierius pirmos rūšies. [...] Kaip, sakau, jo pavardė? O, sako, Briedis.“ [...] tas Briedis paskui mane klausė: „Ponia, ar aš galiu jums kuo nors padėti?“ Aš sakau: „Ką gi padėti?“ Ir jis jau eina, ir staiga aš atsiminiau: „O taip, – sakau, – palaukit, reikia nuvežti drabužius pašarvojimui ir kostiumą.“ „O, – sako, – mielai.“ Aš jam padaviau tą kostiumą ir jis išvažiavo. Po kiek laiko jis grįžta, atveža mano vyro *sveterį*⁹⁸ ir laikrodį. Mane visą laiką šaltis krėtė; jis man paduoda tą *sveterį* ir keista mintis – lyg dalį šilumos man. Aš taip laikau prie krūtinės tą *sveterį* ir žiūriu į laikrodį. Katastrofa įvyko antrą valandą, jis mirė šestą valandą, visas tas ciferblatas nuo antros iki šeštos nubrėžtas. Kadangi kaip sunkvežimis jį pervaziavo, jį vilko dar ilgą laiką, jis mat ant dviračio buvo, ir išipynė jo paltas į dviratį. Ir jį vilko, ir tasėjo per jį ir viskas brėžėsi. Užtai jis buvo taip labai sužalotas. Jis [Briedis] man paduoda tą laikrodį, ir aš žiūriu, tas laikas visas išbrauktas, bet tartum lyg gražina kokį laiką. [...] Tada aš pakėliau akis ir pažiūrėjau į to žmogaus veidą. Aš nieko nematau, tik tokias geras akis, kurios žvelgia į mane. Keistas dalykas tokiam momente – man toks šiltas jausmas paėmė. Aš padėkojau už tuos daiktus, daugiau aš to žmogaus nemačiau. Laidotuvės, žinoma, buvo labai skaudžios man, ypatingai dėl mano mažos Auksytės. Ji labai buvo protinga ir daug kalbėjo. Ji ateidavo prie karsto, pačiupinėja jį, paglosto ir bėga prie manęs ir barasi, kodėl aš neužkloju tėtės, jis toks šaltas, jis sušalęs. „Kodėl tu neatneši, atnešk mano kaldrytę, užklok tėvelį.“ Į kapus ne mane reikėjo išvest, o ją reikėjo išnešt, ji taip klykė, ji taip šaukė, ji taip prašė.

Kiek jai metukų buvo?

Trys, dar nebuvo suėję trys – du ir pusė. [...] Dabar man reikia likviduoti vyro, jis buvo įsirengęs tokią kaip ir dirbtuvę. Amžiną atilsį inžinierius Nasvytis⁹⁹ [sako], na, tas Balčiauskas iš konservų dėžučių pasidarė instrumentus ir dirba.

Tai jis dirbo kaip inžinierius?

Nu, jis dirbo, dėstė mokykloj ir taisydavo žmonėms tai radijo, tai ką, *biskį* pinigų užsidirbdavo. Tai jis pagaliau tokią beveik kaip dirbtuvę buvo pasidaręs, jau galvojo, kad jeigu liksim Vokietijoje, reikės ką nors daryti, gal vėliau jis gaus ir radijo stoty darbą. Niekad nežinau tais laikais, kas bus [...]. Vieną dieną aš sėdžiu toj dirbtuvėj, atėjau daryti likvidaciją. Viskas, žiūriu, išmėtyta, ištrankyta, taip man keista, jis buvo toks tvarkingas. Ateina toks jaunas žmogus ir klausia manęs: „Ponia, ar aš galėčiau nusipirkti knygu?“ Buvo iš Šveicarijos

gavęs tas knygas. Tai aš sakau: „Prašau, žiūrėkit.“ Jis žinojo, kad jis turi daug tų knygų. Tai sako: „Beveik kad nieko nėra, jau viską tie kiti mokiniai išsinešiojo.“ [...] Mano vyras buvo paskolinęs [pinigų] porai žmonių: nu, viena tokia švelni moteris, rodos, buvo – keturis šimtus markių, kitiems vėl. Kai mano vyras žuvo, jie pereidavo į kitą pusę gatvės, kad nesusitiktų mane, nes aš su trim vaikais, man nereikalingi pinigai, jiems reikalingi. Tai aš pasimečiau. [...] Aš buvau taip, matyt, sugniuždyta, kad net moteris kai kurios susidėjo ir man pasamdė mergaitę, kad padėtų man vaikus prižiūrėti, pavedžioti. [...]

Kalbėjote apie likimą ir sutapimus?

Taip, dviejų seserų likimas tikrai čia buvo labai panašus. [19]48-ų metų rudenį, dar mums bebūnant Dypholce, gavom telegramą, kad atsitiko nelaimė su mano sesers vyru. Tai nuvažiavau į Oldenburgą, kur ji tada gyveno su šeima. Pasirodo, jis važiavo dviračiu ir buvo sunkvežimio užmuštas, sunkvežimis pervažiavo jam per galvą. Tai buvo baisi nelaimė. Tiesiog negalima buvo įsivaizduoti, kaip mano sesuo gyvens su trim vaikais: du buvo, o trečio greitai laukė. Lygiai po devynių mėnesių mano vyras irgi važiuojant dviračiu buvo užmuštas, taip pat sunkvežimio. Mes negalėjom tikėti, kad dvi seserys taip vienodai likimą galėtų turėti – abiejų vyrai vienodai dviračiais važiavo, sunkvežimių buvo užmušti. Taip, kaip likimas mums lėmė likti gyviems Giotingeno stoty, kaip Marienburgo stoty likom gyvi, taip ir čia likimas buvo žiaurus – lygiai vienoda mirtimi mirė.

Kaip emigravote į Ameriką?

Po kelių mėnesių po mano vyro mirties aš turėjau jau važiuoti į Ameriką. Nenorėjau, nes galvojau, ką gi aš darysiu su trim mažais vaikais Amerikoje. Nežiūrint, kad turėjom iškvietimą iš Auksės krikšto tėvo į Čikagą. [...] Vokietijoje likdama aš galėjau tikėtis gauti kompensaciją už vyrą, už vyro užmušimą, man taip advokatas pasakė. Maždaug kokius dvidešimt penkis tūkstančius markių galėjau gauti kompensaciją, bet jeigu išvažiuočiau į Ameriką, reikalai gali pasikeisti. O jeigu ištekėčiau, tai visai galiu negaut. Bet buvau prikaltėta, kad važiuok, viskas bus gerai, Amerikoje yra visokios šalpos organizacijos – ir *Raudonas Kryžius*¹⁰⁰, ir taip toliau, kad aš nepražūsiu. Pagaliau nutariau, kad pabandyti, važiuosiu. Galų gale, galvoju, sesuo irgi parašė, kad gavo dokumentus ir ji važiuoja į Ameriką. Tada tas mane paskatino, kadangi ji važiuoja, galvoju, ir aš važiuoju. Bet ji važiavo į Bostoną, o aš jau turėčiau važiuoti į Čikagą.

Pergyvenau labai, kada atsistočiau ant laivo ir žvelgiau į Europos krantus ir galvojau, ar kada nors dar išvysiu Europą ir Lietuvą, ar ne. Bet gal galų gale, galvojau, prasidės naujas gyvenimas, gal ir pamiršiu visus tuos baisumus karo ir tragedijas visas, kurias pergyvenau, pradėsiu gal naują gyvenimą. Bet bijojau, labai bijojau. [...]

Pasiekėm galų gale Čikagą. Niūri buvo diena, lijo. Galvoju, negi vėl mane sutinka toks liūdnas gyvenimas? Pradžioje, žinoma, buvo sunku, kada pradėjau galvoti, ką dabar aš turiu daryti. Buvau apgyvendinta pradžioje tam bute, kurį jau buvo pasamdžius mūsų *sponsorė*, krikšto tėvo sesuo, bet greitai tą namą pardavė, ir kur dabar eiti? Nu, tai gerai, kad ta ponija Naujokaitienė priėmė mane su vaikais. Nu, dabar bandysiu gauti kokį nors darbą. Bet ką gi aš galiu daryti?

Lietuvoje nedirbote?

Ne, aš aktorė, aš Vilniaus aukštesniąją vaidybos studiją buvau jau beveik baigusi, pradėjom

repetuoti, paskui karas prasidėjo. Kai pradėjau ieškoti darbo, kaip reikėdavo užpildyti, pasakydavau, turiu tris vaikus ir aš viena, tai sako, kaip tu gali dirbti? Kur tu tuos vaikus padėsi? Ir vėl nieko. Ką gi gali daugiau dirbt? Pradžioj aš nežinojau, ką daryti, ką veikt, bet, mano laimei, Briedis atvažiavo į Ameriką. Jau po keletos mėnesių jis gavo darbą, nekoki ypatingą, kaip ir visi mes čia. Jisai vieną dieną aplankė. Sako: „Tai ką jūs čia veiksit?“ Aš pati nežinau, sakė, kad čia draugijos yra, bet nieko nėra ir jokių labdaros draugijų. Aš nuėjau pas kleboną ten, Roslande¹⁰¹ aš tada buvau. Tai jis juokiasi, sako: „Ką galvoji, iš kur mes tuos darbus paimsim?“ Ir tada Briedis sako: „Žinot ką, kiek aš uždirbu tiek, bet gal galėsime kaip nors pradėti gyvenimą.“ Aš ištekėjau už Briedžio ir pradėjau naują gyvenimą Amerikoje. Bet vis viena, matyt, tas viskas atsiliepė, turėjau širdies operaciją ir dvigubą: vietoj dešimties dienų išbuvau tris mėnesius Lojolos ligoninėje¹⁰². Nu, bet išlikau gyva. Irgi likimas: visi manė, kad aš jau mirusi, bet apgavau, likau gyva. [...]

Kai buvote Vokietijoje, ką galvojote apie grįžimą į Lietuvą?

Vokietijoje jau kada mes buvom, nebuvo jokių vilčių grįžti į Lietuvą – jau buvo užimtas visas kraštas sovietų, mums grįžimas reiškė mirtį. O jeigu aš būčiau jums papasakojus, pavyzdžiui, tie, kurie pabėgo iš Rytprūsių žmonės, aš susitikau pažįstamų iš to miestelio, Alenšteino, kur buvo ta moteris, ką jos papasakojo, tai negali tikėti ir šiandieną. Kaip jie niekino moteris, kaip žudė, jei kuri buvo nėščia, perpjaudavo jai vidurius, su pagaliais aštriais užbaigdavo jų gyvenimą, tiesiog neįtikėtina. Ir kurios dar išsigelbėjo, [...] atėjo suvargusios, sunykusios, prašė išmaldos mūsų, pabėgėlių. Ir sakau: „Iš kur jūs?“ Tai pasakė, kad nuo Alenšteino, reiškia, nuo Rytprūsių. Tai sakau: „Kas atsitiko?“ Ir jos pradėjo pasakoti, kas buvo. O pabėgėlių gurguolės kurėjo,ėjo tankiai traukdamiesi. Per kelią važiavo taip, kaip ir mes važiuojam: vežimai, keletą vilkstinių vežimų. Tankiai eina – ir per žmones, viską sutraikydavo. Mes dar labai laiku pabėgom. [...]

Ar gyvenimas Amerikoje buvo toks, kaip jūs įsivaizdavote Vokietijoje, ar ne?
Ne.

Geriau įsivaizdavote?

Geriau. Kaip visi įsivaizduoja ir labai nusivilia. Ir dabar tie lietuviai, kurie atvažiuoja, labai nusivilia, jie mano, kad mes čia, Amerikoje, gyvenam kaip filmuose, kaip parodo. Yra, žinoma, dabar irgi lietuvių, kurie gyvena kaip filmuose, bet ne visi. Tai kai jie pamato, sako, tai ką jūs čia, nieko jūs čia geriau negyvenat. [...]

Atvažiavus į Ameriką, ar buvo sunku prisitaikyti prie gyvenimo sąlygų?

Nu, ne, negaliu sakyti, kad taip būtų sunku prisitaikyti. Mano pasaulis labai buvo čia siauras pradžioje. Paskui, kada jau įsijungiau į visuomeninį darbą, teko dirbti organizacijoje penkis metus, mokytojavau lietuviškoj mokykloj, statydavom visokius vaidinimus. [...] *Lietuvos Dukterų Draugijai*¹⁰³ vadovavau ir visokiuose komitetuose buvau labai labai užimta, kol nesusirgau. Po tų operacijų netekau sveikatos. [...] Kol gali žmogus, tegul dirba, aš visuomet sakau: jeigu gali, ar gali, ar negali, yra tam tikras laikas, tu turi atiduoti duoklę savo lietuviškumui, lietuviybę išlaikyti, kad vaikai perimtų tą mūsų dvasią, tą mūsų meilę savo tėvynei. Ir, ačiū Dievui, jauniausios dukros, jau Briedžio dukros, [jų] šeima yra lietuviška,

vaikučiai visi kalba gražiai lietuviškai, visi aštuoni. [juokiasi]. Taip pat ir sūnaus šeima. O jau mano Aukšė ir mano Birutė ištekėjo ne už lietuvių, kad ir *biskį* pramoksta, bet jau ne tas. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendama Amerikoje?

Pasigedau savo motinos. Paskui ji atvažiavo, [19]62-ais metais, visam laikui. Gyvendavo pas seserį, pas mane, pas mane ir mirė. Ji palaidota Čikagoj. Labai ilgai turėjau didelę nostalgiją Lietuvai. Kada važiuodavau, ypatingai [kai] matydavau laukus, net apsiverkdavau. Bet kai mama atvažiavo čia ir papasakojo viską, galėtum pasakoti visą dieną, papasakojo apie žmones, apie savus. Tas yra skaudžiausia, kad tu kenti nuo vokiečių, kenti nuo rusų, tu supranti, jis yra tavo priešas, bet kai kentėt turi nuo saviškių – tas yra skaudžiausia. Ir aš kažkaip savaip nusivyliau ir nuo tada nustojau tos tokios nostalgijos. Tiktai kaip Lietuva atgavo laisvę, aš vėl pajutau tą ilgesį ir pajutau tą traukimą, kad noriu dar kartą pamatyti tą kraštą. Ir nuvažiavau, pora sykių buvau su Aukse ir su vyru. Graži ta mūsų Lietuva, gražus kraštas. Jau mums vis viena, man jau nėra kelio atgal, čia vaikai, čia vaikaičiai, jau nebegrįšiu. Suprantu žmones, kurie nepririšti, pavyzdžiui, viengungiai, seni žmonės, kurie čia neturi daug ko, jiems gal ir geriau – išvažiuos į savo kraštą, pasilaidos nors savo krašte. Yra ir mano net pažįstamų, kurie čia susidegino ir išvežė pelenus į Lietuvą.

Ką praradote palikdama Lietuvą?

Praradai žmogus... Aš nežinau net, kaip paaiškinti tą jausmą. Aš ir dabar esu pasakius tą net savo vyrui – visą laiką turim kažkur kraustytis ir kraustytis, ir kraustytis. Kaip pradėjom nuo Lietuvos, tai taip mes... Žinot, tada atsikraustėm čia, ir vėl reikia bėgt. Ir taip galo nėra. Tai sakau, kur mes pabėgsim? Tik į Kazimierines¹⁰⁴. Kaip atsigulsim, tai tada jau bus ramu, tada jau bus ramu.

⁸¹ Birutę Briedienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1995 m. spalio 27 d.

⁸² Vok. *Senderfuehrer* – „stoties viršininkas“.

⁸³ Vok. *Feldpost Zug* – „pašto traukinys“.

⁸⁴ Vok. *Streng verboten* – „griežtai draudžiama“.

⁸⁵ Iš vok. – „plėšikavimas“.

⁸⁶ Iš rus. – *nagaika*.

⁸⁷ Kortelė davė teisę pirkti tam tikrus maisto produktus.

⁸⁸ Vok. *Sonntagskuchen* – „sekmadieninis pyragas“.

⁸⁹ Ang. *any minute* – „kiekvieną minutę, akimirką“.

⁹⁰ *Karstorf*.

⁹¹ *Schorssow*.

⁹² *Buelow*.

⁹³ Iš vok. – „velnias“.

⁹⁴ Iš vok. – „kortelė, kuri davė teisę nusipirkti drabužių“.

⁹⁵ Ang. *nurse* – „slaugė“.

⁹⁶ Vok. *Auslaender* – „svetimšalis“.

⁹⁷ Žr. Žodynėlis.

⁹⁸ Ang. *sweater* – „megztinis“.

⁹⁹ Žr. Vardai.

¹⁰⁰ Žr. Žodynėlis.

[101](#) Čikagos rajonas.

[102](#) Lojolos universitetinė ligoninė Čikagoje (ang. *Loyola University Hospital*).

[103](#) Žr. Žodynėlis.

[104](#) Šv. Kazimiero kapinės prie Čikagos, įkurtos lietuvių 1903 m.

{ Vedant pirmąją lietuvių skautų stovyklą Rako ūkyje, JAV, 1957 m. (V. Černius su akiniais) Vytauto Černiaus archyvas }

VYTAUTAS ČERNIUS

BUVO SAVOTIŠKAS ADVENTURE

Gimnazisto Vytauto Černiaus šeima pirmą sykį Lietuvą paliko 1941 m. kaip vokiečių repatriantų šeima. Iš Vokietijos grįžo 1943 m., bet 1944 m. rugpjūtį vėl pasitraukė į Vakarus. Karo metu Černius gyveno ir dirbo Berlyne. Karui pasibaigus, lageryje baigė gimnaziją, pradėjo studijuoti Vokietijoje, Pabaltijo universitete, *Pinneberge*, vėliau Miunsterio universitete. Emigravęs į JAV, studijavo *Boston University, Massachusetts* ¹⁰⁵. Šeimai persikėlus į Čikagą, studijavo *The University of Chicago* ¹⁰⁶, dirbo *University of Chicago Laboratory School* ¹⁰⁷. 1966 m. *University of Chicago* apgynė daktaro laipsnį. Dėstė *Temple University Philadelphia* ¹⁰⁸. Nuo 1991 m. – vizituojantis profesorius Vytauto Didžiojo universitete, kuriame įkūrė Pedagogikos katedrą, o 1995–1997 m. buvo Pedagogikos centro direktorius. Nuo 1997 m. *Temple University* profesorius emeritas, 2006 m. jam suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto garbės profesoriaus vardas. 2011 m. Švietimo ir mokslo ministerija jam paskyrė premiją „Už viso gyvenimo nuopelnus mokslui ir pasiekimus humanitarinių ir socialinių mokslų srityse“. Mirė 2014 m. balandžio 10 dieną.

Kada išvažiavote iš Lietuvos?¹⁰⁹

Mes išvažiavom iš Lietuvos du sykius. Pirmą sykį kovo mėnesį, 1941 metais, su vokiečių *umzydleriais*. Tėvams pasisekė būti priimtiems į išvežamų skaičių, ir mes atsidūrėm Vokietijoje. Vokietijoje patekom į žmonių be pilietybės tarpą. 1943 metais, vasarą, grįžom atgal į Lietuvą ir 1944-ais, rugpjūčio pabaigoje, antrą sykį iš Kybartų traukiniu išvažiavome vėl į Vokietiją.

Kokiomis sąlygomis gyvenote atvažiavę į Vokietiją 1941 metais?

Pirmą sykį, kai atvažiavom, mes buvome nuvežti į *umzydlerių* lagerius. Pirmą sykį prie Lodzės, Lenkijoje, prie *Zgierš*. Turėjom kambarį. Vėliau perkėlė į lagerį Vernigerodėje, prie Harzo, [kur] abudu tėvai dirbo. Mama – kaip gailestingoji sesuo, tėvelis – prie maisto paskirstymo sandėly iki 1942 m. rudens. Tada išvažiavom į Berlyną. Berlyne, rodos, jie abu nedirbo. Gyvenome pas mamos seserį. Turėjom vieną kambarį, mūsų buvo šeši. Buvo jau prasidėję puolimai ant Berlyno, amerikiečių-anglų bombardavimai.

Nebadavom. [Nors] nebuvo, kad ten labai daug [valgyti] būtų. Moterys, mano mama ir jos sesuo, pirkdavo labai daug tų geltonų arbūzų ¹¹⁰ ir iš jų virdavo visokias sriubas ir košes. 1943 m. pavasarį Vokietijoje paskutinių dvejų ar trejų metų gimnazijų ir realinių mokyklų mokinius pradėjo imti kaip *Luftwaffen Helfer*. *Luftwaffen Helfer* – aviacijos pagalbininkas, reiškia, tu buvai priešlėktuviniuose daliniuose. Idėja buvo tokia, kad mokiniai gyveno tose priešlėktuvinėse baterijose ir kad mokytojai turėjo ateiti ir duot jiems dvidešimt valandų per savaitę pamokų. [...] Bet aš po mėnesio nuėjau ir padaviau pareiškimą, kad aš nesu Vokietijos pilietis ir kad prašau mane atleisti. Padaviau kopiją to savo paso, kad aš esu *staatenlos* ¹¹¹, ir mane atleido. Atsimenu, dar esant *Luftwaffen Helfer* buvo toks kuriozas. Mus po mėnesio ar kiek ten prisaikdino. Tai buvo Berlyne 1943 m. Bet aš pareiškiau abejonių

savo būrio viršilai, sakau: „Aš nesu Vokietijos pilietis.“ Tai jis nuėjo, atsivedė tokį karininką, ir tasai karininkas sako: „Vis dėlto lietuviai irgi kariauja prieš bolševikus...“ „Nu taip, – sakau, – bet aš nesu vokiečių pilietis.“ Atlikom mes visi tas ceremonijas, bet mane atleido. Paleido kokią balandžio mėnesį, o paskui, rodos, rugpjūčio išvažiavau į Lietuvą.

Ar tuo laiku jums teko susisiekti su giminėmis Lietuvoje?

Nu, taip, kadangi Lietuva jau buvo užimta vokiečių, ir galėjai rašyti ir gauti laiškus. Susirašinėdavau su savo teta, savo mėgiamiausia teta iš tėvelio pusės. Tėvelis buvo slapta nuvažiavęs per sieną į Lietuvą. Aš vieną sykį buvau per sieną nuvažiavęs – irgi slapta.

Kodėl nutarėte sugrįžti į Lietuvą 1943 metais?

Svarbiausia buvo mamai. Mama tą išvykimą iš Lietuvos labai pergyveno. Tėvelis buvo buvęs kariškis, jam pasiūlė, kad jis paimtų vadovaut lietuvių statybos batalionui, kurį jie sudarė 1943 m. pavasarį Panevėžy. Ir to išdavo mums leido grįžti į Lietuvą. [Grįžom] į Kauną. Kai į Lietuvą grįžau, buvau septyniolikos metų irėjau į Penktą gimnaziją Miškų gatvėj. [...] Pabaigiau septintą gimnazijos klasę, ir išbėgom [atgal] į Vokietiją¹¹². Iš pat pradžių iš Kauno išbėgom iki Kybartų. Mama nuvežė trynukus (brolį ir dvi seseris) į Kybartus ir grįžo į Kauną manęs pasiimti. Tai turėjo būti liepos pabaigoj, rugpjūčio pradžioj. Kybartuose mudu parėjom iš stoties. Aš buvau įvargęs. „Tai kur aš miegosiu?“ Tai mama sako: „Vot, čia.“ Buvo plikos nuogos grindys, davė užsiklot. Kažkaip labai nustebau, kad čia staiga plikos grindys ir kaip aš čia dabar miegosiu. Aš visą laiką buvau pripratęs lovoj miegot. Kybartuose kokią mėnesį turbūt buvom. Mama vis vengė pereit sieną.

O kitas toks atsitikimas buvo, kad aš skaičiau prie stalo knygą, ir atbėgo mano brolis su seserimi ir sako: „Vytai, bėk, ateina SA¹¹³, renka žmones.“ Tai aš kaip prie lango skaičiau, [tai] atsidariau langą, išlipau į sodą ir pasislėpiau tarp bulvių. Bulvės jau buvo sudygę. Ir iš paskos per vartus įbėgo mergaitė, ir ta mergaitė irgi bandė slėptis. Jai iš paskos atėjo SA. Tai buvo nacių apsaugos vyrai, partijos civiliai žmonės, priklausė partijai. Vienas praėjo pro mane, per tas bulves – nu, kokios dvi pėdos. Tie batai, matau, eina. Ir savotiškas manyje toks konfliktas įvyko: kaip aš dabar slepiuosi, kaip tai negarbinga, kaip tai negražu, lyg turėčiau pasikelt, pasirodyt. Be aš likau [pasislėpęs]. Jie pagavo tą mergaitę ir išsivedė. Taip aš likau nepaimtas. O jie tuo laiku rinko žmones apkasam kasti. Bendrai paėmus, tai aš nepasakyčiau, kad aš kaip nors tai labai ypatingai išgyvenau. Buvo labai įdomu, kas čia vyksta, buvo savotiška, kaip sako, *adventure*¹¹⁴. Kažkoks toks jausmas. Aš nepagalvodavau, kad kaip nors mane tas galėtų paveikt: ar nušaut, ar kas nors negero man atsitikt.

O kaip išvažiavote iš Kybartų?

Mano mama buvo labai energinga ir labai savistovė moteris. Ji sau tvarkėsi, kaip jai atrodė geriausia, logiškiausia. Ir ji nutarė, kad ji važiuos iš Kybartų į Kauną atgal pasižiūrėti, kaip jos namas ten laikosi. Įsiprašė pas vokiečius į sunkvežimį. Nuvažiavo už Vilkaviškio ir mato, kaip dūmeliai kyla toj lygumoj apie Vilkaviškį. [Vairuotojas] sustabdė sunkvežimį, išgirdo, kad jau čia šaudosi aplinkui, kad jau buvo prasiveržę ten sovietai. Tai apsisuko ir dujo atgal. Mama jau buvo išsigandusi. Buvo balta, drebėjo. Ir tuojau pat – į stotį. Stoty patekom į traukinį. Dar ten koks tai sovietų lėktuvas numetė vieną bombą. Vakare, gal kokią pusę aštuonių, septintą, išvažiavom per sieną į Rytprūsius. Iki Dancigo. Tėvelis buvo su batalionu

rytuose, o mes išvažiavom penkiese: mama, mano brolis, dvi seserys (jie buvo trylikos metų) ir aš. [...] Kai išvažiavom pagaliau su traukiniu, tai vyresniesiems, matyt, tai buvo labai didelis dalykas – važiuojant per upelį atsikėlė, pakėlė tuos vyresnius žmones, senukus, ir tie senukai žiūrėjo per prekinio vagono duris, kad jau paliekam Lietuvėlę, jau išvažiuojam į Vokietiją.

Bet visi galvojo, kad sugriš?

Galbūt ir galvojo. Aš asmeniškai [taip] negalvojau. Nepagalvodavau iš viso, kad grįšim kada – ateina sovietai, ir jokio klausimo nėra – mes turim bėgt. Bet taip pat tas bėgimas ir negąsdino. Mes vis tiek kalbėjom vokiškai. Aš kalbėjau vokiškai, buvau pažinęs Vokietiją, ir buvo tikrai labai įdomu, kaip čia dabar viskas toliau vyks. Mūsų prekinis vagonas prisipildė žmonių. Vietos ten daug nebuvo, ir mes su broliu mamai sakom: „Žinai, mes eisime į kitus vagonus pasižiūrėt, kas yra.“ Ir nuėjom kokius keturis ar penkis vagonus toliau, ir buvo toks pusiau atviras vagonas. Ten buvo šieno prikrauta, ir mes abudu ten įlindom ir užmigom. Tikrai naktį traukinys sustojo jau Rytprūsiose. Ir tokia graži naktis, tokia puiki naktis, tas mėnulis šviečia, karvės atriaumoja laiks nuo laiko. Taip ramu, taip tylu, taip gražu. Toks gražus kraštas. Dabar žinau, kad labai suniokojo ir labai sugadino ten viską. Bet tuo laiku buvo tas nepaprastas ramumas, gražumas, taikumas. Ir atsimenu, kad jau paskui į rytą mes perbėgome vėl atgal į mūsų vagoną ir atvažiavom į Kionigsbergo, Karaliaučiaus, stotį. Buvo priemiestis, ir žmonės važiavo arėjo į darbą apie septintą, aštuntą valandą. Ir prasidėjo toks pasikalbėjimas, jie klausė, iš kur mes esam, kodėl bėgam. Ir vis paklausdavo: „Ar spėjot pasiimti savo lovas?“ Ir kažkodėl tai buvo toks psichologinis momentas jiems, kad jeigu spėjai pasiimti lovas, tai dar neblogai. Tai reiškia, [kad] savotiškai tvarkingas pabėgimas buvo. Bet jeigu lovų nespėjai pasiimti, apklotų, pagalvių, tai jau blogai. Vargšai žmonės už kelių mėnesių ir patys turėjo bėgti, ir nežinau, kiek ten [jų] išbėgo, kiek žuvo.

Mus atvežė kokia 40 kilometrų nuo Dancigo į kašubų kaimelį *Serezin*¹¹⁵ ir paguldė, neatsimenu, ar mokykloj, ar kur ten. Ir tikrai žinau, kad pabudau taip jau vėlai, žiūriu, kad ten tokios jaunos moterys vaikšto pro atviras duris ir kažkodėl žiūri vis į mane. O aš buvau aštuoniolikos, bet aukštas, blondinas. Mama už dienos ar dviejų sako: „Žinai ką, Vytai, tu turi važiuoti iš čia. Tave paims čia į kariuomenę.“

Paėmiau ir išvažiavau į Vieną. Ten pabuvau kurį laiką ir iš Vienos nuvažiavau į Berlyną pas tetą. Ten kokią savaitę pabuvau, paskui gavau kambarį vokiečių šeimoj ir pradėjau dirbti kaip braižytojas. [Buvau] stebėtojas viso to dalyko, kas ten aplinkui vyksta. Ten jie – irgi vargšai. Tie vokiečiai turėjo braižyklą, bet irgi tokia iš bėdos. Ten prancūzai belaisviai dirbo, kiti tokie neaiškūs tipai. Aš kažkaip įsirašiau į Berlyno universiteto vokiečių kalbos kursus svetimtaučiams. Eidavau į tuos kursus, ir [todėl] man braižykloje reikėjo dirbti tik pusę dienos. Taip iki gruodžio pabaigos. Ir pasisekė man gaut leidimą nuvažiuot vėl pas savo mamą [į *Serezin*]. Nuvažiavau lygtai pasiimti savo braižybos įrankių. Bet visur labai lengvai leido – jokios didelės bėdos neturėjau. Nuvažiavau ten ir išbuvau iki turbūt sausio pradžios. Iš teisybės, ten susipažinau su dabartine savo žmona – [tada] aštuonių ar devynių metų mergaitė, ir jos tėvai buvo atvažiavę pas mamą. [...]

Ir prasidėjo sovietų ofenzyva sausio 9-ą ar panašiai. Aš buvau jau išvykęs į Berlyną. Tai jie ten dasimūšė iki Frankfurto ant Oderio. Stoties viršininkas atbėga ir sako [mamai]: „Jeigu norit dar išvažiuot, atvažiuoja traukinys, kuris renka garvežius. Aš tave ten įtaisysiu ir tu

galėsi išvažiuot.“ Buvo labai šalta žiema. Įtaisė į ten. Buvo daugiau šeimų. Tai jie ten pamažėli važiavo – tuos garvežius rinko. Ten kartais žmonės mirdavo, tai sniege palaidodavo juos. Taip pamažėli prasimušė iki Berlyno. Iš Berlyno juos pasiuntė į šiaurės Brėmeno apylinkes. Ten iš pradžių mama buvo padėta pas tokį ūkininką. Buvo partijos narys. Paskui gavo pas kitus žmones. Jis buvo konservatorijos profesorius. Labai malonūs žmonės. Mus taip priėmė ir globojo, ypatingai mane. Su jais palaikiau ryšį iki 1951 metų.

O jūs vis dar gyvenote Berlyne?

Berlyne, Šarlatenburge. Mano darbovietėje visą laiką dirbančiuosius partija „košė“, [kad] ištraukt vyrus į tą *folkšturmą*¹¹⁶. [...] Jie ten ką tai darė, lyg tai frontui. Jiems irgi reikėjo žmonių, kurių nepaims į kariuomenę, o manęs ne[lietė], kadangi aš buvau *staatenlos* – be pilietybės. [...] Ant galo braižyklą uždarė ir mes atsidūrėm tokioj lyg tai dirbtuvėj – rinkti *šriubus*¹¹⁷. Iš tų *šriubų* [turėjom] ką tai *sušriūbuoti*. Nuėjau, tai man davė dėžę *šriubų*, sako: „Vot, atrink tokius *šriubus*.“ Aš peržiūrėjau per dešimt minučių, kad ten nėra tokių *šriubų*. Sakau, kad nėra. „A, – vokiečiai sako šnabždėdamas, – vis tiek dirbk, dirbk, dirbk.“ Nu, ir rinkau, ko nėra. Bet aš dirbau pusę dienos, tai, ačiū Dievui, leido išlaikyt sveiką protą. Jeigu būtų reikėję taip visą dieną ieškot, ko nėra, nu, Dieve tu mano, baisu.

O kada tėvelis atsirado?

Atsirado Drezdene 1945 metų sausio, gal vasario pradžioj. [...] Tėvelį, kaip ir kitus tuos savisaugos dalinių karininkus, suėmė [ir] galų gale pasiuntė į Drezdėną. Sužinojęs apie tai, iš Berlyno vėl gavau leidimą. Nuvažiavau į Drezdėną, iš ten mes nuvažiavom į Tiubingėną – į mažą kaimelį prie Tiubingeno, kur buvo tėvelio sesuo pabėgusi su vyru. Tėvelis užsidėjo savo uniformą, nuėjo, užsiregistravo pas *burgermeisterį*¹¹⁸, gavom kambariuką pas tokias dvi moteris. [...] Jos mus ten ir pamaitindavo, ir obuolių duodavo. Mes nueidavom į mišką, pririnkdavom malkų su vežimuku, parveždavom jom abiem.

Ar ten buvo daugiau lietuvių?

O, ten buvo studentų daug, daug lietuvių. Vasario 16-ą kai susirinko, tai turbūt keli šimtai buvo. Kur mes tame kaimely, tai turbūt vieni buvom, ir tėvelio sesuo su savo šeimyna. Ir kažkaip gavom žinią, turbūt kovo mėnesį, kad mama atsirado prie Brėmeno. Ir mes tada gavom leidimą važiuoti ir bilietus. Važiavom kokias dvi, tris dienas. Bet jau Vokietija buvo gerokai sukapota. Taip, kad tiesiai negalėjom važiuot. Tai kažkaip iš Tiubingeno važiavom pro Ulmą, pro Jeną, kur paskui pasidarė Rytų Vokietija, per Magdeburgą, atvažiavome iki Brėmeno.

Tai Brėmene jums būnant ir pasibaigė karas?

Ja. Karas pasibaigė gegužės 8-ą ar 9-ą dieną, bet jau prieš tai buvo atėję anglai. Paskui pasirodė amerikiečiai. Tėvelis tik kratė galvą, kaip tie amerikiečiai, kokie čia kareiviai. Juk jie visai ne kareiviai: gumą kramto, su karininkais nesisveikina. Visi jie turėjo tokiais guminiiais kulnėmis batus. [Kai] vokiečiai arba lietuviški kareiviai eidavo: džian, džian, džian, džian... O čia: šliapt, šliapt, šliapt, šliapt... Jam tie labai menkai atrodė. Bet iš kitos pusės tie atvažiuodavo ir [netoli mūsų] šiukšles išmesdavo. Tai mano abidvi seserys, brolis nubėgdavo, tas šiukšles peržiūrėdavo. Šokolado rasdavo plytelių išmestų.

Mes papuolėme po amerikiečiais. Bet tėvelis su broliu išėjo į UNRRA'os lagerį anglų zonoj. Ir ten visados buvo savotiška baimė, kad gali mus išvežt. O mama su mergaitėm išvažiavo į amerikiečių zoną. [...] Ten toks daktaras Aglinskas¹¹⁹ ir keli kiti daktarai suruošė gailestingų seselių kursus. Tai mano abidvi seserys baigė tuos kursus. Mano mama yra gailestingoji sesuo ir akušerė. Paskui aš išėjau į lagerį, nes reikėjo baigt gimnaziją. Diorverdenas [buvo] toks anglų zonoj. Ten baigiau gimnaziją. [...]

Aš gyvenau sau. [...] Buvo didelis miegamasis, ten 10–15 žmonių miegodavome. Žmonės *dekiais* užsidangstydamo. Kartais pasiklausydavome, kaip ten vyras su žmona viens kitu pasidžiaugdavo tyliai, padėjuodavo. Bet gerai buvo. Mes buvom jauni žmonės. Gyvenom 8 ar 9 vienam kambarį ir likom labai artimi ir po to. [Buvo] tokia moteris, jos sūnusėjo į gimnaziją, [kur] ir ašėjau. Ji mane prižiūrėjo kažkaip, pavalgyt duodavo, paruošdavo ką pavalgyti. Gimnazija veikė, chorai veikė, tos gimnazijos direktorius Vedegys buvo. Aš buvau [užsiėmęs su] skautais arba savaitgaliais važiuodavom pas tą vokiečių šeimą. [...] Atsimenu, didžiausias dalykas buvo, kai pirmoji senutė mirė. Tai buvo žmonėm didelis dalykas. Išskilmės buvo ir į kapinesėjome. Ir buvo savotiškas toks kai kuriem žmonėm persilaužimas, kad galbūt vis dėlto gerokai ilgiau čia būsim, kad žmonės kai kurie mirs čia. Buvo Končius¹²⁰ atvažiavęs. Tai skautai saljutavom, jį pasitikom. Kaip sakau, man tai buvo didelis savotiškas įdomumas, kaip [viskas] vystosi, kaip eina. Žmonės dainuodavo ir linkėdavo, kad jau sekančią Vasario 16-ąją švęstume Lietuvoj. Tik, tiesa, vyresnieji visados buvo pilni visokių baimių ir abejonių, ir jeigu gaudavom kokias nors užpildyti anketas iš UNRRA'os, tai buvo dideli svarstymai, ar čia ką nors NKVD¹²¹ turi bendro, ar NKVD negaus visas tas informacijas. Paskui tą lagerį iškėlė į *Zeven* – buvo Šiaurės Vokietijoje, tarp Hamburgo ir Brėmeno. Ten tai daug privažiavo ir latvių, ir estų. [...]

Baigęs gimnaziją studijavote?

Studijavau. Pradėjau Pabaltijo universitete Hamburge ir Pineberge. Tąsyk mes visi buvom pasimetę. Tokį mitą turėjom, kad reikia studijuot ką tai labai konkrečiau – mediciną, inžineriją, tai aš pradėjau studijuot statybą, nors [to dalyko] nemėgau. Bet palygint buvau pažangus. Išlaikiau egzaminus, paskui [tai] padėjo, kadangi vėliau jau Amerikoje vėl pradėjau dirbt kaip braižytojas. Ir ruošdavom visokias *fukų* krikštynas, lošdavom orinį, eidavom į vokiečių barus aplinkui. [...] Pineberge, bebūnant statybos fakultete, sutikom daug žmonių, kuriuos žinojom iš istorijos. Bet pirmąsyk juos pamatėm kaip žmones, kaip Biržiškas¹²² visus tris, Šimoliūną¹²³, dar kitus. Iš ten paskui persikėliau į Miunsterio universitetą Vestfalijoje. Ten pradėjau studijuot gamtos mokslus, biologiją. Pineberge buvau du metus, o Miunsteris – du su puse metų. Taip pat gyvenau lagery. Ten irgi buvo lietuvių studentų, bet su jais taip puikiai kaip Pineberge nesutarėm, nesugyvenom. Bent aš nesugyvenau. Kurį laiką dirbau lagery kaip lagerio policininkas prie įėjimo, prie vartų. Irgi visa mano maloni grupė žmonių buvo. Mūsų kaip tik toj pamainoj buvo latvių, lietuvių, estų. Labai gerai sutarėm. Ir paskui jau iš ten prasidėjo emigracija į Ameriką. Mama turėjo giminių Amerikoje – pusseserių, pusbrolių, brolių. Ji su mano seserimis išvažiavo, rodos, 1949 metais. Aš išvažiavau 1951 metais. O brolis daug, daug vėliau, galbūt po 10 metų ar kiek. Tėvelis liko Vokietijoje. Vokietijoje jis ir mirė, ir ten palaidotas.

Ką prisimenate iš savo kelionės į Ameriką?

Ir kelionė į Ameriką buvo savotiškai didelis nuotykis, susidomėjimas. Buvo daug tokių abejonių, kodėl iš viso važiuoju. Gal likt Vokietijoje, kadangi pažįstu kalbą, turiu pažįstamų, kurie mane ir parėmė, ir priglaudžia. O ten [Amerikoje], rodės, ką aš ten darysiu. Pradėsiu nuo juodžiausio darbo apačioje. O išėjo visai kitaip. Atvažiavau į Ameriką ir nuo pirmos dienos aš ją pamėgau, man įtiko. Aš labai įtikau. Niekados to juodžiausio darbo nedarbiau.

O kur atvažiavote į Ameriką?

Į Niujorką iš Brēmerhafeno. Atvažiavom Darbo dienos¹²⁴ išvakarėse. Didelį išpūdį padarė, kaip ta didelė [kelių] juosta palei vandenyną buvo užpildyta mašinų. Kai žmonės grįžo iš Darbo dienos atostogų, jos slinko ir slinko, ir slinko. Nu, ir, žinoma, tie keltai, kurie [plaukiojo] skersai uostų, ir atrodė kaip stiklo miniatūros virš vandens su savo žiburiais. Laisvės statula, įplaukiant į uostą. Bet, kaip sakiau, kažkaip Amerika man patiko nuo pirmo momento, ir aš labai gerai [joje] jaučiausi. Atvažiavau į Bostoną, kur radau, ko man reikėjo: mano amžiaus draugų, skautų organizaciją. Pradėjau dirbt braižykloje, pradėjau eit į *Boston University*¹²⁵. Iš pradžių – anglų kalbos kursai. Tiesa, atvažiavau į Ameriką jau mokėdamas šiek tiek anglų kalbos. Galėjau skaityt, galėjau biškį rašyt, galėjau kalbėt, klausytis tai reikdavo daugiau. Pilnu laiku pradėjau mokytis 1952 m. pavasarį ir pabaigiau 1953 m. vasarą biologiją. 1953 m. persikėlėm į Čikagą. Mama, man rodos, tada pirkė namą. Ir Čikagoje vėl tas pats: mano amžiaus draugai, draugės, užsiėmimai, veikimai, skautai, akademiniai skautai. Tiesa, tąsyk, pirmąsyk tokį juodesnį darbą pradėjau dirbt. Aš baigiau biologiją, bet ypatingos meilės biologijai neturėjau. Pradėjau dirbt fabrike, kur mano draugas dirbo. Mes gamindavom celiulioidines žarnas dešrom. Darbas buvo palygint paprastas ir malonus. [Dirbome] aštuonias valandas, ir, rodos, tais laikais visai neblogą atlyginimą gavau – buvo doleris septyniasdešimt trys centai [per valandą].

Vieną sykį nuvažiavau į 55-os gatvės galą, kur buvo universitetas – *The University of Chicago*¹²⁶, kur viena mano kolegė Gražina Mačiuikienė (dabartinė) mokėsi kaip socialinė darbuotoja. Nuvažiavau į ten ir iš pirmo sygio buvau priimtas. Ir patekau grynai per tai, kad užtaikiau ant moters, kuri buvo Vengrijos žydė. Pradėjau eiti ir tuo pačiu pradėjau domėtis pedagogika, kuria jau nuo dvylikos metų, iš teisybės, domėjausi. Bet kaip tu, pabėgėlis emigrantas, gali tokį nekonkretų dalyką kaip pedagogika studijuoti? O aš vis nueidavau pasiteirauti į tą Pedagogikos katedrą (*Educational Department*) ir užtaikiau ant tokio *doctor*¹²⁷ Richie – jis buvo sekretorius to departamento. Jis vis atsakydavo į mano klausimus, bet paskui vieną dieną pašaukė mane ateiti. Nuėjom, atsisėdom, jis sako: „Aš juntų, kad jūs labai domitės [pedagogika]. Kodėl jūs neateinat pas mus?“ Aš sakau: „Taip, bet aš nežinau, aš nekalbu labai gerai angliškai. Ir kaip aš galėsiu mokyt krašte, kur viskas kvepia kitaip, ir žmonės kalba kitaip ir panašiai?“ O jis sako: „Žinai ką, tu ateik pas mus metam, tu per metus galėsi gauti magistrą.“ Aš nuėjau ir taip man viskas tiko. Atlikau savo praktiką *University of Chicago Laboratory School*, gale praktikos man pasiūlė, ar aš neateičiau pas juos rudenį dirbt. Dvi, trys klasės turėjom skyriaus vadovą.

Po trijų metų vieną sykį po pietų ateina pas mane skyriaus vadovė ir sako: „Vytai, ar tu sutiktumei būt sekančiais metais to skyriaus vadovas?“ Man tokis nuostabumas buvo ir toks jausmas geras, kad kiti galvoja, kad aš tai galiu padaryt. [Juk] aš svetimtautis, emigrantas. Ir niekados tokio gero jausmo neturėjau paskui. Ir kaip *PhD*¹²⁸ gavau, palygint su anuo jausmu, tas daug mažiau reiškė.

Ten pabuvau du metus ir paskui išėjau [į] *School Psychology*, mokyklinę psichologiją. Gavau doktoratą 1966 m. *University of Chicago*. [Paskui] išsikėlėm į *Temple University Philadelphia*. Ten [nuo 1967 m.] aš dirbau Psichopedagogikos procesų katedroj. Vienu laiku buvau katedros vedėjas, paskui – direktorius internacionalinėm¹²⁹ studijom, paskui vėl katedros vedėjas, o paskui išėjau į pensiją [1996 m.]. [...] Nuo 1991-ų pradėjau dirbti Lietuvoj su Vytauto Didžiojo universitetu. [...] Paskui VDU pradėjo galvoti, kad jie turi pradėt iš viso vystyt pedagogines studijas, kad studentai, baigę *undergraduate*¹³⁰, galėtų eit toliau, sakysime, į pedagogiką. Mes suorganizavome Pedagogikos katedrą.

Žvelgdamas iš dabartinės perspektyvos, kaip įvertintumėte savo sprendimą palikti Lietuvą?

Iš teisybės tai buvo mano tėvų sprendimas palikti Lietuvą – ir pirmą, ir antrą sykį. Jeigu pirmą sykį nebūtumėm išvažiavę, būtų mus išvežę. O antrą sykį, jeigu nebūtumėme išbėgę, būtų irgi arba išvežę arba, kaip aš pažįstu savo charakterį, būčiau ne tą pasakęs, būtų suėmę ir sunaikinę kur nors. Mano brolis visą laiką dėkoja mūsų tėvams, kad taip padarė, kad mes pajėgėme išsisaugot. Turiu pasakyti, kad galbūt mano tėvelis irgi visą tą išvažiavimą daug lengviau priėmė, ir pirmą sykį, ir antrą sykį. Mano mama labiausiai dėl Lietuvos apleidimo pergyveno. Bet ir ji, man rodos, neturėjo jokios abejonės, kad reikėjo išvažiuoti. Tuo atžvilgiu nesigailėjo. Ji Lietuvos gailėjo, bet ne pačio fakto, kad mes išvažiavom.

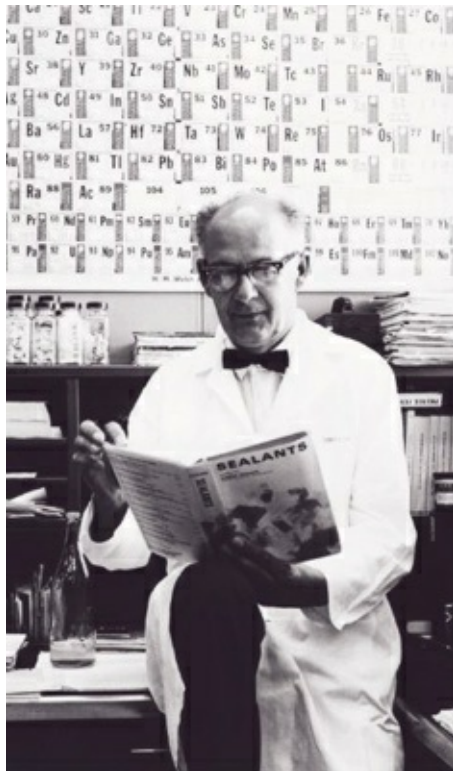
Daug matyta, daug išgyventa, gal dar ką nors norėtumėte pasakyti?

[...] Pirmais pokario metais tas toks nežmoniškas susidomėjimas ir įdomumas [buvo] aplinkui bevykstančiu gyvenimu. Ir tas gyvenimas buvo tokiose dviejose dalyse. Viena dalis buvo tai tas lageriuose bevykstantis lietuviškas gyvenimas. Bet taip pat bendravimas ir gyvenimas sueinant su pažįstamom vokiečių šeimom, ypatingai viena. Na, ir, žinoma, kas vyko iš viso Vokietijoj politinėje plotmėje ir Vokietijos atsigavimas. [...]

Kai aš dabar galvoju, tai aš turėjau nepaprastą laimę. Turbūt taip, [kaip] Ronald Reagan¹³¹ turėjo. Kažkaip aš ten praslinkau, praėjau be jokių didelių sunkenybių. [...] Kaip aš galvoju, aš buvau savotiškas paauglys su tokiu galbūt ir nelabai sąmoningu įsitikinimu: man nieko blogo negali atsitikt. Viskas aplinkui [buvo] labai įdomu, viskas įdomu stebėt, žiūrėt. Kai kurių dalykų nematydavai arba bent tuo momentu nereaguodavai. Atsimenu, 1942 metais matydavau Berlyne žydus su ta geltona žvaigžde. Aš žinojau, kad ten žydai. Bet kažkaip man smegenyse neregistravo, kad tai persekiojami žmonės, kad kaip nors [reikėtų] padėti; juk galėjau tokiai moteriai ten ir duonos paduoti, ir maisto įduoti. Dabar tik apie tai pradedu galvot. Lygiai taip pat kaip ir Lietuvoj. Laiks nuo laiko matydavom tuos vargšus belaisvius, visai baltus, geltonus, stumiančius vežimus su sušalusiom bulvėm, sušalusiais kopūstais, vos bepaeidavo. Bet irgi kažkaip matydavai, bet neregistruodavai. Buvo visad užsiėmimas, kas vyksta klasėje, draugai, susidomėjimas savo mergina ir kas manyje vyksta. Prisimenu Antaną Miškinį¹³², kuris pas mus lietuvių kalbą dėstė, jo kalbas, jo pasisakymus, jo mintis, jo eilėraščius. Bet, kaip sakau, taip kažkaip nesirišo, kad tai tokia realybė yra. Buvo gyvenimas, aš buvau savo pasauly. Ir tas pasaulis kažkaip nebuvo veikiamas kokių didelių išgyvenimų, kad čia paliekam Lietuvą, [kad] negrįšim į Lietuvą, nebūsime Lietuvoj.

¹⁰⁵ Bostono universitetas Masačusetse.

- [106](#) Čikagos universitetas.
- [107](#) Čikagos universiteto Laboratorijų mokykla
- [108](#) Filadelfijos Templo universitete.
- [109](#) Su Vytautu Černiumi kalbėjosi Julija Dantienė 2002 m. liepos 20 d. Vėliau pokalbį Černius patikslino ir papildė.
- [110](#) T. y. moliūgų.
- [111](#) Vok. *staatenlos* – „be pilietybės“.
- [112](#) 1944 m. rugpjūčio gale.
- [113](#) Žr. Žodynėlis.
- [114](#) Ang. *adventure* – „nuotykis“.
- [115](#) *Seresen*.
- [116](#) Žr. Žodynėlis.
- [117](#) Vok. *Schrauben* – „sraigtas, varžtas“.
- [118](#) Vok. *Bürgermeister* – „miestelio, kaimo meras“.
- [119](#) Žr. Vardai.
- [120](#) Žr. Vardai.
- [121](#) Žr. Žodynėlis.
- [122](#) Žr. Vardai.
- [123](#) Žr. Vardai.
- [124](#) Darbo diena (ang. *Labor Day Weekend*) JAV švenčiama pirmąjį rugsėjo pirmadienį.
- [125](#) Bostono universitetas.
- [126](#) Čikagos universitetas.
- [127](#) Ang. *doctor* – „daktaras“.
- [128](#) Žr. Žodynėlis.
- [129](#) T. y. tarptautinėms.
- [130](#) Ang. „bakalauro pakopos studijas“.
- [131](#) Žr. Vardai.
- [132](#) Žr. Vardai.

{Antano Sutkaus nuotrauka}

ADOLFAS DAMUŠIS

DAUGIAUSIA MEILĖS BUVO PROFESINEI SRIČIAI

Dr. Adolfas Damušis – chemikas, ateitininkas, žymus išeivijos ir pasipriešinimo sovietų bei nacių okupaciniams režimams veikėjas. Su žmona sugrįžo į Lietuvą 1997 metais. Mirė Lietuvoje 2003 metais.

Papasakokite apie save¹³³.

Aš noriu paliesti tris sritis: profesinę, rezistencinę ir organizacinę. Žinoma, daugiausia buvau pasiruošęs profesiniai reikštis gyvenime ir man viskas tas trukdė – sukilimai ir okupacijos. Tai trukdė tą darbą, bet vis tiek pas mane daugiausia meilės buvo profesinei sričiai. Aš turėjau laimės, kad aš, pavyzdžiui, galėjau įsipint į labai realų gyvenimą. Aš buvau pas tokį profesorį Jodelę [...], o jis buvo toks cemento gamybos entuziastas. Lietuva neturėjo cemento gamybos, tai jis mane tuoj paėmė į darbą, ir mano pirmieji uždaviniai buvo vasarą kalkinio akmens gręžimo darbai. [Mūsų] buvo keturi, Česnevičius toks buvo, Gludenis, ten kiti personalo nariai. Pasitarėm mes, visi įsijungėm į tą darbą. Žinot, aš dabar tik pagalvoju [apie tai] kaip apie labai šviesų dalyką. Pas mus nebuvo visai klausimo apie uždarbį – mums algas mokėjo ir vasarą, bet čia visiškai nefigūravo. O Jodelė buvo toks, kuris taupė Lietuvai pinigus ir su mažais pinigais norėjo daug padaryt. Ir mes visi sutikom su tuo.

Atsimenu, nuėjau į geležinkelio dirbtuves, ten buvo vadovas inžinierius Česlovas Staniulis¹³⁴. Irgi naujas, jis ką tik baigęs, kaip ir aš tada. Nu, tai aš sakau: „Padaryk grąžtus. Vat, prašau, tau brėžiniai, mums reikia kokių 12–15 rinkinių tų grąžtų.“ Nu, tai jis pasižiūrėjo ir sako: „Nu, gerai.“ [...] Ir padarė grąžtus. Mes patys paėmėm, grąžtai paprasti: susuko vamzdį, kaip grąžto, padarė dantukus, užgrūdinom juos chemiškai. Žinojom, kaip užgrūdinti chemikalais. Ir turėjom 12 rinkinių grąžtų. Tie grąžtai galėjo pasiekti 12 metrų gilumo. Po to profesorius mums sako: „Nupirkit vieną su deimanto galvute, jau tiek aš gausiu pinigų.“ Nu, gavo pinigų. Nupirkom tą vieną iki 50 metrų gylio. Aš paėmiau 12 studentų technikų grupių vadovais. Nuvažiavom į Menčius, kaimą (Menčiai, Karpėnai, Beigeliai, t. y. Šiaurės Lietuvoj) už Šiaulių, tarp Šiaulių ir Mažeikių. Pasamdėm apie 30 kaimo vyrukų stiprių, ir įsivaizduojat, mes padarėm pas ūkininką laboratoriją cheminę. Tai sakom: „Mes gręšim, gausim pavyzdžius, analizuosim, darysim pranešimą ir viskas.“ Nu, ir taip padarėm. Pas mus buvo toks entuziazmas: susirenkam, šeiminkė mums pietus ruošia, o šiaip mes vakarienę ir pusryčius patys kombinavom. Tai supirkinėjo vištas iš apylinkių ir maitino. O mes apėjom Menčiuose laukus, po to Karpėnuose. [...] 50 metrų grąžtas ėjo ir ėjo, ir mes nepasiekėm dugno. O tie 12 metrų grąžtai, tai mes paviršių nustatėm, negiliai, sąnašų buvo tokių. Mus įdomavo¹³⁵ vienas metras iki trijų metrų sąnašo, o toliau [buvo] kalkinis akmuo. Tai mes tokiam buvom entuziazme, tuoj analizavom, darbas ėjo kaip reikia. Atvažiuoja profesorius Jodelė su pora inžinierių iš Susisiekimo ministerijos pažiūrėt, jiems irgi kyla entuziazmas, kaip čia taip gerai viskas – reiškia, mes atidengėm kلودus.

O koks buvo viso to tikslas – cemento gamyba?

Taip, ir po to pastatyt fabriką.

Ar fabriką pastatėte?

Ne, mes tik pradėjom statyt fabriką, prieš rusams ateinant. 1939 metais škotam atidavėm parangą pastatyt fabriką, ir jie jau pradėjo, išliejo cementą, atvežė sijas pastatų rėmams, ir karas prasidėjo. [...] Spėjo pastatyt rėmus ir viskas. O po to tuos rėmus vokiečiai išvežė į Vokietiją. Viską, viską išvežė. [...] Ir žinot, aš dabar, kai nuvažiavau į Lietuvą, tai sužinojo, kad esu Vilniuj, sako: „Mes norim, kad atvažiuotum į fabriką.“ Nu, tai atsiuntė mašiną, ir aš nuvažiavau. Tai žinot, nustebau. Ta vieta, kur mes gręžėm, – lyguma, kaimo nėra, jau nuimtas, 400 hektarų 100 pėdų gylio duobė. Daug padaryta, jau jie gamino daug, rusai po to išplėtė fabriką. Tas nebuvo mūsų labui. Lietuvoj palikdavo ketvirtadalį, bet to ketvirtadalio Lietuvai užteko, nes jie gamino 3,4 mln. tonų, tai yra milžiniška galybė. [...]

Jūs tuo pačiu metu dėstėte universitete?

Taip, taip, tuo pačiu laiku dėščiau.

Doktoratą, rodos, apgynėte 1940 metais?

Jo, 1940-tais, kovo mėnesį, aš gavau doktoratą. Ir aš, žinoma, doktoratą dirbau chemišką, su ta mūsų medžiaga iš Skirsnemunės ir Karpėnų kaimo. Jau tą paskelbiau, man pripažino doktoratą ir po to mane paskyrė docentu. Po to atėjo rusai [1940 m. birželį]. [...]

Man įdomu yra tai, kad jūs buvote ir akademikas, ir universitetinį darbą dirbote, ir paskui rezistencijoje dalyvavote.

Žiūrėkit, kaip rezistencija pasidarė: dar prieš karą aš dirbau su jaunuomene, su Ateitininkais¹³⁶ ir su Pavasarininkais¹³⁷. Ateina pas mane draugai, kurie su manim dirbo, [sako]: „Įsijunk.“ Vieni – studentai, kiti – iš šalies darbininkai, man nebuvo moralinės jėgos atsisakyti. [...] Tai aš pasakiau, kad didžiausias dalykas prieš sovietus yra atsargumas. Sakau: „Jeigu jau pakliūsi į jų rankas, tai pavojus yra gyvybei. O mums nereikia to pavojaus, mums nereikia tos aukos, mums reikia išsilaikyti iki momento, kada mes galim pradėti veikt efektyviai.“ O efektyvus veikimas – tik karo atveju, šiaip mes negalim atsilaikyti prieš jų sistemą ramiau laiku. Aš pasakiau: „Nežinokit, kas ką kitas daro, todėl, kad kaip priemonės bus panaudotos, tai be reikalo kitą įklampinsit.“ [...]

Ar tai buvo Lietuvių aktyvistų fronto¹³⁸ užuomazgos?

Užuomazgos Aktyvistų fronto. Aš sakiau: „Jokiu būdu neišsiduokit, mūsų tikslas datempt iki to momento, kada galėsime paskelbt sukilimą ir paskelbt Lietuvą nepriklausomą.“

Bet jūsų Lietuvių aktyvistų fronto tikslas buvo sukilimas?

Mes tik norėjom, kad greičiau nešdintųsi visi. [...]

Ar šis judėjimas kilo iš įvairių organizacijų?

Kilo iš įvairių. Bet po to, kai reikėjo tą visą sistemą suplanuoti, kaip reikėjo sistemą sugalvoti, tai mes jau galvojom savo grupę pasitikėt.

Papasakokite apie savo grupę.

Mūsų grupė buvo tų vadinamų katalikų, Ateitininkų, daugumoj. Po to mes turėjom platų

tinklą, veikėm su jaunuomene, su Pavasarininkais ir panašiai. Po to Krikščionys darbininkai¹³⁹, tai tie veikė kartu. Krikščionių darbininkų tarpe nebuvo sovietų rojaus simpatikų, tai tas buvo nauda.

Bet bendrai Lietuvių aktyvistų fronte buvo įvairių grupių?

Įvairių buvo, iš įvairių grupių. Buvo Šaulių¹⁴⁰ grupė labai stipri, Vilniaus miesto grupė buvo stipri, mūsų Kaune buvo kelios grupės. Bet aš galvoju, kad mūsų grupė paėmė ir padarė planą: ką daryt, kaip daryt ir pan. Bet mūsų grupė buvo tokia: kai reikėjo sudaryt Laikiną Vyriausybę, tai Laikinoji Vyriausybė buvo iš visų grupių. Beveik nevyravo politiškumo klausimas, todėl, kad daug buvo jaunų. Aš niekur nebuvau įsirašęs į politinį darbą, buvau ateitininkuose. [...] Aš jaučiau, kad aš sovietų laikais cemento buvau apsaugotas, [kitaip] mane būtų paėmę trėmimui, čia nėra abejonės. Jie ėmė kitus, kur pagavo. Bet va, jeigu aš nebūčiau su cementu susirišęs, mane lengvai būtų suvystę. [...]

Koks buvo pagrindžio tikslas vokiečių okupacijos metu?

Vokiečių laikais buvo sustabdyt žmonės, sulaikyt krašte, kad nevažiuotų į Vokietiją darbams. Kaip vokiečiai bandė organizuot kokį dalinį, boikotuot. Suboikotavo SS¹⁴¹ legioną. Aš turiu čia tuos dokumentus. [...] Rašo Loze Hitleriui, informuoja apie legiono padėtį ir prieina išvados, kad: „Estijoje ir Latvijoje mums pavyko suorganizuot, o Lietuvoje grupė inteligentų sustabdė.“ Bet iki tokio laipsnio sustabdė, kad tie, kurie buvo savanoriškai įsirašę, po to atsisakė visokiais motyvais. [...]

Jūs buvote ir mokslininkas, ir tyrinėtojas, ir rezistentas, ir aktyvistas – toks įdomus derinys.

Man per daug, aš be reikalo, man reikėjo profesijos laikytis.

Pasilikti akademiku ir neiti į rezistentus?

Nu, žinoma, bet būčiau terorizuojamas. [Būnant] akademiku – tai daryk pareiškimą, kad mūsų šalis tokia laiminga... Bet aš noriu taip pasakyt, kad, žinot, ta profesija visą laiką traukė. Ir dabar, kai nuvažiauvau į Lietuvą, tai jie mane į cemento fabriką pakvietė. Aš vaikščiojau po tą visą slėnį...

Kalbėjome daugiau apie laikotarpį iki 1941 metų. O kai likvidavosi Laikinoji Vyriausybė¹⁴², ką tada darėte?

[Pasiskelbus Laikinajai Vyriausybei,] aš nebuvau išstojęs iš universiteto. Laikinoji Vyriausybė užėmė kiek – pora mėnesių, mėnesį, šešias savaites. Po to aš grįžau į universitetą ir dirbau universitete ir pogrindy. Po to išaiškino, kad *Gestapo*¹⁴³ buvo Schmitz¹⁴⁴ iš Vokietijos, viršininkas to *egzekutyvo*¹⁴⁵, kuris nusprendavo – gyvybę ar mirtį, o jo pavaduotojas buvo Šveicorius. O Šveicorius buvo Kybartų vokietukas, ten visi buvo draugai. O mano uošvis buvo [Kybartų–Eitkūnų] perėjimo punkto viršininkas. Tai jei vokietukas eina su pora *bonkų*, tai mano uošvis nekreipė į tai dėmesio. Tada aš dirbau pogrindy, sutinku Šveicorių. „O, – sako, – žinai ką, aš turiu užeit pas tavo uošvį ir išgert su juo *bonką* konjako.“ Jis man buvo geras, ir jis mane praleisdavo visuomet. Ir žiūrėkit, kaip atsiliepė tai. Ir,

žinoma, aš sakau: „Paskambink, kada tu būsi laisvas, ir pasimatysi. Man malonu pasėdėt su jumis.“ Nepriėjom prie to. Po to, kai mane suėmė, žmona nuėjo pas jį kalbėtis, tai jis sako: „Ką jis, kad įsimaišęs jis į tą dalyką? Kodėl su tokiais?“

Papasakokite apie savo priverstinį išvažiavimą.

Mane suėmė per vardines, 1944 metais, birželio 16-ą. A po to tardė. Tai mane tardė Rauka¹⁴⁶, tas, kuris po to dešimt tūkstančių žydų išvedė į Devintą fortą sušaudymui. Man pateikė aštuonis kaltinimus... A po to susodino mus, iškvietė, surikiavo – ir į sunkvežimį. Bet jau buvo liepos pirmą ar antrą dieną. Įkrovė į sunkvežimį, surakino, ir vėl likimas – su Vėbra surakino. O tada negalima buvo kalbėtis. [Mūsų] buvo turbūt ar šeši kokie.

Pašnibždėjo Vėbra¹⁴⁷, sako: „Pabėgt – nesąmonė, mus nupils iš karto, surakinti mes nepabėgsim.“ Nu, taip ir paliko. Atvežė į Instenburgą. Įvedė į kiemą, matom tuos mūsų pažįstamus ten. Mes buvom paskutiniai suimti. VLIK'o¹⁴⁸ buvo aštuoni suimti, po to buvo Laisvės kovotojų¹⁴⁹ atskira grupė [...]. Apie 17–18 ar kiek buvo suimtų. Bet visi sėdėjom po to lygiai. Po to mus nuvežė į Alenšteiną. Ten laikė po dvi, po tris savaites, o iš Alenšteino – į *Landsberg an der Warthe*. Tai ten jau mes buvom suskirstyti į grupes, varė mus į darbus. O darbai buvo sunkūs. [...]

O kur jus laikė, kokiame nors lageryje?

Kalėjime. Mes buvom Teisingumo, ne Vidaus ministerijos žinioj, tai mūsų buvo, atvirai šnekant, laimingas atvejis.

Kodėl laimingas?

Negali būt taip, kad tave paskirs sušaudymui. Ir kaip tik pakliuvom *Farbenindustrie Interessen Gemeinschaft* [IG Farben] – didžiausias cheminis koncernas vokiečių. Aš taip galvojau, nu, kad įleistų į laboratoriją [juokiasi]. Mes kieme dirbom juodus darbus – su kastuvu. Po to [reikėdavo] nešt kabelį, o kabelis sunkus, todėl, kad elektrą reikia prinešt prie buldozerio. O nešėm didelę distanciją. Mūsų nudraskyta oda ant pečių, tai aš pakišau nykštį, ir taip nešam. Ir vieną dieną prieš mane kaip tik Valiulis Jurgis sukrito. Kaip jis sukrito, nėra atsvaros, ir aš sukritau, ir kabelis – ant žemės. Ui, šoko tas kalėjimo sargas, kad, reiškia, mes simuliuojam. Tai aš taip stoviu ir sakau: „Matai, kad aš noriu pakelt.“ O jis: „Ką tu čia man, atsikalbinėsi?“ Išėmė naganą ir pradėjo mane mušt į galvą. Į galvą duoda, nu, tai ką, aš skausmo nejaučiu jokio, bet kraujas bėga – prakirto. Tai aš jau, kai tik jis užduoda, aš sukrentu, tyčia, pats, kad jam parodyt – žiūrėk, kaip tu pajėgi. Ar septynis, ar šešis kartus sukritau. Žiūriu aš į draugus, pabalę jie, laukia, kad jau mane nušaus. Nu, tas nešovė. Po to, kaip tas jau aptilo ir mes jau toliau nešėm kabelį, fabriko sargas, *formanas*¹⁵⁰, kuris mums darbą nurodinėjo, priėjo prie manęs ir sako: „Tu būk atsargus, jie tave nužiūrėjo ir mano, kad tu čia vadovauji. Būk atsargus, dirbk tada, kada jų nematai, o nedirbk, kai matai, kada jie nosisukę, ir tu juos matai.“ Nu, pasako tokį dalyką, tai aš galvoju, draugas. Po to mes vieną kartą einam namo, žiūrim, kad mano žmona perbėgo gatvę. O mes nešam kaip tik su Baliu tą indą, kur tą sriubą mums atneša, tai aš sakau: „Mano žmona.“ Balys [Gaidžiūnas] sako: „Žiūrėk, ten mano žmona.“

Iš tikrųjų?

Iš tikrųjų. Nu, susigraudinau. Aš einu taip, tai žmona šaligatviu eina.

O žmona žinojo, kad jūs ten esate?

Prieš tai atvažiavo Landsbergio tėvas, o Landsbergiukas¹⁵¹ buvo moksleivis ir suimtas kartu. Tai jis pranešė joms. Ir jos tuojaus atvažiavo. Nu, tai einam, ir prie kalėjimo aš jos [žmonos] klausiu: „Ar turi pasimatymą?“ Tai ji, kokia gudri, ji man atsakė: „Neturiu, bet turėsiu.“ Neturėjo jokios vilties. Po to mus iššaukė inspektorius ir sako: „Jūsų žmonos buvo.“ Ir, kas jam krito, kaip vokiečiui, kad gražiai apsirengusios – mūsų vis tiek pasipuošę važiavo. Tai aš sakau: „Mes norėtum su jomis pasimatyt.“ „Ne, dabar negalima, kai baigsis tardymas.“ Nu, ir mes išėjom. Bet kitą rytą einam, vis tiek žmonos bus.

Kada tai buvo?

Tas buvo jau Vokietijoje kokį rugsėjo mėnesį, 1944-ais metais. Stojam, išsirikiuojam eilėj koridoriuj, mes¹⁵² abu aukšti, tai šalia stovim. Aš žiūriu, kad Balys pradeda krist žemėn. Čiupau jį, sulaikiau – alpsta. O jis turi jautrią širdį, jis buvo širdies ligonis. Sugavom, sargas sako – į celę paguldyt. Mes nuvedėm į celę, atsigavo visai, norėjo eit. Sargas sako: „Būk čia, kam tau eiti į darbą.“ Ne, mes norim eit. Išeinam ir vėl išsirikiuojam, ir vėl [Balys] sukrenta. Tai jį palieka. Aš išeinu, matau mano žmoną ir matau jo žmoną. Mus veda, o mano žmona pradeda sekt mūsų grupę, o Balio žmona palieka, mano, kad vėliau išleis. Žiūriu, kad žmona mano turi portfeli, išsipūtęs [toks]. Tai galvoju, kad ji neša buterbrodus, bet mes negalim gaut. Palydėjo iki darbovietės, mus po to per fabriko kiemą įvedė, tai ten ji jau negalėjo eit ir išvažiavo.

Kitą dieną papasakojam tam sargui fabriko. Jis sako: „Tai ko man nepasakėt? Gal jos norėjo ką nors paduot.“ „A, – sakom, – tai mes jas kaip nors iškviessim, žiūrėsim kaip.“ Mes kombinavom kitą dalyką. Mes sužinom, kad dirbam prie tvoros, o iš ryto vokiečiai eina į darbus, pilnas šaligatvis. Tai Balys rėkia, jis pamatė Vengrį, savo klasės draugą už tvoros, reiškia, pabėgęs ir čia įsidarbinęs. Pasiutimas. Ir jis sugebėjo jam pasakyti: „Žiūrėk, prie šito stulpo padėsim laišką tau.“ Tai Balys surašė ant cemento maišelio gabaliuko laišką. Vengris paėmė tą laišką. Kitą dieną mes vėl stovim prie tos vietos. Pasakėm sargui, kad čia praeis mūsų pažįstamas. Žiūrim, kepalėlis duonos įmestas ir laiškutis toj vietoj, kur mūsų buvo. Pasiskaitėm laiškutį. Jis sakė, kad „jums duonos permetu“. Kad sunkus gyvenimas čia vis tiek yra ir kaip jis nori daugiau apie mus žinot. Mes jam parašom laišką, sakom – iškviessk mūsų žmonas.

Turėjote su kuo rašyti?

O, je, *paišeli*¹⁵³ turėjom. Į tą jie nekreipė dėmesio, o mes, žinoma, nerodėm, kad turim. O popierius buvo cemento maišelis. Tai surašėm, ir žmonos atvažiavo. Ir tas sargas mus privedė visai prie tvoros ir saugojo mus, kad neateitų kalėjimo sargas. O jos mums permetė buterbrodų. Surijom kaip žvėrys, negalėjom susilaikyt. Nu, ir atsigavom iš karto, ūpas pasidarė. Jos susirišo su tuo sargu, ir sargas sakė, kad aš atnešiu jums. Gaidžiūnai iš kaimo turėjo daug lašinių. Tai jie turėjo kuo patept, jis su mielu noru mums pradėjo padėt. Jis mums padėjo turbūt kokias šešias savaites, porą gal mėnesių iki tol, kol jį paėmė į *folkssturmą*.

Bet žiūrėkit, buvo dar vienas numeris. Jis labai manim pasitikėjo, ypatingai mano žmona

jam patiko. [...] Tai jis man kitą dieną sako: „Nueik dabar į vagonėlį (vagonėlis buvo, kur mes pietavom), ir ten mano portfely yra *sandvičių*¹⁵⁴, paimk juos ir atnešk.“ Aš nuėjau ir, pasiutimas, jo portfelis – pilnas prikištas *sandvičių*. Aš dedu čia, dedu čia, nėra [jau kur], jau užrišau kelnes apatines ir nuleidau dar keletą sandvičių. Ateinu. Iš karto mane kalėjimo sargas čiupo. Sako: „Kaip tu, rupūžės!“ O tas fabriko meistras pabalo *biskį*. Nu, aš galvoju, jau čia meluosiu kažką. „Man permetė per tvorą“, – sakau. Tai tas sako: „Pasiutimas, tik juos išleisk iš akių ir tuoj kažką, kontaktą sudaro ir panašiai.“ Atgijo fabriko *formanas*, pradėjo mane irgi pult. Bet po to pasakė „ačiū“. Aš taip įgavau jo pasitikėjimą, kad jis mumis pradėjo reguliariai padėt. Mus nuveda toliau kitą darbą dirbt, jis prižiūri ir padeda *buterbrodą*. *Buterbrodas*: duona dažniausiai ir *biskį*, bet užtepta dažnai. Atsigavom. Aš būčiau sukritęs.

O kokį maistą duodavo paprastai?

Prastas, prastas. Duodavo sriubos, tai kas iš to? Drumstas vanduo, turbūt miltų *biskį* įmeta, jokios kruopos, jokios bulvės, nieko. Nu, bet tas, kad tu virškini savo organizmą. Aš po to apskaičiavau, aš išėjau 48 kilogramų svorio, o mano svoris normalus buvo 84. Pusę. Tai tas mus atgriebė. Ir Balys sako: „Žinai, tu atgavai spalvą.“ O pas mane jau tekdavo taip, kur skruostų viršūnės, karštis nuo bado. Aš po to apskaičiavau, kad į dieną netekdavau kokį 80, 100 gramų, jau tada svoris nukrito. Kadangi jau frontas judėjo, mus po to vežė į Berlyną. Tai pasvėrė mus, mano buvo 48 [kilogramai]. Po to gal dar nukrito kalėjime Berlyne. [...]

Į Berlyną mus nuvežė [1945 metų] sausio mėnesį. Sėdim mes, nieko čia negaunam ir galvojam, kaip čia bus. Karas baigėsi. Ateina, iššaukia mane pas inspektorių, nuveda, žiūriu, kad kažkoks džentelmenas senukas stovi. Davė mums kambarį, nueikit kalbėtis – brolis ir Landsbergis pasamdė advokatą. Atsisėdom, jis sako: „Žinai, tartis nėra dėl ko. Aš nieko čia negalėsiu išdaryt, tik laukiu karo pabaigos. Noriu nudelst bylą, kad nebūtų teismo iki karo pabaigos, po to jau kitas dalykas.“ Parėjau į celę ir pasakiau, kad mano advokatas laukia karo pabaigos. Visi pralinksėjo, visi nešiojo, kad čia prieš tą visą suirutę gali likviduot. Vokiečiai sušaudė savo visą eilę vokiečių pulkininkų, kurie buvo įtarti neištikimybe.

Jau čia girdim bombarduoja amerikiečiai, ir po to skelbia, kad jau miestas ginsis. Mus išrikiuoja kieme kalėjimo sargai, o mes žiūrim, ar yra SS vyrai. Nėra SS vyrų – gerai. Tik sargai laiko revolverius *kabūruose*¹⁵⁵, ne rankoj. Tai mes patenkinti. Mus varo į mišką. Pakraščiu, taip gatve, nueinam, stotis ir po to laukai ir miškas. Reiškia, mus nori išvesti iš miesto, kad bus miestas ginamas. O pasiutimas! Tai mes čia kartu kalbamės, ar mums eit, ar neit. Mes sakom neikim. Aš sakau: „Ar yra pavojus?“ Nu, sako, ant *durnių* grupės pakliūsi ir pradės tave pilt. Ką tu, su nuogom rankom neatsiginsi. Tai mes trise atsisėdom, mes iš vienos celės, tai laikėmės trise. Atsisėdom, pradėjom perauti autus autais, kojinių nebuvo, žinoma. Žiūrim, visi nuėjo ir nieks mūsų neliečia, už krūmų mes *biskį* [buvome užėję]. Tai mes atgal į miestelį. Einam, einam, namas taip prie gatvės. Nueinam į kiemą, nieko nėra, atsisėdam, žiūrim, vištom grūdų – pusgrūdžių – paberta. Tai mes paėmėm juos, išpučiam ir valgom. Ir taip atrodo, atsigauni. Višta sukudakuoja. Prislenkam – trys kiaušiniai. Paėmėm, pramušėm ir geriam – taip skanu, taip skanu ir trynys prieina – skaniausias dalykas, kokį aš valgiau. Po *biskį* išsiurbiau, galvoju dabar, jeigu pareisiu į Lietuvą, tai kiaušinį gersiu. Niekad [anksčiau] negėriau. Einam į miestą (yra liudininkų, aš ne savo pasakoju), žiūrim, kad iš kito galo gatvės vokiečiai su *pancerfaustais*¹⁵⁶ praeina. Aš sakau: „Ne, mes neisim susitikt su jais.“ Nėjom į kambarį, tik rūsy [buvome]. Tie kareiviai praėjo pro mus pagal daržą,

slėpdamiesi po medžiais. Aha, ir jie bijo. Jie praėjo, tai mes nuėjom į miestą. Praeinam pro kalėjimą, o čia vokiečiai ateina savo daržų, atneša duonos *bakaną*¹⁵⁷. Perlaužia mums trims ir davė suvalgyt. Mes suvalgėm, einam toliau. Žiūrim, grūdų maišas prakiuręs, grūdų, žirnių pasipylė. Mes einam, semiam į kišenes ir valgom žirnius. Po to einam, ir aš sakau, taigi čia mano brolis yra kur nors. Žiūrim, toks viešbutėlis žemėj, šaligatvis aukščiau viešbutėlio. Nueinam į tą viešbutėlį, žiūrim, ant tų durų raštelis pakabintas – man. Brolis rašo: „Adolfai, po antra gėlė yra padėtas raktas nuo mano kambario, paimkit, eikit ir valgykit, ką ten rasit.“ Nuėjau, paėmiau, duoną sviestu užtepam, užberiam cukraus, valgom. Ir brolis pareina, jis buvo slėptuvėj – todėl, kad buvo aliarmas. Tai mes sėdim taip, girdim, kad geležis mušasi per grindinį. Mes išbėgom – amerikoniai važiuoja. Pamatę kalinius meta šokoladą, cigaretes.

Ar jus galėjo atpažinti kaip kalinius?

Taip, mes uniformą turėjome dryžuotą. Radijas kviečia, kad kaliniai, grįžkit į savo celes, saugiau bus ir panašiai. Ne, pas brolių ant grindų išmiegojom laisvėj. O rytą pagalvojom, aha, ten duoda valgyt. Nuėjom į kalėjimą, atidarytos durys, radijo aparatai pastatyti amerikonų, karininkas prisistatė, kad jis dabar čia prižiūri mus ir t. t. [...]

Kai jus išlaisvino amerikiečiai, ar buvote prie Berlyno, ar jau buvote Bairoite?

Jau aš buvau Bairoite. Jie vežė [mus] nuo fronto, gilyn ir atvežė prie Čekoslovakijos sienos, Bairoite. [...]

Kai jus išvežė, ar galvojote, kad grįšite į Lietuvą, kada grįšite? Ką apskritai galvojote?

O je, visą laiką galvojau, kad grįšiu, bet po pasąmonei buvo, kad bus teismas ir mus likviduos. Pasąmonėj buvo, kadangi buvau ne visai vyresnis už kitus, bet maždaug. Tai aš visus tuos jaunesnius raminau, kad, sakau, karas baigsis, o pats ir jaučiau, kad gal ir kitaip išeis. Bet, žinoma, pagrindinis dalykas buvo nekristi į desperaciją. Buvo pora, kurie buvo krite. Jeigu jie vaikšto: „Ką mes padarėm savo žmonom, šeimoms ir t. t.“ Tai kiti pradėdavo rėkt – „Nutilk!“ Todėl, kad nieko iš to nepadarysi, o sau kenksi. [...] Nu, man neteko sėdėt pas rusus, pas komunistus, bet man teko Vokietijoje. Tai ką, vienuolika mėnesių: mane paėmė birželio vidury, o išleido balandžio tai beveik 11–10 [d.]. Užteko. [...]

Tuo ir užsibaigė mano kalėjimas. Kai išėjom iš kalėjimo, tai mus paėmė globot lietuviai. Jie buvo pasitraukę iš krašto ir gyveno kaip laisvi piliečiai, tai jiems buvo savotiškas įdomumas. Sukviečia mus kokį dešimt ir pamaitina. Tai mus pamaitindavo, kol pilnai susitvarkė amerikiečių administracija. Ir kai susitvarkė, tai jie pradėjo maitint, mums nereikėjo pagalbos. Bet anie kai maitino, tai žuvies tokios, atsimenu, rūkytos, ir bulvių sušveičiam. Bet, žinoma, bijodami. Ir buvom *apslabe*¹⁵⁸, ir aš buvau *apslabeš*. Bet po to atsitaisiau, taip kažkaip atsitiko. Čia jau buvo gegužės mėnuo, balandžio pabaiga, jau amerikoniai perėmė pačioj gegužės pradžioj. Buvo gerai.

Ką tada darėte?

Mes sėdėjom, durys atidarytos, galėjom vaikščiot kieme visą laiką. Ir vokiečiai dar pradžioj ragino – neikit į miestą su kalinio uniforma, a po to jau pradėjom nebebijot. Taip porą savaičių prabuvom. Nakvojom kalėjime, išeidavom iš kalėjimo, nueidavom pavalgyti,

grįžtam atgal. Imam saulės vonias, bet irgi ne per daug. Žiūrim, kaip lėktuvai skrenda į Pragę ir ten netoli bombarduoja. [...] Po to mus paleido, atvežė į Viursburgą. Ten buvo mūsų VLIK'as, tai jie pradėjo mus globot. Po to sužinojau, kad mano žmona – Kemptene. A Kemptenas *biskj* į pietus, arčiau Šveicarijos. Tai tada važiavo grupė tremtinių ant sunkvežimio kažkokio ir mane užtraukė [ant jo], ir aš važiavau kartu su jais. [...] Atvažiuoju, nu, tai žmoną pamatau. Mes čia jau susitikom, pasibučiavom, vaikai žiūri. Vytenis, penkių metų, paraudo ir sako: „Tête“, susijaudino. O mažukas Saulius stovi taip, žiūri, nepažįsta, sako: „Ponas, kur jūs taip ilgai buvot?“ Bet žinot, ten buvo pergyvenimų, pačiam Kemptene buvo pergyvenimų. Kempteno stovykloje šalimais buvo rusų stovykla, tai juos prievarta išvežė į Rusiją. Ir jie [ukrainiečiai] nenorėjo važiuot, kiti žudėsi. O mus vis grasino, kad veš... [159](#)

Amerikiečiai grasino?

Taip. O mūsų, pasirodo, buvo lietuvių toje vadovybėje UNRRA'os, tai jie apgynė – ne, sako, jie yra okupuoti ir juos jūs atiduodat sovietų teismui, sako, jokių būdu. [...] Tiesa, dar pačioje pradžioje lietuvių bendruomenė buvo labai gabi. Tik pasibaigus karui, taip pradėjo organizuotis, negaišino laiko, kadangi buvo direktoriai, profesūra. Iš to punkto, pavyzdžiui, kad Kemptene jau buvo įsteigta gimnazija. Ten Kolupaila buvo toje srityje organizatoriumi. Žmonės, kur turi mažus vaikus, jiems rūpėjo, kad [vaikai] neitų į gatvę, būtų užimti. Žinoma, tie vaikai buvo labai, labai drausmingi ir noriai lankė. Žinoma, viens kitas ištrūkdavo, bet tai kas? Čia gimnazijos, viskas, ir mane paskyrė direktorium. Aš turėjau įdomų tokį laiką, pasijutau – vo, tai naudingą darbą dirbu. Susirinko patyrę pedagogai, kurie pabėgo. Taip, kad buvo labai lengva, su jais nebuvo sunkumų, jie buvo sąmoningi ir tvarkėsi gerai. [Ten mums bebūnant] atominė bomba sprogo Nagasakio, Hirosimos. Tai aš tuoju pastudijavau ir skaičiau paskaitas apie bombą bendruomenei. Turiu pasakyti, buvo toks laikas, kuris reikalavo vertai pasireikšti. Ir žinot, kas buvo įdomu, paskaitai paskaitą, tai po to klausimų – tiek ir tiek, reiškia, atitrauki dėmesį nuo to rūpesčio menkniekiais. Būtinai choras buvo, vaidinti grupė buvo. [...] Labai gera publika buvo.

Kodėl taip greitai žmonės susiėmė?

Žinot, aš išaiškinu tik taip. Dvidešimt du nepriklausomybės metai davė impulsą. Anais laikais buvo pagrindinis išugdytas troškimas, kad mokslą turi gauti. Ir žiūrėkit, iš kaimų visi tie daktarai atėjo, buvo ir miesčionių, bet ne tiek daug, kaip iš kaimų. [...] Ūkininkų vaikai buvo labai darbštūs ir siekė, buvo pasiruošę. Po to daktarai laikė egzaminus ir įsiteisino Amerikoje, inžinieriai – panašiai. Ir šiaip eiliniai žmonės tuoju griebėsi visokių dalykų ir specialybių, kursai buvo įvairūs. [...] Po to neužilgo atėjo kelionė į Ameriką.

Jūs palyginti anksti išvažiavote – 1947 metais?

Aš anksti išvažiavau. Mano klasės draugas Laučka buvo UNRRA'os atstovas ir jis man parūpino *afidevitą*. Taip kad aš važiavau ne pagal *Displaced Persons* įstatymą, bet metus anksčiau. [...] Aš pas Laučką gyvenau savaitę. [...] O po to ieškojau vietos, kur prisikabinti. Pirma Niuarke buvau, dirbau. Dirbau už 85 centus į valandą.

Kokią darbą?

Chemiją. Maišiau tirpiklius. Po to aš pagalvojau, kad ne, čia man neišeina. Tai tada perėjau pas šituos... Po to sužinojo žmona, kad jos giminės yra Klivlande, ir tie sako – atvažiuok. Biedni žmonės esmėj, bet jis fabriko darbininkas buvo ir sąžiningas žmogus, jį mėgau labai. Ir atvažiavau čia. Tai tokiu būdu įsidarbinau ir pradėjau dirbt.

Koks pirmas darbas buvo Klivlande?

Jau buvo chemiškas. Dažų srity, bet reikalavo jau pasiruošimo. Tai aš tą dirbau, po to maždaug devynių metų persikėliau į Detroitą į *Wyandotte Chemicals*. Ten jau dirbau profesinį grynai, *research*¹⁶⁰ darbą.

Ar buvo sunku prisitaikyti profesinėje srityje?

Ne. Po to mane net pakėlė. Tai važiavau į suvažiavimus, dalyvavau aktyviai. Ir patentai po to, raportų profesinių turėjau. Mano bosas persikėlė į universitetą, man atėjo *retirement*¹⁶¹, tai jis mane pakvietė. Aš nedėščiau, tik *research* buvau. *University of Detroit*¹⁶² turėjo *Polymer Institute*¹⁶³. Ir tas *Polymer Institute* atlikdavo tyrimo darbus pramonei. Ir mes keli, keturi, buvom štabo žmonės. Kiekvienas iš mūsų turėjo kokius keturis doktorantus arba magistrą. [...] Tada aš gavau laipsnį *Fellow* – buvau kaip profesorius, tiktai tyrimė. [...]

Kai jus vežė iš Lietuvos, ką sunkiausia buvo palikti?

Darbą universitete. [Dar prieš išvežant,] aš kai užbėgau į universitetą, į savo kambarį, laboratoriją, man toks buvo skausmas. A po to, kai paėmė, tu pasidarei daiktas: tave vežė, kur norėjo, darė su tavim, ką norėjo.

Ką praradote palikęs Lietuvą?

Praradau meilę savo darbui profesiniam. Mano idėja buvo nuo pat jaunystės – [duoti] cemento fabriką, cemento industriją Lietuvai. Žiūrėkit, čia toks kaip *obalsis*¹⁶⁴, ne pas mane vieną, aš jaučiau, kad pas mano draugus tas pat. Kiekvienas ką čiupo, iš to padarė gerą dalyką. Pavyzdžiui, mano tai buvo cementas, ir aš padariau. Aš jaučiau, kaip Jodelė atvežė savo draugus ir jie džiaugėsi, kad darbas vyksta. Tai man buvo malonu. Pažiūri, tokia grupė žmonių, ir visi dirba. Aš nesiruošiau niekad į politiką kištis. Vėbra¹⁶⁵ buvo mokslo žmogus, Ambrazevičius¹⁶⁶ visą laiką sakė, kad jis yra tik kaip kamštis, kur atsiranda reikalas – kaip *bonkai* užkimšt. O Ivinskis¹⁶⁷, tai jis kaip istorikas tik dalyvavo, jis turbūt bus užkasęs kur žemėj savo aprašymų, ir pražus jie ten. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendamas Amerikoje?

Aš noriu sugrįžt į savo žemę, ir dabar tą galvoju. Aš galvoju šiemet arba kitais metais. Ir aš pasisakau už kitus metus. Aš rimtai galvoju. Mano vaikai sako: „A, kam, jūsų bus sunkesnės gyvenimo sąlygos Lietuvoje.“ Sakau: „Jau mums dabar nebesvarbu, ar *biskį* sunkiau, ar ne, bet pabūt ten mane traukia.“ Aš dabar kaip nuvažiuoju, tai man ten traukia būti. O kits dalykas – susitikt su žmonėmis. Išsikalbi [su jais], gali turėt įtakos, [prisidėti] prie bendros nuotaikos atkūrimo.

¹³³ Adolfą Damušį kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1996 m. balandžio 30 ir gegužės 9 d.

- [134](#) Žr. Vardai.
- [135](#) T. y. domino.
- [136](#) Žr. Žodynėlis.
- [137](#) Žr. Žodynėlis.
- [138](#) Žr. Žodynėlis.
- [139](#) T. y. LKDS (žr. Žodynėlis).
- [140](#) Žr. Žodynėlis.
- [141](#) Žr. Žodynėlis.
- [142](#) 1941 m. rugsėjo 9 d. (LE, t. XV, p. 374).
- [143](#) Žr. Žodynėlis.
- [144](#) Žr. Vardai.
- [145](#) Iš ang. *executive* – „vykdomoji valdžia, vykdomasis organas“.
- [146](#) Žr. Vardai.
- [147](#) Žr. Vardai.
- [148](#) Žr. Žodynėlis.
- [149](#) T. y. LLKS (žr. Žodynėlis).
- [150](#) Iš ang. *foreman* – „meistras, brigadininkas, dešimtininkas“.
- [151](#) T. y. Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis.
- [152](#) T. y. Gaidžiūnas ir Damušis.
- [153](#) T. y. pieštuką, rašiklį.
- [154](#) Ang. *sandwich* – „sumuštinis“.
- [155](#) Iš lenk. *kabura* – „dėklas“.
- [156](#) Vok. *Panzerfaust* – prieštankinis ginklas.
- [157](#) T. y. kepalą.
- [158](#) T. y. nusilpę, turintys mažai jėgų.
- [159](#) Jaltos konferencijoje, vykusioje 1945 m. vasario 4–11 d., buvo sutarta, kad, karui pasibaigus, sovietų piliečiai bus grąžinti sovietams, o Vakarų šalių piliečiai – į savo kraštus. Daugiau žr. įžangoje „Antrasis pasaulinis karas: istorija ir žmonių likimai“.
- [160](#) Ang. *research* – „tyrimai“.
- [161](#) Ang. *retirement* – „pensija“.
- [162](#) Detroito universitetas.
- [163](#) Polimerų institutas.
- [164](#) Iš lenk. *ogłos* – „šūkis“.
- [165](#) Žr. Vardai.
- [166](#) Žr. Vardai [Brazaitis].
- [167](#) Žr. Vardai.

{J. Jakševičienė su vyru Algirdu (kairėje) ir kunigu Stasiu Raila
Kemptene. Jūratės (Jakševičiūtės) Mohen archyvas}

JANINA (BORTKEVIČIŪTĖ) JAKŠEVIČIENĖ

BUČIUOJU NE TAVO RANKĄ, BUČIUOJU TAVO UNIVERSITETĄ

Vaikų gydytoja Janina (Bortkevičiūtė) Jakševičienė per sovietų ir vokiečių okupacijas dirbo ligoninėje Šiauliuose. Sovietams sugrįžus, 1944 metais su šeima pasitraukė į Vokietiją, kur dirbo *Breslau* universiteto ligoninėje, *Zeitz* kaime ir *Kempton* vaikų ligoninėje. Nuo 1950 metų dirbo Pakistane kariuomenės gydytoja. 1955 metais emigravo į JAV, kur dirbo pagal savo profesiją iki 2000 metų. Mirė 2013 metų kovo 14 dieną, sulaukusi 99 metų.

Kelintais metais išvažiavote iš Lietuvos¹⁶⁸?

1944 metais liepos mėnesio 22 d.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti?

Rusai jau buvo užėmę [Lietuvą] antrą kartą, kaip žinot, pirmą kartą – 1941 m. Aš dirbau po rusais metus. Ir per pirmą okupaciją mačiau, ką reiškia būti komunistinės sistemos gydytoja. Aš buvau vaikų gydytoja. Baigiau 1938 ar 1937 metais ir turėjau vaikų specialybės pažymėjimą. Buvau paskirta Šiauliuose dirbti gydytoja ir buvo nepaprastai sunku būt gydytoja rusų sistemoj. Labai, labai sunku. Pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad turi per 10 minučių [apžiūrėti] 6 pacientus. Jie nepaprastai spaudė, kad turi dirbti. Aš [savo kabinete] buvau pasikabinus Basanavičių, Kudirką. Atėjo pažiūrėt: „Kas čia kabo? Kur yra Stalinas?“ Aš sakau: „Čia daktarai kabo, Lietuvos daktarai.“ Tai šiaip taip išsisukau. Mano vyras buvo teisę baigęs ir jis buvo paskirtas prokuroru Šiaulių apskrities. Jis jau žinojo, kad geriau išeiti iš tos vietos, nuėjo į banką dirbti. Bet ten irgi buvo didelis spaudimas. Bijojo, kad gali būti suimtas, žinot, jiems teisininkai nepatiko. Po to, kai rusai išvažiavo, atėjo vokiečiai. Taip pat buvo sunku dirbti. Bet vokiečiai, jeigu nesimaišei politikoj, leido dirbt.

1944 m., kada rusai ir vėl atėjo, jau žinojom [apie] tą vežimą. 1941 m. mano draugė pagimdė vaikutį. Jos vyras buvo cukraus fabriko direktorius Kuršėnuose. Tai, žinote, atėjo jį paimti vežti, o jis buvo išvažiavęs. Tai jie paėmė tą moterį su mėnesio vaikučiu. Jis atvažiavo – nerado žmonos. Tai eina, [jie] sako: „Ji suimta.“ Jis nuėjo, tai jį tuo pat paėmė. Ir jį nuvežė į Katorską. Jį nuvežė į vieną Uralų pusę, ją – į kitą. Penkis mėnesius jie nežinojo nieko. Bet po to, po 15 metų, kai Stalinas mirė... Nu, tai žinot, 1944-ais metais, kada jau rusai vėl atėjo, tai jau mes žinojom. Dar neatėjo, bet jau žinojom, kad bus labai baisu ir mes būsim žuvę čia visi. O be to, pavogė mūsų lietuviai [numatytyjų išvežti] sąrašus. Tai kam laukti?

Mano vyrui patarė, kad būtinai bėgtų, o Janė su tuo sergančiu vaiku¹⁶⁹ lai būna ten. Mano vyras sako: „Aš be tavęs nebėgsiu, eisiu, būsiu partizanu.“ O man buvo viltis, kad, jei išvažiuosiu iš Lietuvos, gal tam vaikui mediciniškos pagalbos bus. Visi dabar žinom ir tada žinojom, kad smegenų nepamainysi, bet žinot – viltis. Mes buvom trys vaikai: brolis, sesuo ir aš. Sesuo – jauna studentė. Mano motina sako: „Mes negalim su jumis važiuoti“, nes brolio žmona buvo devintam mėnesyje nėščia, tai kaip ją paliksi. „Tai mes turim būti prie jos, – sako tėvai, – o jūs, vaikučiai, bėkit. Gal čia pora mėnesių – ir ta audra praeis. Amerika padės mums.“ Visi tada tos Amerikos tikėjomės. „O sesuo turi važiuot, – sakė tėvai, – nes Janė dirbs visą laiką.“ Ir taip, teisybė, aš nė vienos dienos nesu buvusi nuo Lietuvos be darbo. Visada dirbau, dirbau, dirbau. Būtinai turėjau dirbt. Tai sesuo važiavo su mumis.

Važiavom iš Šiaulių stoties, traukiniai – prekiniai. Ten mumis vokiečiai susodino. Turėjom antrašą važiuoti į *Breslau*, nes vienas lietuvis pažįstamas man parašė iš *Breslau*. Tai važiavom tiesiai į *Breslau*: mano draugė su vaikais ir aš su sergančiu, paralyžiuotu vaikučiu trejų metų. Pasiėmiau puodelį, kad turėčiau, vystyklų... Nu, ir įdėjo motina žąsį, iškepė mums – krepšelį vyras nešė. Užsidėjau, paėmiau paltą žieminį, kad turėt, dar šiek tiek maisto vaikui. Ir tas buvo visas turtas. Ir tada mumis vežė 4 dienas, 4 naktis. [...]

Atvažiuom į *Breslau*, neturim be kortelės maisto. Tuoju nuėjau į tą *Ärztekammer*, sakau, kad esu gydytoja.

Ärztekammer?

*Medical Association*¹⁷⁰. Jie tuoj labai apsidžiaugė, jiems daktarų reikia ir tuoj liepė man eiti į ligoninę dirbti. O žinot, aš nemiegojus, nevalgius. Juk ten stovint važiavom, gulėjom ant žemės. Tai pristatė mane ir veda. Jau gražu Vokietijoje – didelė ligoninė, čia daug daktarų. Tas profesorius Schtal rodo, kad čia bus mano tie ir tie pacientai, rodo, ką man daryti. O aš vos pastoviu. Tai tas profesorius žiūri ir sako: „Ar, tamsta, miegojot šią naktį?“ Sakau: „*Biškį* buvau užsnūdus ant žemės vagone.“ „O kada tamsta valgėt pietus?“ – klausia jis. Sakau: „Pietus?“ Tai jis pamatęs sako: „O aš, kvailas, rodau, kalbu apie pacientus. Tuoju palaukit, aš tuoj atnešiu ką užvalgyt.“ Nuvedė mane į savo kabinetą, nubėgo į virtuvę, atnešė padėklą su pienu, bulkutėmis, marmeladu – man, žinot, net akys prašvito. Tai, žinoma, aš paprašiau, kad duotų man į namus pasiimti, nes mano duktė jau be pieno. Tai jis supylė man viską. Per tą *Medical Association* gavau korteles maisto, butą gavom. Dirbau *Breslau* universiteto ligoninėje vaikų gydytoja. Labai buvo įdomu, labai malonu. Daug žinių gavau. Žinot, vis vien čia kitas pasaulis buvo. Raštą net iš profesoriaus Stolte turiu. Jį po to suėmė vokiečiai, į *Dachau* išvarė, nes jis buvo humaniškas. [...] Mano sesuo prižiūrėjo vaikutį, o vyrui davė darbą banke dirbti. Atrodė, kad jau šiaip taip susitvarkėm. Praėjo trys savaitės, artėja rusai, ir vyrą ima apkasus kasti. Jį išvarė į mišką kur tai.

Breslau buvo pirmos Kūčios. Kūčios, o nėra ką turėt, [nėra] ką valgyt. Ateina laiškanešys. Atidarau duris – viena draugė iš Vienos atsiunčia silkių. Dieve, jau mes taip apsidžiaugėm! Kitą dieną vėl ateina didelė dėžė. Daktaras Adomavičius Jonas¹⁷¹ (mes kartu studijavom), būdamas Dancige, išgirdo, kad Janė su sergančiu vaiku *Breslau* pusbadžiu gyvena. Tai jis miltų, obuolių, aguonų, grybų pridėjęs pilną dėžę. Nu, balius, žinot! Bet nėra vyro. Nežinau, ar jis galės ateit. Tai aš sakau savo seseriai: „Padarysim Kūčias ir tu užprašyk savo drauges, o aš atvesiu vaikų gydytojus – vienas bulgaras, jinai bulgarė moteris, vienas italas, vienas ispanas ir viena prūsė.“

Ir visi atsidūrę *Breslau*?

Ir visi atsidūrę po vieną, be šeimos. Tos prūsės, Karaliaučiaus prūsė buvo, namai subombarduoti, visa šeima žuvusi. Jinai pati viena ten buvo, taip pat vaikų gydytoja. Man gaila jų, tai aš užkviečiau. Tas ispanas sako: „Dieve, ką jie čia duoda ant kortelių – vieniems pietum neužtenka.“ Tai padarėm tas Kūčias. Uždengiau stalą. Kur tai gavau šieno, eglaitę gavau. Sesuo su draugėmis dirbo, ten pieno miltelių pripirko, padarė tikrai Kūčias. Galite įsivaizduoti, kad, praėjus 35 metams, vieną naktį telefonas skamba. Ta prūsė iš Kanados man skambina: „Daktare Jakševičienė, ar tu atsimeni mane? (Aš jos pavardę užmiršau.) Aš esu Kanadoje ir aš niekada neužmiršiu tų lietuviškų Kūčių. Čia buvo mums tokia laimė!“

Ispanas kur tai gavęs atnešė šokolado mano dukrai. Visi davėm viens kitam. Ir žinot, ir atsistojom, ir visi giedojom vokiškai „*Stille Nacht, Heilige Nacht*“¹⁷², nes jie tą žinojo irgi. Ir mano vyras paskutinę minutę atsirado basas. [...] Praėjo tos Kūčios, ir sausio mėnesį pranešė, kad už 15 kilometrų rusai yra.

Kelintais metais tai buvo?

1945 m. Jau ir šaudymas [buvo] girdėt. O mano vyras apkasus [kasa] ir siunčia man laiškus iš apkasų. Kasdien rašo man laiškus, kaip ten eglutė gražiai atrodo apsnigta, mėnulis šviečia, žvaigždelės mirga. Aš skaitau tą laišką, metu, sakau: „Jis varijotas, nežino, kad čia pat rusai, jis turi bėgti. O jis vis rašo poetiškus laiškus.“ Jis nežinojo. Atėjo dr. Rudaitis¹⁷³ ir sako: „Daktare, mes šią naktį važiuojam. Ši naktis paskutinė. Jeigu neišvažiuosit, žūsit. Čia pat jau rusai yra.“ Man dabar išvažiuot, [tai] su vyru pasimest. Vėl ateina paštas. Vėl tas laiškas apie mėnulį, apie žvaigždes. Sakau: „Žinai, turim važiuot.“ Važiuoti bele kur, bėgti, bėgti nuo rusų. Susidėjau daiktus ir aš, išvežiau į stotį išsiųsti kuriuo nors paštu. Vieną turiu pasakyti – vokiečių tvarka tai nepaprasta! Anais metais, [o] niekas nežūdavo, viskas veikė, ko reikėjo. Aš nubėgu į stotį. Minia žmonių, tūkstančiai nori važiuot. Stoviu eilėje valandas. Žiūriu, bėga per didelę stotį mano vyras – be kepurės, su klumpėm, basom kojom. „Dieve! – sako, – žinai, pabėgau.“ Pabėgo iš miško, nes čia pat jau jie išgirdo šaudymą. Apsidžiaugėm, kad būsim kartu. Bet kaip jam išvažiuoti iš *Breslau*. Parašyta „Nė vienas vyras neleidžiamas išvažiuoti.“ Turi turėti atskirą specialų leidimą. Tai bilieta nenupirksi, o be bilieta neįleis. Tvarka – nepaprasta. Nuėjom į policiją prašyti leidimo. Net nekalba. Visi, *alle Männer*¹⁷⁴ turi eiti į apkasus, turi ginti *Breslau*. Matyt, jau taip aš atrodžiau baisiai, turbūt nusiverkus, kad prieinu prie vieno vokiečio ir sakau: „Padėkit mums. Jis ne čia gimęs, jis nepadės – rusai jį tuoj išsiųs atgal. Ir aš čia su mažu sergančiu vaiku.“ Tas vokiečys parašė leidimą išduot jam bilietą. Jis sako: „Atsimink savo gyvenime, kad *the Germans, they have a Hertz auch*“¹⁷⁵. [...] Bilietą padavus jie nežiūri tavo leidimo, tiktai vyrų neleidžia. Tai aš savo vyrui [duodu] skarutę – jis turėjo veidelį nedidelį – ir sakau: „Tu susimažink.“ Įėjom į traukinį [...]. Daug žmonių buvo, paguldė mumis ten tuos vagonuos. Ir ateina žiūrėti su lemputėm, ar nėra vyrų. Ar aš liepiu savo vyrui tą skarutę laikyti ir vaiką pasiimti, o mes jau užstojam jį. [Vokiečiai] šviečia, o jis jau nusigandęs.

Šiaip taip nuvažiavom toli, toli – iki pat *Zeitz*. Ten irgi ėjom tuoj į *Ärztekammer*. Reikėjo eiti 15 kilometrų pėsčiai, pūslių pritrynčiau, vos paeinu. Ateinu, sakau, kad gydytoja, o jiems labai reikėjo daktarų. Tai tuoj davė man vietą dirbti mažam, toks kaip kaimas, apie 7 kilometrus nuo to miestelio. Tas gydytojas į kariuomenę paimtas, ir aš turiu jį pavaduoti. Nuėjau, pasiėmiau vyrą, kad padėtų man, daviau jam chalata, kad jis raštinėje pabūtų. Ten to daktaro pavardė iškabinta, bet aš turiu leidimą ten daktarauti. Dažniausiai pacientai ateidavo su kasos [kortele], jie turėjo, kaip mes čia [Amerikoje] dabar turim *Medicare*, jie turi *Krankenasse*¹⁷⁶.

Ten jau dirbote ne vien su vaikais, o buvote general practitioner¹⁷⁷?

Turėjau būti. To kaimo vienintelė gydytoja buvau. Žinoma, daugiausiai sirgdavo vaikai arba moterys. Prisiėjo pėsčiai eiti po visą tą [kaimą] – už kilometro viens namas, už dviejų kilometrų – kitas. [...] Tai taip mes *Zeitz* dirbom iki pavasario. Ir bombarduodavo tenai. Bombarduodavo tą miestelį. Ir kada užeidavo tas *Fliegeralarm*¹⁷⁸, tai visiems liepta buvo

būti *basement*¹⁷⁹, ne slėptuvėse, o bėgti į rūsį. Daktaram buvo leista per *Tiefflieger*¹⁸⁰ neit pagelbos duoti, nes labai pavojinga. Aš ten taip nuvargdavau, kad nenorėjau iš lovos išlipti naktį ir eiti į tą *basement*. Sakau: „Jeigu duos bomba, ar čia duos, ar ten, kam man eiti.“ Vyras aiškina: „Klausyk, čia iš skeveldrų tu žūsi. Žūt tai žūsim visi, bet čia tu būsi sužeista.“ Tempdavo mane iš lovos į apačią, į tą šaltą rūsį sėdėt. Vieną kartą vėl užaina tas *Tiefflieger*. Visi sulindom į rūsį. Staiga atbėga žmogus su dviračiu, šaukdamas: „*Where ist Doktor?*“¹⁸¹ Mano brolis sužeistas.“ Aš įsigandusi pasiėmiau savo maišą jau eit. Mano vyras sako: „Tu turi neiti, nes yra įstatymas.“ Ir jis aiškina jiems. Tai tas šaukia: „Aš čia jus visus užmušiu, jeigu jinais neis!“ Tie mano šeimnininkai, tie *bourai*¹⁸² išsigandę: „Ji turi eiti, ji turi eiti!“ Aš jau matau, kad turiu eit. Pasiėmiau tą savo maišelį ir einu. Jis pirmas su dviračiu eina, aš – paskui. O čia tie *Tiefflieger* skrenda žemai ir visad – *poof! poof! poof!* – šauda į žmones. Mes einam greitai pievom, ir aš matau, kad piemenėlio galva eina žemyn, reiškia, nušauta ir rutuliuoja. Ir man jausmas, [kad tai] mano galva! Ir aš atsimenu, paėmiau ranką ir uždėjau sau [ant galvos] – ar tebėra mano galva? O tas vokietytis taip išsigando, metė dviratį ir šaukia man: „Pulk ant žemės, greičiau!“ Jis pats krito ant žemės, ir aš jau tada kritau ant žemės, kad jie manytų, kad jau mes nušauti. Nueinam pas tą brolių, o tas brolis – visos smegenys išėjo. Ir jis mane tempė į tokį pavojų, ir patsėjo. Tai vat, kokie laikai.

Kaip ilgai tame kaimelyje gyvenote?

Jau buvo pavasariop, gegužės mėnuo, girdim, kad amerikoniai ateina. [...] Mano dėdė Bartkus buvo netoli, apie 25 kilometrus nuo mūsų. Jie norėjo bėgti tolyn nuo rusų zonos. [...] Ir tas dėdė nusipirko vežimą ir arklių. Pasodino savo žmoną, mano dukrelę pasiėmė. O mes visi pėsti iš ten bėgom tolyn į pietų zoną. [...] Šiaip taip jau mes tolyn yrėmės. Kartą ejom vandens atnešti iš kažkur. Ir važiuoja sunkvežimis ir aš girdžiu: „Daktare Jane, daktare Jane!“ Žiūriu – mūsų lietuviai. Vienas šoferiavo vokiečiam, pamatė, kad ateina, tai susiėmė lietuvių būrį, su tuo visu sunkvežimiu ir važiavo. Tai sunkvežimis pilnas buvo, bet jie mus pasiėmė, mano šeimą. [...] Dėdė važiavo su arkliais į Vysbadeną, o mes važiavom į patį galą – į Kempteną.

Atsidūrėm Kemptene. Kur eiti? Ten jau pradėjo DP [stovyklas organizuoti]. Jau mūsų lietuviai [būrėsi] į vieną vietą. Mes turėjom biškį pinigų, tai mes pasisamdėm. Aš su sergančiu vaiku turėjau susirasti vietą ramią. Nes jinais vos vaikščiojo, vaikai ją apstumdavo. Visuomet turėjom didelį rūpestį. Tai sesuo, aš ir vyras išsinuomavom kambarėlį.

Einam į stovyklą žiūrėti, kas dedasi. Ten sriubą jau verda, jau amerikoniai pradėjo atvežti maistą. Virėjos sriuba – su mėsa, su bulvėm. Bet žinot, aš labai nedrąsi. Atsisojau, stoviu, stoviu, nustumia mane vis į galą. Tai aš ant pat galo ateinu, ir iš tos sriubos vien tas vanduo palieka, pora žirnių plaukia. Atnešu tą šaltą sriubą, o jie sėdi ten susėdę visi. Tai atsimenu buvo toks lietuvis Malakūnas, dabar jis Australijoje – po daug metų jis man skambino iš Australijos. Jis prieina ir sako: „Tai ką jūs čia, tik tą vieną vandenį geriat?“ Sakau: „Žinai, kad...“ Tai jis: „Bet šaltą, nu, tai kokia nauda?“ Aš: „Nu, tai kur čia šildysi?“ Tai jis kitą dieną ateina padaręs primusą tokį. Pats padarė ir sako: „Aš niekada šalto nevalgau.“ Vienu žodžiu, jis ištaisė, kad galim nešti namo ir turėsime primusą – tai to pono Malakūno išradimas. Ir jau po to mes bėgdavom, kaip nors arčiau atsistoti. Tai tos sriubos užvalgai, šmotelį mėsos, ir jau jautiesi kaip žmogus. Mums davė labai daug avižinių kruopų – maišą tų *oatmeal*. Vieną dieną

košę valgai, antrą dieną košę, trečią dieną – sriubą. Moterys iškepa iš tų *oatmeal* pyragaičių. [...]

1946-aisiais, jau 1945-ųjų gale, mūsų stovykloje vaikai pradėjo sirgti skarlatina, difteritu. Tada jau buvo įkurtos IRO, po to UNO¹⁸³ organizacijos. Tai atsidarė DP ligoninė. Buvo DP *Children* (pabėgėlių vaikų) sanatorija ir ligoninė. Aš tuoj nuėjau užsiregistruoti į tą ligoninę. Ir [taip] prie savo lagerio atidarėm kabinetą – mes moterys, vyrai nėjo. [...]

Kur ta ligoninė buvo?

Kemptene. Ir tos ligoninės buvo pakviestas suorganizuoti *professor* Krammer. Jis buvo rektorius universiteto – vienas geriausių jų pediatras Vengrijoje. Jis sužinojo, kad buvo ten lietuvių, man atrodo, 13 daktarų, ir buvom, rodos, mes trys moterys: Šimoliūnienė¹⁸⁴, daktarė Kalvaitytė¹⁸⁵, rentgenologė, ir aš. Jis tada pakvietė mane pasikalbėti, [pasakė,] kad jis nori, kad padėčiau jam tą [ligoninę] organizuoti. Jis labai buvo užimtas administracija, o man liepė pacientus priiminėti. [...] Aš – jauna gydytoja, pati viena, ir, žinot, man baisu. Taip ir dirbau, naktį bėgu žiūrėti tuos vaikus. Ir sakau vyrui: „Papuoliau, tai papuoliau.“ [Šypsosi.]

Labai didelė atsakomybė buvo?

Baisiai. Jis [profesorius] man nepadeda visai. Jis administruoja, rašo, rašo, nei konsultacijos, nieko. Aš baisiai nusiminiau. Praėjo du mėnesiai, jis mane pasišaukė – čia biškį toks pasigyrimas, bet taip buvo. Jis bendrai labai toks santūrus ponas [buvo]. Jis paėmė mano ranką ir pabučiavo ją. Sako: „Aš bučiuoju ne tą ranką, bučiuoju tavo universitetą.“ Sako: „Žinok, kai man pasakė, jog yra iš Lietuvos daktarėlė kokia tai jauna, nu, manau sau, aš žiūrėsiu, kaip ji dirba.“ Tai reiškia, kai aš gydžiau, jis mane dabojė.

Tai čia buvo lyg ir savotiški egzaminai?

Čia buvo baigiamieji kelių mėnesių egzaminai. Jis sako: „Manau, matai, metus pabuvo *Breslau* universitete ir prasilavino per tuos metus, pradėjo daugiau žinoti. Bet čia ne, nepadarysi tokio pasiryžimo, ir ką ji daro, čia turėjo būt nepaprastas universitetas Kaune. Aš lenkiu galvą jūsų universitetui ir jums lietuviams, kad galėjote sugebėti išlavinti.“ [...] Jis pasakė, kad mes negalim čia dviese visko tvarkyti, nes 400 vaikų turėjom – buvo didelė sanatorija, iš visur mum vežė. „Turim turėti, – man jis išskaičiavo – bent 17 daktarų. Pakviesk visus lietuvius, kurie yra.“ [...]

Sesuo studijavo Tiubingene, o vyras, kadangi jau antras vaikutis gimė, tai antrą vaikutį žiūrėjo. Aš kai dirbau Kemptene, pastojau.

Jūs tuo laiku dirbote ir buvote nėščia. Ar nebijojote?

Žinot, buvo taip, kad mano širdis buvo taip blogai pasidarius, kojos pamėlynavo nuo nėštumo, nuo darbo. Aš bendrai su širdim problemų turiu nuo mažų dienų. Tai mane gydytojas jugoslavas ant pečių nešė tiesiai daryti elektrokardiogramą. Laiptais aš paeiti negalėjau, tai jis uždėjo mane ant pečių jau septintam mėnesy. Ir pasakė man, kad ištyrė, kad aš turiu mesti dirbti. Kaip aš nedirbsiu – vaikai čia guli visi. Tai, sako, tu vis vien mirsi gimdydama. Taip jie man sakė. Nuėjau pas ginekologą, jis buvo iš Čikagos, Saletta jo pavardė buvo. Jis – italų kilmės, bet studijavo Čikagoje ir ten buvo *obstetrician*¹⁸⁶. Ir aš jam pasakiau,

kad jau man yra nutarta, kad aš mirsiu per tą gimdymą, bet aš dirbu, žiūriu savo vaikus. Tai jis sako: „Žinai, aš būsiu su tavim, ir tu nemirsi.“

Atėjo gimdymas, aš jau pasiruošiau. Parašiau mažą testamentą: tą kryželį – tam, tą tam, nes ką turėjom auksinio, tai amerikonai mumis išvogė, kai mes pas tą *bauerį* buvom. [...] Ir atvažiuoja Čiurlionio ansamblis į Kempteną. O aš jį jau taip mėgstu. Ir nuėjom į tą koncertą. Mums ateinant, mėnulis švietė, ir aš sau žiūrėjau ir galvoju, ar dar matysiu kitą jauną mėnulį. [...] Išeina jos visos ir „Blezdingėlė“ šoka, ir sakau sau, pasaulis toks gražus, taip noriu gyventi. Kodėl aš turiu mirti? Tai tokį atsimenu tą jausmą. Ateina naktį tie skausmai. Ir veža mane pas tą Saletta – ne į savo ligoninę, bet ten nuvažiuoju. Vienuolės ten buvo, gera priežiūra. *Moment* jis atsiranda ir už rankos mane laiko ir – „aš būsiu su tavim.“ Vienu žodžiu, aš pagimdžiau, jie mane užmigdė, aš nebeatsimenu, tik matau, kad [mano] vyras su maldaknyge laksto po koridorių. [Šypsosi.] Iš ryto pabundu, atneša man vaiką. „Tai matai, ir nenumirei, ir turi vaiką sveiką.“ Buvo didelis džiaugsmas. [...]

Kas vyko toliau?

Ateina laikas, kad DP [stovyklos] turi užsidaryti, visi turi išvažiuoti. Dalytė, mūsų ta ligonėlė, jau jinai vaikšto po *biški*, ją ten masažuoja, atsimenu, tokios mokytojos ateidavo. [...] Ir atvažiavo toks kunigas Raila¹⁸⁷. Jis stovykloje susipažino su mumis. Jis iš Filadelfijos, mano seserį pažino gerai. Jis atvažiavo ir, kas nori išvažiuot, užrašinėjo – [sako,] kad jis turės 100 *afidevitų*. Nepažindamas mūsų, kaipo šeimą užsirašė [mus] ir siunčia mums *afidavitą*, kad mes galim važiuoti tiesiai į Filadelfiją. Bet visus mus [prieš išvykstant] tyrė, žinot. Ir įeinam, gydytojas sėdi vokiečys – maišytas, bet iš Amerikos. Aš įeinu į kambarį ir žiūriu, kad didelėm raidėm parašyta, kad vienas vaikas serga *encephalitis*. Kas tai jam įskundė. Žinot, kas įskundė, – latvis. Buvo latvis gydytojas toje ligoninėj ir jis baisiai nekentė lietuvių. Ir jis pranešė, kad ateis, o jis manęs asmeniškai nepažinojo. Iš tolo aš tik jį matydavau. Ir jis įskundė, kad yra gydytoja, ateis su nesveiku vaiku. O tie vaikai – buvo viena 3 metų, kita – 6, bantai užrišti, stovi mergytės. Ir vokiečys manęs klausia, kuri mergaitė nesveika. Aš turėjau pasakyt. Sako: „Žinot, jūs negalit, jos neįleis į Ameriką, sustabdys. Jūs turite ją palikti ir važiuoti vieni.“

Bet kodėl neįleido, juk liga neužkrečiama?

Ne, [neužkrečiama]. Amerika turi nuo 1917 metų įstatymą, kad jeigu žmogus turi ar tuberkuliozę, ar *mental something*¹⁸⁸, Amerika neįleis. Ir dabar tas įstatymas galioja. „Yra įstatymas, ir, – vokiečys sako, – neįleis. Jūs galite važiuoti, aš galiu jus priimti.“ Bet kaip aš važiuosiu be vaiko. Tai ot, todėl atsidūriau Pakistane.

O Pakistane tokių suvaržymų nebuvo?

Pakistane nebuvo. [...] Iš Kempteno važiavom į Augsburgą¹⁸⁹. Bet Augsburge nepraleido. Turėjome sugrįžti. Ką dabar daryt? Ir ateina raštai – visi turi išvažinėti. Nes atvažiuoja vokiečiai, perima tą ligoninę. Nebūtų nei darbo, nei kur eit gyvent. Ir atvažiuoja iš Pakistano generolas. Jiem ten *partition*¹⁹⁰ nuo 1947 metų prasidėjo¹⁹¹. Dešimt milijonų žmonių Pakistane gyveno ant gatvės, be namų. Dešimt milijonų benamių, visi sergantys, daktarų mažai, kaimuose žmonės mirė kaip musės. Tai tas jų generolas, sveikatos *general* Faruhi, sveikatos ministeris, oftalmologas, atvažiavo ieškoti baltų¹⁹² daktarų. Jis vadino mus „baltos

mielės“, kad jis atveš tuos daktarus, ir jie parodys savo darbą, kaip reikia dirbti, ką reiškia medicina vakarietiška. Jam tas profesorius Krammer, tas, pas kurį aš išdirbau 5 metus, parašė laišką-rekomendaciją, kad generolas Faruhi mane paimtų. Iš ten lengviau į Ameriką gali būti [patekti]. Mes užsirašėm. Į Miuncheną suvažiavo virš 400 daktarų. Ir vengrai, ir rusai... [...] Ir iš tų 400 parenka 24 šeimas. Tikslai, nes jie apmokės ir kelionę visą. [...]

Grižau vėl dirbti tarp tų savo *dipukų*. Visi išvažinėja, ligoninė užsidaro, jau darosi liūdna labai. Mano vyras pasiima žemėlapi ir studijuoja tą Pakistaną. Ir jis mato, kur mes važiuojam, į *Rawalpindi*, už 200 mylių – jau Rusija. Jis sako: „Jane, bėgom nuo tų bolševikų. (O jis baisiai jų bijojo.) Vėl mes papuolam [jiems į nagus]! Čia pat Rusija! Kur tu važiuoji?!“ Jis jau pradeda ant manęs šaukti. Aš įsigandau. Praneša man, kad poryt važiuojam. Aš susergu. Sergu su 104-iais¹⁹³ [laipsniais], tyčia jau iš lovos neišlipu. Nesirgau, bet nutariau sirgti. Tegu jie sau važiuoja į tą savo Pakistaną – mes nevažiuosim. Ir nevažiuojam. Ir žinot, tie 20 šeimų išvažiavo. Ateina už dviejų savaitių ar mėnesio laiškas. „Jūs nevažiavot į Ameriką, atsisakėt. Nevažiavot ir į Pakistaną. Tai jeigu jūs jau tokie mandrūs, galite gyventi sau, IRO už jus neatsakys.“ Raštas, kad galite sau eiti, kur norite. Kur eit su sergančiu vaikučiu? Ką daryti? Tai vėl į Pakistaną, važiuosim ten, ką daryt. Taip mes, 4 šeimos, vieni tokie mano draugai, čekai, važiuojam.

Ar galėjote pasirinkti, kur Pakistane dirbti?

Pakistane priklausysi armijai. Padaro tave kapitonu. Duoda tau 180 dolerių algos į mėnesį. Tas jų pinigais – 600 rupijų. Jų mokytojas uždirba 30 rupijų, bet jis gyvena ant žemės. Jis žoles valgo tikslai, rūgštų pieną. Be tarnų ten neapsieisi, nes ten pats neisi į tą turgų. Žinot, pamato baltą veidą, tuoj už vieną apelsiną sumokėsi 100 rupijų. Turi turėt tarną, tai jis tau nupirks. Jis nuo tavęs nuvogs, sau paliks. Aš ten turėjau po 5 tarnus. Bet gyvenimas buvo taip: kad laišką siųsti seseriai, jau reikia 8 mokėt. Man per daug, tai nerašau. O ji [sesuo] mano, kas čia yra. Siunčia mum siuntinius, bet man siuntinį reikia išpirkti, sumokėti maitą – 30, 32 [rupijos], neatsimenu. Aš neturiu iš ko. Siunčiam atgal jai tuos siuntinius. Šiaip taip susitvarkėm. Gyvenime liūdni daiktai užsimiršta. Atsimena žmonės gerus daiktus. [...] Dabar labai norėčiau sugrįžti į Pakistaną. Draugų ten turiu. Bet nėra kaip. Bet tie, ot, tokie šviesūs momentai pasiliko.

[...] Nusileidom į *Karachi*. O ten karšta! Alsuot negalima! Staiga mumis atskiria: mumis, moteris, į vieną pusę, vyrus – į kitą. Jau mum atrodė: Jėzus Marija, jau baimė, ko neverkiam. Bet iš ryto papusryčiauom visi kartu, ačiū Dievui. Pasiimu vežiką apžiūrėti jau tą vadinamą *Karachi*. Parsiduoda kriaušės, jau tokios didelės, nemačiau tokių, *oranžiai*¹⁹⁴ ir *mango* didžiausi. Viskas musėm apsėsta. O čia pat tie žmonės benamiai gyvena. Čia pat jie šlapinasi, čia pat viską daro. Ir man pasirodė, kad jie visi kraujais spjauo. Nu, yra tokie *betel*¹⁹⁵ lapai, ir jie kramto tuos. Tai atbukina. Tai prisirenka seilių, ir jie spjauo. Ir visur raudona. Man atrodė, kad čia pragaras – kraujais visi spjauo. Mano vyras sako: „Tu matai, kur mes atsidūrėm. Ar tu matai?“ Ir mes tuoj važiuojam į konsulatą, iš pirmos dienos, kad leistų mum važiuoti į Ameriką. Sėdi konsulas, kojas ant stalo padėjęs, prakaituoja. „Ką norite?“ „Į Ameriką važiuoti.“ Ir su nesveiku vaiku. Jis išklausė mūsų ir sako: „Klausykit, žmonės, ar jūs Vokietijoje, ar jūs sėdit Pakistane, ar mėnulyje sėdėsite, jūsų mergaitės Amerika nepriims ir viskas. Yra įstatymai. *That's it. I'd like to help you, that's it.*“¹⁹⁶ Ir tada pamatėm, kad turim grįžti, į tuos kraujus žiūrėti... Nupirkau svarą kriaušių, ploviau [jas] karštu vandeniu, šaltu

vandeniui ir dar [neaiškus žodis] pamirčiau. Nuėmiau odą ir suvalgiau. Ir po to tris savaites valgyt negalėjau. Taip viduriavau! Nuplovus, numirkus viską. Manau, kad cholera buvo. Šiaip taip pasitaisiau. [...]

Po to mus nuskraidino į *Rawalpindi*. Nuvežė mus, kur tokie namai [yra] kariuomenės. Antram aukšte butą mums duoda, už kurį iš mano algos aš turėsiu mokėti. Ir medžiai tokie dideli ten. Aš vaikam daviau buterbrodus, išleidau juos ten. Valgo tos mergytės buterbrodus. O tie *vultures*¹⁹⁷ pamatė, kad vaikai valgo, tai jie puola ant tų *buterbrodų*. Dieve! Aš įsigandau! Puoliau tuos vaikus į namus vest. Ir ateina per koridorių majoras anglas su žmona, ir ta ponija sako: „Neleisk vaikų tenais. Ten kobros gyvena, ir *vultures* ten visada, kompanija kobrom.“ Ir nuramino mane. Sako: „Žinai, užvakar mano vyras ėjo, lipo laiptais, ir kobra lipa pas mus. Tai jis su lazda jai per galvą davė.“ O aš baisiai gyvačių bijau nuo Lietuvos, o čia kobros. Dieve! [Juokiasi.] [...]

Kaip pripratote prie gyvenimo ten?

Ant rytojaus reik eit jau į darbą. O ten toli į ligoninę, pinigų neturim, nei dviračio turim, nieko neturim, apie mašiną – jokios svajonės. Yra tokia *tonga*, ant dviejų ratų važiuoja, bet už jas reikia mokėti 8 rupijas. Žinot, arklys veža ant dviejų ratų vežimą, ir vežėjas sėdi ant suoločio priešais, o ten dvi sėdynės, kur gali važiuot. Labai lengvai per asfaltą bėga, kelias geras. Ravalpindis gražus, medžiais apaugęs. Eukaliptų medžiai, vakare ypatingai gražu, dangus – aš niekur pasauly nemačiau [tokio]. Visos žvaigždės čia pat, rodos, paliesi. Ir šviečia. Eukaliptai kvepia. Bet eini pavaikščioti ir girdi, kaip krūmuose „ššš...“ – gyvatė. Vieną kartą mes dviračiu važiovom ir žinot – *šniūras* [velkasi] storas per gatvę. Vyras pirmas važiuoja, aš užpakaly, žiūriu jis nušoko – o čia kobra ėjo per gatvę. Istorijų pilna. Viena anglė į šliurę dėjo koją, o skorpionas ten buvo, įkando ir mirė. Aš dabar po tiek metų iš ryto, kai šliurę užsidedu, iškratau. Negalvodama. [...]

Kai mes atvažiovom, ten jau atėjo lapkritis. Ir naktim labai šalta. Kaminai tikrai [buvo]. Bet malkas pirkt, tai taip, kaip mėsą [pirkti]. Ten nėra miškų. Visi žmonės renka mėsą. Neša ant verandos, džiovina ir po to tą mėsą kūrena. Biškį pelenų užpila. Kariuomenėj nuperki pelenų maišą, su tais pelenais ir suspaustą anglį, tuo užpili, užpili, o jeigu dar iš kur nors šmotelį medžio įdedi, tai medis pradeda traškėti. Ir prie tos ugnies labiausiai visada eidavo. Pas mane kas ateina, tai vyrai vis atsistoja ir šildosi. Aš sakydavau: „Neužstokite šilumos!“ Mano vyras labai mėgo skambinti ir visose aplinkybėse jis turėjo pianiną. Vokietijoje pirmą daiktą, ką aš išnuomavau mūsų ligoninės bute, – pianiną. Ir Pakistane pirmą daiktą, ką išnuomavau, tai pianiną. Užtai mano duktė labai muziką mėgsta ir už muziko ištekojo, ir anūkai skambina.

O man pirmas išpūdis, kai į ligoninę nuvažiovau iš ryto, siunčia mane susipažinti su daktare, kuri buvo vedėja [dr. Adi Azisuddin]. Aš esu paskirta *in charge of family ward*¹⁹⁸. Jie ten kariuomenėje būna po 25 metus, tai jų šeimas prižiūriu. O tie kareiviai tarnauja kariuomenėje tiek metų. Tai žinot, aš ateinu, sėdi daktarė, tamsaus veido, bet graži tokia. „O, – sako, – labas, žinai, šiandien neturiu laiko rodyt, man reikia tenisą žaisti, rytoj ateik.“ O man kainavo tas atvažiavimas. Ateinu rytoj. O jie, viršininkai, taip man pasakė: „Tamsta perimsi iš jos, bet neparodyk, kad perimi, nes jinai čia jau 14 metų buvo *in charge*¹⁹⁹. Mes nenorim ją ižveisti.“ O jinai buvo sugyventinė generolo to. Sako: „Žinai, su ja reikia atsargiai būt. Būk labai, labai jau gudri.“ O mano gudrumas labai mažas. Einu namo pėsčia, taip toli –

man kainuoja.

Ant rytojaus ateinu, tai jinais sako: „O, aš šiandien turiu laiko, aš tau parodysiu ligoninę. Čia džiovom, čia su šiltinėm, čia po operacijos guli.“ Aš sakau: „Tai jūs maišot džiovą su šiltine?“ – „*Why not?*“²⁰⁰ Čia visi turi džiovą, – sako ji. – Tik po operacijų juos reikia atskirti. O turint džiovą, ko čia skirstysi.“ Čia komedijos, jinais man sako. Labai maloni. Ir vėl: „O, turiu eiti tenisą lošt.“ Vėl ji išeina. Atėjo trečia, ketvirta diena, jinais sako: „Žinai, aš suprantu, tu čia mano perimsi. Imk tu tuos visus popierius, tvarkyk ir tuos ligonius.“ Ir sako: „Žinai, aš tenisą lošiau ir patraukiau, ir man ištino čia, pažiūrėk man.“ Aš ją pasiguldžiau ir žiūriu, o ji – graži moteris, dr. Adi Azisuddin. Žiūriu, jos oda ruda, žiba taip gražiai. Aš sakau: „Dieve, kokią gražią odą jūs turit.“ Jinais sako: „Ką?! Mano oda graži?! Tavo – tai balta, graži. Tu pažiūrėk, kokia čia oda.“ Aš sakau: „Žinai, daktare, pas mus Lietuvoje visos ponios gražuolės važiuoja vasarą ir guli prieš saulę.“ [...] Ji taip pradėjo [juoktis], aš nemačiau žmogaus taip juokiantis. [Juokėsi,] kad pasaulyje yra tokių kvailų žmonių. Jeigu Dievas jiems duoda baltą odą, tai jie eina ir deginasi. „Nu, – sako, – žinai, visko girdėjau pasaulyje, bet šito – ne.“ Ir nuo to laiko aš jos pasidariau tikra draugė. Nepaprastai ji man daug padėjo. Mes išsiuntėm savo kaldrutes, viską, ką turėjom, laivu. O tie laivai, žinot, du, tris mėnesius [plaukia]. O čia ateina naktys, šalta. Mes išsinuomavom lovas, matracus, nieko nėra. Atsigulam, užsiklojam, ką mes dar turim, – šalta. Dar arti glaudžiamės – šalta. Ateinu iš ryto, jau turbūt mano nosis raudona, visai nušalus. Ji sako: „Ar tu miegojai šią naktį?“ Sakau: „Miegojau biškį.“ „Ar tu turi su kuo užsikloti?“ Sakau: „Žinai, dar mūsų daiktai neatėjo iš Europos.“ „Tai ko tu man nesakai! Dieve, Tu mano! Einam tuoj, mesk tuos ligonius!“ Einu, sėdu į tą tongą, važiuojam į jos butą. Išėmė iš skrynios kaldrų, ką ji tik turėjo, užuolaidų man ant lango, staltiesių ant stalo. Ir sako: „Tu nieko neturi.“ Nepaprastai buvo gera, tikrai buvo gera.

Mėnesiai eina, o mano vyras – [be] jokio darbo, nes jis teisininkas. Aš pamačiau, kad su juo gali blogai būti, taip nervinasi. Nuėjau pas vyskupą, kuri mes pažinojom. Sakau: „Vyskupe, padėk mums. Ką daryti su vyru, kad jis ką nors dirbtų?“ Tai jis pasiėmė jį vest popierius buhalterijoj. Už centus, bet man svarbu. Bet, žinoma, turėjau samdyti moterį vaikus prižiūrėti, turėjau turėti *aja*²⁰¹. [...] Žinot, nebuvo lengvi tie metai. [...] Nieko neuždirbau ir nieko negalėjau susitaupyti.

Kodėl? Per didelės išlaidos?

Iš 180 dolerių į mėnesį 10 nuošimčių atiduodi, be tarnų negali. Valgyti – mėsos kilogramas – 4 doleriai. [...] Be šaldytuvo gyvenom tiek metų. Tai ant galo, paskutiniaisiais metais samdžiau šaldytuvą – 30 dolerių į mėnesį už samdymą [...] Užtai visi bėgo iš ten, nes pamatė, [kad] nėra ateities, nieko nebus. Buvo neįmanoma ten būti, bet svarbiausiai – vyras gavo maliariją. [...] Duktė Jūratė turėjo dėmėtąją šiltinę. Dieve, kaip ji sirgo. Aš turėjau silpną širdį, bet išsilaikiau šiaip taip.

O išvažiuojant, ką daryti dėl Dalytės? Čia buvo didelis rūpestis. Pas mano seserį [Filadelfijoje] atvažiavo kunigas Vincas Mincevičius²⁰² iš Italijos. Jis atvažiavo su [kunigu] Raila. Jie atėjo pas mano seserį ir ji papasakojo, kad neleidžia mum čia važiuoti iš ten. Jis sako: „Ten jie per penkis metus numirs visi. Ten nėra ko jų laikyti, reikia Dalytei surasti vietą.“ Jis [kun. Mincevičius] Italijoje ėjo per įvairias institucijas, pas Romos burmistą, pas Italijos prezidentą, pas Amerikos ambasadorę²⁰³, kad Dalytė galėtų būti atvežta į Romą. Ir jis ieškojo instituto ir surado (nuolat jam dėkosi), kad Amerikoje net nesvajotum apie tokį: pas

vienuoles, su šypsena, su malonumu. Visi švaručiai gyvena, žinot, parke, marmuras.

Reikia išleisti Dalytę... Galite įsivaizduoti pergyvenimus. Mes neturim iš ko nuvažiuoti [į Europą]. Tai važiavo... [susijaudina, kalba per ašaras] Majoras anglas į Londoną. Jis sako: „Aš paimsiu [Dalytę].“ Jis Dalytę pažinojo. Vyras išvežė ją į *Karachi*, o iš ten ji orlaiviu skrido. Ir visą savaitę jis [vyras] ten išbuvo. Sugrįžo baltais plaukais. [Pauzė. Susijaudina.]

Po to važiavom į Ameriką. Sustojom mėnesiui Romoje, tai tada jau aš buvau su ja [Dalyte]. Ten mes ir gyvenom tame institute. Pamačiau, kad ji ten įprato, kad su ja labai, labai tvarkoje. Tai žinot, ramiau buvo. Ir [Amerikoje] kai pirmus du tūkstančius uždirbau, tai važiavom abu su vyru į Romą [pas dukrą]. Važiavom, važiavom, važiavom. Toje Romoje buvau bent 40 kartų.

Mane iš Pakistano išleido. Mes tokie ten biedni buvom, nei radijo, nei fotoaparato neturėjom. Kariuomenėj, žinoma, jie supyko visi. Bet ligoninė padarė man tris dienas išleistuves, su gėlėm mane aptaisė, per miestą vežė. Po to tris savaites kasdien atvažiuodavo dr. Azisuddin. Jinai sėdėdavo: „Tu tvarkykis, leisk man sėdėti prie tavęs. Per tave aš išmokau būti žmogumi.“ Jinai kažkaip labai prisirišo. [...]

Į *Karachi* reikia traukiniu važiuoti. Atvažiavom į stotį – pilna. Nakties metu paprastai ten neina traukiniai. Pilna stotis žmonių – minia. Ir visi su baltom gėlėm, visi su vaikais. Ir visi dėjo ant manęs tų vainikų – aš jau paeiti negalėjau. Ir visi taip spaudžia vieną petį ir antrą, ir taip prisispaudžia ir taip triskart spaudžia prie krūtinės. Tūkstančiai buvo, ir visi verkia. Ir kai jau mes įlipom į traukinį, ta Azisuddin stovi, žinot... Traukinys pradėjo eiti, visi bėga šalimai, o taip rankos... Tai čia buvo mano visas atlyginimas, visas turtas, ką išvežiau iš Pakistano. Ir net neturėjom fotoaparato nufotografuoti. Ir vyras, aš jo nemačiau verkiančio, bet jis tada verkė. Aš stoviu, verkiu. Jis man sako: „Nežliumbk! Džiaukis, kad išvažiuoji!“ Dažnai atsimenu jo žodžius.

Kur į Ameriką atvykote ir kada?

Į Filadelfiją laivu iš Italijos 1955 metais. Atvažiavus, jau kitas prasidėjo etapas. [...] Sesuo buvo Filadelfijoje, ir mes ten diskutavom, ar man ten pasilikti Filadelfijoje, prie tokio lietuvių centro. O dėdė čia, Čikagoje, buvo. Tai dėdė sako: „Atvažiuok, būsi pas mus po biškį.“ [...] Tai mes penkis mėnesius pas juos ir gyvenom atvažiavę. Ir aš gavau tuoj tą *internship*²⁰⁴, 100 dolerių į mėnesį. Dabar duoda tūkstantį. Ir 1955 metais dar buvo šimtas dolerių. Dievas davė – iš karto egzaminus išlaikiau.

[1958 m. gyd. Jakševičienė atidarė savo kabinetą. Jo duris uždarė 2000 m., būdama 87 metų – „Po 60 metų darbo su sergančiais vaikučiais ir rūpinimosi jų profilaktika“²⁰⁵.]

¹⁶⁸ Janiną (Bortkevičiūtė) Jakševičienę (Yoksha) kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1995 m. spalio 23 d.

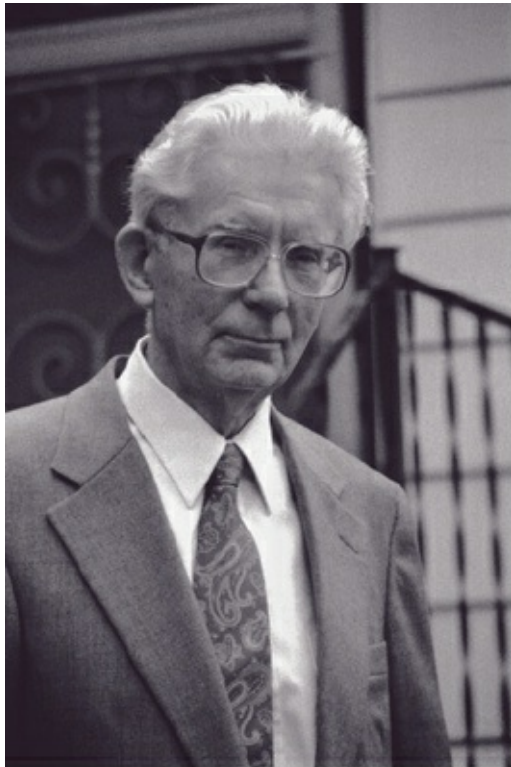
¹⁶⁹ Duktė buvo paralyžuota encefalito.

¹⁷⁰ Vok. *Ärztammer*, ang. *Medical Association* – „Gydytojų draugija“.

¹⁷¹ Žr. Vardai.

¹⁷² Vok. *Stille Nacht, Heilige Nacht* – „Tyli naktis, šventa naktis“.

- [173](#) Žr. Vardai.
- [174](#) Vok. *alle Männer* – „visi vyrai“.
- [175](#) Pusiau ang., pusiau vok. – „vokiečiai, jie irgi turi širdį.“
- [176](#) Iš vok. „valstybinis medicinos draudimas“.
- [177](#) Ang. *general practitioner* – „bendrosios praktikos gydytojas“.
- [178](#) Vok. *Fliegeralarm* – „sirena, kuri skelbia apie artėjantį bombardavimą“.
- [179](#) Ang. *basement* – „rūsysis“.
- [180](#) Vok. lėktuvai, kurie žemai skrisdami, apšaudydavo automatiniais ginklais.
- [181](#) Ang. ir vok. *Where ist Doktor?* – „Kur yra daktarė?“
- [182](#) Vok. *Bauer* – „ūkininkas“.
- [183](#) T. y. UNRRA (žr. Žodynėlis).
- [184](#) Žr. Vardai.
- [185](#) Žr. Vardai.
- [186](#) Ang. *obstetrician* – „akušeris“.
- [187](#) Žr. Vardai.
- [188](#) Ang. „kokį nors psichinį susirgimą“.
- [189](#) Augsburgėje buvo pereinamoji stovykla.
- [190](#) Ang. *partition* – „padalijimas“.
- [191](#) 1947 m. britams besitraukiant iš Indijos, Indija buvo padalyta į dvi valstybes: Indiją ir Pakistaną.
- [192](#) T. y. baltaodžių.
- [193](#) 104° F (Farenheito skalėje) atitinka 40° C (Celsijaus skalėje).
- [194](#) Ang. *orange* – „apelsinas“.
- [195](#) Ang. *betel* – „betelinis pipiras, dar vadinamas beteliu“.
- [196](#) Ang. „Taip yra. Norėčiau jums padėti, [bet] taip yra.“
- [197](#) Ang. *vulture* – „grifas“.
- [198](#) Ang. „vadovauti šeimų skyriui“.
- [199](#) Ang. „vadovavo“.
- [200](#) Ang. „Kodėl ne?“
- [201](#) T. y. „vaikų auklę“.
- [202](#) Žr. Vardai.
- [203](#) Clare Boothe Luce.
- [204](#) Ang. *internship* – „vieta atlikti praktiką“.
- [205](#) Citata iš nuotraukos, darytos paskutinę gydytojos Jakševičienės darbo dieną jos kabinete.

{Jurgio Anyso nuotrauka. Sakytinės istorijos projekto medžiaga}

JONAS KAVALIŪNAS

MES NĖ DIENOS NEBUVOME NIEKO NEDARYDAMI

Jonas Kavaliūnas gimė 1913 m. Biržų apskrityje ūkininkų šeimoje. Visas jo gyvenimo kelias yra susijęs su pedagogika. Savo pedagoginę veiklą pradėjęs Lietuvoje, ją tęsė Vokietijoje, vėliau Amerikoje. Baigęs Vilniaus universitetą, Kavaliūnas savo pedagogines žinias gilino *Tübingen*, *Purdue* universitetuose, taip pat *Indiana* bei *Princeton University*²⁰⁶. Gyvendamas Vokietijoje organizavo lietuviškas mokyklas pabėgėlių stovyklose, rūpinosi vadovėlių rengimu ir leidyba. Dirbdamas JAV valdiškose mokyklose laisvu laiku vadovavo JAV Lietuvių Bendruomenės Švietimo tarybai, organizavo vadovėlių leidimą šeštadieninėms lituanistinėms mokykloms, buvo vienas iš Lituanistinių mokyklų mokytojų tobulinimosi kursų Dainavos stovykloje *Manchester (Michigan)*²⁰⁷, taip pat PLB Lituanistikos katedros *University of Illinois at Chicago* sumanytojų²⁰⁸. Mirė 2013 m. gruodžio 13 dieną.

Kaip rusų ir vokiečių okupacijos jus palietė asmeniškai²⁰⁹?

Aš studijavau Vytauto Didžiojo universitete, Teologijos-filosofijos fakultete ir jau buvau pasiruošęs 1940 metų vasarą laikyti diplominius egzaminus. Rengiausi stipriai, bet štai, būdamas tėviškėje prie Biržų, gaunu *XX amžių*²¹⁰, kur parašyta, kad atgaline data nuo 1940 metų liepos 16 dienos Teologijos-filosofijos fakultetas uždaromas. Atseit man baigiamųjų egzaminų laikyti nebegalima. [...]

Sovietai uždarė?

Taip. [...] Tai vėliau, jau vokiečiams užėjus, aš paprašiau, kad mane nukeltų į Kauną, kad Kaune galėčiau atsiskaityt su universitetu. Ir mane paskyrė tuomet dėstyti vokiečių kalbą mokytojų seminarijoje. Tai fakultetas numatė mane siųsti į užsienį specializuotis ir grįžus dėstyti germanistiką tame fakultete. Konkrečiai man buvo pasiūlyta vykti į Vieną, kur tuo metu dėstė vokiečių literatūrą to meto garsenybė profesorius Nadleris²¹¹, davęs savitą vokiečių literatūros istorijos sampratą, priėjimą prie jos. Tuo metu Nadlerio vardas buvo didelis vokiečių literatūros istorijoje. Sutikau, ir šitą nutarimą patvirtino Vytauto Didžiojo universiteto senatas, rektorius. Patvirtino ir Švietimo ministerija. Viskas buvo jau sutvarkyta, ir iš kitų fakultetų buvo parinkti šeši asmenys. Ir atsimenu mes vieną vakarą susirinkom į universitetą tikiai aptarti tokių techniškių dalykų. Tačiau, vokiečiams pareikalavus lietuvius stoti į tuos SS dalinius, o lietuviams atsisakius, vokiečiai „dėjo kryžių“ ant to universiteto projekto – pasiųsti mus septynis į užsienį specializuotis. To neužteko, vėliau ir patį universitetą uždarė 1943 metais. [...]

Kada išvažiavote iš Lietuvos?

Tai buvo 1944 metais, liepos viduryje. [1941 m.] aš mokytojavau Giedraičiuose. [Sovietams bėgant iš Lietuvos,] Giedraičių valsčiaus raštinėje buvo rasti [sovietų sudaryti] sąrašai tų, kurie turėjo būti išvežti per pirmąjį vežimą birželio viduryje, ir kitas sąrašas tų, kurie turėjo būti išvežti per antrąjį vežimą birželio mėnesio gale. Tame kitame sąrašė buvau ir aš su savo

šeima. Jeigu Vokietija būtų pavėlinusi žygį į Lietuvą kad ir keliom dienom, tai mano likimas būtų buvęs kitoks, nes aš jau jį būčiau turėjęs kur nors Sibire. Tai todėl po trejų metų, kai vėl bolševikai grįžo į Lietuvą, turėdamas galvoj jų užmačias, ir galvojau, kad mano atveju reikėtų pasitraukti. Pasitraukti iš Lietuvos ir pabūti porą mėnesių, keletą mėnesių, na, pusę metų prisiglaudus Vakaruose ir po to grįžti į Lietuvą. Buvo galvota taip. Kai mano tėvai per Pirmąjį pasaulinį karą traukėsi nuo fronto į Rytus ir po karo grįžo atgal, į namus, tai mums tada atrodė, kad čia panaši padėtis, skirtumas tiktai toks, kad šį kartą mes traukiamės ne į Rytus, bet į Vakarus ir, kaip mūsų tėvai, taip ir mes, po poros mėnesių grįšime. Bet išėjo kitaip.

Sūnus Marius pavasarį buvo sirgęs plaučių uždegimu. Pora mėnesių buvo praėję, jis nebuvo spėjęs sustiprėti. O aš galvojau tada (naiviai pagalvojau, mes taip galvojom tada), kad traukiamės porai mėnesių, nes netrukus grįšime. Paliekam mes jį [sūnų] žmonos ūkyje, kur visko pilna. Tai kam man imti jį, nespėjusį sustiprėti, iš ūkio, kur visko pilna, [kam] vežtis su savim į nežinią, nes nežinia, į ką mes važiuojame tenai. Ir palikom mes jį. Mes pasiėmėm porą lagaminų. Buvo žmona, dukrelė Sigutė, kuri dar tada nevaikščiojo. [...]

Papasakokite apie bėgimą.

Pirmiausiai mes patekom į Uelso lagerį, netoli *Breslau*. Važiavom traukiniu septynias dienas ir naktis, nes karo metas, tai traukinys važiuoja tai naktimis ar dienomis, jis kuriais nors sumetimais stovi ir nežinia, gal kada jis pajudės. Tai atsimenu, žmona paskui pasakodavo, kai jau mes nuvažiavom į tą lagerį, kur pabuvom apie mėnesį su viršum, tai kai jai neidavo miegas, tai kai ji prisimindavo kelionę vagone, kuomet reikėdavo pasidėjus galvą ant kokio ryšulio miegoti, tai ji tuoj pat užmigdavo, prisiminusi vien tą vargą, patirtą kelionėje. [...]

Brazaitis anksčiau iš to lagerio išvažiavo ir paskiau man už kelių savaitių atsiunčia laišką. Pataria, kaip galima greičiau važiuoti iš Uelso, trauktis į pietus, nes frontas juda visą laiką Vakarų link. Ir tada gavom leidimą. Ir išvažiavome. Važiavau į Tiubingeną. Tiubingeną aš jau pažinojau kaip *Universitätsstadt*²¹². Būnant Tiubingene, mes visą laiką skaičiuodavom: pirma savaitėmis, kai mes grįšim tuoj pat į Lietuvą, paskui mėnuo po mėnesio. Sekam radijo, skaitom laikraščius, kada gi mes galėsime grįžti. Paskiau atidedam jau nebe mėnesiais, bet metais – tuomet grįšim, grįšim.

Ten buvo organizuotas toks lageriukas nedidelis Tiubingene. Mes rugpjūčio mėnesį atsiradom tam lageriukyje. Bet vokiečiai naciai iš atbėgėlių ieškojo sau darbo jėgos, jaunos [ėmė] į kariuomenę, o kitus – į fabrikus. Kadangi aš nejutau [esąs] pakankamai pajėgus dirbti kur nors fabrike darbą, tai pagalvojau, gal gi reiktų man bandyti gauti mokytojo vietą gimnazijoje. Ten jau buvo susiorganizavęs komitetas lietuvių. Ponas Ramanauskas buvo to komiteto pirmininkas. Tai [jis] sako: „Nu, Kavaliūnai, jeigu tau pavyks tokia nereali, nereali idėja, kad mokytojauti, tai aš tau iškelsiu tokius pietus čia Tiubingene, kad jau čia...“ Bet aš galvoju, jeigu aš bandysiu, gali pavykt, gali ne, bet jeigu nebandysiu, tai tikrai nieko negausiu. Tai aš atsirandu gimnazijoje, kalbuosi su direktorium ir pasakau savo norą. Tai jisai kalba su manim, žiūri ir sako: „Žinai, man kaip tik dabar reikėtų matematikos mokytojo, gimnastikos ir geografijos mokytojo.“ Bet matai, sako, aš negaliu priimti be Švietimo ministerijos leidimo. Švietimo ministerija [buvo] Štutgarte. Tai aš pasiimu savo diplomą, nuvažiuoju į Štutgartą. Einu tuo duotu adresu, gi ta visa gatvė – griuvėsiai, tiktai griuvėsiai. Einu kažkiek toliau pagal tuos numerius, žiūriu, šičia tas namas: pusė namo nugriauta, bet pusė namo dar sveika. Tai tam name yra ta ministerija. Aš įeinu į tą namą, einu koridoriais, plytos, matosi

dangus einant koridoriais. Dar einu toliau ir žiūriu – ant durų štai va, to atitinkamo referento pavardė, kur direktorius nurodė, pas ką reiktų kreiptis. Įeinu, pasakau, išdėstau reikalą ir paduodu diplomą savo. Ir tame diplome rodo, kad – viena – esu labai gerai baigęs. Ir antra, kad mano diplominio darbo tema buvo „Laisvės idėja Fridriko Šilerio²¹³ veikale *Vilius Telis*.“ O matot, kai mes gyvenom tokia priespauda prie bolševikų, tai mano atgaiva buvo bent svajoti apie laisvę, apie laisvės kovas, kurias laimėjo šveicarai. Atsimenu, kai aš tą *Vilių Telį* skaitydavau, susirinkdavo kiti (Giedraičiuose tai buvo mokytojai), ir visiems mums būdavo atgaiva pakvėpuoti bent laisvom idėjom. Ir žiūriu, kad jisai trupučiuką nustebo, maloniai. Matai, Šileris yra švabų²¹⁴ poetas. [...] Tas gal padėjo, kad sako – gerai. Ir jis čia pat rašo direktoriui, kad mane priimtų į gimnaziją leisti man mokytojauti.

Tai buvo rugpjūčio mėnesį, o tiktai prieš mėnesį aš atsiradau iš Lietuvos į Tiubingeną. Tai nuo rugsėjo pirmos dienos aš jau mokytojas. Mokytojavau, bet aš pasirinkau matematiką, geografijos nesutikau dėstyti. Nesakiau kodėl, bet kadangi karas vyko ir kadangi tos sienos keitėsi, tai atrodė man, užsieniečiui, būtų šiek tiek rizikinga, galiu nepataikyti. Dėščiau iki po naujų metų. Bet po naujų metų, sausio mėnesį, pralaužė vokiečių frontą prie Ardėnų. Ir tada užplūdo nauja pabėgėlių banga pačių vokiečių iš vakarų, ir jau atsirado pakankamai mokytojų [iš] pačių vokiečių, kurie, aišku, ieškojo prieglaudos sau gimnazijoje. Na, o kadangi aš germanistas, dėščiau matematiką, direktorius pasikviečia mane, sako: „Matai, kokia mano padėtis, esu spaudžiamas priimti vokiečius ir matematikos mokytojus.“ Sako: „Atleiskit, bet man nėra kitos išeities. Turiu priimti tautiečius.“ [...]

Tai jūs ten dirbote nuo kada iki kada?

Nuo rugsėjo pirmos dienos iki 1945 metų sausio 31 dienos. Dabar pavasarį, gegužės mėnesį, karas baigėsi, o mes jau balandžio mėnesį Tiubingene suorganizavome Lietuvių sąjungos Viurtembergo²¹⁵ apygardą, ir pirmininku buvo išrinktas daktaras Juozas Pajaujis, o vicepirmininku patapau aš – rūpintis švietimu. Balandžio mėnesį buvo sudarytas tas komitetas, o jau birželio mėnesį ruošėmės gimnaziją steigti. [...] Tą patį mėnesį jau pavyko suorganizuoti gimnaziją Tiubingene. [...] Rugsėjo mėnesį, 7 dieną, ir Ravensburgo gimnazija pradeda darbą. Ravensburge pradėjo darbą su trisdešimčia mokinių dvidešimt dviem mokytojams. Pirmo trimestro gale jau buvo 73 mokiniai, o sekančių metų balandžio 23 dieną jau išleido 8 abiturientų laidą. Dabar pradinės mokyklos. Karas baigėsi 1945 metų gegužės mėnesį, o gegužės 10 dieną jau mokykla įsisteigė Freiburge. [...] Žiūrėkit, čia aš suskaičiau [tikrina savo užrašus] 16 mokyklų. Viena po kitos steigėsi. Ir steigėsi spontaniškai, tikrai. 1945–1946 mokslo metais Viurtembergo apygardoje veikė trys gimnazijos su 67 mokytojais ir 190 mokinių, 17 pradžios mokyklų su 48 mokytojais ir 242 mokiniais, 10 vaikų darželių su 122 vaikais.

Kaip įgaliotinis, aš mokyklas lankydavau ten, kur reikėdavo. Ką, sakysime, lankai tas mokyklas, aptari, kur bendri reikalai, aptariam, jeigu reikia paramos, bendrai tvarkomės.

[...] Ir įdomu, kad tie mūsų abiturientai, kurie gavo mūsų gimnazijų diplomus, kurie atvyko paskiau į Ameriką, jie buvo pripažinti. Ir kai pateko į universitetus, pasirodo, jie tikrai buvo tam akademiniam darbui paruošti. Tai reiškia, kad ir mokytojai dirbo. Visi mokytojai buvo profesionalūs, pasiruošę. Mokytojai nuoširdžiai dirbo, ir patys mokiniai nuoširdžiai mokėsi, nes kito kelio nebuvo.

Kokiomis sąlygomis mokyklos dirbo?

Vargingos patalpos buvo, vargo sąlygos, bet darbas ėjo. Sakysim, vienas toks vaizdelis: Stasys Barzdukas²¹⁶... Tai Barzdukas tuoj pat pasidarė rašomąjį stalą. Surado kažkur kampelyje tuščią dėžę, tą dėžę apvertė ir jam ta dėžė yra rašomasis stalas. Kiti, jeigu eina, triukšmą kelia ar politikuoja, jis prie savo rašomojo darbo dirba, rengiasi pamokoms sekančiais dienai. Toks buvo lietuvių mokytojo lietuvių mokykloje darbas. Tikrai karas baigėsi, darbas visur ėjo. [...]

Kieno pastangomis mokyklos buvo steigiamos?

Įsteigimai buvo visuotiniai. Mokytojai, atsiradę tremty, pabėgom iš Lietuvos 1944 metais, ar ne? Kai karas siautė, niekas nieko negali daryt, reikėjo tiktai susiglaudus būti ir, kai aliarmas kyla, eiti ir slėptis. Nieko nesuorganizuosi. [...] Viena detalė, kaip vaikai [reaguodavo]. Pavyzdžiui, [pasigirsta] aliarmas. Kad ir Tiubingenas, universiteto miestas, bet vis viena būdavo... Nes netoliese buvo Riutlingenas. Ten buvo pramonės centrai, traukinius bombarduodavo. Tai naktį nubundam, reikia eiti į rūšį, keliam Sigutę (Sigutė tada buvo vos tiktai pradėjus vaikščioti), o Sigutė: „O, į rūšį, į rūšį!“ – didžiausias džiaugsmas. Nes, matot, rūšy yra daugiau tokių jos amžiaus [vaikų]. Tai mes ten susirūpinę sėdim, o vaikai žaidžia, šnekučiuojas, jai pramoga būdavo. Sigutė sako: „Į rūšį, į rūšį“, o mes jau pergyvenam...

O kaip su vadovėliais?

Nėra vadovėlių. Yra kas atsivežęs vieną, kitas kitą, tada man kilo mintis organizuoti vadovėlius. Tai gavau pradžios mokyklos vadovėlį – Zobarsko²¹⁷ *Aušrelės* III dalį. Puikiai parašytas, tai jį reikia išleisti čia. Reikia gauti prancūzų leidimą. Prancūzai duoda leidimą spausdinti, jeigu mes įrodysim, kad popierių gausim iš kitur, ne iš prancūzų zonos, nevertosim jų popieriaus. Tas popierius buvo gautas iš amerikiečių zonos padedant kun. Stašiui²¹⁸. Daktaras Trimakas²¹⁹ leidimą gauna, ir tas vadovėlis eina. Susiradom Tiubingene spaustuvę, kuri atspausdina su lietuviškais rašmenimis, prideda nosines ir paskui ilgosioms „ū“ prideda brūkšnelius, ir visiškai neblogas tekstas [gaunasi]. Už mėnesio ta *Aušrelė* jau spausdinama, ir gruodžio mėnesį – pirmasis lietuviškas vadovėlis išeivijoje. Ir taip po to Zobarsko *Aušrelės*, išleidome J. Ambraškos ir J. Žiugždos *Lietuvių kalbos gramatiką*²²⁰. Aš ypatingai džiaugiausi ta gramatika ir pradžios mokyklos vadovėliais, nes tie vadovėliai pradžios mokyklai – patys pagrindiniai dalykai.

Ir va, supuolimas buvo toks – tam name, kur mane priėmė ir davė butą, man davė pastogę, antram aukšte gyveno toks ponas, *Herr Maier*. Jis turėjo spaustuvę Štutgarte, bet tą spaustuvę jam subombardavo. Ir jis, tiktai karas pasibaigė, diena iš dienos važiuoja į Štutgartą ir savo jėgom iš griuvėsių kasa, tą spaustuvę atstato. Jis dar negali pats spausdinti, bet turi spaustuvininko patyrimą visą. Jo pagalba pavyko fotomechaniniu būdu atspausdinti lietuvių kalbos gramatiką. Ir kai išleidžia, jis sako: „Dabar pasirašysi atminimui šičia“, ir dovanojo man vieną egzempliorių, kurį tebeturiu. Ir gramatika [buvo] išleista. Leidom mes tada 3500 tiražu. Atsimenu, kai leidom gramatiką, tai popieriaus neužteko, tai mes leidom pirmą kartą 1000 tiražu, o paskiau gavom daugiau popieriaus, pakartojom tą laidą iki 3500.

Ar galvojote apie grįžimą į Lietuvą?

Ne tiktai aš, bet mes visi galvojome apie greitą grįžimą ir visą laiką laukėme. Pavyzdžiui, susirinkus į paprastą susirinkimą, kas nors paskaito poeziją. Atsimenu Pulgį Andriušį²²¹, [kuris] skaitydavo savo humoristinių dalykų, tiesiog atsigaudavome šiek tiek. Ir pirmasis dalykas, apie ką mes kalbėdavom, kada mes grįšime. Vienas: „Per radiją klausiau tą ir tą...“, kitas: „Ot, aš mačiau laikraštį tą ir tą...“ Pasiguodžiam, pastiprinę viltis, kad grįšim, išsiskirstom. Kitą kartą mes vėl susirenkam – [kalbame] ar už mėnesio, ar ką, kada grįšime. Ir visą laiką ta tema buvo. Visą laiką.

Ir dabar Lietuvos žmonėms, kurie liko Lietuvoje, man atrodo, va, šičia mes vieni kitų nesuprantame. Ar mes traukėmės tam, kad tuoj pat grįžtume? Tačiau kol mes negalėjome grįžti, mes nė dienos nebuvo nieko nedarydami. Būtent kodėl mes steigėm tas mokyklas? Pirmoji mintis buvo toji, kad tas jaunimas, kur dabar yra, kad jis neprasėdėtų lageryje veltui, kad grįžęs į Lietuvą galėtų su savo draugais ir draugėmis sėdėti sekančios klasės tam pačiam suole, kad jam mokslas nenutrūktų. Mintis buvo, kad, kai tas jaunimas tuoj pat grįš į Lietuvą, kad jam tie metai nebūtų prarasti, kad jis eitų mokslą – tuos pačius dalykus eitų čia, būdamas studentu, ką ten mokosi gimnazijoje. Ir jeigu mes dabar turime lituanistikos mokyklas, kur dėstoma tiktai lietuvių kalba, istorija, lietuvių literatūra, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, dainavimas lietuvių dainų, šokiai, tikyba, sakysim, papročiai, [tai tam,] kad jis įaugtų į tą pačią lietuvių tikinčiųjų bendruomenę. Nesvarbu, kokia bažnyčia, svarbu, kad tu augtum kartu su savo bendruomene, [nesvarbu,] kur tu esi, kad tu nenutoltum, kad tu liktum joje. Ir tas Vokietijoje buvo.

O kai mes atsiradom pagaliau Amerikoje, lygiai ta pati mintis – ruošti tą jaunąją kartą, kad jau nebesimatė realu, kad už metų kitų grįšim. Bet štai rengti naują kartą, kad ji lietuvių kalbą mokėtų, kad ji pati Lietuvą pažintų, jos istoriją, kad ji tą Lietuvą pamiltų ir kad, jeigu reikės, kad jie vietoj mūsų tą kovą dėl Lietuvos laisvės tęstų. O norint, kad būtų, ką tęsti, reikia, kad jis ją pažintų ir pamiltų ją. Tai toks buvo kelias. Man ilgus metus teko vadovauti švietimui Amerikoje, tas pats po visą Ameriką. Kiek man teko lankyti mokyklas, būti su vaikais, ta pati mintis. Susirinkdavom į Dainavos studijų savaites, pagrindinė [jų] tema – kaip išlaikyti lietuvių bendruomenę lietuviukams.

Kai buvote Vokietijoje, ar gaudavote žinių apie gimines? Apie padėti Lietuvoje?

Jokių... Jokių žinių. Ir tiktai kai atvykom į Ameriką, tada tiktai pavyko susirišti ir pavyko sužinoti, kokia padėtis. Vėlei – įdomus etapas. Jau sužinojome, kad pagaliau sūnus yra tenai, jisai gyveno pas žmonos tėvus, tai vėl prasidėjo visa eilė pastangų jį išgauti čia, leisti jam atvažiuoti. Ir daromos vienos, kitos, trečios pastangos – vis be rezultatų. Pagaliau Niksonas²²³, tada jis buvo viceprezidentu, turėjo vykti į Maskvą. Ir tada sužinome, kad jis sutiko nuvežti į Maskvą tam tikrą skaičių prašymų, kad Maskvoj duotų leidimą kai kam išvažiuoti. Tada aš jau mokytojavau čia, už *Michigan City*²²⁴. Pirmiausia gavau teisę dėstyti vokiečių kalbą gimnazijose Indianoje, bet negavau vietos. Matot, čia gavus teisę reikia susirasti vietą. Negavau vietos, tai lankydavau anglų kalbos kursus universitetuose. Tai kiti kolegos sako: „Tu pradėk dirbti kad ir pradžios mokykloje, o paskui pereisi į savo specialybę.“ Taip ir padariau. Gavau [darbą] pradžios mokykloje. [...] Tai ką aš tada padariau? Pasikalbu su mokyklos direktorium ir jisai sutiko. Būtent: visi tos mokyklos vaikai nuo pat pirmo skyriaus iki pat paskutinio aštunto skyriaus parašė prašymą sovietų valdžiai, kad

išleistų mūsų mokytojo sūnų ir leistų jam išvažiuoti iš Lietuvos. Ir sudariau tą visą paketą. Įdomus dalykas – pirmo skyriaus vaikai vos vos, kaip su žąsies koja, pasirašo, toliau parašai gražesni, o aštunto skyriaus jau parašai kaip reikiant. Ir iš *Michigan City* buvo vienas kongresmenas, tai aš visą paketą pristatau jam, kad kai jis važiuos į Vašingtoną, kad paprašytų viceprezidentą Niksoną, kad jis tą prašymą paduotų Chruščiovui²²⁵ į rankas. Paduoda ir jis nuveža. Bet sūnus dar neišleidžiamas. Vėl siunčiu raštą, šį kartą prezidentui Aizenhaueriui²²⁶, kad jis įtrauktų sūnų į išleistinių sąrašą ir įteiktų Chruščiovui, kai jis lankysis Amerikoje. Ir vėl jokios žinios. Bet po kiek laiko gaunu iš Vašingtono laišką, kur pranešama, kad pagaliau rusai leidžia sūnui atvykti pas tėvus į Ameriką. Pagaliau sūnus išleidžiamas. Sūnus išleidžiamas, atvažiuoja jisai! Džiaugiamės, bet aš tada ką darau? Nuvežam Mariuką į tą pačią mokyklą, parodom tiems vaikams – va, jūs padarėte. O aš tada, kai rinkau tuos parašus, mano mintis buvo tokia auklėjimo mintis tiems patiems vaikams. Viena, jeigu neišleistų, kad jie matytų, kokia baisi sistema ten veikia. O jeigu išleistų, vėl parodyti, ką ir maži vaikai gali gero padaryti, kreipdamiesi į savo valdžią. Ką mažas vaikas būdamas, ką tu gali padaryti ir, jeigu veikia, organizuotai. Ir nuvežu tada. Visi vaikai! Oi, tada toks momentas... [...]

Iš dabartinės perspektyvos žiūrėdamas, kaip įvertintumėte savo sprendimą palikti Lietuvą?

Pirmiausia nepadaryčiau klaidos, kurią tuo metu padariau. Būtent – kad palikome sūnelį. Nes, matote, mes manėme, kad mes traukiamės trumpam laikui. [...] Dabar žiūrėdamas, ar iš viso traukčiausi iš Lietuvos? Lieka ir dabar klaustukas, nes niekas tada – ir patys Vakariai – nenumatė, kad sovietai po karo neatsitrauks į savo sienas, bet kad užims ir Lietuvą, ir visą Rytų Europą, net pagaliau pusę Vokietijos. Ir Amerikai tai buvo staigmena. Kad ir dabar turint galvoj tą padėtį, kad likus [buvo] pavojus būti išvežtam, o išvažiuoji į nežinią, buvo toks sunkus klausimas, kad ir dabar būtų sunku atsakyti, kaip būtų buvę geriau. Ką mes radome išvažiavę, žinome. Kaip ir visi kiti išvažiavusieji – daug vargo. Bet iš kitos pusės, likus Lietuvoje, daugelis mano draugų ir žuvo tenai. Taip kad atsakymo ir dabar sunku būtų rasti, kuris atrodytų geriausias.

Gal dar ką nors norite pridurti?

Gal norėčiau dar tik vieną dalyką pastebėti, kad šitas lituanistinis švietimas yra lietuviškojo gyvenimo dalis – ir graži dalis. Tai rodo, ką lietuviai per dvidešimt metų nepriklausomo gyvenimo gavo, kokį didelį tėvynės meilės kapitalą jie išsivežė iš Lietuvos.

²⁰⁶ Indianos ir Prinstono universitetai.

²⁰⁷ Mančesteris (Mičiganas).

²⁰⁸ Daugiau apie Kavaliūną žr. internetinį išteklį: <http://www.draugas.org/08-01-08apana-kavaliunas.html>.

²⁰⁹ Joną Kavaliūną kalbino Jurgis Anyšas 1996 m. spalio 9 d. ir 2006 m. sausio 30 d.

²¹⁰ Žr. Žodynėlis.

²¹¹ Žr. Vardai.

²¹² Vok. *Universitätsstadt* – „universiteto miestas“.

²¹³ Žr. Vardai.

²¹⁴ Švabijos, Vokietijos pietvakarinės dalies, gyventojas.

[215](#) Vok. *Württemberg*.

[216](#) Žr. Vardai.

[217](#) Žr. Vardai.

[218](#) Žr. Vardai.

[219](#) Žr. Vardai.

[220](#) Jurgio Ambraškos ir Juozo Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatika“ pirmą kartą išleista 1937 m.

[221](#) Žr. Vardai.

[223](#) Tuo metu – JAV viceprezidentas Richard Nixon.

[224](#) Miestas Indianos valstijoje, netoli Čikagos.

[225](#) Žr. Vardai.

[226](#) Žr. Vardai. Eisenhower.

{„Plaukiam į laisvę, matyti *New York*“, 1949 m. J. Krutulienės archyvas}

JOANA (KAUKORIŪTĖ) KRUTULIENĖ

PER KARĄ NEGALĖJAU VERKTI

Karo metu Joana (Kaukoriūtė) Krutulienė buvo gimnazistė. Vasaromis dirbdavo geležinkelio valdyboje, kurioje dirbo ir jos tėvas. Emigravusi į Čikagą, studijavo vadybą *Loyola University*²²⁷. Susituokė su Jonu Krutuliu, susilaukė dukters Rimos ir sūnaus Povilo. Joana Krutulienė daug metų dirbo *Illinois* valstijos *Cook* apygardos medicinos bylų tyrėjo dr. Robert Stein sekretore padėjėja. Nuo vaikystės buvo veikli Lietuvos skautų organizacijoje, priklausė *Lietuvos Dukterų Draugijai*, kuriai daugelį metų vadovavo.

Papasakokite apie savo gyvenimą Lietuvoje²²⁸.

Mano gyvenimas Lietuvoje iki 1939 metų buvo tikrai geras ir malonus, augau labai šiltoje šeimoje. Deja, po [19]39-ųjų metų prasidėjo visai kitas mano gyvenimo etapas. Tuojaus atėjus rusams į Lietuvą, [...] 1940 metais jie pradėjo daryti žmonių suėmimą. Buvo skundas žmogaus, kuriam mano tėvelis labai daug padėjo, jis pas jį dirbo geležinkelyje. Jie jau buvo numatę mano tėvelį suareštuoti, buvo [padėtas] antspaudas jo suėmimui. [...] Mano tėvelis buvo gal vienas iš pirmųjų suimtas. Jį patalpino pirmiausiai KGB²²⁹ rūsiuose, prieš geležinkelio valdybą Vilniuj. Ten jį laikė gal kokius tris mėnesius, po to perkėlė į Lukiškių kalėjimą. Iš Lukiškių kalėjimo jis buvo išvežtas 1941 metų birželio 15 dieną. [...] Vilniaus ir Kauno geležinkelio darbininkai padavė petiją, kad jį išleistų iš kalėjimo, ir tai buvo dar viena vinis jo karste. Jį perkėlė iš geležinkelio požemių, kur jį labai kankino. Kai tėvelis buvo požemiuose, galėdavom jam nunešti švarius drabužius pasikeisti. Bet po vieno karto, kada mums išdavė visus jo viršutinius drabužius kruvinus, daugiau nebegalėjom jam duoti drabužių. Jam buvo išmušti visi dantys. Kai mum davė paskutinį pasimatymą Lukiškių kalėjime, aš jo paklausiau: „Tėveli, kur tavo dantys?“ Tai jisai nusijuokė: „Žinai, pelytės man išgraužė.“ Kai jį išvežinėjo iš Lukiškių kalėjimo į geležinkelio stotį, ten jis išmetė mažą viršelį nuo cigarečių – laiškutį mums.

Mes gyvenom prie geležinkelio stoties, ir darbininkai visi pažinojo mus. Tėvas parašė, kad mus išveža ir davė kelias pavardes, kad praneštų jų šeimom. Aš bėgau ant tilto per tą geležinkelį, jie dar buvo sunkvežimiuose. Mačiau, kaip visus kalinius, prirakintus grandinėmis, išleido iš sunkvežimio, varė į prekinis vagonus. Ant tilto stovėjo rusai kareiviai, jie liepė mums pasitraukti, badė mus šautuvais, sakydami: „Ko jūs čia stovite, čia ne žmonės, čia gyvulius varo.“ Traukiniai su kaliniais stoty buvo dar tris dienas. Laikė juos vagonuose. Ten buvo ir šauksmas, ir verksmas. Ir moterų, ir civilių vagonuose buvo [...].

Kas nutiko tėčiui?

Prokuroras mano broliui Vilniuj [1995 m.] pasakė, jog buvo kažkoks dokumentas, kurio jis negavo, kad [tėtį] sušaudė Sibire. Data duota – 1942 metų rugsėjo 29 diena. [...] Tuo laiku, kada vežė žmones, mamytė buvo darbe. Ji paskambino į namus ir sako: „Vaikai, ateikit pas mane. Jeigu veš, tai visus kartu.“ Ir mes nuėjom su broliu. Po pietų ėjom namo ir kai priėjom prie mūsų namo, jis buvo apsuptas kareivių, ir sunkvežimis stovėjo. Mes jau žinojom ko. Tai mamytė sako: „Einam pro šalį, nežiūrėkit, nuduokim, kad mes tikrai einam gatve.“ Mes praėjom pro šalį ir nuėjom į priemiestį pas draugus. [...] Mama dar sakė: „Jeigu žinočiau, kad

mes būsim kur nors netoli tėvelio Sibire, tai važiuotumėm. Tegu ima, tegu veža mus.“ Bet draugai mus atkalbėjo ir mes pas juos taip išlikom. [...] Pasilikom Vilniuj ir praradom viską – mus išmetė iš namo, kur gyvenom. [...] Aišku, po savaitės jau užėjo vokiečiai, kuriuos mes sutikom su gėlėm.

Jūs tai prisimenate?

Labai gerai prisimenu. Atvažiavo tokie, pirmiausiai ant motociklų, paskui sunkvežimiuose ir kitose mašinose. Išlipo jauni vyrukai, švarūs tokie, mums buvo nuostaba palyginus su rusų kariuomene. Tuo pat jie ten sustojo pakalnėj, kur mes buvom apsistoję. Tuo pat batus valė, tuo pat skutosi, tuo pat prausėsi, prašė vandens. Buvo tikrai nuostabu. Ir aišku, tuo metu jie buvo mums išvaduotojai. Tuo metu. Paskui, aišku, viskas pasikeitė.

Kokios konkrečios aplinkybės privertė jus būtent tą dieną pasitraukti iš Lietuvos?

Kadangi atėjo garsas, kad jau sovietai visiškai prie pat Vilniaus, tai man buvo baisiausias dalykas. Prisimenu labai gerai tą dieną, kai išbėgom iš Vilniaus – 1944 metų liepos 4 dieną. Prieš išbėgant, dar mes paskutinį kartą giedojom Šv. Petro [ir] Povilo bažnyčioj, ten prie prielaukos, paskui baidarėm visi dar plaukėm Nerim. Ir plaukėm, ir žinojom, kad jau rusai artinasi, ir dainavom „bet mes iš čia niekur nevažiuosim“ – pilnu balsu. Turbūt visa apylinkė skambėjo nuo mūsų to tokio entuziastingo tvirtinimo, kad mes nevažiuosim. Kitą dieną mes jau stovėjom geležinkely su dviem čemodanėliais. Turėjau atsisveikint su savo mylimu šuniuku, kurį išleidom į gatvę. Jis palydėjo dar mus iki stoties. Bandėm įlipt į traukinį, nes traukiniai jau pildėsi bėglių žmonių. Vilniaus geležinkelio direktorius buvo mano tėvelio labai geras draugas, tarp kitko, kaip jis studijavo, tai jis ateidavo pas mano tėvelį į raštinę, mano tėvelis jį globojo. Jisai buvo pasikrovęs du prekinius vagonus, pilnus baldų, savo daiktų, ir mes prašėm su mama: „Leiskit mums, įleiskit mus bent su tais dviem čemodanėliais.“ Mes nieko daugiau rankose neturėjom. Tai jis pasakė, kad jis negali, dar turi ateiti virtuviniai baldai. Taip mes ir pasilikom. Bet vokiečių geležinkeliniai pašaukė mus ir įleido į savo kupė. Taip pasiekėm Kauną su mamyte. Apsistojom Kaune pas ponią Augulienę, su kuriais mano tėvai labai draugavo. [...] Pabuvusios ten gal kokias tris keturias dienas vėl leidomės į kelionę. Mum dar surišo į tokį krepšelį šiek tiek maisto, ir vėl nuėjom į stotį, šiaip taip įsikabinom į vagoną, įlipom ir daviažiavom iki Karaliaučiaus.

O kur brolis buvo?

Mano brolisėjo „kariaut“ atseit. Mes pasimetėm su juo, tai ir nežinojau apie jį nieko ilgą laiką, kol paskui sužinojom, kad jis yra *Breslau*, Vokietijoje. Karaliaučiuje išlipom ir stovėjom stoty, nežinodamos nei kur eit, nei ką daryt. Tada mus nuvedė į policijos nuovadą keturias mus – žinau, kad mūsų buvo keturios. Tie kareiviai nuėjo pakalbėt su policijos viršininku. Atėjo ir sako: „Lipkit į sunkvežimį.“ Įlipom į sunkvežimį, ir vėl keturi kareiviai su šautuvais veža mus. Privežė prie rusų belaisvių stovyklos, aptvertos vielom, labai aukštom tvorom. Ten belaisviai išbadėję, apsidrasę. Iš tikrųjų jie buvo labai žiauriai laikomi. Kai pamatė mus, kai pradėjo rusiškai rėkt: „*Dievuški zdes prijechali*“²³⁰. Mano mama rusiškai gerai kalbėjo ir aš kalbėjau rusiškai, mes taip persigandom, kadangi jie kaip žvėrys kokie [atrodė] prie tos tvoros. Jie turbūt būtų mus sudrasę, jeigu mes būtumėm ten įėję. Tai aš tada tiems kareiviams

sakiau, kad čia neįmanoma. Jie man sako: „Apsigalvokit, čia yra įsakymas, ir jūs turit eit.“ Sakau: „Šaukit mus vietoj, bet mes neisim.“ Tada tie kareiviai pagaliau vėl įsodino mus į sunkvežimį ir vežė atgal į tą nuovadą. [...] Ten buvo policijos vadas, vyresnio amžiaus žmogus, aš pradėjau jo prašyti.

Jūs vokiškai mokėjote kalbėti?

Mokėjau vokiškai. Pradėjau prašyti, kad dėkit mus kur norit, rodau jam, kad buvau geležinkelio tarnautoja ir taip toliau. Ir tas žmogus pasigailėjo mūsų, sako: „Žinai, jeigu tu buvai geležinkelio tarnautoja, tai mes jus nusiųsime į Cincinatį²³¹, toks miestelis buvo prie Karaliaučiaus. Ten buvo perkelta Karaliaučiaus geležinkelio valdyba. Nu, ir nuvežė mus ten ir patalpino į darbo lagerį, irgi aptvertą spygliuotom vielom, su šunimis. Bet mes galėdavom išeit iš ryto į darbą ir paskui vakare, jau apie septintą valandą, turėdavom būt grįžę. Tikrindavo mus visus tenais. Aš pradėjau dirbti ten [raštinėje], o mama turėjo valyti tą visą pastatą. Buvo nelengva, nes viršininkas buvo labai didelis nacistas, visą laiką reikalavdavo sakyti „*Heil Hitler*“. Mano mamytė visada jam sakydavo: „*Guten Morgen*“²³². Tai jis ją nubaudė – turėjo kiekvieną rytą nešti vandenį iš rūšies į šeštą aukštą. Bet mano mamytė niekada nepasveikino kitaip, kaip tiktai „*Guten Morgen*“. Ten buvom maždaug iki gruodžio mėnesio, kada jau pradėjo rusai supti Karaliaučių.

Vieną rytą gruodžio mėnesį pasišaukė viršininkas mane į savo kabinetą ir liepė man draskyti visus tos įstaigos dokumentus ir mesti į židinį. Neskaičiau, nežiūrėjau, nes nepaprastai bijojau, nes pas jį ant stalo buvo revolveris. Aš verkiau, plėšiau ir mečiau į židinį. Ir galvojau, kaip sumesiu [viską], tai man bus galas. Tas tęsėsi kokias keturias valandas, jis vis man nešė naujų visokių popierių. Po to jis man sako: „Dabar eik.“ Nežinau, kaip išėjau, neprisimenu, nes man atrodė, kad kai aš užsisuksiu, kai eisiu per duris, tai jis mane nušaus. Kai pasiekiau koridorių, tai bėgau kiek tik galėjau, neatgaudama kvapo. Ir girdėjau šūvį. Tos dienos vakare sužinojau, kad jis nusišovė. Grįžom į lagerį ir mum pranešė, kad galim eit, kur norim, kadangi rusai yra visiškai čia pat. Ir pradėjo visi išsivažinėti, išsibėgiojo, kur kas galėjo. Mes patekom į traukinį ir grįžom atgal į Karaliaučių. Karaliaučius buvo bombarduojamas iš visų pusių. Stoty sutikom tokį senuką, vyresnio amžiaus žmogų, kuris mus priglaudė.

Jis buvo lietuvis ar vokiečių?

Vokiečių. Jis irgi stoty buvo. Mes visi maišėmės, vieni su kitais kalbėjom, klausėm, kur jūs einat, kur važiuojat. Norėjom sužinot galimybes, ar galima išbėgt. Pasirodo, Karaliaučius jau buvo apsuptas visiškai. Tai jis mus tada parsivedė į namą, išbuvom rūsy gal kokias tris dienas. Visą laiką šaudė ir šaudė iš patrankų į Karaliaučių. Paskui aš nutariau ir sakau: „Mama, bėgam, nesvarbu kaip, bėgam kaip nors į stotį, gal kaip nors pavyks mum kur nors išvažiuot.“ Tas senukas sako: „Žinai, mano duktė yra vokiečių kariuomenėj gailastingoji sesuo, aš turiu jos drabužius. Tu užsidėk, apsivilk jos drabužiais, ir aš eisiu kartu, bėgsiu.“ Jis buvo vienas, našlys, jo sūnus ir duktė – kariuomenėj. Apsivilkau tais drabužiais, bet pagalvojau, kad man reikia pasidaryt taip, [kad atrodyčiau] kaip gailastingoji sesuo. Atsiplėšiau gabalą paklodės, išsidažiau raudoną kryžių ant paklodės ir užsidėjau ant to šinelio. Nubėgom mes visi į stotį, [ten] didžiausias pasimetimas, pora traukinių stovi, pilna sužeistų kareivių guli ir žmonės, kai kurie civiliai, vaikšto ir niekas nežino, kur bėgt. Traukiniai nevažiuoja. Paskui atsirado kažkoks tai vienas toks, [kuris] užstatė garvežį,

kareiviai surado dar šiek tiek anglių ir traukinys pajudėjo. Kiek mes galėjom, tas įlipo, įsikabino. Pirmiausia tai sukėlė visus kareivius. Ir mudvi su mama šiaip taip įsprukom, kadangi aš laksčiau po visą stotį kaip gailestingoji sesuo. Važiuom iki *Piliau* uosto gal kokias tris dienas, kadangi kai išsibaigė anglis, turėjo sustot, kirto medžius, laužė. Perrišinėjom tuos kareivius, aš Vilniuj buvau baigusi *Raudono Kryžiaus* kelis kursus, nes man medicina visada buvo labai įdomi, ir tvarsčiau aš ten tuos kareivius, kiek galėjau. Ten dirbo visi, kas tiktai pajėgė.

Ar ten buvo oficialių gydytojų ar slaugių?

Nieko nebuvo. Ten kas ką išmanė, tas taip ir darė. Traukinys nebuvo labai ilgas, nežinau, gal kokie penki, šeši vagonai, bet prekiniai, ne keleiviniai, tai prikrovė tų kareivių visokių, sužeistų. Vieni mirė, kiti išliko gyvi. Tokia buvo mūsų kelionė.

Ir niekas jūsų, aišku, neklausė dokumentų?

Ne, bet trečią dieną priėjo prie manęs toks puskarininkis, kuris buvo vienas iš to traukinio organizatorių, ir man sako: „Tu geriau išsivilk iš tos uniformos, nes kai privažiuosim prie uosto, ten yra SS kareiviai, ir jie tikrina visus traukinius, kas atvažiuoja. Jeigu tave pagaus, kad tu nesi, kas tu vaizduoji, tai neišliksi gyva.“ Aš jam sakau: „Iš kur tu žinai, kad aš nesu [gailestingoji sesuo]?“ Jisai sako: „Gailestingos seserys ant raudono kryžiaus turi štapą su numeriu.“ Tai aš greitai išsinėriau iš tos uniformos, iš čemodanėlio išitraukiau savo palatą, užsidėjau megztinį, išitraukiau batus. Ir jisai sako: „Kaip privažiuosim prie uosto, šok iš traukinio ir bėk. Bėk per laukus, kur nori, bet neįvažiuok kartu su traukiniu į patį uostą.“ Traukinys pavažiavo truputį ir sustojo. Mudvi su mama iššokom ir per laukus pasileidom bėgti į uostą. Dabėgom iki to uosto, stovim vieną dieną, dvi dienas, pilna žmonių, šalta, sniegas, o jau rusai apšaudė uostą. Nėra kas valgyt.

Tai jūs glaudėtės tame uostamiestyje?

Grynai uoste. Stovinėjom, kadangi nebuvo kur dingt. Būdavo, jau pavargsti, tai atsisėdi ant to čemodanėlio, tai viena nusenūstam, tai kita. Taip mes kelias dienas ten stovėjom. [...] Buvo laivai, kuriais jau vežė žmones iš *Piliau* uosto. Bet, aišku, pirmiausiai ėmė visus vokiečius su šeimom, o visi kiti stovėjo. Buvo baisus dalykas: nebuvo kas valgyt, žmonių masės. Tai buvo tikrai pragaras šioj žemėj. [...] Pradėjau žiūrinėti, prašyt: „Ar nežinot, kaip galima išbėgt?“ Ir sutikau vieną karininką ir pradėjau jo prašyt. Mačiau, kad jis išlipo iš tokio didelio laivo. Jis man sako: „Nu, gerai, palauk, kai visi pasikraus tam laive, aš ateisiu ir paimsiu abidvi su mama.“ Ir mama staiga išgirdo, kad kažkas tai turi duonos ir mainais už kokią apyrankę ar už laikrodį galima gaut. Ji nuėjo tos duonos ieškot. Ateina tuo metu tas karininkas ir sako einam. Aš sakau: „Negaliu, mamos nėra.“ Jisai sako: „Gaila, *schade*“ ir nuėjo. Mano mama ateina su gabaliuku duonos. Kaip aš pradėjau ant jos rėkt, sakau: „Mama, ką tu padarei, dabar mes jau žūsime.“ Pasilikom. Po dviejų valandų ateina žinia, kad tas laivas buvo torpeduotas ir žuvo virš dviejų tūkstančių žmonių. [...]

Bet kažkaip iš uosto išsprukote?

Aš prašiau, ką tik nesutikau, kad paimtų mus. Ir sutikau tokį kareivį, ir sakau: „*Bitte helfen Sie*²³³.“ Kareivis sako, gerai, yra vilkstinė tokių laivelų. Ir jis mus paėmė. Tie laiveliai buvo

tokie mažiukai. Kai mus ten žemiau denio patalpino visas, atvežė didžiulį katilą, pastatė mum ir, aišku, davė valgyt. Ir pradėjom mes važiuot į Dancigą. Mes valgėm ir sirgom į tą katilą, kadangi baisiausiai supo. Kiek valandų plaukėm, negaliu pasakyt – keturias, penkias, nežinau. Ir išlaipino mus Dancige. Tada vėl prasidėjo lakstymas po uostą. Patalpino mus, visus pabėgėlius, tokioj mokykloj. Ant grindų miegojom, bet jau buvo gerai, [turėjome kur] atsigult ir pamiegot. Aš kiekvieną rytą nuo ankstyvo ryto lanksčiau po uostą ir vis ieškojau, kaip mums išvažiuot, kadangi vėl Dancigą atkirto. Belakstant man po tą uostą, žiūriu, stovi sanitarinis laivas. Nežinau, kas jis toks buvo, klausia: „Kur tu čia lakstai?“ Aišku, aš jam tuoj vėl savo istoriją, kad mes bėgam ir neturim kaip išbėgti. Sakau, paimkit mus. [...] Ir jisai sutiko. Sako: „Tu turėsi padėt mums tam laive dirbt.“ Davė mamai tokią mažą kajutėlę, įkišo kaip į kokią nišą ir davė man chalata baltą. Aš jam sakiau, kad esu baigusi *Raudonojo Kryžiaus* kursus ir t.t. Tai man davė valgydint kareivius, vaistus jiems duot, temperatūrą mieruot. Turėjau didelę salę, [joje] 42 kareiviai buvo. Atsimenu gerai [šį skaičių], nes lovas skaičiuodavau. Naktį miegodavau operacinėj. Mane pririšdavo prie operacinio stalo, kad nenukrisčiau, kadangi nebuvo vietos. Priplaukėm prie Riugeno salos per tris dienas. [...] Išlipom iš laivo ir – į traukinį. Važiuom be maisto kortelių, be nieko. Aš norėjau važiuot į Drezdeną, nes girdėjau, kad mano brolis turėjo būt Drezdene, nes vienas pažįstamas mūsų, ponas Paškevičius, buvo ten. [...]

Atvažiuom į Drezdeną tą naktį, kai bombardavo. Mūsų jau nebeįleido į miestą, sustojom priemiesty Radebeul²³⁴. Mus sustabdė ir liepė iš traukinių stoties išeit. Šalia buvo mokykla, tai ten suvarė mus, visus civilius, kadangi bombardavimas buvo išvien. Vėl didžiausias košmaras. Atrodo, tiesiog kaip ugnis liejasi iš dangaus. [...] Ten praleidom naktį. Kitą dieną pasiryžau eit į patį Drezdeną. Įėjau ir susiradau tą gatvę, ji buvo ne per toliausiai nuo *Radebeul*. Toks senukas stovi gatvėj, dar kai kur dega. Dienos metu užskrido anglai, pradėjo bombarduot, tai visi kaminai, kurie dar buvo likę, daugumoje sugriuvo. Mačiau tramvajų, pilną sudegintų žmonių, matyt, elektros buvo susijungimas, ir taip juodi tokie stovi tam troleibuse. Priėjau aš prie namo ir klausiu senuko: „Ar nežinot, ar kas nors liko gyvas iš tų namų.“ Tai sako: „Žiūrėk, čia visi, kieme suguldyti.“ Kas mane nepaprastai nustebino, kad tuoj pat atsirado žmonių, kurie bandė ar gelbėt iš užverstų namų, ar nešė lavonus, guldė. Ta nepaprasta tvarka. Tai buvo stačiai nuostabu.

Ir aš perėjau per tuos lavonus, kai kurie jų buvo neatpažįstami, ir nieko nepešus grįžau atgal. Jūs būtumėt mačius mane Drezdene, kaip aš perėjau per visą brolio ieškojimą. Mano padai buvo nudegę. Aš paskui virvėm surišau batus, nes mano padai buvo beveik nusilupę. Įdėjau kardoną ir pririšau prie viršaus, kad būtų apavas. Aš grįžau į tą mokyklą, ten senukas toks buvo, kuris prižiūrėjo tą mokyklą. Jis mane pasišaukė į virtuvę ir užkaitė porą kibirų vandens. Mano veidas buvo sutrūkęs, aprūkus baisiausiai nuo tų dūmų, nuo visko, akys raudonos. Tai jis man sako: „Tu eik, nusiprausk virtuvėj.“ O jis stovėjo žmogutis prie durų, kad nieks neįeitų. Ir aš tada prausiausi ir galvojau: „Dieve, koks geras jausmas yra nusiprausti!“

Po to vėl su mama patraukėm. Nėra kur apsistot. [O jei] neturi kur apsistot, negauni maisto kortelių. Maisto kortelių negauni, jeigu neturi darbo ir neturi kur apsistot. Tai mudvi ir vėl – į traukinį ir važiuom. [...] Iš tikrųjų važiuom nuo gruodžio pabaigos, [kai] ta mūsų baisi odisėja prasidėjo, iki kovo galo. Visą laiką traukiniai, traukiniai, stotys, be miego.

Kur nakvodavote, kur gyvendavote? Kaip maistą gaudavote?

Stoty, tik stoty, ant suolų. Žinot, buvo NSF'au²³⁵ moterys. Tai jos turėdavo arba sriubos, ar ten kokių buterbrodėlių, tai mes taip ir maitinomės. Kartais būdavo dienų, kad buvom nevalgę. Ir aš atsimenu, vieną kartą traukinį stovime su mama koridoriuj, aišku, sėdėt beveik niekad nebuvo įmanoma, ir sėdėjo vienas kareivis vokiečių ant žemės. Ir jis riekė duoną peiliu ir pjovė lašinius ir valgė. Ir man taip pasidarė graudu, pasidarė liūdna, galvoju, kodėl taip yra gyvenime, kad vienas turi ką valgyt, o kiti – ne. Nors aš niekad nemėgau lašinių ir niekad jų nevalgiau, bet aš žiūrėjau į jį ir jis, žmogus, pakėlė taip akis, pažiūrėjo į mane, man taip ašaros ritasi per žandus, jis atriekė man gabalą duonos ir lašinių ir davė. Tai, žinot, tikrai, suvalgėm mes su mama tą duoną, ir tai man buvo kaip didžiausiais skanėstas. [...]

Aš vis galvojau apie Šveicariją arba [bėgti] visai į vakarus. Nu, ir mes taip važiavom – pro Prahą ir atsidūrėm Vienoj. Ten išbuvom turbūt savaite. Paskui vėl išgirdom, kad jau sovietai traukiasi ir eina artyn prie Vienos, tai aš jau tada sakau: „Mama, jau užtenka sėdėt stoty, bandykim važiuot.“ Įsėdom į traukinį, kuris važiavo į Austrijos miestą *Graz*, lietuviškai gal būtų Gracas ar Gratzas. Nuvažiavom mes iki to Graco, išlipom stoty ir stovim su mama. Išėjom į gatvę pasižiūrėt, kalbam lietuviškai. Ir užkalbina mus lietuviškai vyras. Atsisuku, žiūriu, karininko uniformoj, vokiečių karininko. Sako: „Jūs – lietuvaitės?“ Sakau: „Taip.“ Aišku, įsikalbėjom, sako, kur jūs važiuojat, ką jūs darot? Sakau, važiuojam ten, kur tiktai akys mūsų mato, kur galim. Jis sako: „Čia, Grace, yra toks būrys lietuvių, aš jum duosiu jų adresą.“ Ir jis mums davė tą adresą, ir mes ten nuėjom. Buvom ten dvi savaites. Jie mus priėmė, dalinomės maistu, buvo mums labai gerai pailsėt trupučiuką.

Paskui Graco miestą uždarė ir neleido niekam išvažiuot. O mes jau visi tada nutarėm, kad bėgsim kaip nors tolyn į vakarus. Man pavyko gauti leidimą. [...] Nuvažiavom iki Kempteno. Ten mus lietuviškai užkalbina toks vyras. Geležinkelietis, dirba Kemptene, geležinkelio stoty. Pradėjom kalbėt, pasirodo, jis mano tėvelį pažinojo. Ir papasakojo, kad Imenštate, netoli Kempteno, gyvena Janulevičių šeima, o mes buvom labai artimi su Janulevičiais. Mudvi labai nudžiugom, [sėdom] į traukinį ir nuvažiavom į Imenštata. Imenštato miestelis labai mažas, mes susiradom juos viešbuty. Žinoma, mudviejų su mama džiaugsmui nebuvo galo. Jie turėjo vieną kambarėlį tam viešbuty [...], tai mes visi [apsigyvenome] tam kambarėly. [...] Aišku, po savaitės reikėjo ką nors daryt, nes negalėjom gyventi iš jų malonės. Aš nubėgau į karo ligoninę ir prašiausi, kad duotų man darbo. [...] Mane priėmė plauti koridorius ar laiptus, palanges. Po kelių dienų man beplaunant, valant tą ligoninę, užkalbino mane vienas gydytojas. Pradėjo klausinėti, iš kur ir kaip. Aš jam papasakojau. Ir sako: „Ar turi kokių dokumentų?“ Aš turėjau medicinos studentės knygutę. [...] Sako: „Mes tave apmokinsim anestezijos.“ Žinot, tada administruot anesteziją buvo gan primityvus dalykas, ne taip, kaip dabar, ten naudojo eterį ir chloretilį. Jie mane dvi savaites mokė, kaip duoti anesteziją. Ir pradėjau ten dirbt. Gavau maisto korteles. Išdirbau tenais iki karo pabaigos, kada užėjo prancūzai. Turbūt iki rugsėjo galo, kadangi paskui sužinojom, kad Kemptene yra daug lietuvių pabėgėlių, ir nutarėm su ponais Janulevičiais važiuoti ten, kur yra mūsų daugiau. [...]

Lageris jau buvo suorganizuotas?

Jau buvo suorganizuotas, kadangi į Kempteną pradėjo daug važiuot žmonių, ten buvo

didelės kareivinės. Imenštate buvo prancūzų zona, o Kemptenas buvo amerikiečių zona. Aš tuoj pradėjau dirbt mokykloj. [...]

Kempteno lagery įvyko didžiausia tragedija. Aš tuo laiku su mama gyvenau lageryje, kuris buvo už [pagrindinio] lagerio ribų, kadangi kai atvažiuom rudenį, tai tuo metu dar nebuvo vietos tose kareivinėse. Vieną dieną iš UNRRA'os centro mums buvo pranešta, kad mes visi turim grįžti į Lietuvą. Toks buvo armijos pranešimas mūsų lagerio vadovybei. Ir sekančią dieną atvažiavo amerikiečių sunkvežimiai ir pradėjo žmones krauti į sunkvežimius. Daug žmonių, ypatingai baltarusių, suėjo į bažnyčią, susirišo virvėm, visi verkia ir šaukia. Tai juos griebė, traukė ir metė į sunkvežimius amerikona kareiviai. O rusai fotografavo ir filmavo. Iš mūsų visų lagerio kambarių buvo [iškeltos] baltos vėliavos, žmonės šaukė: „SOS“. Buvo didžiausias triukšmas. Pagaliau, nežinau, kieno dėka, buvo visa tai sustabdyta, bet baltarusių du traukinius išvežė. [...] Man atrodo, kad lietuvių neišvežė.

Vėliau pakvietė mane dirbti į UNRRA, nes mokėjau angliškai. 1947 metais, kada UNRRA pasikeitė į IRO, centras atsidarė Bad Kissingene. Mane perkėlė į ten dirbti. Po pusės metų gavau antros klasės karininkės laipsnį, buvo keli lietuviai, kurie turėjo tą laipsnį. [...] Ten dirbau iki pat išvažiavimo į Ameriką. Tada buvo jau daug lengviau: gavau mokėt šiek tiek doleriais, ten buvo *Pyeksas*²³⁶, gyvenau karininkų viešbuty.

O kur buvo mama?

Mama buvo lagery Kemptene, bet aš ją po pusės metų atsivežiau. Reikėjo gaut leidimą, kad ji galėtų gyventi amerikiečių kariuomenės tam viešbutyje [...]. Mes ten buvom iki 1949-ų gruodžio, kol emigravau – pirma į Niujorką, po to iš Niujorko traukiniu atvažiavau į Čikagą. [...]

Ką geriausiai prisimenate iš kasdienio stovyklos gyvenimo?

Buvo labai gyvas tas visas veikimas, žmonės buvo nepaprastai kūrybingi. Iš tikrųjų iš nieko darė, bandė, dirbo, veikė kartu. Tuojaus [steigėsi] mokyklos, organizacijos, tuoj gyvumas, tokia gyvybė. Man tas paliko labai didelį įspūdį ir, man atrodo, kad daug ką mum palengvino. Ir ansambliai, ir viskas paliko mus gyvus, sujungė kažkaip, surišo. Galvoju, kad tas neišdils nei iš vieno iš mūsų atminties, ta gyvybė, tas noras toks išlikti, veikti. Galvoju, kad vien dėl to mes dabar labai skaudžiai išgyvenam Lietuvoj įvykius.

Kaip atsirado galimybė išvažiuoti į Ameriką?

Man buvo labai lengva, nes dirbau tam IRO centre. Mano viršininkai visi man padėjo. Daleiskim, mano mamytė niekad nebūtų įleista dėl epilepsijos.

Kokie buvo pirmi įspūdžiai Amerikoje?

O, tai buvo tokia širdgėla. Aš vis prisimenu iš vieno Pečkauskaitės²³⁷ aprašymo [apie Ameriką]: kokie gražūs ponai, kiek jų daug. Ir aš žiūriu, visi vaikšto, tokie, man atrodo, laimingi, patenkinti, čia Kalėdos, čia muzika, varpai – tada dar labai taip šventė viską. Ir tas įspūdis buvo man kaip kokiam pasakų krašte. Ir paskui staiga toks nuosmukis – jie visi turi namus, o mes ne. Žinot, toks skausmas, kad trūksta tų namų, atėjai iki tokio taško, kad vėl nežinai, kur eit. Pirmi metai man buvo labai sunkūs, kažkodėl nostalgiją turėjau, tokią

depresiją. Jeigu būčiau galėjusi, pėsčia būčiauėjusi atgal namo. Bet čia mane įjungė Amerikos lietuvaite, tos pirmosios emigracijos, tuojaus *Alice Stephens*²³⁸ choras mane šiltai priėmė, ir mes pradėjom važiuot gastrolėm, buvom į Niujorką išvažiavę, buvom Detroite, buvom Toronte. Vieną pavasarį, beveik po metų, grįžtam atgal ir važiuojam *Lake Shore Drive*²³⁹, ir taip gražu, taip gražu, ir man toks jausmas, staiga taip užpylė šiltai visą krūtinę, ir aš galvoju, dabar čia mano namai. Aš Čikagą taip myliu, nenorėčiau nei į Floridą, niekur. Paskui jau nebegalvojau daugiau, kad mes grįšim. O dabar jau pati ir vaikai buvo nuvažiavę, ačiū Dievui, matė senelį bent vieną. [...]

Karo metų jūs tiek daug išgyvenote, o juk buvote tik septyniolikos ar aštuoniolikos?

Taip. [...] O mano mama, Dieve, duok jai stiprybės, ką ji pergyveno, su ta liga ir su viskuo... Aš niekad nemačiau jos dejuojant, niekad nemačiau jos verkiant, niekad. Aš buvau ta, kuri verkšleno, bet, žinot, per karą negalėjau verkti. Vokiečiai labai žiūrėjo, kad neplėštų, neapvoginėtų žmonių, tai vienoj Dancigo aikštėj jie sušaudė vyrą, žmoną ir du vaikus, [nes] jie vogė iš pabėgėlių. Sušaudė ir uždėjo plakatus, kur buvo parašyta, kad jie apvoginėjo pabėgėlius. Mačiau, kaip sušaudė vieną dezertyrą, aš negalėjau verkti. Kai atvažiavau į Ameriką, kai ištekėjau ir duktė Rimulė gimė, man pradėjo kažkas darytis su širdimi. Pradėjau eiti pas gydytojus. O jie nieko negali surasti. Paskui pradėjo mane klausinėti: „*Do you have any problems, marital problems, financial?*“²⁴⁰ Sakau: „*No, I have no problems.*“²⁴¹ Jis man sako: „*Where were you during the war?*“²⁴² Kai jis paminėjo karą, man ištrūko verksmas, net per nosį, per akis, aš kaip taip išsprogau ir pradėjau verkti nesuvaldomai. Verkiu ir atsiprašinėju, sakau: „Atsiprašau, dovanokit man.“ Jie sako: „*That’s OK.*“²⁴³ Jie mane išlaikė dvi valandas. Aš verkiau ir verkiau, ir verkiau, ir verkiau...

Kelintais metais tai buvo?

Po karo, oi, daug metų buvo po karo. Kokiais 1953 metais jau Amerikoje. Per tą visą karą aš gydžiau pati save, įkalbėjau, sakiau sau, jeigu aš nesusivaldysiu, aš pražūsiu, aš negaliu taip gyventi.

Kai išvažiavote, ar tikėjotės, kad grįšite į Lietuvą?

Taip. Manėm, kad karas pasibaigs, nesitikėjom, kad Lietuva bus atiduoda sovietams. [...] Mes svajojom apie tą Lietuvą nuo pat pirmos išėjimo dienos, mes gyvenom ja, nors daug kas žinojom, kad negrįšim. Bet mum buvo ta Lietuva, Lietuva, Lietuva. Ir per tuos visus metus mūsų emigracijoje mes jos niekad nepamiršom, mes stengėmės savo vaikams [ją įskiepyti], varėm į mokyklas ir davėm, ką galėjom. Gi mes visi pradėjom nuo šaukšto ir šakutės, ir peilio. Visi. Atvažiavom pliki plikutėliai ir pradėjom iš nieko. Labai mažai kas mokėjo kalbą, kad iš pradžių galėtų dirbti kokį nors įstaigos darbą ar kokį geresnį. Bet vis tiek pradėjom iš nieko, kūrėm ir darėm. Ir dar ką aš nepaprastai įvertinu – įvertinu pirmos emigracijos lietuvius. Nepaprastai, nes kai mes atvažiavom, jau buvo šis tas: jau buvo parapijos, jau buvo bažnyčios. Ta lietuviybė išliko, ir man gaila, kad mes kažkaip nesutapom per daug su jais. Bet, kaip aš sakau, man tas *Stephens* ansamblis labai daug davė, labai daug davė šilumos.

Ar sunku buvo prisitaikyti Amerikoje?

Buvo sunku pradėti, vis dėlto dirbom sunkiai, sunku tada buvo ir butą gauti. Aš ištekėjau 1951 metų gale ir 1952 metų gruodžio mėnesį, per Kalėdas, mūsų dukra gimė. Ir [kai] mes ieškojom buto, niekas mūsų nenorėjo priimt, dėl to, kad aš laukiausi kūdikio. Tie pirmieji metai buvo labai vargingi.

Žiūrėdama iš dabarties taško, kaip vertinate savo sprendimą palikti Lietuvą?

Nesigailiu. Po to viso skausmo, po to viso išgyvenimo, po savo šeimos tragedijos nebūčiau galėjus kitaip turbūt pasielgti. Nebūčiau galėjus, nes kažkaip tiesiog stumte kažkokia jėga mane ištraukė ir stūmė, stūmė. Ir nesigailiu to dar ir dėl to, kad dabar turiu progą padėti vyro brolio šeimai, galiu padėti, kiek galiu. Galvoju, kad vis dėlto gerai, kad dalis mūsų yra čia, emigracijoje. Kiek tų siuntinių, kiek pinigų [išsiųsta]. Kai pagalvoji, visi, kas turi gimines, visi padeda, visi jiems palengvina gyvenimą. Gal mes čia labai didelio tokio triukšmo dėl nepriklausomybės atgavimo nesukėlėm, bet Amerika vis tiek pajuto, kaip sako, kad mūsų balsas nebuvo dykumoje, tyruose šaukiantis.

Ką praradote palikdama Lietuvą?

Pasakysiu vieną dalyką: kad tas kraštas ir ta žemė šaukia. Gaila tų tokių šeimos gražių dienų.

[227](#) Lojolos universitetas.

[228](#) Joaną Krutulienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1996 m. sausio 8 d. ir 2006 m. vasario 1 d.

[229](#) Žr. Žodynėlis.

[230](#) Rus. „merginos atvažiavo!“

[231](#) Tai galėjo būti vok. *Zinten*, lie. Žintai, dabar *Kornevo*, Kaliningrado sr.

[232](#) Vok. „labas rytas“.

[233](#) Vok. „prašau, padėkite“.

[234](#) Vok. *Radebeul*.

[235](#) Žr. Žodynėlis. NSV

[236](#) Žr. Žodynėlis.

[237](#) Marija Pečkauskaitė – Šatrijos Ragana [Žr. Žodynėlis.].

[238](#) Žr. Vardai.

[239](#) Vaizdingas kelias Čikagos mieste, besidriekiantis palei Mičigano ežerą.

[240](#) Ang. „Ar turite kokių nors problemų? Vedybinių, finansinių?“

[241](#) Ang. „Ne, neturiu jokių problemų.“

[242](#) Ang. „Kur jūs buvote per karą?“

[243](#) Ang. „Viskas gerai.“

{ Pakeliui į Bremenhaveną, o iš ten – į Ameriką: dr. Juozas Meškauskas, dr. Jonė Petrauskaitė Meškauskienė, duktė Marytė ir
sūnus Jonas, 1949 m. Marytės Meškauskaitės archyvas }

JUOZAS MEŠKAUSKAS

IŠVAŽIAVAU VIENU KOSTIUMU

Juozas Meškauskas gimė 1905 m. liepos 21 d. ūkininkų šeimoje. 1937 m. baigė medicinos studijas Vytauto Didžiojo universitete. Nuo 1941 iki 1944 m. buvo VDU Medicinos fakulteto dekanas. 1944 m., vokiečių kariuomenei konfiskavus VDU medicinos įrangą ir nusprendus išvežti ją į Vakarus, dr. Meškauskas gavo leidimą lydėti įrangą traukiniu. Išvažiavęs atgal į Lietuvą jau negrižo. 1949 m. dr. Meškauskas su šeima atvyko į Čikagą, kur, išlaikęs egzaminus, vertėsi privačia medicinos praktika. Juozas Meškauskas visą gyvenimą aktyviai dalyvavo lietuvių katalikiškose ir medicinos organizacijose. Mirė 2010 m. spalio 21 d., sulaukęs 104 metų.

Kada išvažiavote iš Lietuvos²⁴⁴?

1944 m. liepos 24 d.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti?

Čia gana komplikotas klausimas. Karo eigoj, kada Sovietų Sąjungos kariuomenė atėjo, vokiečiai norėjo išvežt mūsų [Vytauto Didžiojo universiteto] Medicinos fakulteto turtą. Kaunas jau buvo beveik tuščias, autobusai nebėjo, bet aš dar turėjau ligonių klinikoje ir ją lankiau. Medicinos fakulteto sargas atbėgo ir pasakė, kad Medicinos rūmuose, kadangi aš buvau Medicinos fakulteto dekanas, laukia manęs sveikatos reikalų valdytojas dr. Balys Matulionis²⁴⁵ ir koks tai vokiečių. Nuvykęs pėsčias – autobuso nebebuvo – į Medicinos fakulteto rūmus, radau dr. Matulionį ir vokiečių kariuomenės pulkininką, pavarde Sartorius. Jis pasakė, kad apsaugot mūsų turtą, jie nori Medicinos fakulteto instrumentus, turtą, aparatus ir biblioteką evakuoti. Aš šito nenorėjau ir stengiausi įtikinti, kad nebėra žmonių šitą turtą [ir] knygas kaip nors sudėt į dėžes. Jis pasakė, kad jų dalinys viską turi – ir dėžes, ir žmones, ir kad jie trečią valandą čionai bus Medicinos fakulteto rūmuose ir turtą pakraus. Ir pasakė, kad jie nori išvežti turtą iš klinikos ligoninės taip pat. Aš, suradęs keletą žmonių, tarp jų farmakologijos prof. Šaulį, dr. Vladas Kairiūkštis²⁴⁶ pasimaišė ir dar neatsimenu pavardės sargo, paprašiau, kad geriausius, brangiausius mikroskopus ir aparatus kaip galima suslėpt. Tame slėpime dalyvavau aš pats. Nešėm mikroskopus į Teismo medicinos katedros salę, kurioje buvo du lavonai apie dvi savaites. Kadangi buvo vasara, įsivaizdinat, koks kvapas buvo, ir aš buvau tikras, kad vokiečiai į šitą salę nosies nekiš. Mes nešėm visą tą: mikroskopus brangiausius ir aparatus į tą salę, slėpėm. Taip pat nešėm į Anatomijos institutą. Kadangi lavonų nebuvo tuo metu, dėjom lavonų dėžėse tą turtą, slėpėm. Aš palikau toliau tuos žmones [dirbti], prašiau, kad jie tą patį darbą vykdytų toliau. Aš grįžau į kliniką, pasakiau, kad čia bus turtas vežamas. Klinikoj mes turto labai nedaug turėjome – porą mikroskopų, kur mes skersai gatvę nuvežėm į Jėzuitų namus²⁴⁷ ir paslėpėm. Taip slėpėm, kiek galėjome.

Kiek laiko visam tam turėjote?

Keletą valandų, nuo kokios dešimtos valandos iki trijų valandų. Trečią valandą, kadangi jie pasakė, kad jie bus trečią valandą, aš grįžau į Medicinos fakulteto rūmus. Atvažiavo vokiečių

kariuomenės dalinys, turbūt kokie aštuoni ar dešimt jų, ir atsivežė dėžes ir pradėjo iš instituto aparatūrą krauti į tas dėžes. Aš tuoju pamačiau, kad jiems nesvarbu pati aparatūra, patys aparatai, bet svarbu metalas. Ypatingai jie kreipė dėmesį į misingį²⁴⁸, platiną ir varį. Kur tikrai pamatė šitas dalis, tai ėmė tas dalis, nekreipdami, kad būtų paimtas visas aparatas. Mikroskopų, žinoma, jie negalėjo padalinti. Mikroskopus dėjo iš Patologijos instituto, Fiziologijos instituto, Anatomijos instituto. Aparatų pakrovimo į jų dėžes lietuviai nei vienas nedalyvavo, krovė tik vokiečių kariuomenės kareiviai. Buvo pasakę, kad jie išvažiuos iš geležinkelio stoties 24 d., buvo 1944 metų liepos 22 diena. Kadangi aš norėjau žinoti, kur turtas bus padėtas, kur išvežtas, tas pulkininkas Sartorius pasakė, kad jie veš šią turtą į Trakėnus ir Trakėnuose iškraus. Aš paprašiau, kad man leistų tą turtą palydėti, nes aš norėjau žinoti, kur tas turtas bus iškrautas. Taip pat paprašiau, kad leistų kartu su manimi važiuoti ir dar mano padėjėjams. Jujų tarpe važiavo kartu dr. Jonas Adomavičius, vidaus ligų klinikos vyresnysis asistentas, akušerijos-ginekologijos jaunesnysis asistentas dr. Kyras ir dr. Adomavičiaus brolis, tada dar studentas buvo, Vladas Adomavičius. Mes liepos 24 d. vakare išvažiavom iš Kauno stoties per geležinkelio Žaliąjį tiltą, kuris jau buvo užminuotas. Traukinys ėjo labai iš lėto per tą tiltą, važiavom Trakėnų link. Trakėnus pravažiavom, aš klausiu traukinio palydovo, kodėl mes pravažiavom. Traukinio vadovas pasakė, kad nebuvo bėgių Trakėnuose sustoti, negalėjo traukinys sustoti ir turto iškrauti. Pravažiavom Karaliaučių, Marienburgą ir pasiekėm Dancigo uostą maždaug savaitės eigoje. Dancigo uoste, kokiam tai sandėly, tą [Medicinos fakulteto] turtą iškrovė, ir traukinio vadovas pasakė man, kad jūs „misija“ baigėsi, darykit tą, ką norit. Einant per aikštę Dancigo mieste per radiją išgirdom, kad Kaunas jau yra užimtas rusų kariuomenės. Reiškia, grįžimo jau mum atgal nebuvo.

Taip ir negrįžote?

Ir negrįžau. Vokiečiai visą laiką stengėsi universitetą uždaryti ir dėjo pastangas. Likvidavus Laikiną Vyriausybę, Švietimo ministerijos tarėju buvo dr. Pranas Germanas²⁴⁹ paskirtas. Apie jį buvo kalbama, kad jis yra palankus vokiečiams, jis buvo repatrijavęs. Aš nežinau tikrai, ar jis studijuodamas ten liko, bet jis buvo Rusijos okupacijos metu Vokietijoje ir atsirado Lietuvoje kartu su vokiečiais karo metu. Kai kurie iš karto bijojom ir manėm, kad jis, taip sakant, bus paprastu žodžiu vokietininkas, bet pasirodė priešingai. Jis buvo žemaitis, labai atkaklus lietuvis ir labai kovojo švietimo srityje už lietuvių reikalus, už lietuvių mokyklas ir už universitetus – kaip Kauno, taip ir Vilniaus. Ir studentai rinko parašus, kad universitetai būtų išlaikyti. Taip Kauno studentai tais 1941–1942 metais, kai grėsė uždarymas, ant 650 lapų surinko 43 216 parašų ir įteikė per universiteto rektorių tarėjui; taip pat Vilniaus universiteto studentai surinko 30 260 parašų ant 284 lapų ir taip pat per rektorių įteikė vyriausiam tarėjui Kubiliūnui, o jis įteikė švietimo tarėjui. Tolesnė šių parašų eiga man yra nežinoma, bet universitetai veikė.

1942 m. rugpjūčio 25 d. buvo dr. Germanui, tarėjui, įsakyta sukviesti universiteto vadovybę ir jam pačiam atvykti į *Gestapą*. Ir mes nuvykom tenai. Jeigu įdomu, tai susirinko [skaito]: „Į *Gestapą* atvyko švietimo tarėjas dr. Pranas Germanas, 5 Vytauto Didžiojo universiteto senato nariai, prorektorius Juozas Zupkus²⁵⁰, medicinos fakulteto dekanas Juozas Meškauskas, statybos fakulteto dekanas Stasys Kairys, filosofijos fakulteto dekanas Zenonas Ivinskis, istorikas, senato sekretorius Jonas Grinius²⁵¹ ir Vilniaus universiteto vicerektorius Domas Krivickas²⁵². Posėdyje pirmininkavo dr. Mülleris, *Gestapo* atstovas, ir jis

ragino, kad mes sutiktumėm ir ragintumėm studentus stoti į *Arbeitsdienst*²⁵³. Mes visokiais būdais atsisakinėjom ir įrodinėjom, kad mums reikalingi. Paskutinis pasisakiau aš. [Sakiau,] kad mum reikalinga gydytojų, karas vyksta, infekcinės ligos ir t. t., kad mes to nenorim. Tada Mülleris stvėrėsi prie juostos savo ginklo ir pasakė, [jog] visos aukštosios mokyklos uždaromos, šioje salėje visi esą profesoriai, universiteto senato nariai areštuojami, ir tik švietimo tarėjas dr. Germantas esąs laisvas ir galįs eiti namo. Prie manęs priėjo Germantas, mes su juo kažkaip gerai sugyvenom, ir sako: „Ką aš galiu padėt?“ Sakau: „Jei gali, tai pranešk žmonai, kur aš esu dabar.“ Ir tada mus visus susodino į dengtą mašiną ir nuvežė į sunkių darbų kalėjimą. Ten, tam kalėjime, išbuvome savaite. Kalėjime sėdėjom ir nieko mum nedarė. Atnešdavo sriubos, duonos, ir sėdėjom. Sužinojo studentija – ir Vilniaus, ir Kauno – ir pradėjo studentijos judėjimą. Vokiečiai pajuto ir šito visuomenės bruzdėjimo nenorėjo. Taip mus po savaitės paleido. Vėl pakvietė pas dr. Jägerį²⁵⁴, Gestapo viršininką. Jis pasakė prakalbą mums. Sakė: „Galite eit namo, bet turit ruoštis, kaip dalyvaut, kad mes laimėtume karą.“

Paišrinkite, kodėl vokiečiai norėjo uždaryti universitetus?

Jie norėjo, kad jaunimas stotų į *Arbeitsdienst*, į darbo kuopas. Ir paskiaus jie įjungdavo iš darbo kuopų į kariuomenę. Jiem svarbu buvo žmonės. Jie pirmiausia motyvavo tuo universiteto norą uždarymu, kad reikia pirmiausia laimėt karas, o paskiau švietimą perorganizuoti. Tai ir universitetai liko veikti. Vokiečiai 1942 metais, rugpjūčio mėnesį, [iš] tarėjo pareikalavo, kad išleistų potvarkį, kad gimę 1921 ir 1924 metų laikotarpyje nebūtų priimti į universitetą ir kad jie stotų į tą *Arbeitsdienst*. Mes visokiais būdais stengėmės šitą potvarkį apeit: studentus priiminėjom, ir universitetai dar veikė.

Kaip jums pasisekė išvengti įstatymo vykdymo?

Ignoravom. Tiesiai ignoravom. Santykiai vokiečių okupacijos metu lietuvių ir vokiečių aštrėjo ir 1943 m. kovo mėn. 16–17 dienomis Kaune buvo suimti 16 asmenų, Vilniuje – 24, Marijampolėj – 5, Šiauliuose – 1. Viso buvo areštuota 46 įvairių profesijų inteligentai, kurių tarpe – 4 tarėjai, 5 universiteto profesoriai, 4 gimnazijų direktoriai ir kt. Iš Medicinos fakulteto personalo narių buvo areštuotas docentas dr. Antanas Starkus²⁵⁵. Visi areštuotieji buvo išvežti į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Naktį į kovo 17 d. vokiečių policija užėmė ir iškratė universitetų patalpas, jų tarpe ir Medicinos fakultetą, fakulteto rūmus ir uždarė duris, neleisdama į Medicinos rūmus įeiti. Mes tą uždarymą toleravom kokią savaite, 10 dienų, bet paskiaus atsidarėm duris ir vėl pradėjom darbą tęsti toliau. Kiti fakultetai šito uždarymo laikės. Medicinos fakultetas absoliučiai nekreipė dėmesio. Aš pasirašinėjau knygutes, priiminėjau studentus. Paprašiau visą savo profesūrą, kad jie dirbtų, skaitytų paskaitas, duotų užrašus, studentus egzaminuotų ir kad veiktų. Čia, pavyzdžiui, yra 1944 m. pavasario studijų knygutė, mano parašas kaip dekanas.

O kaip į tai reagavo vokiečiai?

Ir vokiečiai toleravo, bet kada karas artėjo, rusai artėjo, daug pradėjo lietuvių bėgti į Vokietiją, pasitraukt. Bet reikalavo dokumentų perein, leidimų. Ir gaudavo *civilverwaltung*²⁵⁶ Kaune. Aš paprašiau, kad ir man duotų, bet man nedavė leidimo perein sienos, negalėjau pasitraukti.

Kada tai buvo?

1944 m. pavasarį.

Tai tą pavasarį jau pradėjote galvoti apie išvažiavimą?

Taip, dėl to, kad, pasibaigus tam semestriui, kada visi bėgo, aš taip pat norėjau bėgti, bet negavau leidimo. Ir kas įdomu, kad aš išvažiavau visiškai kitu leidimu – kariuomenės. Ir dar įdomus faktas – kad aš negavau leidimo pereiti sieną į Vokietiją. Negavęs leidimo aš susirūpinau, kad negalėsiu pereiti sienos į Vokietiją. O susirūpinau todėl, kad kada karas kilo ir vokiečiai atėjo vėl, slaptojoje buvusioje rusų policijoje buvo bylos inteligentų, ir vienas policininkas, mano pacientas, atnešė mano bylą. Ir toje byloje buvo įrašyta, kad aš su savo šeima būsiu ištremtas antram trėmimui. Tai man sunku buvo likti Lietuvoje, todėl, kad aš žinojau, kad būsiu išvežtas.

Sutinku dr. Pautienį²⁵⁷ išeidamas iš Medicinos fakulteto, ant *tvirtuaro*²⁵⁸, jis klausia manęs, kas gero. Nu, sakau, blogai: man neleidžia [išvykti], padaviau leidimą pereiti sieną, ir man nedavė leidimo. Atsakė: „Palauk, einam.“ Kęstučio gatvė – rūmai dviejų aukštų, [juose] įsikūręs *Gestapas*. Užlipom abu į antrą aukštą, palangėje yra suolas. Sako: „Pasėdėk čia.“ O jis kur tai nuėjo. Už kelių minučių išeina vokiečiai, *Gestapo* narys, paklausia mano pavardės, visa ir už kelių 10–15 minučių man išneša pereiti leidimą sieną.

Iš viso šito aišku, kad *civilfverwaltung*, *Gestapas* ir vokiečių kariuomenė veikė atskirai. Man vienas nedavė, kitas davė, trečias vėl davė. Dirbo savarankiškai, viena ranka nežinojo, ką kita daro. Taip traukiniu išvažiavom. [...]

Jūs atsiradote Dancige, o jūsų šeima?

Šeima paliko Lietuvą tuo metu. Kadangi matėm, kad okupuos rusai Lietuvą, tai ruošėmės kaip nors pasitraukti. Mano draugas, su kuriuo gimnazijoje kartu buvom, dr. Radzivasas, turėjo ūkį nemažą prie Jonavos, ir pats traukėsi, ir turėjo arklių. Aš jį paprašiau, jis man davė vežimą ir du arklius. Mes turėjom gerą draugę Kudirkaitę, kuri gyveno prie Pilviškių, Suvalkijoje, netoli *rubežiaus*, ten šeima buvo apsistojus. Ir arkliai ten buvo, ir vežimas. Ir kada jau rusų kariuomenė artėjo, jos išvažiavo, perėjo sieną²⁵⁹ – kartu su Skrupskeliene ir su Skrupskeliukais: Kęstutiu, Viktorija ir Enata. Lietuvoje bolševikmečiu, kada poną Skrupskelį išvežė pačioje pradžioje, tai Skrupskelienė su vaikais apsigyveno pas mus. Globojom ir kartu išvažiavom, tik Vokietijoje išsiskyrėm. Daktaras Skrupskelis²⁶⁰ mirė Sibire.

Kada jūsų šeima perėjo sieną?

Tai turbūt liepos pabaigoje, po mano išvažiavimo.

Ar turėjote ryšį su šeima, kai buvote Dancige?

Tuo metu nebuvo. Jokio susisiekimio, pašto jau nebuvo. Nežinojau, ką jie daro, tikrai mes buvom susitarę. Mūsų draugas dr. Kamarauskas buvo Vienoje, jis tobulinosi rentgenologijoje, mes turėjom jojo adresą. Mes su žmona susitarėm, kad per jį susirašinėtume, kur kas yra. Paskui Dancige išgirdęs, kad Kaune – rusai, nuvykau į Berlyną, į Berlyno sveikatos ministeriją. Sveikatos ministerija mane paskyrė į Bavariją, netoli Štarnbergo, *Kämpfhausen* – toks kaimas didesnis – ligoninę. Ją buvo ką tik pastatę. Mane paskyrė vidaus ligų skyriaus

vedėju tos ligoninės. Nuvažiavau ir ten dirbau iki karo pabaigos, 1945 m. pavasario.

Įdomu, kad jums, svetimtaučiui, davė tokį postą.

Jiem, matot, aš manau, trūko gydytojų. Dėl to, kad vokiečiai turėjo plačią kariuomenę, jiems buvo reikalinga kariuomenėj gydytojų, ir trūko gydytojų. Tai todėl jie lengvai pasiūlė man dvi ar tris vietas pasirinkti. Aš pasirinkau Bavariją, kadangi aš maniau, kad Bavarija bus saugiau. Aš turėjau keletą asistentų vokiečių tenai. Su jais gana gražiai sugyvenau. Jie mane labai *respektavo*²⁶¹, kaip visus profesorius Vokietijoje. Profesoriaus vardas yra gerbiamas. Gražiai dirbom.

Kai jūs planavote savo išvažiavimą iš Lietuvos, ar tikėjotės sugrįžti į Lietuvą?

Mes visi planavom, kad kaip tik karas baigsis, kad [kai] Lietuva atsistatys, bus nepriklausoma, mes tuoj pat grįšim. Mes galvojom, kad sąjungininkai, Anglija ir Amerika, neleis rusams, kad šalys būtų okupuotos.

Ar bėgdamas spėjote ką nors asmeniško pasiimti su savimi?

Vienu kostiumu. Net savo disertacijos knygos nepasiėmiau. Ir neturėjau Vokietijoje. Bet būdamas emigracijoje, komandiruotas Miuncheno universiteto, vienam daktarui padovanojau savo knygą, šitą disertaciją. Ir Vokietijoje kada atsidūriau, nieko neturėjau, paprašiau, kad jis man grąžintų. Dabar aš turiu tą disertaciją su užrašu jam.

Kas jums labiausiai liko atmintyje iš kelionės į Vokietiją?

Mano kelionės? Na, ypatingų [įspūdžių] nebuvo. Kaip nuvykau į Berlyną, kai paskyrė mane ir kai nuvykau į paskyrimo vietą, parašiau savo prieteliui Kamarauskui, kur aš esu. Jis man parašė, kur yra žmona, dėl to, kad ji jau buvo parašiusi, [jog] ji atsidūrė Vienoje. Aš tada nuvažiavau į Vieną, pasiėmiau savo šeimą ir atvažiavau į darbovietę.

O kokios darbo sąlygos buvo ligoninėje Bavarijoje?

Mes visą laiką girdėdavom, kaip skrenda lėktuvai bombarduoti Miuncheno arba kitų miestų ir atgal skrendant. Nors tas *Kämpfhausen* nuo Miuncheno yra turbūt kokia 50 ar 70 mylių, bet mes bombų negavom. Žinoma, su maistu buvo blogai, ir ligoniam. Daugiausia ropės su visokiais priedais. Davė butą. Šeima kartu gyvenom. O paskum, kaip karas pasibaigė, prisikūrė vadinami UNRRA'os lageriai, tai Augsburgė įsisteigė lietuvių dideli lageriai. Haunštetene, priemiesty, ir Augsburgė įsikūrė ligoninė. Aš nuvykau tenai dirbti į tą ligoninę ir buvau vidaus skyriaus vedėju, tos užsienio UNRRA'os ligoninės užsieniečiams.

Jūs ten išdirbote iki išvažiavimo į Ameriką?

Iki išvažiavimo.

Kai gyvenote Vokietijoje, ką galvojote apie grįžimą į Lietuvą?

Kai išvažiavome, aš pats tikėjausi grįžti atgal į darbą. Būdamas Vokietijoje parašiau elektrokardiografijos vadovėlį ir išspausdinau Vokietijoje tokiom sąlygom. Žinoma, aš čia jį turiu. Labai prastas popieris dėl to, kad nebuvo popierio. Bet galvojom apie grįžimą.

Ruošėmės.

Kas išleido, lageris?

Taip, lagery.

Kada aplankė mintis, kad gal negrįšite?

Kadangi jau metai slinko ir matėm, [jog] santykiai po Potsdamo konferencijos vystėsi taip, kad kokių nors pakitimų stambesnių nebegali laukt. Žinoma, mes ir važiuodami į Ameriką dar galvojom, kad iš Amerikos greit grįšim, gal pasikeis kas nors ir grįšim į Lietuvą.

Kokia buvo psichologinė savijauta žmonių, ar buvo matyti, kaip žmonės reagavo į palikimą tėvynės, šeimų?

Labai sunku pasakyt. Visi tikėjosi grįžt, bet kai matė, kad nebegrįš, visi ieškojo, kur kas išvyks. O išvykus, ką darysi, – nieks nieko nežinojo. Taip kad ir aš, kai atvykau čia, vykau nieko nežinodamas, ką aš čia darysiu. Ar mes išvažiuavę kur nors savo profesijoj dirbsim, ar ne visi, negalima pasakyti, bet dauguma taip pat panašiai galvojo. Ruošėmės. Aš pats baigiau elektrikos kursus Augsburgėje.

Tikrai?! *Just in case*²⁶²?

In case, kad negausiu [darbo ligoninėje]. Tai pradėjau galvot praktiškai. Taip ir kiti žmonės panašiai orientavosi. Visi turėjo viltį, turėjo viltį kokią nors. Nebuvo kaip tokios depresijos, tokio ryškaus pesimizmo nebuvo. Visi vylėsi, visi tikėjosi. Reikia pasakyt, kad ir lageriuose žmonės visi gražiai sugyveno, įvairios organizacijos pradėjo kurtis ar atsikurt, bet visos veikė gana korektiškai, solidariai, taip kad kokių nors nesusipratimų, peštynių nebuvo. Sąlygos, žinoma, tą diktavo.

Kaip atsirado galimybė atvažiuoti į Ameriką?

Priėmė *Displaced Person* įstatymą ir aš turėjau gerą pažįstamą iš Lietuvos kun. Barauską²⁶³ čia, Čikagoj. Jis buvo atvykęs, jis surado pažįstamus savo, gerus prietelius, kurie man parašė kvietimą.

Kada jūs atvažiavote?

1949 m. vasarą, tikros datos neatsimenu, nepasižiūrėjau. Laivu kaip *displaced persons*. Į Niujorką, iš Niujorko – geležinkeliu į Čikagą.

Papasakokite apie savo atvykimą į Ameriką.

Kelionė buvo normali, bet kelionė į nežinią. Ką darysi. Atvažiavom pas visiškai nežinomus, nepažįstamus žmones, pavarde Vaznys. Bet labai malonūs žmonės, davė mažą butuką, du kambariuku ir virtuvėlę. Galėjom, kol prasidėjom, gyventi. Reikėjo gyvent, be jokio pinigų atvažiavom. Žmona nuėjo dirbt į *Loretto* ligoninę laborante. Ji dirbo ligoninėse, o aš pradėjau normalų ruošimąsi gydymui. Nežiūrint, kad buvau profesorius ir doktoratą turiu, turėjau atlikt stažą vėl vienų metų, praktiką, išlaikyt egzaminus, išsiimt *license*²⁶⁴.

Ar anglų kalbą mokėjote?

Mažai labai, kiek Augsburgėje pradėjau mokytis, tai labai mažai mokėjau. Daugiau mokėjau vokiškai.

Kiek laiko truko, kol gavote teisę praktikuoti mediciną?

Per du metus, 1951 m., dar gerai nemokėdamas anglų kalbos. Kadangi egzaminai buvo tikrai raštu, daugiau laiko turiu negu žodžiu.

Kokie buvo jūsų pirmieji išpūdžiai Amerikoje?

Gana įdomūs. Gyvenimas buvo kitoks negu Lietuvoje ir Vokietijoje. Medicina tuo metu [Amerikoje] buvo, nu, mes buvome gerai pasiruošę, negalima pasakyti, žemesnė ar ką nors, bet taip jau ne aukštesnė negu mūsų žinios, negu Vokietijoje. Po karo labai pažengė, todėl kad technologija pažengė labai stipriai. Matot, jei paimtum Lietuvos ir Amerikos gydytojus, teoretiškai Lietuvos gydytojai ne blogiau yra pasiruošę, gal net ir geriau trupučiuką negu čia, bet technologiškai ką gali, pavyzdžiui, MRI²⁶⁵. Lietuvoje neturi nė vieno aparato, kada čia beveik kiekviena ligoninė turi. Rusijoje tikrai du, visose Rusijoje. Tai tu gali teoretiškai žinoti, bet jeigu negali aparato panaudoti, tai tos žinios pasilieka suvaržytos ir nepilnos.

Kaip jums sekė prisitaikyti prie naujų darbo sąlygų?

Lengva, lengva. Galiu papasakoti vieną įdomų atsitikimą, kada aš praktiką atlikau *Englewood* ligoninėje, Čikagoje. Aš nesisakiau, kad esu profesorius, kad buvau profesorius gydytojų, bet iš darbo, iš ligos istorijos [tai] pamatė. Tai gydytojai, kai atsiųsdavo savo ligonis, jiems nepatogu buvo stažisto prašyti, jie pasakydavo seseriai, kad paprašytų dr. Meškauskos, kad prižiūrėtų šitą ligonį. Vienąsyk atsiunčia ligonį su skausmais viduriuose. Nu, aš pasižiūriu, yra aiškus apendicitas. Simptomai visi apendicito, bet jam prieš keturis metus apendicitas išpjautas, yra randas operacijos. Ateina daktaras, sutinka mane: „Nu, ką tu manai apie šitą ligonį?“ Sakau: „Aš manau, kad jam yra apendicitas“, bet jisai sako, kad prieš keturis metus jam apendiksas buvo išpjautas, ir yra randas. Tai sako: „Ką reik daryti?“ Sakau: „Aš jį operuočiau kaip apendicitą.“ „Nu, gerai“, – sako. Operuojam, aš jam asistuoju, ir aiškus apendicitas. Apendicitas neišpjautas. Toks, matyt, chirurgas buvo prastas ir apendicito neišpjovė...

Jūs sakėte, kad gyvenimas Amerikoje kitoks. Kokia prasme kitoks?

Kažkaip pas mus Lietuvoje tų valdininkų buvo, bet mes kažkaip su ūkininkais susirišę buvom, ir kažkaip žmogus darbo nebaigė su valanda. Čia jau kitaip, pasibaigia darbas, ir jau yra visai kitoks gyvenimas. Mūsų kažkaip būdavo tąsa, beveik tapati, vientisumas. Čia visai kita galvosena.

Kaip jums sekėsi prisitaikyti prie tos kasdieninės Amerikos?

Nu, neblogai. Aš daugiau gal esu toks *scientific type*²⁶⁶. Tai man teko čia sujungti ir paprastą eilinio, praktikos gydytojo. Ir aš dirbau čia va [dr. Meškauskas rodo savo 1987 m. išleistą knygą *Lietuvos medicinos istorija*]. Šitas darbas man užėmė 15 metų, ne tik rašyti, bet surinkti tą visą medžiagą, kuri išbarstyta. Surinkti iš visų konsulatų. Aš rašiau keletą kartų į Lietuvos universitetus, į Vilniaus ir į Kauno, man nė žodžio neatsakė. Kodėl šita knyga atsirado?

Ankstesnis Medicinos fakulteto dekanas, profesorius Lašas²⁶⁷, geras profesorius buvo, geras dekanas, valstietis liaudininkas, kairysis, išvystė Medicinos fakultetą labai gerai, liko prie bolševikų ir parašė knygutę *Aukštosios mokyklos Lietuvoj*. Parašė apie Medicinos fakultetą, ir savo knygutėj apie profesorius, kurie išvažiavo, tokie kaip profesorius Oželis²⁶⁸, profesorius Kanauka²⁶⁹, profesorius Zubkus, profesorius Elvikis²⁷⁰ – nė vieno žodžio, atrodo, kad jie nei gimė, nei gyveno, nei ką, o buvo jie profesoriai, katedrų vedėjai. Meškauską mini, kad „klerikalas Meškauskas buvo paskirtas dekanu ir išvežė Medicinos fakulteto turtą“. Manau, knygutė yra suklastota, tai reikėjo parašyti.

Tai – didelis turtas. Dabar jį jau įvertina.

Dabar labai įvertina. Jie galvoja net perspausdinti Lietuvoj. Nežinau, išleidom visą tūkstantį egzempliorių. Čia gydytojam Amerikoje gal kokie 200 išdalinta buvo, o kiti pervežta [į Lietuvą], kad jie turi bibliotekose. Turi pakankamai, bet jie labai vertina.

Ką sunkiausia buvo palikti išvažiuojant iš Lietuvos?

Nežinau, man – darbas. Aš mėgau studentiją, ir mane mėgo studentai. Tai man – darbas. Bet žinot, kai tokiose sąlygose išvyksti, kad jau svetur išgirsti, kad Kaunas jau užimtas, kažkaip viskas susimaišo kartu ir pasidaro sunku pasakyti, kas palikt buvo sunku.

Ką praradote palikęs Lietuvą?

Visą savo profesinį ir mokslinį darbą. Vienu kostiumu išvažiavau.

Jūs taip ir nebedėstėte?

Ne, aš kažkaip kalbos... Dabar kalbu angliškai, bet kalbu netaisyklingai, o mano toks charakteris, kad aš ką sakau, turi būt tikslu, turi būt gerai pasakyta, ir jeigu aš taip negaliu, tai aš geriau to nedarau. Tai aš gal dėl kalbos trūkumų nesistengiau. Man ir tie daktarai, kur stažą atlikau, kaip pamatė, sakė: „Eik į Lojolos universitetą.“ Bet aš tada dar sunkiai susikalbėjau, tai ką aš ten nuėjęs, maniau, sunkiai kalbėdamas pasakysiu. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendamas Amerikoje?

Gal daugiau tokio pedagoginio, mokslinio darbo su studentais. [...]

Kaip iš dabartinės perspektyvos jūs įvertintumėte savo sprendimą palikti Lietuvą? Nors ir kitomis aplinkybėmis palikote, bet vis vien negrįžote?

Lietuvoj šiuo metu manęs ir gyvo nebebūtų. Komunistai labai gerai žinojo mane, kad aš – ateitininkas, katalikų daugiau ar mažiau veikėjas. Ir kaip sakiau, antrame vežime buvau numatytas išvežt su šeima. Vienas [mano] brolis buvo ištremtas į Vorkutą, išbuvo 11 metų. Pats jauniausias grįžo ir jau yra miręs, jam palaužė sveikatą. Dvi seserys su šeimomis irgi ištremtos buvo į Sibirą. O dar vienos sesers vyras buvo ištremtas. Taip kad aš nebūčiau buvęs Lietuvoj.

²⁴⁴ Juožą Meškauską kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1996 m. spalio 9 d.

²⁴⁵ Žr. Vardai.

- [246](#) Žr. Vardai.
- [247](#) Rotušės a. 7, Kaunas.
- [248](#) Vario, alavo ir cinko lydinys, žalvaris.
- [249](#) Žr. Vardai.
- [250](#) Žr. Vardai. Žr. Zubkus
- [251](#) Žr. Vardai.
- [252](#) Žr. Vardai.
- [253](#) Vok. *Arbeitsdienst* – „darbo kuopa“.
- [254](#) Karl Jäger, žr. Prit Buttar, *Between Giants: The Battle for the Baltics in World War II*, Osprey Publishing, 2013. Bet LE minimas *Standartenführer F. Jäger* (LE, t. XV, p. 373). Žr. Vardai.
- [255](#) Žr. Vardai.
- [256](#) Vok. *Zivilverwaltung* – „civilinė valdžia“.
- [257](#) Žr. Vardai.
- [258](#) T. y. ant šaligatvio.
- [259](#) Rugpjūčio 4 d.
- [260](#) Žr. Vardai.
- [261](#) Iš ang. *to respect* – „gerbti“.
- [262](#) Ang. „atsarginiu atveju, dėl visa ko“.
- [263](#) Žr. Vardai.
- [264](#) Ang. *licence* – „licencija, pažymėjimas“, šiuo atveju suteikiantis teisę dirbti gydytoju.
- [265](#) Žr. Žodynėlis.
- [266](#) Ang. *scientific type* – „mokslininko tipas“.
- [267](#) Žr. Vardai.
- [268](#) Žr. Vardai.
- [269](#) Žr. Vardai.
- [270](#) Žr. Vardai.

{Bronė ir Vaclovas Pabarčiai. Violetos Pabarčiūtės Woodward archyvas}

BRONĖ PABARČIENĖ

ŽIAURUMO PAMATEI - IR VISKAS

Kai sovietai pirmą kartą okupavo Lietuvą, Bronė Pabarčienė gyveno Žemaičių Kalvarijoje, dirbo *Pieno centro* pieninėje. 1941 m. sausio 12 d. jos vyras buvo suimtas ir įkalintas Telšių kalėjime, tą pačių metų birželį nužudytas Rainių miškelyje. Likusi viena su dviem mažais vaikais, sovietams sugrįžus 1944 m., pasitraukė į Vokietiją. Ten dirbo įvairius darbus, prieš emigraciją dvejus metus dirbo amerikiečiams buhalterė. Amerikoje ilgiausiai išdirbo siuivykloje *Kuppenheimer*. Kai trūkdavo pinigų, po darbo dirbdavo gumos fabrike. Taip įstengė išlaikyti šeimą ir padėjo vaikams baigti mokslus. Mirė Čikagoje 1999 m. vasario 25 d.

Kada išvažiavote iš Lietuvos²⁷¹?

Paskutiniu momentu. 1944 metais *septemberio*²⁷² 8 dieną. Vokiečių sieną perėjau *septemberio* 8-ą.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Dėl to, kad mano vyras buvo Rainių miškely nužudytas. Vokiečiai [pieninėje] nenorėjo, kad važiuočiau. Bet aš pasakiau, jeigu negalėsiu, aš [eisiu net ir] pėsčia. Važiavau vokiečių kolonij. Mane paėmė vienas vokiečys. Jis sakė: „O jeigu aš tave paimsiu, kada aš bėgsiu, ar sutinki pabūti?“ Aš sutikau. Ir tas vokiečys išpildė savo žodį – jis paėmė mane ir mano šeimą ir nuvežė į Vokietiją, į *Labio*, paliko. [...] Aš buvau buhalterė, dirbau [šiose pareigose] nuo 1930 metų iki išbėgimo, bet ne vienoj pieninėj. [...]

Kadangi jūsų vyras buvo nužudytas Rainiuose, jūs manėte, kad jums gresia didesnis pavojus antrai rusų okupacijai užėjus?

Aišku, aišku, kad galvojau. Nes mano vyrą [pra]žudė vienas asmuo, iš keršto įskųdamas. Jisai išėikvojo bendrovės pinigų – 22 000, man rodos, dar su puse. Buvo byla ir toj byloj aš, kaip buhalterė, buvau liudinykė, o vyras buvo kaip pienininkas liudinykas. Ir tas vyras gavo kalėjimo pusantrų metų ir 22 500 grąžinti, bet pusę tų pinigų *Pieno centras* padengė. Tai jam tikrai reikėjo sumokėti pusę pinigų ir kalėjime atsėdėti pusantrų metų. [...] Ir kada jisai grįžo iš kalėjimo, tai įsigėręs pažįstamiems sakydavo, kad Pabarčiams jis atkeršys. O kuo jis atkeršys už savo nuodėmes?

Ir kaip jis atsikeršijo?

Kai atėjo bolševikai. Jis jau prieš tai įskundė bolševikams [mus]. O mano vyras toks buvo, kad jis niekad nesakys to, kas mane įžeis arba įskaudys. Vienašyk buvo du kažkokie tai žmonės atvažiavę. Ko jie norėjo, aš nežinau. Aš buvau valgomam, jie nuėjo į miegamą, pakalbėjo. Vyro paklausiau, ko jie norėjo. Atsakė, kad jie apsiriko. Jis man nesakė teisybės, ko jie nori, matyt, jau dėl to buvo [atėję]. Paskui, tas buvo rinkimų dieną prie rusų, sausio 12 dieną, iš pat ryto atvažiavo policija, padarė krata, nieko nerado, išskyrus mano sūnaus, kurisėjo į pradžios mokyklą pas seses kazimerietes, dailyrasčio sąsiuvinį buvo parašyta: „Kas myli Dievą, tas niekad nežus.“ Tai tą puslapį išsiplėšė ir pasakė: „Užteks mums.“ Paskui

skelbė, kad jie proklamacijas paėmė. Bet jie nieko nerado. Paskui sūnus su mergaite [tarnaite] išėjo pas jos tėvus. Vyras manęs ateina ir klausia: „Ar tu eisi balsuoti?“ Aš pasakiau: „Aš tai neisiu, jeigu ieško, ko nėra, aš neisiu.“ O vyras sako: „Man reikia eiti.“ Ir kaimynas Vasiliauskas atėjęs klausė, ką daryt, ar eiti. Vyras pasakė: „Eik, eik, ir aš eisiu.“ Mum taip bekalbant ir atėjo policija su dviem liudinykais ir mano vyrą išvedė. Nuvedė į nuovadą.

Dar užmiršau pasakyti vieną dalyką. Kada į policiją jau pranešė iš Telšių (mes tuomet gyvenom Žemaičių Kalvarijoje), kad mano vyrą [reikia] areštuoti, ten dežūravo dvi mokytojos. Tai jos norėjo kaip nors pasiekti mus [ir pranešti], kad vyras prasišalintų. Tai jos nuėjo į bankelį, ir ten buvo vienas ūkininkas iš Gegrėnų, tai tą pasiuntė, kad mano vyrui pasakytų, kad išeitų iš namų. Ir kada aš buvau kambary ir girdėjau, kada tas žmogus atėjo, tai aš klausiau savo vyro, ko jis norėjo. Vyras man pamelavo: „Jis man pasakė, [kad] jeigu turi kokios negeros spaudos, kad ją sunaikinčiau.“ O ūkininkas atėjo pasakyti, kad ateis areštuoti, tu prasišalink iš namų. Mano vyras galvojo, kai jis nekaltas, jį negali areštuoti, [kad] nieko nebus. Taip tas žmogus išėjo, o vyras paliko [namuose].

Taip išvedė jį į daboklę, uždarė. Ant rytojaus išvežė į Telšius. Ten laikė 2 savaites. Ir aš nueidavau, bet neprileisdavo. Paskui už 2 savaitių pasodino į kalėjimą. Taip ir išbuvo. Buvo tuomet viršininko padėjėjas Roslanas²⁷³, kuris dabar pabėgo [į Rusiją]. Jisai buvo Lietuvos rusas. Ir aš eidavau į raštinę, kiek prašydavau verkdama, kad leiskite man nors vieną kart pasimatyti. Jis pasakė: „Kai bus pabaigtas tardymas, tada pasimatysi.“ Per tą laiką neleido nė vienokart man su vyru pasimatyti. [...]

Vienąsyk man ir vyrui *Pieno centras* siuntė pinigų, bet vyro vardu. Aš atėjau pas Roslaną, kad jis leistų, kad vyras pasirašytų, kad galėčiau tuos pinigus [gauti]. Leido, vyras pasirašė, ir aš tuomet tuos pinigus gavau.

[...] Tiesa, dar vyrui būnant kalėjime, mano kaimynystėje gyveno vienas pieninės darbinykas. Jojo mergaitė gal buvo kokių dešimt metų amžiaus. Jos vardu buvo parašytas laiškas. Dabar nežinau, kas tą laišką parašė, tik parašė jiems: „Jeigu jūsų kalėjime yra žmogus [toks ir toks], tai prašo, kad jūs supjaustytumėt smulkiai lašiniukų suspirgytų ir induką atvežt[umėt] į kalėjimą, dėl to, kad sriuba yra labai bloga.“ [...] Tai aš taip ir vaikščiodavau.

Per tą laiką gavote laiškų iš savo vyro?

Vieną laišką gavau, bet jis daugiau rašė. Kas išnešė? Išnešė kalinė, ne politinė, kriminalistinė. Ir kitą jisai [buvo] parašęs, bet aš negavau to laiško. Ligoninėj dirbo viena sanitarė, ji buvo tarnaitė pas mus. Tai ten [ligoninėj] gulėjo vienas iš jų kameros, irgi kalinys. Tai sakė apie mano vyrą, kad labai nervuotas. Sako, jeigu kas pažiūri [per] tą mažą langiuką, tai jis dreba jau.

O žmogus, kuris apskundė, kuo jis apskundė jūsų vyrą?

Vienąsyk buvo rinkimai, tai buvo išmėtyti skelbimai prieš bolševikus. Vieną skelbimą rado darbinykas. Jis atnešė į pieninę jį parodyt. Tai mano vyras sakė: „Tu nelaikyk, tu išmesk jį.“ Tas [skundikas] sužinojęs pasakė, kad mano vyras platino juos. Tas buvo kaltinimas, kad mano vyras platino, kad jis proklamacijas daro.

Kiek jūsų vyrui tada buvo metų?

38.

O jums?

Aš – 32-ejų. Mergaitė [dukra], kaip areštavo, buvo 10 mėnesių. Ir aš atsimenu, kaip ji areštavo, jis išėjo už durų, paskui atėjo į kambarį, sako: „Užmiršau savo mažytę atsisveikyt.“ Kai jis nubučiojo ją ir išėjo [pradedo verkti]. Negrįžta [pauzė].

O su sūnumi turėjo progos atsisveikinti?

Ne, sūnus su tarnaitė buvo išėjęs pas [jos] tėvus, ten, kur balsavimai buvo. Sūnus tik pamatė, kada buvo miške jau nužudytas. Bet ir tai nematė tėvo veido, dėl to, kad buvo išdraskytas. Kada aprenkėm, nuprausė, tai uždengiau veidą paklode, tuomet atvedžiau sūnų [susijaudina, pauzė]... Tai skausmas virpa, jau negaliu niekad užmiršt.

Jūsų vyras išbuvo kalėjime kokius 5 mėnesius – nuo sausio iki birželio?

Iš birželio 23-osios į 24-ąją naktį juos nužudė²⁷⁴.

Kokiomis aplinkybėmis?

Tenai buvo baisu, kaip juos visus šaukė po vieną, kaip juos metė į mašinas – keturi sunkvežimiai buvo. Buvo pastatyta kokios tai tenai mašinos, jas paleido, kad kas negirdėtų jų riksmo. Kada nužudė, tai juos užkasė. Ir ant rytojausėjo žmonės, pamatė, kad iškasta kažkas, keturios duobės. Tai galvojo, kad rusai bėgdami ar ginklus, ar ką nors pakavojo. O kada atkasė, pamatė, kad žmonių keturios eilės suguldyta, nebuvo net pažįstami. [...] Tada juos visus paėmė ir suguldė ant pievutės.

Ar jūs ką nors nujautėte, ar žinojote kas gali įvykti?

Aš nieko nežinojau. Tą naktį buvau pas tarnaitės tėvus. Tenai ir atėjo mano draugės Korzienės švogeris ir sako: „Pabarčiene, eik prie pieninės.“ O [iki] ten buvo koks kilometras. Sakau: „Kas atsitiko su Telšių kalėjimu?“ Jis sako: „Aš nieko nežinau, eik tu prie pieninės, ten viską sužinosi.“ Tada aš pasiėmiau tik sūnų (mergaitė buvo per maža), ir mes atėjom prie tos pieninės. Ten stovėjo arkliai to švogerio ir sako: „Važiuokit į Telšius.“ O ko, nesakė niekas. Jie žinojo, bet nieko nesakė. Bet aš kažkaip tai nujaučiau, kad dar aš savo tarnaitę pasakiau: „Tu paimk vyro tuos šliūbinius rūbus, aš juos vešiuosi.“ Sakau, ar tik nebus nužudyti. Mes važiojom su savo ta drauge, su arkliu, o josios švogeris su dviračiu mus lydėjo. Nes buvo toks neramus laikas. Ir kada atvažiojom į Telšius, nuvažiojom į Rainių miškelį, tai buvo žmonių tenai pilna. Bet mane nenorėjo leisti, kad aš su širdžia tokia buvau negera. Tai mano draugės brolienė mane ramino, davė vaistų, o jos kita ten giminaite nubėgo. Aš pasakiau, maždaug kokie rūbai buvo, ji atpažino mano vyrą. Nuėjau – išvaizda nepažįstamas, tiek buvo sužalotas. Nors laikraščiuose visur rašo, kad viena akis buvo išlupta, abidvi akys buvo ant viršaus, liežuvis ištrauktas, baisu. Užtai vaikui ir nerodžiau. Aš tiktai parodyčiau uždengtą, sakau: „Čia tavo tėvas.“ Nenorėjau, kad vaikui visą amžių stovėtų tas vaizdas baisus. Žiaurumo pamatei – ir viskas.

Ką darėte paskui, ar galėjote palaidoti?

Tai paskui buvo padaryta. Per valsčių užsakyta ūkininkams, kad visi suvažiuotų su vežimais, papuoštais su eglėmis, su berželiais. Kas pažino, tai tie aprenge, paguldė, o kas ne, tai į bendrą kapą. [...] Bet mes palaidojom atskirai. Pagalvojau, kad jeigu taip dės, tai tu nežinosi, nei kurioj vietoj tavo vyras. Mudvi [su Korziene] nutarėm netoli palaidoti, [bet] atskirai. Pagalvojau, gal motina norės vežtis... Taip ir paliko. Palaidojom, man rodos, liepos pirmą. Paskui paminklą pastatėm.

Juos visus iš Rainių miškelio lydėjo į bažnyčią. Buvo tiek karstų, kad netilpo, tai ant šventoriaus suguldė ir Mišias laikė ant šventoriaus. Karstų nebuvo, nerado nė vieno. Tai amatų mokykla Telšiuos karstus padarė. Kitus išsivežė: toks dvarininkas į Pavandenį, tris – į Alsėdžių miestelį, vienas gimnazistas buvo, tai į Plungę išsivežė... Bet žmonių tai buvo minios prisirinkę.

Kiek metų praėjo, bet negali užmiršt. Buvo per daug žiauru. Kitąsyk va, taip sau sėdi, sėdi, ir vis tiek prisimeni, ir taip širdį suspaudžia – už ką? Kad už nieką, kad nekaltus žmones žudė. Kad kas liežuvį ten pakišo ar kad išėikvojo pinigų, o paskui ieško kaltininko. Žinoma, sako, gal būtų pabėgęs kur toliau, [tai] būtų nepaėmę, o mane, su vaikais būtų ką darę. Bet jis buvo įsitikinęs, kad jis nekaltas ir nieko negali padaryt. [...]

Kai vyras kalėjime buvo, kaip jūs gyvenote?

Kaip dirbau, taip ir dirbau. Vaikai mokinosi, važiuodavau dažnai į Telšius, vis manydavau, kad vyrą gausiu pamatyti. Bet pasakė, kad kada tardymas bus baigtas, tada pamatysiu. O tas Roslanas vienąkart pasakė, kad gal mes jį ir paleisim dar. Bet taip ir paliko. [...]

Ar jūs viena dalyvavote laidotuvėse?

Aš tikrai buvau ir sūnus, o mergaitė maža buvo. Ką tu su ja. [...] Buvo draugų nedaug, dėl to, kad buvo dar tuomet neaišku, dar rusų buvo pilna visur. [...] Kad ir tuomet mano giminės vieni buvo Kaune, kiti – tėviškėj. Bet tuomet važiuoti nebuvo taip drąsu, visur užimta. O paskui, kaip sako, gyventi reikia, reikia įsijungti į gyvenimą, nors ir sunku buvo, bet išvežiau. [...]

Po palaidojimo grįžom su tos mano draugės švogerių namo, bet dirbti negalėjau. Tai būdavo įlįsiu kur nors į kampą ir verksiu. O mano sūnus toks buvo, jeigu jis manęs nematė kambaryje, tai jis visur ieškos. Ir kai mane pamato, tai šaukia: „Mamyte, tu nemirk. Kur mes pasidėsime su Letute? Viena babūnė toli ir kita toli.“ [...]

Sesuo pas mane atvažiavo trumpam laikui. Visi dirbo. Aš nuvažiavau į Kauną po to. Iš Kauno nuvažiavau į savo tėviškę. Tai brolis, sesuo ir mama su manim buvo. Bet kiek aš ten prabuvau – dieną. Jeigu mato, kad ašaros, ką tu nuramins? Vis tiek nenuramins. Buvau pasimetusi, aš nieko negalėjau nei dirbti, nei galvoti, nieko. [...] Kokį pusantro mėnesio nedirbau, paskui pradėjau dirbti. Vis tiek reikėjo gyventi. Ir dar tuomet sūnus į Telšius ėjo, gimnazijos pirmą klasę baigė, [...] gyveno ten pas mano vieną pažįstamą. Aš paprašiau *Pieno centro*, kad mane iškeltų, ten, kur gimnazija būtų. Man pasiūlė į Plungę, tai tenai pradėjo. Nu, ir paskui pabėgimas buvo.

Papasakokite apie pabėgimą.

Gyvenau viena Žemaitijoje. Aš buvau kilusi iš Suvalkijos. Mano brolis, važiuodamas iš Šiaulių, paskambino man: „Ką tu galvoji daryti?“ Sako: „Aš važiuoju dabar į Kauną, grįšiu atgal į Šiaulius ir paimsiu tave.“ Kai jis parvažiavo į Kauną, jau negalėjo manęs paimti, nes Šiauliuose buvo rusai. Palikau viena Žemaitijoje su dviem mažais vaikais. Ir nusprendžiau bėgti į Vokietiją, kaip ir visi. Ir mane tas vokiečys prižadėjo paimti kartu. Važiuojom viena mašina ir sunkvežimiu. Mes – tuo sunkvežimiu. Nuvažiavom iš Plungės į Kretingą ir laukėm Geveke²⁷⁵ atvažiuojant iš Palangos. Kai atvažio Geveke, kelias buvo tiek užimtas, kad negalėjo išsimušti į tą važiavimą. Bet paskui mes visgi įlindom ir važiuojom į Klaipėdą. Per Klaipėdą perėjom Nemuną. Sustojom pernakti. Iš ryto Geveke pasakė: „Kas turit pažįstamų, duokit adresus ir duos jiems *maršdepeling*²⁷⁶, o kurie neturi pažįstamų – tuos visus į lagerį.“ Iš Plungės buvo išvažiavę Kučinsko-Pabedinsko fabriko darbininkai, jie buvo apsistoję netoli Breslavo. Tai mes nurodėm tuos adresus, gavom *maršdepelingą* ir važiuojom prie Breslavo. [...] Jau aš nuo rusų nukentėjau, tai bėgau pas kitus, kurie priglaudė.

Kada mes neišsijungėm tenai [Breslave] į darbą, mes važiuojom į Miuncheną. Miunchene naktį praleidom stoty. Kai buvom Breslave, tai viena ponija turėjo savo giminaitį, pusbrolių, kuris priklausė pranciškonų vienuolynui, o tas vienuolynas buvo Batelse, o Batelsas – už Miuncheno, 55 kilometrai. Tai kai nuvažiavom į Miuncheną, ant rytojaus važiuojom į Batelsą. Pernakvojom tokioj lūšnelėj, o ant rytojaus nuėjau į *Arbeitsamtą*²⁷⁷ darbą gaut. Ir mane paėmė. Atėjo viena ponija iš mergaičių ligoninės ieškoti darbininkių, ir ji, kai mane pamatė su vaikais, mane paėmė. Mane paėmė kaip *hausheltering*²⁷⁸ – su abiem vaikais. Kambarį gavau. Dirbau viską – ir grindis valiau, ir lėkštes ploviau, kitąsyk net daktarams valgyt nunešdavau. [...]

Ar išvažiavęs manėte, kad sugrįšite į Lietuvą?

Nežinau aš pati. Jeigu bolševikai [būtų likę], tai niekad nebūčiau grįžus.

Ar jūs turėjote kokį planą?

[...] Tik tiek, kad nuo bolševikų pabėgt, o plano tai nebuvo. Važiuojom, svarbu buvo, kad sieną pereiti.

Ką su savimi pasiėmėte?

Pasiėmiau kaldrą, padušką, vaikų ir savo drabužius. Ir dar kai ką pasiėmiau. Kai pieninėj dirbau, tai būdavo už premiją duodavo ūkininkams degtinės. Tai tos degtinės pasiėmiau, maniau, jeigu maisto trūks, galėsiu iškeisti. Nu, paskui sviesto, kaip pas vokiečių buvau – jis man davė leidimą, kad aš daugiau gaučia. Važiuojom su tuo vokiečiu ir su vokiečių vertėju, lietuviu, kuris buvo Klaipėdoj batsiuovys. [...] Važiuojom į Miuncheną, į traukinį sukrovėm daiktus. Bet kada mes tų daiktų nesulaukėm, tai tas batsiuovys važiavo paimti jų. Ir aš prašiau: „Paimk ir mano.“ Tai kaip jis parvežė, tai kas jam patiko, tą jis pasiėmė. Visą degtinę, riebalus pasiėmė, vežiausi fotoaparata (vaikui atmintis būtų vyro), elektrinę plytelę. Medžiagų dar vežiausi. Ir tas medžiagas paėmė. [...] Tai paskui, kada mus Miunchene padėjo į tą didelę stovyklą, tai aš tenai, kur jis gyveno, sakau: „Aš vis tiek vokiečiam pasakysiu, kad jis toks vagis yra.“ Tai jis eidamas vienąsyk pradėjo mane šnekit: „Aš tau gražinsiu elektrinę (bet apie foto nieko nesakė), o medžiagų aš tau duosiu.“ Moteris, kuri gyveno su juom, man sakė: „Davė visas *atplaikas*²⁷⁹ tau, o sau ką geresnio pasiliko.“

Kokie išgyvenimai iš bėgimo labiausiai išliko atmintyje?

Nežinau. Bėgam, bėgam nuo bolševikų, o paskui – tik vargas. Kad visur man taip kažkaip viskas nors koją pakišdavo: tai tą, tai tą. [...] Tai mano, kad čia boba, moteris viena važiuoja su vaikais, tai gali viską pernešti. [...] Kai mane paėmė dirbti šeiminyke ant tos mergaičių ligoninės Batelse, mano sūnus buvo 12 metų. Tai jis ten būdavo ir šaligatvį valys, ir taip ką nors. Paskui jai [ligoninės vedėjai] užėjo noras mano vaiką nuo manęs atskirti ir išsiųsti už kokio 40 ar kiek tai kilometrų į elektros mokyklą. Ar galima atiduoti savo vaiką į nežinomą vietą? Ir aš pasipriešinau, sakau: „Aš su vaikais niekur nesiskirsiu.“ Ji man pasakė, čia yra mergaičių mokykla, čia berniukai negali gyventi. Pirma galėjo, o paskui, kad aš pasipriešinau, negalėjo. Tai atėjo tokie du jaunuoliai, buvo broliai, jie gyveno už 10 ar 12 kilometrų, dirbo fabrike. Aš paprašiau jų, tai jie paėmė tą mano vaiką ir globojo. Bet kada jau amerikoniai atėjo, aš neradau vietos, nežinau, kaip pasiekti. O tos visos *šversterkos*²⁸⁰ vaikščioja ir sako, kad ten miškuose labai amerikoniai su vokiečiais kariauja. Tai aš galvoju, Jėzau tu mano, tas sūnus prapuls, pražus arba dar nušaus. Ir verkiau per naktis, kokias porą naktų. [...] Į trečią dieną ar į kelintą išnešu dekučius išdulkinti į sodą, tik išgirdau balsą: „Mamyte!“ Nugi, žiūriau, vaikas per tvorą lipa. Jisai pėsčias pargrįžo, tą 12 kilometrų atėjo ir sugrįžo. Tai jau vėl buvom kartu. [...] Ir ten išbuvau iki karas pasibaigė. O tuomet gegužės 9 dieną pamačiau amerikoną kareivį, ateinantį į mūsų ligoninę. Tai dar padirbom kurį laiką, paskui mus visus surinko į tris sunkvežimius ir atvežė į Miuncheną, į stovyklą.

Kaip vokiečiai elgėsi su jumis?

Jie traktavo neblogai, ypatingai vaikus. Dukra buvo mažesnė – ir kiaušinukas buvo dieną [valgyt], ir pienuko buvo. Negali sakyti, kad jie taip žiūrėtų jau labai kaip *auslenderis*²⁸¹. Aš to nejutau, bet dirbau savo darbą ir viskas – ligi karo pabaigos.

Kieno zonoje buvote po karo?

Amerikonų zonoj. [...] Paskui tenai atsirado tokių kareivių amerikonų. Man kaip pinigų vis trūkdavo, aš vis darbą imdavau: tai ploviau kareivių kelnes, bet neturėjau prosyt su kuo. Buvo profesorius, o jo žmona man prosą paskolino. Bet paskui atsirado pas mus vienas amerikonas – stambus vyras, lietuvis kareivis. Nu, ir jis būdavo ateina, tai ką nors kam atneša. Ir vieną dieną jis ateina pas mane ir man atneša prosą. Sako: „Tu plauni, tu neturi su kuo prosyt, aš tau atnešu prosą.“ Tai matot, koks buvo tas gyvenimas. Paskui tą lagerį uždarė, tai mus perkėlė į SS *kazernias*²⁸² Miunchene. [...] Nu, ir vis tiek kažkaip be darbo, ir pinigų kur kitur gausi, tai pradėjau eiti dirbti į siuivyklą.

Vokiečių siuivyklą?

Buvo sukurta lagerio. Bet žinot, koks uždarbis buvo – į savaitę cigarečių pakelis. Tai aš tą pakelį išmainydavau ant pusės svaro sviesto, kad būtų kas nors ant duonos užtepti. Nežinau, kiek aš ten dirbau, bet paskui vienas mano pažįstamas sako, kad amerikonomis trūksta buhalterio. „Ko tu čia sėdi, – sako, – eik.“ Aš pagalvojau, aš tos anglų kalbos nežinau, nu, ką aš ten darysiu. Bet vis tiek vieną dieną išdrįsau ir nuėjau pas tą amerikoną. Tenai buvo vokiečių sekretorė, aš jai viską išdėsciau. [...] Ir mane priėmė dirbti. Dirbau ten dvejus metus. Ir tuomet atsigavau biskučiuką. Tas atsigavimas buvo toks, kad jau negyvenau lagery, bet

gavau kambarį už lagerio, kur gyveno karininkai. Tenai gyvenom trys šeimos vienoj virtuvėj. Gyveno viena latvė, paskui lietuviai iš kažkur buvo atvažiavę, ir aš su vaikais. Tai būdavo pusryčius namuos pavalgydavau. Bet kada dirbantiems buvo padaryta valgykla, tai aš irgi įsigudravojau. Nunešdavau puodą, pati nevalgydavau, [paprašydavau,] kad man įdėtų ir parsinešdavau. Mes visi trys pavalgydavom. Man ten bedirbant ir man atėjo [eilė] važiuoti į Ameriką. [...] Prieš tai buvau gavus pašaukimą, kad važiuoti, bet mano dukra susirgo – apendicito operaciją turėjo. Kai apendicito operaciją jai padarė ir mes galėjom važiuoti, jau nieko nevežė iš mūsų lagerio. Tai aš palikau. Ir paskui išvažiavau iš Miuncheno, nežinau kada. Tik [žinau,] kad išlipau Amerikoje 1950 metais gegužės 4-tą. [...]

Ką jūs geriausiai prisimenate iš savo gyvenimo lageriuose, kas paliko didžiausią įspūdį?

Nežinau, ką galėčiau pasakyti. Vienu žodžiu, išsyk buvo valgymas, sunešti iš bendro katilo tą maistą, stovėti eilutėj, jeigu ką nori geresnio gauti. Paskui prigrūsta. Jeigu mes turėjom kambariuką kaip mano virtuvė ir gyvenau aš su dviem vaikais, paskui viena panelė gyveno, paskui dvi seserys ir dar viena šeima, o dar vienas vyras buvo. Tai septyni ir du vaikai. Taigi buvo taip prisigrūdę. [...] Bet aš niekad negalvojau, kad atsidursiu Amerikoje. Nors vyro brolis buvo Amerikoje, aš jam parašiau, [bet] jis man nieko neatsakė [...].

Per ką gavote iškvietaimą?

Vyro brolis Pitsburge iškvieta.

Tai jis vėliau su jumis susisieka?

[Taip.] Bet mes Pitsburge gyvenom tik 4 mėnesius, dėl to, kad tenai moterim darbo nebuvo. Ten plieno fabrikai, ir viskas. Tai aš vis tiek dirbau skalbykloje, prie *moglių*²⁸³, bet atlyginimas buvo 65 centai [per valandą], bet niekad neišdirbdavau pilną laiką. Per visą tą laiką savaitei gavau vienąsyk 22 dolerius, daugiau negavau. Ten [pat] dirbo tokia Kubilienė, jos vyras buvo nuvažiavęs į Čikagą pasižiūrėti darbo. Mano sūnaus draugai skambino jam iš Čikagos, sako: „Atvažiuok čia ir pradėsim studijas.“ Tai nutarėm važiuoti į Čikagą. Į Čikagą [iš]važiavo mano likimo draugė Korzijenė, kur [Rainiuose] vyras jos irgi buvo nužudytas, tai ji priėmė pas save. Bet ji buvo ištekėjus už seno Amerikos žmogaus, [tai] jis nesuprato tų *dipukų*. Ji buvo gera moteris, bet jis bijojo, kad aš pas juos neapsigyvenčiau ilgą laiką. Sūnus dar pabuvo pas kitą mano draugę. Taip mes gal ten išbuvom kokią 10 dienų, ieškojom savo buto. Bet kur tu rasi, kad pinigų nėra, nieks nenori tavęs priimti. Bet visgi radom tokį butelį ant Sojar²⁸⁴ ir 55-os [gatvės] už 15 dolerių į savaitę. Galvojom, kad pabūsim mėnesį, du ir kur nors kitur gausim. Bet išbuvom pusantrų metų, kitur negavom. Viena moteris su vaikais – nieks nenori. O paskui sūnus važiuodamas *busu* susitiko vieną *dipuką* Vėbrą [...]. Jisai įsikalbėjo su juo ir sako, kad mūsų šeima buto negauna. Mama viena dirba, o jisai nori studijuoti, nors jis atvažiavęs dirbo Pitsburge 4 mėnesius ir čia dar dirbo metus kokiam tai fabrike ant *Western*²⁸⁵, dar šlavėju buvo Ciceroje. Dar jis metus nepradėjo studijas. Tai kaip jis susipažino su tuo Vėbru, parėjęs man ir sako: „Mamyte, jau aš ir butą suradau, bet *basementė*²⁸⁶.“ [...] Ir išgyvenom [rūsyje] aštuonis su puse metų. [...] O man pinigų trūko, tai aš du darbu dirbau. Pradėjau dirbti siuvelykloje. Mane nuvedė pas *Kuperheimerį* ir mane ten priėmė dirbti. Dar man trūko iki pensijos, bet uždarė, pardavė [...] Dar vienur kitur ieškojau,

taip neįlindau. Išėjau nepilna pensija.

O sūnus mano – aš vargau, ir mano tie vaikai vargo. Sūnus susirado darbą *Valgryne*²⁸⁷, kuris buvo ant *Madison ir Steico*²⁸⁸. Tai jis tenai pradėjo dirbti (dirbo *Volgryne* 32 valandas [per savaitę], paskui – 24) ir studijuoti *Navy Pier*²⁸⁹. O aš iš savo siuvyklos, [kur] sumažėjo darbo, nuėjau, nežinau tik tos gatvės, už *Rusvelto*²⁹⁰ gumos fabrikas buvo. Aš tenais įsitaisiau. Iš siuvyklosėjau ten ir paskui grįždavau namo.

Kiek valandų per dieną dirbdavote?

12 valandų. [...] Po 12-os valandos grįždavau namo. Tai kai nešdavausi pinigų [atlyginimą], tai jau bijodavau eiti. Tai ateidavo sūnus manęs pasitikti ant Kalifornijos [aveniu] ir 18-os [...]. Sūnus mokinosi universitete, čia baigė, išvažiavo į Urbaną²⁹¹. Jis išvis labai gabus yra, gerai mokinosi ir čia perėjo labai gerai. O Urbanoje kaip visi studijuodami baigė per 4 metus, o jis per 3 ir pusę. Ir įrašė į tą bronzinę lentą, kad tos penkiukės pas jį buvo. O aš taip jau laukiau, manau, jau vaikas baigs, aš jau *biški* atsikvėpsiu. O kad tas vaikas baigė, nenori Čikagoje pasilikti [...]. Man jau paliko tik mergaitė. Mergaitė pradėjo eiti į Marijos *haiskulę*²⁹², man atrodo, dar ir nėjus ji dirbo valgykloje *Palanga*²⁹³ [...].

Kaip įsivaizdavote Ameriką?

Nu, aš vis tiek galvojau, kad reikia dirbti, sunkiai dirbti [...]. Vokietijoje kažin kodėl negalvojau, kad ilgai išbūsiu. Vis tiek buvo, kaip sako, sparnai pakelti. Prie ko buvo sunkiausia prisitaikyti gyvenant Amerikoje? Sunkiausia darbą turėti. O jeigu neturėsi darbą, kada dar vaikai mokinasi, kur juos padėsi? Mano [noras] buvo tas, kad vaikai baigtų, kad neliktų taip, kaip kiti – pameta ir visai nesimokina. Ir kas iš jų išeina?

Ko labiausiai pasigedote gyvendama Amerikoje?

Nu, žinoma, daugiausiai pasigesti giminių, vis tiek apie juos galvosi. Ypatingai, kai pirmą metą atvažiavai, nežinojai, ar jie gyvi, ar negyvi. Vis tiek – giminė ir giminė palieka. Ypatingai mamos. Turto ar ko nors – tas tai nieka... Kada gavau pirmą žinią, apsidžiaugiau. Kaip pagalvoji, sunkus buvo gyvenimas, bet vis tiek išlipau. Vaikai išsimokino, vaikai savo gyvenimą turi. Mano [gyvenimas], kad sveikatos dabar nėra.

Apie grįžimą į Lietuvą negalvojate?

*No, no*²⁹⁴, o ką ten daryt? Aš dabar negalvoju. Jau mano ir duobė nuspirkta. Juoksitės? Jau negrįšiu. Dabar į Lietuvą, jeigu man grįžti, tai aš norėčiau prie savų, kad mane palaidotų. Bet man prie savų [kapinėse] nėra kur.

²⁷¹ Bronę Pabarčienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1995 m. rugsėjo 4 ir 14 dienomis.

²⁷² Ang. *September* – „rugsėjis“.

²⁷³ T. y. Petras Raslanas, žr. Vardai.

²⁷⁴ Vėliau patikslino: iš birželio 24 d. į 25 dieną. Rainių žudynės įvyko vokiečiams puolant ir sovietams skubiai traukiantis iš Lietuvos. Dar birželio 23 d. norėta visus Telšių kalėjime buvusius kalinius išvežti. Planas žlugo, nes vietiniai komunistų partijos, NKVD ir NKGB vadovai pabėgo iš miesto. Jokių transporto priemonių kaliniams išvežti nepaskyrė. NKGB darbuotojams kilo sumanymas kalinius išžudyti (išteklis internete: <http://www.genocid.lt/centras/lt/1378/a/>).

²⁷⁵ T. y. Hans Gewecke, žr. Vardai.

- [276](#) Vok. *Marschbefehl* – „dokumentas važiuoti“.
- [277](#) Vok. *Arbeitsamt* – „darbo birža“.
- [278](#) Vok. *Haushälterin* – „tarnaitė“.
- [279](#) T. y. atraizės, atplaišas.
- [280](#) Iš vok. *Schwester* – „sesuo, slaugė“.
- [281](#) Vok. *Ausländer* – „užsienietis“.
- [282](#) Iš vok. *Kaserne* – „kareivinė“.
- [283](#) Mogliai – prietaisas lyginti, minkštinti išskalbtiems ir išdžiovintiems skalbiniams.
- [284](#) *Sawyer* gatvė.
- [285](#) Ilgiausia nenutrūkstanti Čikagos miesto gatvė.
- [286](#) Ang. „rūsyje“.
- [287](#) *Walgreens* – platus vaistinių tinklas Amerikoje.
- [288](#) *Madison* ir *State* gatvių sankryža Čikagos miesto centre.
- [289](#) Tuo metu *University of Illinois* skyrius Čikagoje buvo įsikūręs *Navy Pier* patalpose.
- [290](#) *Roosevelt* gatvė Čikagos mieste.
- [291](#) *Urbana-Champaign*, miestas Ilinojaus valstijoje, kur taip pat yra įsikūręs Ilinojaus universitetas.
- [292](#) Ang. *Maria High School*.
- [293](#) Žr. Žodynėlis.
- [294](#) Ang. „ne, ne“.

{ M. Paškevičienė su dukra Rūta per Kalėdas. Paškevičių archyvas }

MARIJA PAŠKEVIČIENĖ

KIEKVIENAS KŪČIAS LINKĖDAVOME, KAD KITOS BŪTŲ LIETUVOJ

Marija Paškevičienė iš Lietuvos pasitraukė 1944 metų spalio mėnesį, būdama 15 metų. Kartu bėgo sesuo, sesers draugas ir trys jauni vyrai iš Šiaulių partizanų būrio. Iš pradžių jaunuolių tikslas buvo kaip nors užėti rusams už akių ir grįžti pas tėvus. Tačiau kiek besistengta, rusai visi tiek buvo pirmi. Taip jie pėstute nukeliavo iki Liepojos, iš ten laivu pasiekė Dancigą. Vėliau Marija Paškevičienė atsirado Augsburgėje. Ilgiausiai gyveno *Dillingen* pabėgėlių stovykloje. Baigė *Nürtingen* gimnaziją. Prieš išvykdamą į Ameriką dirbo *International Relief Organization*, IRO (Tarptautinė pabėgėlių organizacija). Į Ameriką išplaukė 1949 metų pradžioje. Amerikoje sukūrė šeimą su Henriku Paškevičiumi, užaugino ir išmokslo dukras Astą, Rūtą ir Liną. Marija Paškevičienė – ilgametė *Santaros-Šviesos federacijos* valdybos narė, ėjo žurnalo *Metmenys* administratorės pareigas.

Kada ir iš kur išvažiavote iš Lietuvos²⁹⁵?

Iš Lietuvos pasitraukiau 1944 metų spalio pradžioje. Tikslios datos negalėčiau pasakyti. Pėsčiomis pasitraukėme nuo maždaug Akmenės miestelio iki Latvijos, iki Liepojos, iš Liepojos išplaukėm laivu į Dancigą.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Nebuvo apsisprendimo. Artėjant frontui, buvom iš miestelio keliom dienom pasitraukę į kaimą – su seserim ir jos draugu nuėjom į kitą kaimą. Tuo metu prasidėjo rusų ofenzyva, ir tėvai buvo viename Ventos upės krante, mes – kitam. Rusų ofenzyva vyko tuo kairiuoju Ventos krantu, kur buvo tėvai. Pas mus atbėgo trys jauni vyrai, kurie stengėsi susisiekti su mano broliu, kuris buvo pogrindy. Ir kada jiems nepavyko ir, žinodami, kur mes esam, atėjo mums pasakyti, kad tame kaime, kur tėvai, yra rusai. Mūsų tikslas buvo eit į priekį ir bandyt kaip nors užėti rusams už akių ir grįžti pas tėvus.

Tie trys jauni vyrai, man rodos, priklausė Šiaulių partizanų būriui [...]. Mes buvom apsistoję pas ūkininką, ten buvo vokiečių kariuomenės, gal ir SS, štabas. Ir jie gavo įsakymą trauktis, važiuoti į frontą. Majoras pasiūlė, kad jis mus, seserį ir mane, nuveš į Telšius su kariniu transportu. Žinoma, būdama padori lietuvaitė, kaip galėjom su kareiviais važiuoti! Atsisakėm. Kada tie vyrukai atėjo, mums jau nebebuvo kaip pasilikti – velnioniškai bijojom rusų. Ir tuomet nutarėm visi šeši pėsčiomis eiti. Mes vis galvojom, kad, eidami dešiniuoju Ventos krantu, eventualiai galėsim pereiti per Ventą ir grįžti, kaip nors susitikt su tėvais. Važiuoti į Vokietiją, pasitraukti – tos minties nebuvo! [...]

Kas vis dėlto privertė palikti Lietuvą?

Iš pradžių ėjome pėsti. Paskui, rodos, antrą dieną, jau nusivarę, nutarė vyrai, kad eis pas kokį nors ūkininką ir prašys, kad mus pavežtų. Įėjom į vieną ūkį, ten žmonių jau nebebuvo. Atrado arkliuką, vežimą, ir tada miesčionys gimnazistai pasikinkė. Pradėjom arkliais važiuoti. Rusai visą laiką ėjo vienu Ventos krantu, mes – kitu. Ir kaip mes nesistengėm, jie vis

tieki buvo pirmi. Šitaip atsiradom Latvijoje. Ir vienoj vietoj, Latvijoje, kadangi traukėsi vokiečių kariuomenė, nebeleido. Prieš tai dar netikėtai susijungė su vienu vežimu, kuriame važiavo keturi vokiečių tankistai. Jų tanką prie Viekšnių sudegino rusai. [...] Pradėjom tą vežimą sekti. [...] Pradėjom su jais pasikalbėti ir nutarėm, kad daugiau ar mažiau laikysimės [drauge]. Jie sakė, jeigu jiems nepavyks prisijungti, kad, kai rusai užeis, geriau pasilikti Lietuvoje negu Latvijoje. Sako, lietuviai daug geresni žmonės, jiems [ten] bus lengviau išsilaikyti.

Ir Latvijoje, vienoj vietoj, kariuomenė pradėjo civilius sukti iš kelio [...], nebeleido toliau važiuoti. Tie mūsų kareiviai nuėjo pas tą, kur tvarkė judėjimą, pasikalbėjo, grįžo atgal, mus padalino: vieną mūsų dalį į vieną vežimą, jiedu – į kitą. [...] Jie nešiojosi palapines. Davė palapinės pusę, kad apsigaubčiau, užsidėjau šalną. Davė dvi granatas, pamokė, kaip daryti. Sako: „Viena rusams, kita – tau. Nepasiduot gyvam.“ Ir šitaip pravažiuojom. Kas man yra likę atmintyje, [tai] nepaprasta tylą, net arkliai neprunkštė. Tas pravažiavimas vyko turbūt 2–3 valandas. Ir kuomet pravažiuojom tą pavojingą zoną, staiga arkliai pradėjo prunkšti – pasidarė jau normalus važiuojimas. Paskui girdėjom, kad ten, kur tuos civilius nusuko į kažkokią pievą, juos apšaudė. Kraujo buvo iki kulnų – žmonių ir arklių.

[...] Vis dar važiuojom į Lietuvą su tais kareiviais. Visiškai neplanavom sustoti Liepojoje. Pravažiuojom Liepoją ir važiuojom plentu link Lietuvos. Negalima palikti Lietuvos. Labai tuščias kelias buvo, mes labai stebėjomės. Ir staiga atlekia priešais vokiečių gurguolės, vežimai dideli. Kareivukai sustabdė ir pasakė: „Sukit nuo kelio. Mūsų visą gurguolę apšaudė, visi išsibarstė.“ Mes [6 lietuviai ir 4 vokiečiai] nuo plento tokiu keliuku davėm link jūros. [...]

Tiesa, dar prieš tai tie kareiviai nueidavo pas ūkininką ir paprašydavo, įsakydavo, kad juos pavežtų kokį 20 kilometrų. Tada tą ūkininką paleisdavo ir kitą paimdavo. Bet Latvijoje vienoje vietoje jiems jau nepavyko absoliučiai nieko gauti, ir mes visi važiuojom vienu vežimu. Važiuojam, matom – kiemas, ir tame kieme pakinkytas arklys. Latviai kraunasi daiktus bėgti. Mūsų kareivukai įbėgo, išmetė jų daiktus ir pasiėmė tą vežimą. Žinoma, aš atskaičiau jiems pamokslą, kaip jie gali šitaip daryti. Žmonės gelbėjo savo gyvybę. „Taip, – sako, – bet jie savo krašte, o mes – priešų.“ Vienu žodžiu, mes vėl turėjom du vežimus. Ir kažkur miške privažiuojom sodybą latvio ūkininko. Ir kadangi temo, pasilikom ten nakvoti. [...] Iš ryto kaip atsikėlėm, kiemas buvo pilnas kareivių. Dar vis galvojom, kad pačiu pajūriu važiuosim.

Kiek laiko buvo praėję, kai išvažiuojote iš Lietuvos?

Čia juodos dienos, kurių neatsimenu. Bandžiau rašyti, aš absoliučiai neatsimenu. Bandžiau žemėlapyje surasti mūsų bėgimo kelią – negaliu. Ar mes šitaip važiuojom, ar šitaip – galimybės buvo ir taip, ir taip.

O pagal laiką, orą?

Buvo pradžia spalio. Oras buvo labai geras, buvo saulėta. Nebuvo dar šalta. Aš turėjau tikrai tokį rudeninį paltuką ir treningą buvau apsivilkus. Mes galbūt už savaitės atsiradom Latvijoje pajūryje. [...] Baimė mus varė pirmyn. Vienoj vietoj, dar Lietuvoje, kažkaip pasukom ne į tą kelią, ne į tą pusę. Ir staiga žiūrime – pakelėje negyvi rusų lavonai. Mane apėmė toks siaubas – reiškia, čia jau frontas. Pasukinėdami atgal kitu keliu toliau ėjom. Bet dar vis galvojom, kad pajūriu mes kaip nors prasimušim į Lietuvą. Pradėjom važiuoti, ir mus tuoj apšaudė rusai.

Grižom atgal. Galvojom, ką toliau daryti? Gal laivu plaukti į Svediją? Ziūrim, yra valtis – be irklų, be motoro.

Pasižiūrėjom, pasižiūrėjom, sakom, vis dėlto neįgyvendinamas dalykas. Nutarėm grįžti į Liepoją ir žiūrėti, kas bus. [...] Ir tada vienas vyrukas – man rodos, jo vardas buvo Jonas (šiandien negalėčiau pavardžių pasakyti) – nuo mūsų atsiskyrė. Sako: „Aš daviau priesaiką prie Lietuvos vėliavos ginti Lietuvos žemę ir aš kaip nors parsirasiu į Lietuvą.“ Ar jis atsirado, ar ne, vienas Dievas žino. Tie kiti du neturėjo jokių sąžinės išmetinėjimų, nors jie irgi buvo davę tokią pat priesaiką. Atvažiavom į Liepoją dar pavakarėj. Mūsų vokiečiai nuėjo užsiregistruoti [...] ir bandyti mums gauti vietą laive. Jie ten pasakė, kad mes jiems padėjom pabėgt. Neteisybė [...], [bet] jie gavo mums vietas laive.

Laivas turėjo išplaukti iš ryto. Tada mes galvojom, turim arklių ir vežimą, ką mes su juo darysim. Galvojom parduot, galbūt kas nors norės. [...] Staiga oro pavojų paskelbia. [...] Mes taip prisiglaudę stovim. Stovėjo laivas vokiečių, ateina jūrininkas vienas ir sako: „Ar nenorit eiti į laivą, kadangi uosto nebombarduoja. Laive bus saugiau negu šičia.“ Nu, bet kaip mes eisim į laivą. Atsisakėm. Kai jis grįžo, krito bomba. Nei mūsų arklio, nei mūsų vežimo – nieko nebeliko. Tik atsimenu, kad girdžiu kažką garsiai kalbant „Sveika, Marija“ ir aš negaliu pajudėt. Paskui tiktai – čia mano balsas, aš meldžiuosi. O pasirodo, [kad] kai krito bomba, mes, matyt, puolėm ant žemės, ir mane apnešė žemėmis. Užtat aš nei rankų, nei kojų nepajudinu. Galvojau, kad [jau] galas. [Bet] nei vienas iš mūsų nebuvom sužeisti. [...] Iš ryto mus suleido į laivą. Laive buvo daugiausia latviai su didžiuliais maišais savo turto. Buvom išbadėję, ir, savaime aišku, mums [maisto] nepasiūlė. [...]

Man rodos, po pietų laivas išplaukė, ir sekančią dieną buvom Dancige. Ir aš žinau, kad stovim laive, laivas plaukia, ir sakau: „Dieve mano, mes paliekam Lietuvą.“ Tik tada man [atėjo į galvą], kad palikom Lietuvą, nes iki tol nebuvo laiko net galvoti. Buvo, kad išlikti gyvam, kad kaip nors pasitraukti nuo pavojų. [...]

Laive susitikau su Sruogiene²⁹⁶ ir Dalia Sruogaite²⁹⁷. Mes su Dalia Sruogaite kombinavom kaip nors pavalgyt. Kai Dancige išlipom, mus laikė atviram plote. Dalia nuėjo ir iš kažkur, iš kareivio gavo apvalų duonos kepaliuką, supelėjusį, žalią. Tai buvo skaniausias dalykas, ką mes valgėm.

O kai bėgote, iki pasiekėte laivą, maistą gaudavote?

Maistą gaudavom tik pakelėj. Jei kas duodavo, gerai, neduodavo... Sakysim, kai buvom Drezdene, jau buvom labai išbadėję. Tame pereiname lageryje buvau labai nusilpus, man svaigdavo galva. Aš ilgesnį laiką negalėdavau eit, turėdavau pasilsėt. O lageryj duodavo sriubą – vanduo ir sušalusios daržovės. Man rodos, tie sietiniai. Dvokdavo – kažkas tai baisaus. Mes užsimerkdavom, užsiimdavom nosį ir valgydavom, nes nieko kito neturėjom. Tuo tarpu buvo žmonių, lietuvių, kurie metė supelėjusią duoną laukan. O mes, jauni, peralkę, žiūrėdavom baisiom akim, mums niekada nepasiūlydavo.

Kokie išgyvenimai labiausiai išliko atminty iš viso pasitraukimo?

Aš atsimenu tą tarpą, kur ta baisi baimė, kur mus pravežė tie kareiviai, kur civilių nebeleido. Ir paskui laive tas momentas, kad mes paliekam tėvus, kad aš daugiau tėvų nebematysiu.

O kai atsiradote laive pakeliui į Vokietiją, ar tikėjotės sugrįžti į Lietuvą?

Visą laiką. Mes dar gyvendami Vokietijoje galvojom, kad jau karui pasibaigus [sugrįšime]. [...] Absoliučiai jokių planavimų nebuvo. Tiktai kad pasitraukti nuo rusų, kadangi tėvai buvo antrojo vežimo sąraše, brolis visą laiką buvo persekiojamas rusų, okupacijos metu slapstėsi visą laiką. [...] O kada atvežė į Dancigą, iš Dancigo visus vežė į Štargardą. [...] Sruogienė su Dalia norėjo [būti] arti Sruogos, to koncentracijos lagerio. Tiesa, laive dar prisijungė prie mūsų keturi jauni gimnazistai [...]. O mes – tie gimnazistai ir mes – nutarėm, kad mes važiuosim į Drezdeną, kadangi Drezdenas nebuvo bombarduotas. Tas mums buvo svarbiausia. Berlynas buvo bombarduojamas kasdien.

Nuvažiavom į Drezdeną ir išsiskyrėm visi. Drezdene mus stoty susėmė visus ir nuvežė į pereinamąjį lagerį. Ten išdavė dokumentus ir skirstė darbams. [...] Paskyrė seserį, [mane] ir jos draugą į mažą metalo fabriką. [...] Galų gale sesuo susirišo su savo drauge. Draugė ir jos giminė gyveno Sudetų krašte, buvusi Čekoslovakija, kurią vokiečiai prisijungė sau. Jie gyveno kaime, ir ten su maistu buvo lengviau. Tai sesuo nutarė, kad mes važiuosim ten. Ir vieną gražų rytą per tvorą išlipom (kadangi gyvenom tam pačiam fabrikėly, ten kambariuką turėjom, ir vartai buvo užrakinami), ir išvažiavom į Sudetus. [...]

Draugė gyveno viename name, kur pusėje namo gyveno rusų belaisviai, kurie dirbo pas ūkininkus, kitoj pusėj jinai gyveno su vyru ir su sūnum mažiuku. Ir tokia kamarėlė, visai nešildoma, kur mes [prisiglaudėme]. Ten buvo įdomus gyvenimas. Bet tik tiek, kad buvo lengviau su maistu.

Koks metų laikas tada buvo?

Jau buvo žiema. Tenai išgyvenom maždaug iki pavasario, kada vėl prasidėjo rusų ofenzyva į vakarus. Tuomet nutarėm, kad mums vis dėlto reikia nešt kudašių iš tenai, kad mes nenorim po rusais likti. Ir, matyt, buvo susižinojimas, kad [reikia] važiuot į pietų Vokietiją, į Bavariją, kadangi ten ateis amerikiečiai. Bet kad išvažiuoti reikėjo gaut leidimą. Ėjo vyrai, tos draugės vyras ir tas sesers draugas, ir, žinoma, nedavė jiems. Galų gale nuėjau aš, mergiščia. [...] Nuėjau ir pasakoju, kad Vokietijoje, Bavarijoje, atsirado dėdė [...]. Ir turbūt tas vokiečių pagalvojo, kad jeigu atėjau prašyti, aš turiu būti vyriausia, visi kiti jaunesni. Tai jis man davė leidimą, man ir kitiems penkiems: seseriai, jos draugui, tai draugei su vyru.

Pradėjom važiuot link Bavarijos. Atsimenu, kad kažkokioj vietoj reikėjo iš traukinio eiti į slėptuvę, kadangi pradėjo bombarduot. [...] Paskui atsiradom Augsburgė. Iš Augsburgės išvažiavom į kaimelį netoli *Dillingen an der Donau* ir tame kaimely sulaukėm karo pabaigos. [...] Prisimenu, kad su viena moterim važiuodavom į kaimus maisto prašyti. Aš buvau tvirtas nešėjas – už *buterbrodą*.

Kokia prasme?

Man duodavo buterbrodą ir aš nešdavau jų visus paketus, nes [savo] nieko neturėjau. [...] Kažkur Aištete buvom, už Aišteto į kažkokius kaimus eidavom. Stengdavomės eiti kur nors toliau, kur mažiau pabėgėlių būdavo. Nes kur arčiau, tai ten visi eidavo ir prašydavo miltų. Ką duodavo, nes išmainyt aš jau nieko neturėjau. [...] Ten mums bebūnant užėjo amerikiečiai. Mes ten turbūt buvom kokį mėnesį karui pasibaigus. Tada mus visus pradėjo į lagerius suburti. Ir tada atsiradom Dilingeno stovykloje. [...]

Tai buvo kokie devyni mėnesiai po išvažiavimo iš Lietuvos?

Turbūt. Karas pasibaigė gegužės pradžioj, ir, man rodos, turbūt jau gegužės pabaigoj mes buvom lagery. Iš pradžių buvom, rodos, senos ligoninės patalpose. Paskui atsirado daugiau pabėgėlių, tai į senas kareivines visus perkėlė. Buvom toks merginų kambarys: visos vienišos, be šeimų. [...] Mes su viena drauge sutikom eiti dirbt į vaikų darželį. Atsirado vedėja, buvusi mokytoja, sena panelė. Niekas nenorėjo dirbt, kadangi vasara, labai malonu, čia pat Dunojus, graži vieta, valgyt gauni, maistas buvo geras, kam? [...] Už alga gavom cigarečių, ir mudvi nutarėm su tom cigaretėm važiuoti į anglų zoną, kad jas parduot ir už pinigus ką nors nusipirkt. Ten didesnės kainos. Anglai nedavė tiek cigarečių. Amerikiečiai buvo dosnūs tuomet cigaretėmis. Tai buvo nuotykis tas mūsų vežimas. Vienintelis, galima sakyti, spekuliacijos momentas.

Jau buvo mokykla, buvo susitvėrę skautai. Ir skautų uniforma buvo amerikiečių kariuomenės marškiniai: didelės kišenės ir tamsus sijonas. Ir mes nutarėm, kad važiuosim kaip skautės. Prisiminiau, kaip mama pasakojo, kaip jinai augo, tada buvo uždrausta lietuviška spauda, ir kaip tą lietuvišką spaudą gabendavo. Paimdavo duonos kepalą, šviežios. Išimdavo visą minkštimą, įdėdavo laikraščius, paskui vėl uždėdavo tą minkštimą. Ir po nakties nuriekdavo riekę. Tada visai nesimatydavo, kad yra kimšta. Mums duodavo tokios baltos duonos kepalus, tai mes tą [patį] padarėm. O cigarečių vežti į anglų zoną nebuvo leidžiama. Spekuliacija vyko baisiausia. Pervąžiuojant traukiniu iš amerikiečių į anglų zoną, labai tikrindavo amerikiečių kariuomenė. Tai mes į tą kepalą prisikišom cigarečių. Paskui dar sugalvojom vieną būdą, kaip lietuviškai vadina liemenėliais, mūsiškai stanikai yra. Ilgas liemuo, mes prapjovėm šoną ir čia prisikimšom cigarečių. Ir kadangi tie marškiniai storos medžiagos, kišenės didelės, tai mes į tas kišenes – dokumentus. Taip jeigu neapkabinsi, nieko nematai. Ir mudvi su drauge taip išvažiuom. Važiuom į Kyli, visiškai prie Liubeko, visiškai šiaurėj. Ten draugė kažkokius pažįstamus turėjo. Nuvažiuom į Frankfurtą, stotis subombarduota, nieko nėra. Mudvi, dvi kvietkos, išėjom pasivaikščioti. Daug laiko yra iki traukinio išėjimo, turbūt pora valandų. Grįžtam, stovi traukinys prikimštas iki pat, niekur piršto negali įkišti. Ką mes darysim? Eina *Military Police*²⁹⁸ ar nežinau. Mano akyse – toks aukštas ir plonas. Prieinu prie jo ir, kiek jau angliškai mokėjau, sakau: „Mes esam skautės ir važiuojam į skautų suvažiavimą. Jūs, kaip kariuomenė, jūs turit mums padėt.“ Jis taip kramto gumą, žiūri žemyn į mane, kaip į vabalą koki, ir eina. Ir aš einu iš paskos ir sakau: „*You must help us. You must help us.*“²⁹⁹ Jam, matyt, įkyrėjo. Sako: „Matai, kad nėra kur.“ Einam [toliau], ir vienam vagone sėdi lenkai, turbūt Andersono³⁰⁰ kariuomenės, ir per langą matai, kad yra vietos, bet pro duris – jokių būdu. Tai jis vis tiek ten karininkai sėdi, jam irgi turbūt nepatogu, labai mandagiai paprašo, kad atidarytų langą, priimtų tas dvi. Ir dabar reikia lipti per langą. Aš matau, kad jis draugei padeda, ima už čia. Ir man visos blusos apmirė – nežinau, kaip įlipau. Bet žinau, kad paskui jis gal paskui kojas įstūmė. Šitaip papuolėm į [traukinį] ir išvažiuom. Nuvežėm, pardavėm cigaretes ir gavom, nežinau kiek ten tų markių. [...] Žinau, kad už tuos pinigus nusipirkau dvi medžiagas suknelėms. Bet parvažiavus susirgau. Niekad daugiau! Tiesa, kai važiuom, prie sienos visiems liepė išeiti iš vagonų ir pasistatyti lagaminus. Ir tada eina, tikrina ir klausia: „Ką tu turi lagamine?“ Ir mums irgi striokas. Bet irgi, kažkaip laimingai. Atėjo iki mūsų, ir aš vėl, kiek mokėjau angliškai, gal tas padėjo, gal tie pasižiūrėjo, kad čia tokios dvi mergiščios, ką jos spekuliuos, mūsų netikrino. Ir taip [prasmukome].

Kas paliko didžiausią įspūdį iš gyvenimo Vokietijoje?

Žmonių nenuoširdumas jaunai ir vienišai merginai. Galbūt daugiau lagerio mentalitetas. Jeigu buvai ypatingai mergina – jeigu buvai jauna ir be šeimos, tai turėjai būti pasileidusi. Padorios lietuvaitės iš Lietuvos nepasitraukė vienos. Bet tuo pačiu, Dilingene gyvenant, pradėjau galvoti, kad man reikia baigti gimnaziją. Aš absoliučiai jokio dokumento [neturėjau], išskyrus pasą pereinam lagery, Vokietijoje. Bet toj stovykloj buvo žmogus, kur pas mus vasarodavo, kurs mane pažinojo. Ir jisai sako: „Bandyk, aš parašysiu, paliudysiu.“ Ir pradėjau savo kryžiaus kelius. Kažkodėl norėjau važiuoti į Niurtingeną gimnazijai. Nuvažiavau į gimnaziją, direktoriui paaiškinau, padaviau prašymą ir jisai [...] sako, kad jeigu UNRRA priims, duos leidimą apsigyvent, jis mane priims. Tai sekantį savaitgalį, kadangi per savaitę negalėdavau, važiavau į UNRRA, kuri buvo kitame miestely. Ir UNRRA'os buvo toks pat atsakymas – kaip tave gimnazija priims, taip mes tau duosim [neaiškus žodis]. Taip važinėju gana ilgai. Ir tas važinėjimas buvo labai sunkus, kadangi reikėjo traukinius keist, dar ir pėsčiom eiti ir t. t. Bet užsispyriau, kad aš turiu. Galų gale mane priėmė ir leido apsigyvent. Niurtingeno gimnazijoje mokiausi, gyvenau bendrabuty. [...]

Ar tai buvo lietuviška gimnazija?

Ja, toks *Finanzamt*³⁰¹ pastatas. Apačioje buvo klasės, o viršuj – kambariai ir bendrabutis. Berniukams pirmame aukšte, mergaitėms – trečiame. Antram buvo klasės, ten dar gyveno direktorius, buvo keletas kambarių mergaitėms. Paskui direktorius prisipažino, kodėl jis manęs nepriėmė iš karto. Sako: „Matai, atvažiavai viena, be tėvų. Ką aš žinau, kas tu tokia. Įsileisiu į bendrabutį ir tu man mergaitės iš kelio išvesi, ištvirkinsi. Paskui, kai pamačiau, kad nepasiduodi...“ Paskui mes labai gerai sugyvenom, ir aš tikrai jam už daug ką dėkinga. [...]

Ir priėjo toks taškas gimnazijoje, kad aš fiziniai buvau nusilpus. Mums istoriją dėstė profesorius Ivinskis. Jis mane iššaukia, aš stoviu ir verkiu. Žinau, ką jis manęs klausia, ir žinau atsakymą. Bet žinai, egzaminai, čia tas viskas... Ir aš labai dramatiškai nuėjau pas direktorių ir sakau, kad aš metu gimnaziją, išvažiuoju iš tos stovyklos, kad nebegaliu. [Direktorius] pasisodino, padarė buterbrodų lėkštę. Paaiškino, kaip yra gyvenime: „Tu esi jauna, tu darai, ką galvoji yra teisinga, ir teisingai darai. O žmonės visada pavydės, visada apkalbės. Būtų kvaila kreipti dėmesį. Tau beliko tiktai egzaminai.“ Ir man nereikėjo jų laikyti, turėjau labai gerus pažymius. Ir pasilikau, neišvažiavau, baigiau. [...]

Tad kelias į mokslą buvo sunkus, ne toks, kaip merginų, pasitraukusių su šeimomis?

Aš paskui susiradau šeimą tokią vieną. Tos šeimos moters sesuo buvo gyvenusi Papilėj, pažinojau. [...] Buvo savotiški mano namai, kur galėdavau atvažiuoti, šilumos pajusti. Šiaip gyvenimas stovykloj – tu gavai maistą, turėjai stogą virš galvos, buvai savotiškai aprūpintas. Mano toks pabėgimas galbūt nuo to visko buvo tas – arba dirbau, arba mokiaus. Nebuvo tokio laiko, kad būčiau sėdėjęs ir galvojus be darbo. Galbūt tas savotiškai padėjo. Ir už tą ne vieną kartą per petį [sau] paploju už tai. Kai niekas nemato. Kadangi visą laiką ieškodavau ko nors, kad galėčiau žingsnį į priekį žengti, ką nors padaryti su savo gyvenimu, ko nors išmokyti.

Tuo laiku gyvendama Vokietijoje, kiek galvojote apie Lietuvą, apie gimines? Ar planavote grįžti? Ar dar tikėjote grįžti?

Taip, taip. Kiekvienas Kūčias linkėdavome, kad sekančios Kūčios – Lietuvoj. Nebuvo dienos, kad nebūčiau galvojęs apie Lietuvą, nebūčiau galvojęs apie tėvus. Man skaudžiausias buvo atsiskyrimas nuo tėvų. Aš labai dėl to pergyvenau, kadangi, pagal mane, mano tėvai buvo seni, o sesuo ir broliai – visi vedę, visi turėjo savo šeimas. Ir man tas labai ant sąžinės buvo. Bet tuo pačiu, kada pasibaigė karas ir pradėjo rusai važinėti po stovyklas, kviesti grįžti, jau tada jokios net kalbos nebuvo apie grįžimą prie rusų. Ypatingai, kai žinai, kad iš gretimų stovyklų amerikiečiai per prievartą rusus vežė ir kitus. Jau tada buvo – mes turim kur nors važiuoti, važiuoti kuo toliausiai. Ir galbūt kada nors, jei būtų [Lietuva] laisva, grįžti.

Kodėl nusprendėte važiuoti į Ameriką?

Pirmiausia galvojom [apie] Kanadą, kadangi iš mūsų stovyklos labai daug jaunų žmonių važiavo į Kanadą: vyrai važiavo miškų darbams, moterys – namų ruošos. Bet paskui sugalvojom su seserim, kad galbūt važiuoti į Argentiną (mes turėjom tetą Argentinoj). Bet kažkaip didelio noro nebuvo, nors teta atsiuntė iškvietimą, atsiuntė dokumentus. Tame tarpe prasidėjo katalikų organizacija, kuri išrūpindavo iškvietimus į Ameriką. Turėjau brolienę, kuri buvo gimusi Amerikoje, kaip vaikas grįžusi į Lietuvą. Paskui po karo jinai, kaip Amerikos pilietė, išvažiavo į Ameriką. Ir jinai tame miestely gyvendama sukombinavo asmenišką iškvietimą. Amerikos lietuvių šeima padarė man iškvietimą. Jau į Ameriką mes [aš ir sesuo] važiavom kaip du atskiri žmonės, jau man buvo 18 metų. Pasirodo, po karo man buvo galimybė man atvažiuoti į Ameriką kaipo našlaitei. Kodėl Dilingeno stovykla tą nuslėpė nuo manęs, kodėl man nebuvo ta galimybė suteikta, nežinau. Paskui brolienė padarė dokumentus ir mane iškvietė į *Rochester, New York*. [...]

Kelintais metais atvažiavote į Ameriką?

1949-ųjų pradžioj. 1949 m. vasario 22 d. kažkas tai buvo.

Kokie buvo pirmieji išpūdžiai Amerikoje?

Labai skaudūs. Labai skaudūs ta prasme, kadangi dirbau prieš išvažiuojant, ir buvo pakeista valiuta Vokietijoje. Tai aš jau šiek tiek įsigijau „turto“. Jau turėjau lagaminą, ir jau žinojau, ką į Ameriką vežtis. Jau turėjau susidarius gana neblogą pašto ženklų rinkinį, turėjau knygų. Paskui po truputį buvau prisipirkus apatinių rūbų, kadangi viršutinių neapsimoka daug, kitos mados tenai ir t. t. Mums sėdant į laivą pasakė, kad į laivą galim neštis tiktai mažą rankinį čemodanėlį. O aš dar turėjau persirengti, tai, ką dėvėsiu laive, tą išmesiu ir švariai persirengiu ir išlipsiu. Ir dingio mano bagažas. Spėju, kadangi tame laive buvo labai daug žydų kilmės žmonių, aš buvau ant papildomo sąrašo, jei kas atkrenta. Bagažus ten stovykloj krovė lenkai, nes lenkiškai keikdavosi, kokie sunkūs lagaminai. Į laivą žydai kiti atėjo su dviem didžiausiais lagaminais, ir niekas jų nesustabdė, galėjau ir aš savo. [...] Ir likau Amerikoje taip, kaip stoviu. Vėl. Sėdėjau toje krantinėje iki pat vėlumos.

Atplaukėte į Niujorką?

Ja. [...] Iš Niujorko traukiniu atvažiuoju į *Rochester*. Kartu su manim važiavo Henrikas Žemelis³⁰². Tiesa, dar stovim mes Niujorke, *Central Station*³⁰³, ten atitverta tokia vieta: vieni ten važiuos, kiti – ten. Ir prieina tokia viena sena ponija. Aš stoviu prie tos užtvaros, o ji sako: „Kas jūs, pabėgėliai?“ Sakau: „Taip, *refugees*.“ Ji pasižiūrėjo, sako: „*But you don't look any*

*different*³⁰⁴“. Nuėjo. Ką jinai tikėjosi, kad mes skudurais būtume apsirengę, koncentracijos stovyklos uniformomis? Nežinau. Aš pagal tuos laikus buvau gana madingai apsirengęs: mano paltas buvo pasiūtas iš dekės, o dekė nudažyta tamsiai žaliai. Prieš išvažiuodama draugė, kuri turėjo ryšių, man skrybėlaitę padarė, jau, kaip sakant, buvau panelė.

Ir atvažiuojam į tą *Rochester*, mane pasitinka Amerikos lietuvių šeima. Labai, labai geri, labai nuoširdūs žmonės. Parsiveža mane ir sako: „Ar tu nori arbatos? Norėtum arbatos? Ar tu žinai, kas arbata yra?“ Aš nueinu į kambarėlį, atsigulu ir kruvinom ašarom verkiu. Kur aš atvažiavau, ko man reikėjo į tą Ameriką važiuot? O tie žmonės, jinai gimusi jau Amerikoje, jįsai kažkas 12-os ar 13-os metų atvažiavęs į Ameriką iš tuo laiku labai juodo [Lietuvos] kaimo, dar prie caro laikų, kur tikrai jie arbatos nebuvo matę. O paskui sekančią dieną lietuvių parapijos kunigas pasiima mane ir nuveža į darbą. Mano nosis bėga, galva sukasi nuo peršalimo. Jis: „Aš tau turiu šeimą labai fainą, ten 5 vaikai. Tu galėsi ten dirbti.“ Nuvažiuojam į tą įstaigą. Ten moteriškė [sėdi]. Tas klebonas aiškina. Jinai išsiima iš rankinuko 2 dolerius ir sako: „Važiuok namo, pasveik ir tada mes pasikalbėsime.“ Paskui tas žmogus, pas kurį gyvenau, dirbo didžiulėje vyrų rūbų siuvelykloje *Hickey & Freeman*, kur rankom vyriškus kostiumus siuvo, jįsai ten mane įtaisė į darbą. [...]

Kai pamatėte Amerikos gyvenimą, ar jis buvo toks, kokį įsivaizdavote Vokietijoje?

Nežinau. Aš šiek tiek apie Amerikos gyvenimą žinojau iš savo tėvo. Ne, nei nusivyliau, nei apsidžiaugiau. Neturėjau tokių iliuzijų. Žinojau, kad atvažiuosiu į Ameriką ir kad turėsiu dirbt, nes kitaip negalėsiu gyvent. Ir žinojau, kad turėsiu dirbt iš pradžių bele ką. Aš ir tos kalbos dar tiek nemoku, ir jokios profesijos neturiu. Neturėjau iliuzijų, kad galėčiau mokytis ar ką nors. Žinojau, kad turėsiu užsidirbt sau duoną. Nieks nelaukė.

Kaip sekėsi prisitaikyti prie vietinių aplinkybių?

Turbūt labai sunkiai. Kadangi mūsų vertybės buvo truputį kitokios. Galbūt tas darbas, kad fabrike dirbt. Norėjosi būti šiek tiek žmogum, negu kad vien tik tuo darbu [gyventi], kur tu atsikeli, eini į fabriką... Tu žinai, kad turi dirbti, kad tau kitokios išeities nėra. Ot, tas buvo sunku. Man buvo svarbu knyga, man buvo svarbu nueiti į teatrą, į koncertą. Kur mes gyvenom, žmonės tais dalykais nesidomėjo. Jie buvo darbininkai, kurie atsikeldavo, eidavo į darbą, uždirbdavo. Jų gyvenimo vertybės buvo visai kitokios. Pasišaipydavo, galbūt pasakydavo, kad jūs leidžiat pinigus ant tokių dalykų. [...]

Kaip susiklostė jūsų gyvenimas Amerikoje?

Kai sesuo, man rodos, po poros mėnesių atvažiavo į rytinį Amerikos pakraštį, *Waterbury, Connecticut*, žinoma, jinai norėjo, kad ir aš atvažiuočiau. Atvažiavau. Tenai tame miestely darbų nelabai daug kas buvo. [...] Ten gyveno rašytojas Steponas Zobarskas ir jis dirbo Niujorke. Niujorke buvo tokia įstaiga, tikslaus pavadinimo neprisimenu, kuri globojo pabėgėlius našlaičius vaikus iš Europos. [...] Jįsai dirbo tenai ir jiems reikėjo tarnautojų. Tai jis pasiūlė seseriai ir man važiuot į Niujorką. Ten mes kambarį gavom veltui ir maistą, ir reikėjo tuos vaikus prižiūrėt. [...] Tuo metu, kai aš buvau, buvo daugiausia latvių, paskui Vengrijos vokiečių, ir amžius tai buvo tuo metu nuo 4 iki 8 metų. [...] Ten pabuvom porą mėnesių. Įstaigos direktorius turėjo pažįstamą amerikietį, kuris vasarą praleisdavo saloje. Jis

turėjo salą Svento Lauryno upėje, reiškia *Thousand Islands*. Jisai samdydavo studentes kaip tarnaites. Ir jis nutarė pasisamdyt pabėgėles. Tas vedėjas rekomendavo mudvi. Jis atėjo *interview*, buvo pagyvenęs žmogus, viengungis, gal iš Amerikos *Who's Who*³⁰⁵, kurie atplaukė *Mayflower*³⁰⁶. [Jo] motina, man rodos, buvo pirma moteris chirurgė. Aš sakau: „Niekada aš tarnaitė nebuvo, niekada. Sesuo virti nemoka.“ Jis sako: „Nesvarbu, aš jus išmokinsiu.“ Prieš išvažiuojant nuvažiavom į krautuvę, nusipirkau batus ir uniformą, tokius kaip *saddle shoes*³⁰⁷ batus. [...] Sesuo virė, o aš buvau tarnaitė. [...] Buvo labai sunku – ir fiziniai, ir moraliai iš pradžių [...] tarnaitė būti. Būti traktuojama kaip tarnaitė. Iš pradžių būdavo, kas likdavo nuo pietų, tai mes su seserim ir sutašydavom. Dar buvo tas išbadėjimas, išalkimo periodas. Ir jis sekančios dienos pietums, *lunch*, sako: *Leftovers*³⁰⁸. Ir aš sakau – nėra. Oh! Nėra? Tai mes pradėjom nevalgyt, negalima. Tai ta senutė [motina] atvažiavo [...] ir ji pradėjo šniukštinėti. Jinai sako: „Kaip čia yra? Aš matau, kiek tu nuimi nuo stalo, ir tas pats beveik yra. Tai kas čia yra dabar? Ko jūs nevalgote?“ Aš sakau: „Ponui sekančios dienos *lunch*.“ Jinai jam atskaitė pamokslą. [...] Pasibaigė vasara, mes grįžom atgal į Niujorką. Aš norėjau gauti stipendiją, norėjau kur nors važiuot studijuot. Ir buvo beveik geras šansas, bet atvažiavom į Čikagą, [nes] čia buvo daugiausia lietuvių, čia buvo sesers pažįstami, draugės...

Kokia buvo pradžia Čikagoje? Jūs jau buvote apie 19 metų?

Aš jau buvau 20-ies. Čikagoj pradėjom nuo fabriko, paskui gavau darbą *American Can Company* fabrike, paskui jiems reikėjo raštinėj. Tame tarpe ištekėjau, vaikai gimė.

Jei paklausčiau, ką praradote palikdama Lietuvą, ką atsakytumėte?

Savo jaunystę. Todėl, kad prasidėjo visą laiką kova už būvį. Nebuvo to tokio nerūpestingo jaunystės laiko. Pavyzdžiui, tu augai, tavo vaikystė visą laiką tave globojo, o aš labai per anksti turėjau suaugt, turėjau globot save, turėjau globot savo seserį, nors ji buvo vyresnė. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendama Amerikoje?

Tėvynės. Tėvų. Man buvo gana sunku susitaikyti su ta mintim, kad aš daugiau tėvų nematysiu, kad aš daugiau Lietuvos nematysiu. Galbūt todėl labai norėjau nuvažiuot į Lietuvą. Nepaisant visko, [...] nepaisant, kad jau tėvai buvo mirę. [...]

Prie ko buvo sunkiausiai prisitaikyti?

Prie tos minties, kad reikės visą gyvenimą dirbti. Sudužusių savo svajonių. Kadangi galvojau, kad galėsiu kada nors mokytis, baigt universitetą. Ir galbūt tas buvo sunkiausia. [...]

Iš dabartinės perspektyvos žiūrint, kaip įvertintumėte savo sprendimą palikti Lietuvą, jeigu nebūtų aplinkybės taip susiklosčiusios?

Niekada, niekada nebūčiau palikus savo tėvų. Niekada. Jeigu jie būtų traukęsi, būčiau su jais važiavusi. Bet aš – niekados. [...]

²⁹⁵ Mariją Paškevičienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1995 m. gegužės 1 d.

²⁹⁶ Žr. Vardai.

²⁹⁷ Žr. Vardai.

[298](#) Ang. *Military Police* – „Karo policija“.

[299](#) Ang. „Jūs turite mums padėti.“

[300](#) Žr. Vardai.

[301](#) Vok. „finansų įstaiga“.

[302](#) Žr. Vardai.

[303](#) Ang. *Central Station* – „Centrinė stotis“.

[304](#) Ang. „Bet jūs nesiskiriate nuo mūsų.“

[305](#) Pavadinimas leidinių serijos, kuriuose sutelkta biografinė informacija apie žinomiausius JAV žmones.

[306](#) Tokiu pavadinimu laivu į Ameriką 1620 m. atplaukė pirmieji 102 anglai piligrimai.

[307](#) Žemakulniai kasdieniai Oksfordo stiliaus bateliai.

[308](#) Ang. *leftovers* – „likučiai, atliekos“.

{H. Yčaitė-Petkienė *Rio de Janeiro*, Brazilijoje. Evelynos Yčaitės Taggart archyvas}

HYPATIJA YČAITĖ-PETKIENĖ

BUVO KASABLANKOS LAIKAI

Hypatija Yčaitė-Petkienė (1920-01-06 – 2005-05-22), dr. Martyno Yčo³⁰⁹, Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios kuratoriaus, pirmojo Lietuvos nepriklausomos valstybės finansų, susisiekimo bei prekybos ir pramonės ministro³¹⁰, dukra, iš Lietuvos pasitraukė 1940 m. rugsėjo 13 d. Lietuvos sieną su Lenkija kirto pėsčiomis ties Punsku. Kurį laiką gyveno Gleisgarbeno pereinamojoje stovykloje. Vokietijoje susitiko su anksčiau iš Lietuvos pabėgusiais tėvu ir broliu. Iš Vokietijos važiavo į Madridą, vėliau – į Lisaboną, kur praleido žiemą. 1941 metais nesulaukusi laivų, plaukiančių į JAV, Yčų šeima išplaukė į Pietų Ameriką. Brazilijoje mirė tėvas. Į Ameriką atplaukė 1941 metų balandžio pradžioje. Baigė *University of Michigan, Ann Arbor* ³¹¹.

Kada išvažiavote iš Lietuvos³¹²?

Mes iš Lietuvos niekada nevažiavom, mes ėjom savo nuosavom kojom. Išėjom pėsčiom. Tai buvo 1940 metų rugsėjo 13 d., penktadienis. Visi sakė: nelaiminga diena, bet mums labai laimingai išėjo.

Kodėl pabėgote – ir dar tokiu laiku? Juk didžiuma važiavusių žmonių tą padarė 1944 metais.

Mūsų galbūt buvo ypatingas atsitikimas, kadangi prasidėjo areštai ir išvežimai jau 1940 metų liepos mėnesį. Ir mūsų tėvas Martynas Yčas anksčiau buvo Dūmos atstovas Rusijoje, reprezentuojantis Lietuvą, sužinojo, kad jo pavardė yra tuose juoduose sąrašuose. Taigi nedelsdamas jisai iš Lietuvos išvažiavo. Šį kartą tikrai važiavo, kadangi dar jam pavyko traukiniu nuvykti į Klaipėdą. Kad nuvyko į Klaipėdą, ten jau buvo vokiečiai, mūsų šeima žinojo, kad mums reikės per Vokietiją bėgti. Mano mama, gimusi Amerikoje, galvojo vis tiek kada nors Ameriką pasiekti. [...]

Ar jūsų visa šeima, tuo laiku, kai pasitraukėte iš Lietuvos, kartu su jumis išvažiavo?

Mūsų šeimoje buvo keturi vaikai: vyriausias Martynas Yčas³¹³, mano brolis, kur dabar yra profesorius mikrobiologijos *Syracuse, New York State*³¹⁴, paskui gimiau aš ir paskui mano dvi seserys: Evelina ir Violeta – dvynės. [...] Mano tėvelis išvažiavo į Klaipėdą, nusipirkdamas bilietus į Šiaulius ir Biržus. Visiems sakė, kad jis lankys savo gimines Biržuose, bet taip nebuvo. Jis išlipo iš traukinio Šiauliuose ir laimingai nuvažiavo toliau į Klaipėdą. Tai buvo dar liepos mėnesį, ir dar mūsų sieną tvarkė pasienio policija, [todėl] jisai galėjo išvažiuoti. O su mano broliu buvo kiek įdomiau. Mano brolis iš Lietuvos išvyko dviračiu. Jau kaip mūsų tėvo nebuvo, tai pradėjo ieškoti mano brolio. Kadangi pagal sovietinę sistemą, kaip žinote, jeigu šeimos tėvo negalima pagaut, tai sekantis iš eilės – jo sūnus. Metų buvo dvidešimt ar panašiai, *biški* daugiau kaip man. Mano brolis dirbo tada elektros stoty Kaune. [Vieną dieną] jis išėjo pietauti. Sugrįžęs į darbovietę rado pranešimą iš NKVD. NKVD pagrobė mūsų automobilį, tai buvo Ševroletas³¹⁵, paliko raštelį ir pasakė

bendradarbiams, tegul tas Yčas pasirodo, mes norim su juo pasikalbėt. Tai mūsų brolis tada žinojo, kad durnių nėra, ko jam likt su NKVD kalbėtis. Jis man paskambino į mūsų ūkį Tilgėliškius³¹⁶, laimei, aš dar ten buvau, ir sako, atnešk man drabužių. Buvo pavojinga su kokiais čemodanais ar kuo vaikšiot. Aš, užsivilkusi jo drabužius, net jo batus, marškinius ir taip toliau, nužygiavau į Kauną. Kaunas mum buvo 5 kilometrai. [...] Tai mano brolis tada užsisėdo ant dviračio, išvažiavo Marijampolės link. Bet jam taip mažai rūpėjo pavojai, kad sieną reikės čia tuoju pereit. Marijampolėj jisai turėjo tokią merginą, kur jam labai patiko. Mergina, kaip jį pamatė ant dviračio, norėjo jam iškelti pokylį, ir jis dar užtruko ar vieną dieną, ar dvi dienas. Paskui išvažiavo taip pat per Vokietijos sieną. Tai buvo prie Vištyčio ežero.

Liko mama, dvi seserys ir aš. Ir tai buvo labai įdomus periodas mūsų gyvenime, kadangi pradėjo lankytis visokie komunistų agentai, pradėjo klaust, kur mūsų tėvas, kur mūsų brolis. O mes, lyg niekur nieko, sakom, išvažiavo į Biržus pas gimines. [...] Mes gyvenom tuose pačiuose namuose su sovietų *politrukais*³¹⁷. Vieną kartą atvažiavo sunkvežimis ir išlipo komandierius ir apie dešimt *politrukų*. Ir sako: „Mes užimsim dabar jūsų namą, mums reikalinga čia gyvent.“ Tai mūsų mama sako: „O kur mes pasidėsime?“ [...] Mama sako: „O kur mums važiuot?“ Tai jie sako: „Nu, tai jūs kurį laiką galit dar čia pagyvent, mes jums duodam du kambarius. Jūs gyvensit dviejuose kambariuose, galėsit naudot virtuvę, vonią ir taip toliau, o mes užimsim visą namą. Ir mes jums duodam dvi valandas, galit išsinešt.“ [...] Ir taip mes gyvenom tris savaites. [...] Nu, ir taip ir tęsėsi kokias tris savaites. Paskui staiga atvažiavo kitas sunkvežimis, ir kitam sunkvežimy jau tų *politrukų* buvo daugiau, kokie dvylika ar penkiolika. Ir jie sako mano mamai: „*Graždanka* (tai reiškia – „piliete“), dabar jau tikras dalykas, turit mums atiduot visą namą, turit išsikraustyt.“ Mama sako: „Kur mes eisim, kur mes važiuosim?“ Komandierius pasakė: „Mums nesvarbu, kur jūs eisit, kur važiuosit, – sako, – žiūrėkit į mus, mes esam sovietų kariuomenėj, mes galim gaut įsakymą per naktį važiuot kitur. – Sako, – susirasit kur.“ Tai čia ir prasidėjo mūsų bėgimas iš Lietuvos. Jau mama buvo iš anksčiau sužinojusi, kaip tokį dalyką padaryt.

Kai mes buvom išmesti iš savo namų, mūsų vienas darbininkas pasikinkė arkliukus. Dar mum leido paimt keletą dalykėlių į tą vežimą ir *biški* maisto. Ir mes išvažiavom. Mūsų giminės, taip pat pavarde Yčai, turėjo butą Žaliakalny. Tuo laiku buvo pavojinga likt Kaune, kadangi kai buvo sovietų antplūdis, tai buvo *sekretruojami*³¹⁸ butai, privatūs namai Kaune. Tai mūsų giminės, bijodami tokių dalykų, išvažiavo į Biržus, paliko mums savo raktą. Sakė, jeigu bus blogai, galit važiuot, yra tuščias butas. Mes tokiu būdu gyvenom tam bute. Atsirado gerų žmonių, kur mums padėjo. [...] Buvo tėvas Kipas, jėzuitas, aš manau, vokiečių kilimo. [...] Tėvas Kipas labai buvo susidomėjęs, kai buvo toks sąmyšis, kad kuo daugiau žmonių išgelbėt iš Lietuvos. Jisai žinojo visus kelius ir kaip tą padaryt. Matai, mes iš Lietuvos išėjom, kadangi buvo tokia slapta organizacija, kuri vežė žmones per sieną. Ir tėvas Kipas³¹⁹ apie tai žinojo ir pasakė mums, kaip tuos ryšius padaryt. Mes tų žmonių visiškai nepažinom, kur vedė per sieną. Buvo sąlyga, kad neklaust jų pavardžių. O kita sąlyga buvo atiduot jiems visus daiktus, kur tik mums beliko. Pavyzdžiui, buvo elektrinis prosas, atsimenu, mano mama turėjo kailį dar sidabrinį lapės. [...] Žinoma, jie tik norėjo pasipinigaut. Ir vieną gražią dieną atsirado nepažįstami žmonės prie durų.

Ir mano mama niekad mum nesakė, kaip tas slaptažodis – tai buvo taip slapta, kad ir mama mums nesakė. Reikėjo tą žodį jai pasakyt, ir jie pasakė tą slaptą žodį ir tada buvo

įleisti ir jie mums išaiškino, ką mes toliau turim daryti. Turbūt laiko buvo nedaug, per naktį ar kaip. Ir liepė mum susipakuot. Kadangi mesėjom pėsčiom, mes nieko negalėjom pasiimt. Mes palikom absoliutiškai viską, tiktai ką galėjom įdėt į skautišką kuprinę. Mes visos trys buvom skautės. Bet mes turėjom mamą nepaprastai protingą. Ir mūsų mama sakė, kad svarbiausias dalykas įdėt į savo poką, kurį jinai turėjo, Tilgėliškių ūkio nuosavybės dokumentus, mūsų gimimo metrikus ir mūsų gimnazijos dokumentus. Mano brangiausias atestatas po šiai dienai yra Kauno *Aušros* gimnazijos baigimo atestatas. Mes turėjom susitikti su savo broliu ir su savo tėvu, kada nors vėliau ir kur tai Vokietijoje, mes tikrai nežinojom kur.

O mama žinojo?

Ne, mes tada nieko nežinojom. Bet mūsų tėvas ir mūsų mama, kur jau ne primą kartą bėgo nuo bolševikų, Rusijoje per revoliuciją reikėjo net du kartus bėgt ir viską palikt, jie jau buvo prityrę. Mano tėvelis turėjo pažįstamą, kur gyveno Karaliaučiu. Tai buvo jo senas prietelis iš Rusijos Dūmos. [...] Ir šitas draugas iš Dūmos – man atrodo, kad jo pavardė buvo Arsenev, jeigu aš gerai atsimenu – buvo irgi profesorius. Ir tas Arsenev kiekvienu momentu turėjo žinoti mūsų adresą ir mūsų tėvo adresą. Kaip mes atsidūrėm Vokietijoje, pranešėm jam savo adresą, jisai pranešė mūsų tėveliui, kur jau buvo tada Berlyne, ir mano brolis jau tenai buvo. [...]

Mūsų bėgimas prasidėjo tuo, kad reikėjo nuvažiuoti į susitikimo vietą, kur turėjo būti automobilis su visiškai nepažįstamais žmonėm. Tai reikėjo šiek tiek drąsos, kad įlipt į tą mašiną. Ir reikėjo nuvažiuot į tą susitikimo vietą. Mus gelbėjo mūsų draugas Kaganas³²⁰. Vėliau gyvenime jisai vadinosi Joseph Lauren Kagan. Joseph Lauren Kagan labai mokėjo gaminti lietpalčius ir kaip nuvažiavo į Angliją, kur jau dalis jo šeimos buvo, jisai užsitarnavo lordo titulą. [...] Buvo Kauno žydų šeimos, gimęs buvo Kaune, puikiai kalbėjo lietuviškai ir angliškai. Mielai pasiūlė savo automobilį. Sako, jeigu reiks jum nuvežt kur nors, aš visada patarnausiu. O tuo momentu jau sovietai visų žmonių mašinas konfiskavo, visiems buvo atimta, bet koku būdu dar Kaganas, aš nežinau, per kokius ryšius. Jisai buvo Lietuvoj, kad išgelbėt savo tėvų turtą. [...] Paskui šitas pats Kaganas, kuris faktinai mūsų gyvybę gelbėjo, naciai jį pagavo ir uždarė, nežinau, čia vėl kita istorija. Tai mes visada manėm, kad kadangi jis mums tiek daug padėjo, atsirado gerų žmonių, kur Lietuvoj jį išgelbėjo iš nacių.

Į Žaliakalnį [Kaganas] atvažiavo su savo mašina. [...] Buvo tikrai baisus momentas, kadangi mūsų draugas Juozas Kaganas pradėjo mus vežt visokiais nežinomais keliais, per Mickevičiaus slėnį. Ir Mickevičiaus slėny buvo sovietų bazė, buvo milijonas sovietų tankų. Bet Juozas kaip niekur nieko pravažiavo pro tuos tankus. Sako, nieko nebijokit, aš važiuoju. Jisai turėjo labai daug pasitikėjimo savim. Jisai nuvežė mus ten, kur laukė žmonės, kurie turėjo mus pervest per sieną. Mes nuvažiavom iki Kauno tilto, Aleksoto tilto. [...] Ir mes įlipom į mašiną, ir tie žmonės iš karto pasakė, su mumis nei žodžio nekalbėkit, jūs neklauskit, kas mes esam, neklauskit, kur mes važiuojam. Buvo toks vyras, užsitraukęs savo kepurę ant akių, kad nematyt, ir kokia tai moterėlė su skarele sėdėjo. Nu, tai žinoma, buvo *biški* baisu – nepažįstami žmonės, o gal jie tiesiai mus į kokias sovietų pinkles nuveš. Bet nesvarbu, kaip reikia, tai reikia. Mūsų mama išmokino mus drąsos, reikia pasakyt. Nebuvo jokių gaudžių verksmų, nė jokios baimės nebuvo. Mes pradėjom važiuot, pravažiavom Aleksoto tiltą, pradėjom važiuoti plentu į Marijampolę. [...] Pravažiavom Marijampolę, tai

šitie žmonės pasakė, dabar mes jus nuvešim į ten, kur atsiras ūkininkas su vežimu. Ir šitas ūkininkas su vežimu jus veš toliau. Ir vėl mes nedrįsom nieko klaust, nieko su jais kalbėt. Nuvažiavom, tai buvo prie Kalvarijos, jeigu aš neklystu.

Žemaičių Kalvarijos?

Oi, ne. Yra dvi Kalvarijos. Čia Suvalkija buvo. Ir buvo tikrai ūkininkas, stovėjo su vežimu, su pora arklių. Buvo toksai vežimas, kur naudoja sieną vežt, tokiems dalykams, apačioj buvo šieno kiek. Ir tas ūkininkas sako: „Dabar aš jus vešiu į savo namus ir tenai jūs sutiksit du žmones, kur jus ves per sieną. Bet, – sako, – kad vest jus per sieną galima tiktai tamsią naktį, kai mažai kas matosi, nes jau sovietų sargybiniai stovi aplink sieną ir šaudo.“ Matai, negalima buvo palikt to sovietinio rojaus. Nu, bijot nebuvo ko. Buvo susitarta, mes tikėjom, kad Dievui padedant viskas galima. Dabar sako: „Pailsėkit“, ir paguldė mus kluone ant šieno. Kadangi dabar tie vyrai negali eit, kadangi yra aiški mėnesiena, sako, reikia laukt, kol debesis užeis. Bet aš, aš manau, kad [ir] mano dvi seserys, ir mama vis tik užmigo tokiam baisiam momente. Ir aš staiga atbudau, tokia moteris atėjo su žvake, man čia prie panosės pakišo tą žvakę, sako, kelkitės, kelkitės, jau yra laikas eit. Apsižiūrėjau tam kluone. Buvo tikrai įdomu. Ten kabėjo visokių drabužių, visokių kailių, visokių batų. Matai, čia buvo jau paskutinis punktas, kur galėjo pabėgėliam atimt [juokiasi] viską. Bet jie matė, kad mes jau nieko nebeturim, žinai, buvom jau *aprobavotos*³²¹ kaip reikiant. Rodos, kad turėjom tik pinigų galbūt, vieną kitą, bet jie jau iš mūsų nebesitikėjo nieko gaut. O šiaip jau buvo labai jau pralobę. Matai, koks patriotizmas – vedė mus per sieną, bet reikėjo pasipinigaut.

Ir mes pradėjom eit. Ir įvyko labai nuostabus dalykas. Aš visą gyvenimą buvau labai silpnų akių. Ir aš labai blogai naktį matau. Ir aš koku tai būdu pakliuvau į priekį. Aš buvau priešaky, užpakaly manęs ėjo mano sesuo Violeta, didelis nuotolis. O už Violetos ėjo mano mama su Evelina. Ir pagalvokite, kad aš net nepagalvojau, kas užpakaly manęs eina. Man tie vyrai pasakė, tik žiūrėk tiesiai. [...] Sako: „Nesustok, žiūrėk į priekį.“ [...] Ėjom apie pusvalandį, aš manau. Ir tada tie vyrai mus paliko ir sako, dabar reikia jums sėdėt ir laukt aušros. Sako: „Jūs nemėginkit eit nei į kairę, nei į dešinę, nes čia siena daro tokį vingį. Galit vėl nuklyst į sovietų užimtą teritoriją.“ Tai mes tokiu būdu sėdėjom po medžiu šlapiam miške, matai, buvo ruduo. Mama sakė, kad reikia atsiremti į medį ir *biški* pamiegot. Ir vėl mes miegojom. Na, ar nenuostabu? Ir kai jau iš ryto pradėjo paukščiai čiulbėt, aš niekaip negaliu užmiršt, pasirodė saulė. Baisiausiai išsiilgtas dalykas, kad jau rytas, pagaliau išaušo. Aš tada išsigandau, vėl iš naujo širdis sustojo, kadangi pasirodo, kad aš visą tą dalyką atlikau su akiniais kišenėje. Aš iš to susijaudinimo užmiršau akinius užsidėt. Pamanykite sau. Tai aš sakau, kas netiki į Dievo Apveizdą, galima įtikėti, kad kas nors viršuj vis tik saugojo mane. Tada mes pradėjom eiti keliu. Kaip tie žmonės pasakė, eisit, eisit ir jūs pasieksite Punkską. Punske išlįs vokiečių policija ir jus areštuos. Taip ir buvo. Pradėjom eit, ir aš niekad neužmiršiu, kaip žąsys pradėjo gagent: ga-ga-ga...

Taip atsidūrėm Punske. Punkskas buvo vokiečių pasienio punktas. [...] Ir mes Punske padarėm sensaciją, visa vokiečių policija subėgo ir klausia: „Kas jūs tokie esat?“ Sakom: „Lietuvės.“ „Ar jūs esat žydai?“ „Ne, – sakom, – mes nesam jokie žydai.“ „Ar jūs esat lenkai?“ „Ne, mes nesam lenkai.“ „Tai, – sako, – labai gerai, bo jeigu būtumėt žydai, lenkai arba rusai, tiesa, būtumėm tuojaus jus siuntę atgal pas sovietus.“ Nu, tie vokiečiai buvo gana malonūs. Pradėjo mum nešt kavą, juodą duoną ir taip toliau. Aš atsimenu jie valgė lauکه, o nakvot

nakvynės jie mums nepasiūlė. Sako: „Dabar jūs esat po areštu, bet mes negalim jūsų apnakvinti.“ Tai tada mes pradėjom klaust, o kur čia galima nakty praleist. Tai sako: „Čia yra labai geras ir malonus katalikų kunigas Želvys³²². Ir, – sako, – jisai savo klebonijoje žmones priima, kur neturi kur nakvoti.“ Tai mes pas tą kunigą Želvį nuėjom ir sako, labai gaila, pas mus žmonės Punske tiesiog badauja, buvo labai blogi laikai. Sako: „Aš valgyt nieko neturiu, ko jums pasiūlyti. Bet, – sako, – jūs galit va čia ant šiaudų pernaktvoti.“ Ir mes miegojom. Ir vėl labai gerai permiegojom.

Dabar kitą rytą baisiai norisi ką nors valgyt, tai mes su Evelina abidvi tokios drąsios, sakom, eisim pas ūkininkus ir prašysim, kad mum duotų ką valgyt, o mes siūlysime jiems dirbt. Tai žinai, apsilankėm pas ūkininkus, o ten visi ūkininkai kalbėjo lietuviškai labai gerai. Tai tie ūkininkai sako: „Žinote, mes patys beveik nieko neturim, kadangi vokiečiai mum beveik viską atėmė. Bet, – sako, – ką atliekamo turim, va čia.“ Duonos, atsimenu, gavom, tokio sūrio balto, *biški* pieno. Tai mes sakom: „Tai mes už tai atidirbsim.“ Tai jie išjuokė mus: „Ką jūs, ponaitės, jūs turbūt nemokat [juokiasi] ūkio darbų dirbt. – Sako, – imkit į sveikatą.“ Nu, tai mes parnešėm *biški* valgyt mamai ir Violetai.

Paskui vokiečiai pasakė, tie kur mus areštavo, sako: „Jūs turit važiuot pas *Gestapo* apklausinėjimui.“ Tai mes sakom: „Kur tas *Gestapo*?“ O tas *Gestapo* buvo Suvalkuose. Sako: „*Gestapo* nori apie jus viską žinot, jau tokia yra tvarka.“ Mes nuvažiavom po areštu pirmą kartą ir paskutinį turbūt – traukinys buvo ginkluotas kareivis su šautuvu, kur mus nuvežė į Suvalkus. Ir kas man buvo labai didelis juokas, kad jie pareikalavo, kad mes sumokėtume už savo bilietą. Tai mano vokiečių kalba labai silpna, bet aš pakėliau skandalą. Aš sakau: „Kas čia tokie yra, jūs mus areštuojat ir dar už bilietą reikia mokėt [juokiasi].“ Sako: „*Befehl ist Befehl*³²³, nieko nepadarysi.“

Ar mokėjote už bilietus?

Aš turėjau auksinį laikrodėlį. Ir aš tam vachmistrui sakau: „Aš norėčiau užstatyt šitą laikrodį. Jūs turit suprast, kad mes nieko nebeturim. Tai, – sako, – o iš kur aš žinau, kad man tuos pinigus grąžinsi?“ Aš sakau: „Jau turėsi pasitikėt, kadangi mum buvo pasakyta, kad kainuos 40 markių. – Sakau, – jūs kalti, kad jūs verčiat mus pirkt bilietą traukinys. Negirdėtas dalykas.“ Tai jis man davė 40 markių. Aš turiu užsirašius jo pavardę. Ir dabar dar atsimenu. Jo vardas buvo Franz. Ir žinai, kaip aš nuvažiavau į Berlyną galų gale, aš vienintelė iš visos šeimos gavau tarnybą, aš dirbau *American Express Company*. Ir kaip tik užsidirbau 40 markių, mes su broliu nuėjom į paštą ir nusiuntėm 40 markių. O jisai tuomet sugrąžino laikrodėlį. Laikrodėlis buvo labai man brangus, kadangi mano krikšto tėvas man dovanojo konfirmacijos proga. Ir parašė visiškai sužavėtą laišką. Sako: „Aš pirmą kartą sutinku tokius žmones, aš tiek daug pabėgėliams esu padėjęs, ir nė vienas man nieko negrąžino.“ Tai aš jam atrašiau: „Aš nesu toks žmogus, kaip visi, – sakau, – aš pažiūrėjau jums į akis, atsimenat, ir pasakiau, jeigu aš pasakiau, kad pinigus grąžinsiu – aš grąžinsiu.“

Nu, nuvažiavom į Suvalkus po duota sargyba, susitikom su gestapininkais. Ir mes nė kiek nebijojom kažkaip. Matai, mūsų mama gimusi Amerikoje. Mes buvom Vokietijos teritorijoje – Amerika ir Vokietija tuo momentu dar nekariavo. Tai buvo prieš *Pearl Harbor*³²⁴, ir vokiečiai gana skaitėsi su amerikiečiais. Gestapininkai viską apie mus žinojo. [...] Žinojo, kad mūsų tėvas yra Vokietijoje, kad mūsų brolis yra Vokietijoje. Ir man reikėjo papasakot tą istoriją, kaip mes perėjom sieną. Sakau: „Mano vokiečių kalba labai bloga.“ Bet tas mokėjo kiek angliškai,

tai aš *biski* papildydavau. *Biški* baisu buvo, kadangi man bekalbant geštapininkas viską ant mašinėlės rašė. Ir paskui staiga pakiša popierių, sako: „Pasirašyk.“ Tai aš sakau: „Žinot ką, jeigu aš neperskaičiau, aš nepasirašysiu.“ Labai jam tas patiko, žinai, kad aš taip pasakiau.

Mes neprapuolėm, kadangi mes neišsigandom. Ir tada jis pasakė, mes dabar privalom jus siųsti į Gleisgarbeno pereinamą stovyklą. O Gleisgarbenas buvo Rytprūsioose. Tai vieta vadinasi *Goldap*, prie Įsručio. Ir nelabai toli nuo Karaliaučiaus buvo toks miškas. Tai tam miške buvo pabėgėlių pereinamoji stovykla. Ir mūsų tėvas ir brolis jau buvo tą *šarangą*³²⁵ perėję. Kadangi mes jau žinojom, kad mes važiuosim pas savo tėvą ir brolių, žinojom adresą. Tai jau ilgai mūsų nelaikė. Kokias dvi savaites. Atsirado tenai pažįstamų, tarp kitko, Railų šeima. Ir buvo kitų pažįstamų, kurių aš dabar jau [neprisimenu], matai, kaip blogai – aš neužrašiau. Mes eidavom su Railaite į mišką grybauti, uogaut. Valgyt daug ko nebuvo, kadangi tie vokiečiai švariai apiplėšė tenai visus ūkininkus ir patys nelabai turėjo. Tie grybai buvo labai skanūs, o lovos, kur buvo ant šiaudų – buvo matracai iš šiaudų padaryti. Tai buvo nieko tokio, nes mes visos buvom skautės ir buvom labai pripratusios.

O mama, kaip ji laikėsi?

Mama buvo labai išlepinta savo gyvenime, visuomet buvo tarnaičių, viso ko buvo. Bet mama labai mokėjo gerai prisitaikyt prie viso ko. Jokių skundimųsi, viskas yra gerai, čia yra tiktai laikina, mes šitą pergyvensim ir, matysit, vaikai, kad mūsų laukia geresnis gyvenimas. Ir mano mama visuomet sakydavo: „Nesigailėkit nei Tilgėliškių, nei šitų namų, – sako, – mes galų gale pasieksim Ameriką. Ir jūs pamatysit, kad jus išsimokslinsit, eisit dirbt...“

Tai taip ir buvo?

Taip ir buvo, kaip mūsų drąsioji mama sakė. Mes atvažiavom į Ameriką, čia baigėm mokslus, įsitaisėm gerus darbus ir gyvenam, pasakyčiau, gražiau ir geriau negu Tilgėliškiuose tada buvo. Bet ne dėl gražaus gyvenimo mes į Ameriką atvažiavom. Reikėjo kur nors apsistoti, mes į Ameriką vizų neturėjom, mano mama, nors gimusi Šenendove, *Pennsylvania*, buvo praradusi savo Amerikos pilietybę, nes tais laikais reikėjo vaikščioti į ambasadą kas keli metai ir sakyti: „Aš noriu būti Amerikos pilietė.“ Tai ką mes padarėm? Mūsų tėvelis pasakė, kad mes važiuosim, lauksim laivo Lisabonoj, Portugalijoj, kur tada nepaprastai buvo daug pabėgėlių. Mes iš Vokietijos išskridom į Barseloną. Barselonoj buvom keletą savaičių. Madride visus nutempiau į Prado muziejų, sakau, čia vienintelis gal bus šansas mums pamatyti Prado. Iš Madrido nuvažiavom į Portugaliją. Portugalijoj žiemavojom. Kaip mano tėvas sakė, mes, kaip tie paukščiai, ieškodami šilto klimato, atvažiavom tenai. Ir per pažintis, kadangi mes jokių pinigų neturėjom, mūsų tėvas, kaipo didelis veikėjas protestantų bažnyčiose, turėjo visokių draugų ir pažįstamų Amerikoje. Nemanykit, kad lietuviai mums padėjo. Taip nebuvo. Lietuviai, kur mes sutikom, neturėjo jokio noro mums padėti. Bet mes dėl to nesigraudenom. Tais laikais Amerikos lietuviai buvo atvažiavę iš labai tamsios Lietuvos, neturėjo daug mokslų. Pinigų gal turėjo, bet jie visai turėjo kitokias pažiūras į Lietuvą. Nežinojo, kas tai yra Lietuva, ir nežinojo, kad žmonės iš Lietuvos kuom nors vertingi yra. Mes gyvenom Portugalijoj visą žiemą, dairėmės laivų kur išplaukt. Tuo laiku visiškai nebuvo jokių laivų į Ameriką, Lisabona buvo perpildyta pabėgėliais. Jeigu kas matė tą filmą su Ingrid Bergman *Kasablanka*, vot – buvo *Kasablankos* laikai tada. Visi Europos pabėgėliai sugužėjo, man atrodo, visi, visokių tautybių. Laivų nebuvo. Mes nutarėm išplaukti

į Braziliją. Amerikos konsulas, kur iki tol visiškai nebuvo jokių kalbų, kad mes gausim Amerikos vizas, prieš pat išplaukiant į Braziliją, pranešė, kad reikia ateiti į konsulatą pasiimti Amerikos vizų. [...] Tai reiškia mes jau turėjom ir Amerikos vizas, bet laivo nebuvo. [...]

Ar tai buvo dar 1941 metais?

Taip. [...] Mes nuvažiavom į Pietų Ameriką. Išplaukėm laivu, labai mažytis laivas buvo, vadinosi *Angola*. Kelionė buvo labai įdomi. Mes sustojom Maderos saloj. Kodėl Madera mum buvo įdomi? Kadangi tenai gamina Maderos vyną. Mano tėvas, kaip vyno mėgėjas, vaikščiojo po Maderos salą, ir tenai galima ragauti šitą Maderos vyną. Kitas įdomus dalykas – Maderoj, ką aš niekad neužmiršau, mes visai atsitiktinai pataikėm aplankyti maršalo Pilsudskio³²⁶ vilą. Gal niekas nežino, bet maršalas Pilsudskis turėjo savo vilą labai gražioj vietoj Maderos saloj. [...] Sėdom į laivą, gaila buvo Maderą palikt. Atplaukėm į *Rio de Janeiro*. *Rio de Janeiro* pasidžiaugėm labai trumpai, pabuvom vos šešias savaites. Mūsų tėvas gavo širdies priepuolį – mirė *Rio de Janeiro*. Tai buvo didžiausias mūsų gyvenime smūgis. Aš asmeniškai galvojau, kad mano tėvas yra tas žmogus, su kuriuo saulė teka ir leidžiasi. Aš daug artimesnė buvau jam negu savo mamai. Aš buvau jo sekretorius, padėdavau jam rašyt ir taip toliau.

Brazilijoj buvo mūsų tėvui labai sunku, buvo oras labai karštas. Brazilai tada buvo dideli kyšininkai, jie iš svetimtaučių atimdavo pasus, ir jeigu tave pagaudavo gatvėj be pasų, reikėdavo mokėti dideles pabaudas. O jeigu norėdavai pasą atgaut atgal, vėl reikėdavo kyši palikt. Mūsų tėvas labai daug kentėjo. Bet jis buvo toks, kad jis rūpinosi savo šeima – mes nė vienas jokių rūpesčių neturėjom. Turėjom pinigų iš savo pažįstamų per mūsų bažnyčios veikėjus Amerikoje, tai šiaip taip pragyvenom. Ir buvo jau viskas sutvarkyta mums keliauti į Ameriką. Bet, deja, į Ameriką mes tik atkeliavom ne šešiese, bet penkiese.

Kada tai buvo?

Tai buvo 1941 metų turbūt balandžio 7-a, prieš pat Velykas. [...] Tai buvo tą pavasarį prieš pat *Pearl Harbor*, dar Amerika nebuvo į karą įstojusi. Mes ant laivo *SS Brazil* išplaukėm į Niujorką. Kas maloniausia, [kad] kas nors mūsų jau laukė Amerikoje. Tai buvo mano teta daktarė Aldona Šliūpaitė³²⁷, mano mamos sesuo. [...] Kadangi mes daug metų su ja nesimatėm, tai kaip mes susirašinėjom su ja, tai mes abejojom, ar mes ją atpažinsim. Kaip teta pasakė: „Jūs iš tolo mane matysit (jinai buvo labai aukšto ūgio). Ir, – sako, – aš su savim turėsiu lietsargį, nesvarbu lis ar nelis, bet bus šviesiai mėlynas lietsargis.“ Tai kaip mūsų laivas įplaukė, mes plaukėm pro pat *Statue of Liberty* – Laisvės statulą, ir vėliau man buvo gaila visų žmonių, kur[ie] nematė tos laisvės statulos, tie atkeliauja su lėktuvu – jie neturi to įspūdžio, kaip čia staiga iš miglos, buvo labai miglota diena, iškilo laisvės statula. Mum buvo labai didelis įspūdis. Ir pasirodė aukšta, liekna figūra su lietpalčiu ir su dideliu šviesiai mėlynu skėčiu. Tai buvo mūsų teta. Mūsų teta priima į savo namus, bet mes neilgai tenai buvom.

Mes, vaikai, visi gavom stipendijas į Amerikos universitetus. Kodėl? Ne tai, kad mes tokie gabūs buvom ar ką, bet mes mokėjom angliškai. Tais laikais buvo labai mažai pabėgėlių Niujorke mūsų padėty. Ir buvo tokia organizacija – *International Institute of Education*³²⁸, – kur dalino studentams stipendijas. Ir taip mes viens po kito išvažinėjom po įvairius universitetus. Aš baigiau universitetą – *University of Michigan, Ann Arbor, Michigan*. Kadangi jau pradėjau studijuoti Lietuvoje, tai man užskaitė mano kursus Lietuvoje. Kadangi mano

viena sesuo nuėjo dirbt į fabriką, aš irgi nuėjau su Violeta į popierių fabriką. Tai buvo Klyvlende. [...] Aš išėjau iš fabriko, ir Lietuvos ministeris pulkininkas Žadeikis³²⁹ Vašingtone manęs paprašė dirbti Vašingtone. Ir aš keletą metų Lietuvos pasiuntinybėj dirbau ir buvau naudinga. [...]

O kai atsiradote Klyvlende ir jau pradėjote naują gyvenimą, ar dar galvojote, kad kada nors grįšite į Lietuvą, ar jau iš viso apie tai negalvojote?

Jokių šansų tada grįžti į Lietuvą nebuvo. Sovietai užėmė, ir atrodė, kad tenai jie bus amžinai. Paskui vokiečiai atėjo, vokiečiai tenai buvo, užleido savo vietą vėl sovietam po didelių mūšių... Ne, kadangi buvo tokie laikai, kada net ir prie geriausių norų nenorėtum grįžti į Lietuvą. Ir žinot, laikui bėgant, žinoma, kad po truputį, po truputį mes pasijautėm vis geriau šitam krašte. Prisitaikėm. Svarbu labai, kad mes čia mokslus išėję ir kalbą mokėjom.

O ko labiausiai pasigedote ir kas buvo sunkiausia atvykus į Ameriką?

Matai, mums atrodė, kad mes labai gerai angliškai kalbam. Kadangi mūsų anglų kalba [juokiasi] buvo daugiausiai iš knygų paimta. Tai man amerikiečiai labai dažnai sakydavo: „*You talk like a book*, – sako, – *You’d better learn some slang pretty fast*.“³³⁰ Tai mes taip ir padarėm. Bet kalbėt svetima kalba mums buvo nesunku. Mūsų namuose buvo ir prancūzų kalbos, buvo ir rusų kalbos mokytojų, anglų buvo. Tai daugelio kalbų vartojimas visiškai jokių kliūčių nesudarė. O, aišku, buvo sunku prisitaikyti prie Amerikos. Sakyčiau, tada Amerika mums atrodė nepaprastai naivi ir mažai išmananti apie Europos reikalus. Ir kaip jiems pradėdavai aiškinti, kas tai yra Lietuva, jie galų gale jau atrodo, kad jie suprato, kur ta yra Lietuva ir paskui sako: „*Did you say Rumania or did you say Ruritania?*“³³¹ Tai tas mum buvo labai sunku priprast, kaip žmonės nemoka geografijos. Mes tada supratom, kaip mažai mes, lietuviai, žinom apie Amerikos geografiją. [...]

O dabar kai atsimenate, ar buvo sunku palikti Lietuvą?

Buvo labai sunku palikti savo namus, kadangi žinai, žmogus prisirišęs prie savo knygų, prie savo daiktų, draugų. Draugų – aišku, bet mūsų draugai buvo taip išsisklaidę ir išsiskirstę, jau mes mažai jų matėm prieš išvažiuojant. Ir daug kas paspruko į užsienius. [...] Ir jeigu kas manęs klausytų, aš pasakyčiau, kad aš labai mažai galvojau apie tokius žemiškus dalykus: *samavorus*, sidabrinius nesidabrinius, *kandeliabrus* visokius, knygas... Bet aš labai ilgus metus vis sapnuodavau. Ir sapnuodavau pabėgimą. Kaip koks blogas sapnas būdavo. Atrodo, kad čia priešai ateina, reikia bėgt, nežinai, ką pasiimt, ką nepasiimt. Kitas įdomus dalykas, kai aš gavau Amerikos pilietybę, ir aš gana ilgai laukiau – nenorėjau Lietuvos paso, pilietybės išsižadėt (iki šiol aš netikiu, kad galima turėt dvi pilietybes, aš tuo netikiu), tai kaip aš atidaviau Lietuvos pilietybę, prisiekiau teisme ištikimybę Amerikai, mano sapnai, košmarai apie bėgimą iš Lietuvos sustojo.

³⁰⁹ Žr. Vardai.

³¹⁰ Daugiau žr.: LE, t. VIII, p. 360–361.

³¹¹ Mičigano An Arboro universitetas.

³¹² Hypatiją Yčaitę-Petkienę kalbino Liuda Avižonienė 1997 m. gegužės 30 d.

³¹³ Žr. Vardai.

[314](#) T. y. Niujorko valstybiniame universitete Sirakjuse (Niujorko valst., JAV).

[315](#) T. y. *Chevrolet*.

[316](#) Tikras pavadinimas – Tirkiliškės.

[317](#) Pareigos ir (ar) komisaro karinis laipsnis Raudonojoje armijoje.

[318](#) Žr. Žodynėlis.

[319](#) Žr. Vardai.

[320](#) Žr. Vardai.

[321](#) Iš lenk. *rabować* – „plėšti, apiplėšti“.

[322](#) Žr. Vardai.

[323](#) Vok. „įsakymas yra įsakymas“.

[324](#) Žr. Žodynėlis.

[325](#) Per šarangą varyti – „labai smarkiai užsipulti, suniekinti“.

[326](#) Žr. Vardai.

[327](#) Žr. Vardai.

[328](#) Ang. *International Institute of Education* – Tarptautinis švietimo institutas.

[329](#) Žr. Vardai.

[330](#) Ang. „Tu kalbi kaip knyga, tau reikia kuo greičiau išmokyti žargoną.“

[331](#) Ang. „Ar tu sakai *Rumania*, ar *Ruritania*?“

{Juozas ir Marija Plačiai Švedijoje, 1948 m. Gintaro Plačo archyvas}

JUOZAS IR MARIJA PLAČAI

GYVENOM KAIP NE KARO METU

Pedagogas Juozas Plačas gimė (1910-03-19–2001-04-15) Šilalėje, Tauragės apskrityje. 1933 m. baigė Švėkšnos Saulės gimnaziją, o 1938 m. – Klaipėdos pedagoginį institutą. Juozas Plačas pirmiausia buvo paskirtas Šventosios uoste įsteigti ir vadovauti lietuviškai mokyklai. Rusų okupacijai prasidėjus, jis paskirtas į Vilniaus kraštą, vėliau iš ten grįžo į Šventosios uostą. Prieš pasitraukimą į Švediją dėstė Palangos gimnazijoje. Apsigyvenę JAV, abu Plačiai aktyviai dirbo lituanistinėse mokyklose. Juozas Plačas 30 metų vadovavo Dariaus-Girėno mokyklai, dėstė Pedagoginiame institute, dirbo JAV Lietuvių Bendruomenės Švietimo taryboje.

Marija Plačienė gimė 1913 m. birželio 6 d. Biržuose. Baigė Biržų gimnaziją, studijavo Vytauto Didžiojo universitete, baigė vaikų darželio mokytojų kursus. Mirė 2005 m. birželį.

Kada išvažiavote iš Lietuvos³³²?

JUOZAS PLAČAS (J. P.): 1944 metais, rugpjūčio 10 dieną.

Kodėl ir kaip apsisprendėte išvažiuoti?

Tai turbūt visų ta pati idėja, kad bėgom nuo komunizmo. Dėl to, kad keturiasdešimtais, kai valdžią paėmė komunistai, okupavo Lietuvą ir pradėjo vežti į Sibirą. Išlikau neišvežtas, bet vėliau sužinojau, kad esu sąrašuose išvežamųjų; taigi antro kartą laukti to antro antplūdžio jau nebelaukiau ir todėl buvau priverstas išvažiuoti iš Lietuvos. Nė vienas nenorėjome apleisti savo krašto. Ir nė vienas nežinojo[m], kur iš viso bėgti, vieni bėga ten, kiti bėga čia.

Apsispręsti, kur, nebuvo galimybių taip greitai. Bet kai pradėjo bėgti žmonės iš rytų Lietuvos, iš Biržų, iš Kauno, iš kitur į Palangą, ir visi jie norėjo kaip nors patekti į laivus, patekti į Švediją, tai tada jau ir kilo idėja – galbūt su visais kartu ir reiks pasitraukti į Švediją. Švedija viliojo dėl to, kad tenai neutralus kraštas ir kad karo nepalietas. O Vokietija visą laiką buvo bombarduojama, ir visą laiką žmonės ten kare gyveno. [...]

Bet į Švediją pasitraukimas buvo labai kombinuotas – reikėjo saugotis ne vien vandens, bet ir vokiečių sargybų. Buvo rizikinga labai ta kelionė. Ne visi žvejai sutiko plaukti, nenorėjo rizikuoti. Mano, kaip mokytojo, pirmas paskyrimas buvo į Šventosios uostą. Ir tenai tris su puse metų teko gyventi, susipažinti su žvejais, su tėvais ir su vaikais, nes ir mokinių tarpe turėjome žvejų sūnų. Užsimezgė tokie artimesni ryšiai. Žmonos brolis, kunigas Petras Dagys³³³ turėjo irgi daug pažįstamų žvejų, su kuriais bendradarbiavo, taip mums pasisekė, kad galėjom patekti į žvejų *kuterį* – laivą.

Ar žvejai turėjo gauti leidimą iš vokiečių žvejoti?

J. P.: Taip, turėdavo gauti leidimą.

MARIJA PLAČIENĖ (M. P.): Nes pajūry jau vokiečių kariuomenė patruliuodavo, turėjo savo postus. Susitarė mano brolis su žvejais, kad kelias vištas iškeptų, padarytų gerą vakarienę ir samagono [parūpintų]. Tai tuos pajūrio sargybinius [sugalvojo] pakviest, kad čia ramu, nieko

nėra, nėra ko jums vaikštinėt pajūriu, geriau pas mus – vakarienės. Ir sutartu laiku juos gerai vaišino, nugirdė. O tuo laiku tie žvejai grįžo į pakraštį. Bet negalėjo priplaukti arti kranto, tai su mažais laiveliais mus nuvežė iki *kuterio*. Kelis žmones nuveža ir vėl atgal. Tai jie vargo, kol mus, kokius šešiasdešimt žmonių, supakavo.

J. P.: Mes išplaukėm iš latvių mažo uosto. Tenai buvo mažiau sargybos, ir mažiau saugomas tas uostas, todėl buvo saugiau. Mes iš Palangos ėjom pėsti pajūriu iki Šventosios, paskiau iki Būtingės. Išėjome dieną. Saulėta, graži [diena] buvo, paukščiai gieda. O arkliai buvo pasamdyti. Jie važiavo vieškeliu. Vežė čemodanus, viską, ką mes turėjom. O mes kaip pasivaikščiot einam parugiais, takeliais visokiais. Sudarom įspūdį, kad mes nebėgam. Laimingai pasiekėm tą vietovę, jau buvo tamsu, jau naktis buvo. Ir kai tik atėjom į tą vietą, kai pradėjo tais mažais laiveliais kelti į tą didįjį *kuterį*, pradėjo jūroj žaibuoti. Pradžioje jūra buvo rami, graži, bet kai sulipom į laivą, pradėjo jau didesnės bangos rasti. Žvejų kapitonas, savininkas, sukalbėjo maldą, paprašė dangaus palaimos, kad laimingai pasisektų nuvažiuoti. Ir po to pradėjom plaukti. Ir tolyn, tolyn. O audra didėjo, ir bangos tokios įsisiūbavusios buvo, kad per mūsų laivo viršų ėjo. Tai buvo uždengtas brezentas, kad bangos nesemtų laivo, kad per brezentu viršų eitų į kitą pusę laivo. Vieni buvo ant viršaus, kiti viduje – kajutėse. Supimas buvo labai didelis. Kai kurie ir į Rygą, kaip sakant, važiavo³³⁴.

M. P.: Aš viršuj [sėdėjau]. Tik po brezentu kišo, kai pastebėjo, kad lėktuvai atskrenda. Tada sugulėm visi. Bet taip laimingai praskrido, apsuko ir vėl dingo tie lėktuvai.

J. P.: Plaukėm labai ilgai. Išplaukėm apie dešimtą ar vienuoliktą nakties iš uosto. Plaukėm per naktį, paskui išaušo diena. Per dieną plaukėm, ir vėl atėjo kitas vakaras ir mes [vis dar] plaukėm. Mūsų tikslas buvo į Gotlando salą patekti. Bet kadangi audra labai didelė buvo, kompasu neturėjom, tai tą laivą mėtė bangos ir nežinojom, kur mes plaukiam. Dienos metu, kai audra labai aprimo, jau laukėm, kada sutems ir pasimatys žiburiai kur nors. Ir kaip naktis atėjo, pamatėm žiburius ir dabar galvojam, ar čia Vokietija, ar čia Švedija yra. Reikėjo laukti rytmečio, kad galėtumėm sužinoti, kas čia yra. Tai paskiau per žiūronus rytą pamatėm švedišką vėliavą, plevėsuojančią ant kranto. Tada drąsiai plaukėm ir įplaukėm į tokį mažą mažą uostuką. Mūsų *kuteris* negalėjo įplaukti į vidų. Tai jūrininkai švedai, iki čia įsibridę į vandenį, tokį mažą laivuką tempė. Įsodina kelis žmones ir su rankom tempia į krantą. Ir taip visus iš to laivo šitokiu keliu.

Įsibridę į vandenį iškėlė mus ant kranto, pačios pabaigos Gotlando salos. Tada tenai buvo kariuomenės būstinė. Pastatė kareiviai palapines tuojau, leido išsidžiovinti, nes visi nuo bangų buvom šlapi. Mus tenai išdžiovino, pavalgydino, ir tada atvažiavo du ar trys autobusai ir mus nuvežė į Gotlando salos sostinę *Visby*. Tenai buvo vienas fabrikas, kuris buvo uždarytas. Į tą fabriką mus patalpino, *matrasus* sudėjo. Tai iš to *Visby* atvykdavo žmonių, jiems įdomu buvo pamatyti, kas tokie per paukščiai tie pabėgėliai. Ir vieną kartą atvyksta *Visby* miesto burmistro žmona. Ji prisistatė, kad nori susipažinti su pabėgėliais. Ji kalbėjo vokiškai laisvai, ir mes kalbėjom vokiškai, ir taip užsimezgė tarp mūsų ryšys. Ir vieną dieną ji pas save [į namus] pasikvietė lietuvių grupę. Mus vaišino, kalbėjomės, susipažinom su *Visby* miesto burmistru. Paskiau jau lankydavosi dažnai pas mus ir vis atnešdavo dovanų ir maisto. Turėjom geras dienas. Maždaug po dviejų savaitių mums pasakė, kad reiks važiuoti į Stokholmą. Į Stokholmą vėl reikėjo laivais plaukti.

M. P.: Orkestras taip gražiai groja, mus išleidžia... Ant kranto jų orkestras mums išleistuves padarė.

J. P.: Bet vėl pakilo didžiulė audra. Audra buvot didelė, traškėjo, braškėjo tas laivas. Atrodė, kad jis sutrupės. Tokio pat didumo buvo audra, kai mes plaukėme į Gotlandą. Išplaukę vakare, rytmetį iplaukėm į Stokholmo uostą. Suregistravo mus, atėmė pasus, išrašė užsienio pasus visiems, tokius raudonus. Drabužius davė, nuvedė į krautuves, apipirko, viskuo aprūpino. Paskiau mus išvežė į *Grangärde* miestuką. Tenai apačioje toks ežeras labai gražus buvo, o mus apgyvendino turistiniame viešbutyje. Kadangi karo metas, tai turistų jau nebuvo. Tai buvo tikras viešbutis, liuksusinis viešbutis: gražios lovos, kiekvienam – po kambarį. Patarnavimų, žinoma, nebuvo, mes patys turėjome sau pasitarnauti. Buvo viršininkas paskirtas švedas. Virtuvė gamino mums maistą. Mes pasivalgom ir vėl sau laisvi važiuojam, po pakrantes, po ežerą [einam] pasivaikščioti.

M. P.: Ten patalpino jau trijų tautybių žmones: buvo latvių vienoj salėj, antroje estų ir trečioje lietuviai buvo. Veltui maistas ir kiekvienas žmogus gavo po devynias kronas. Kas nori saldinių, kas cigarečių [nusipirkti], kas kokių siūlų. Kas į kiną norėjo nueiti. Mum buvo taip keista – krautuvės pilnos visokių gėrybių. Ir šviesos visur dega. Ne taip, kaip Palangoj, kur visur reikėjo užsigesinti, jeigu lėktuvai skrenda. O čia tai buvo toks kontrastas didžiausias. Ir taip graži aplinkuma: rožės, rožės visur, vien rožės. Į kinus nuvažiuodavom, pasivaikščiodavom, papolitikuodavom, pasiplepėdavom. Žodžiu, gyvenom, kaip sakant, visiškai kaip ne karo metu. Ten šeimyniškas gyvenimas buvo laisvas, kas ką norėjo, tą darė.

J. P.: Paskiau po kiek laiko mus perkėlė į kitą vietą. Prie to aukšto kalno atvežė. Ten buvo irgi turistų, bet jau kabinos. Ne liuksusinės, bet medžiotojams kokiems, paprastiems turistams.

M. P.: Jau ruduo, jau Lietuvoje reikėtų eiti į mokyklą. Tai ponas Kregždė³³⁵ suorganizavo lietuvišką mokyklą. Iš tos knygutės, kur Alytė [sesers dukra] atsivežė. Ji bėgdama nieko nepasiėmė, tik savo trečio skyriaus knygutę. Dar mano sesuo ėmė verkt: „Nei suknutės, nieko.“ Ir paskiau vieną dieną atvažiuoja ponai ir sako: „Ar jums nenusibodo čia gyventi?“ Sako mandagiai: „Ar jūs nenorėtumėt kur nors dirbti?“ Mat visi galvojo, kad mes – laikini svečiai. Baigsis karas ir vėl grįšim. Visi taip galvojom, kad pasitraukėm kokiam mėnesiui, kitam. Tai ir švedai su mumis elgėsi kaip su turistais, svečiais užsieniečiais.

J. P.: Jie išklausinėjo kiekvieno biografią, kas kokią mokslą baigęs, kur dirbęs. Mus paskyrė į Ničipingą, kuri buvo pirmoji Švedijos sostinė, karalių miestas. Ten pilis labai labai graži buvo ant Baltijos kranto. Žiūrėdavom į kitą pusę. Trys kilometrai nuo to Ničepingo buvo toks miestukas *Harg*. Tenai buvo didelis tekstilės fabrikas. Tai mums paskyrė į tą fabriką.

M. P.: Pastatė kiekvienai šeimai po atskirą baraką. Nedidelius: salionas, du miegamieji ir virtuvėlė, ir vanduo čia pat viduje. O aš laukiaus jau sūnaus pirmo. Harge gimė sūnus. Mums davė pačius geriausius darbus, kokie tik yra fabrike. Ir gyvenom taip natūraliai, labai gerą algą mokėjo. Taigi turėjom savo virtuvę, pirkdavom produktus, patys gamindavomės maistą. Paskui ir į valgyklą eidavom valgyti.

J. P.: Paskiau nusibodo man tam fabrike būti. Susipažinau su kitais lietuviais, kurie dirbo pačiame Ničepinge. Gavau darbą elektros lempų fabrike. Irgi kaip naujokui, užsieniečiui, labai geras darbas buvo. [Vėliau] išsikraustėm į Eskilstunos miestą pas žmonos mamą ir brolių. Jie jau turėjo privatų butą. Aš į vieną didžiausių Švedijos knygrišyklų patekau. Kadangi mano tėvelis turėjo pašalinį tokį amatą [knygų rišimo], tai aš iš mažens išmokau tas knygas rišti. Knygrišykloje dirbau iki pat išvažiuojant iš Švedijos. Švedijoje išgyvenom virš septynių metų.

Per tą laiką, žinoma, nesėdėjom užsidarę. Aš kaip mokytojas Lietuvoj buvau veikęs, dirbęs įvairių kultūrinį darbą, tai stengiausi ir čia įsijungti į kokią kultūrinį darbą. Nuvažiuodavau į Stokholmą, ten susipažinau su Lingiu, su kitais žmonėmis ir mes tenai įsteigėme Bendruomenę³³⁶. Darydavom susirinkimus, leidom tokį laikraštuką *Svetur*. Išsidalinom, išsiuntinėjom, kur žinojom, kad lietuviai gyvena. Paskiau mane paskyrė Eskilstunos apygardos pirmininku, ir aš turėjau rūpintis Eskilstunoje gyvenančiais lietuviais. Tai ten irgi veikdavom, susirinkimus turėdavom tokius šeimyniškus, kultūrinius parengimus darydavom.

Kiek maždaug lietuvių ten buvo?

J. P.: Nedaug. Būrelis, gal kokis penkiolika. Ne visi Bendruomenei priklausė. Dažnai nuvažiuodavau į Stokholmą, į tuos bendrus jų parengimus. Draugiškai gana laiką praleidom ir naudingai. Mūsų draugija Išleido švedų-lietuvių kalbos gramatiką, žodyną. Daug dirbo Lingys³³⁷.

Jums gimė sūnus Švedijoje, ar gaudavote kokią pašalpą?

M. P.: Mane labai tikrindavo nėštumo metu. Buvo įsakymas pas juos, [kad] kiekvienas žmogus turi būt sveikas. Jeigu sveika šeima, tai sveika tauta. O kai sveika, tai visi laimingi. Jei jau kraujo spaudimas per aukštas ir pradeda kojos patinti, tai aš nebegaliu dirbti. Paguldo ligoninėj ir už kiekvieną dieną moką po tris kronas. Aš nemokėjau, bet jie man mokėjo. Už kiekvieną išgulėtą dieną. O kai gimė sūnus, niekas nekainavo, ir aš gavau [pinigų] už tą išgulėtą laiką, o vyrui dar davė 130 kronų, kad vežimėlį turėtų su kuo nusipirkti. Bet taip buvo visiems žmonėm, ne tik mums, pabėgėliams – veltui gydymas, veltui ir ypatinga priežiūra.

Ką dar prisimenate iš to laikotarpio?

J. P.: Daug visokių įvykių dar buvo Švedijoje. Vieną kartą grįžtam iš Okserzundo, kioske parašyta: „*Balternas ut*“, tai reiškia – „Baltiečiai lauk“. Tai čia vėl naujas pavojus mums gresia. Tai greitai nusipirkau tą laikraštį ir skaitau. Bet kai perskaitėme, tai pasirodo, kad visus tuos atvykusius [pabaltijiečius vokiečių armijos kareivius], kurie [buvo] užsilikę Kuršiuose ir dar kariavo koki mėnesį ar kelis su bolševikais. Kai jie pamatė, kad jau nebegalės išsilaikyti, tai jie atkeliavo į Švediją. Jie atvažiavo uniformuoti, su ginklais. Ir lietuvių buvo. Visų trijų tautybių buvo. Tai švedai nuginklavo juos³³⁸ ir patalpino į atskirą lagerį. Kariuomenės stovykla buvo ten. Sargyba buvo apstatyti, kad nepabėgtų. Rusai pareikalavo, kad jie būtų išduoti jiems, kadangi jie kariavo prieš rusus.

Tadarauskas³³⁹ atliko tenai didelį vaidmenį. Jisai buvo kapelionas to lagerio. Bet kadangi užsienio reikalų ministeris *Undén*³⁴⁰ pataikavo rusams, tai kreipėsi į karalių Švedijos, ar negalima išgelbėti tų žmonių. Karalius kreipėsi į Molotovą, pas Staliną. Tenai pasakė *niet*³⁴¹ – ir viskas. Mes kreipėmės į valdžią, kad išgelbėti tuos žmones.

Ar jūs tame dalyvavote?

J. P.: Ne, aš nedalyvavau. Bet Stokholme mūsų bendruomenė darė žygius visus. Darėm pastangas, kiek jau galėjom, bet negalėjom išgelbėti šitų žmonių. Ir atvažiavo rusų laivas ir

juos visus tenai sudėjo.

M. P.: Tie vargšai kareiviai pjaustėsi gyslas, kad geriau vietoj mirti, nes žinojo, kaip ten bus kankinami. Visus juos paėmė ir išvežė. Niekas daugiau nebesužinojo apie jų likimą.

Ar kas nors iš tų kareivių nusižudė?

J. P.: Buvo tokių. Bet ir susipjausčiusius vis tiek išvežė. Nepaleido nei vieno. O švedų minia buvo ant kranto ir šaukė: „Mes nebegalime savo vėliavos turėti, mes nebegalime savo himno giedoti, jeigu šitaip mūsų valdžia yra.“ Labai protestavo prieš valdžią. Visa švedų visuomenė.

M. P.: Nes tie kareiviai taip prašėsi, kad paliktų.

Kelintais metais grąžino tuos pabaltijiečius?

J. P.: Archyvuose dar turiu tuos laikraščius, tik dabar neatsimenu³⁴². Švedų spauda labai plačiai aprašė visą tą įvykį. Labai buvo nusiteikę švedai prieš valdžią, kadangi šitaip žiauriai leido tiems pabėgėliams būti atiduotiems kankinimams. Daug kas švedus kaltina, kad atidavė bolševikams. Tai buvo toksai didelis, ypatingas nuotykis begyvenant Švedijoje.

Iš Švedijos išvykote 1951-ais?

J. P.: Penkiasdešimt pirmais. Paskutinis ypatingai indomus buvo momentas, kada mes pradėjome ruošti kelionei į Ameriką. Užsiregistravome, kad norime išvažiuoti į Ameriką. Ir reikėjo laukti eilės, kol mums atėjo. Laukėme keturis metus.

Kodėl nenorėjote likti Švedijoje?

J. P.: Daugiausia dėl vaikų ateities – Švedijoje nebuvo jokių lietuviškų organizacijų. Vienintelis, kas buvo Švedijoje, tai grupelė tų žmonių, kurie dirbo visą tą darbą. Bet Švedijoje visi buvo išsisklaidę, daugiausiai apsivedė su švedėmis, daugiausiai mergaičių už švedų ištekojo. Žodžiu, mes nenumatėm ateities, kad mūsų vaikas užaugęs galės kokią lietuvaitę surasti. Turėjome Amerikoje giminių, todėl nutarėm persikelti į Ameriką. Kada jau galėjom išvažiuot, prasidėjo kelionė iš Stokholmo. Reikėjo gauti iš policijos vado pažymėjimą, kad mes nieko nenusikaltę buvom ir t. t. Kadangi aš švedų kalbą buvau gerokai pramokęs, tai visus savo imigracijos reikalus jau švediškai atlikau. Atvykau pas policijos viršininką [Stokholme]. Paprašiau pažymėjimo, kad išduotų. Tai jis manęs klausia: „Ar jums nepatinka čia Švedijoje gyventi?“ „Patinka“, – sakau. „Bet kodėl išvažiuojat?“ Sakau: „Kad mes turim giminių, pažįstamų tenai.“ „Tokie puikūs tie pabaltiečiai žmonės, – sako jis, – nori iš mūsų pabėgt. Žinai, užmiršk tą savo Ameriką. Mes jums duodam ūkį nemokamai. Įsikurkit, gyvenkit ir pasilikit čia pas mus. Mums tokie žmonės yra reikalingi ir brangūs.“

M. P.: Kai mus skirstė į darbus, tai vadovavo mums toks banko direktorius Kaune Petras Kregždė. Susirinkdavo jis mus lietuvius ir sakydavo: „Mes esam čia laikinai, kaip svečiai. Kokį darbą turėsim, dirbkim sąžiningai, kad mūsų lietuvių vardas nenukentėtų.“ Taip visi ir tikrai iš širdies – kokį darbą turim, ir dirbdavom. [Todėl] ir nebenori išleisti.

J. P.: „Nu, tai atvažiuok po dviejų savaitių“, – sako man. Atvažiavau po dviejų savaitių. Klausia: „Pakeitei nuomonę?“ Sakau, kad ne, dar nepakeičiau. „Dar atvažiuok po dviejų savaitių.“ Trečią kartą liepia atvažiuoti. Tai jau trečią kartą nepatenkintas, toks susiraukęs jau parašė tą ištikimybės pažymėjimą. Lietuviai turėjo gerą vardą. Gerai elgėmės.

Gyvenimas Švedijoje, palyginti su Vokietija, buvo geresnis, bet žmonės vis vien nenorėjo likti?

J. P.: Nenorėjo kažkodėl. Kraštas puikus, visko yra. Kurie daugiau patriotai buvo, tai daugiau linkę tenai vykti, kur daugiau lietuvių yra, kur lietuviškas gyvenimas vyksta ir panašiai.

Ar Švedijoje gyvendami turėjote susidarę kokį nors Amerikos gyvenimo įvaizdį?

J. P.: Ne, neturėjom jokie supratimo apie Amerikos gyvenimą. Tik tai tiek, [kiek] žinojom iš turistinių brošiūrų – kokie miestai yra, kaip jie atrodo. Mes įvaizdį buvom susidarę gerą. Mes galvojom, kad bus geras ekonominis gyvenimas, kad lietuvių yra daugiau. Bet vieno dalyko mes bijojom, kad socialinės apsaugos tenai nėra, kad mums jau rūpintis patiems [reikės] viskuo. Bet ką darysi. Dar jauni buvom, dar tvirti, sveiki.

Papasakokite apie atvykimą į Ameriką 1951 metais.

J. P.: Mes buvom 5 žmonės: [mes], sūnus, žmonos brolis ir mama. Pasisamdėm laivą³⁴³. Tai mes užmokėjom už tą laivą beveik viską, ką mes buvom užsidirbę per tuos visus metus. Mums buvo numatyta gegužės penktą įplaukti į Niujorko uostą, bet įplaukėm ketvirtą. Užtai niekas pasitikti neatvyko. Žmonos kitas brolis Niujorke turėjo atvažiuoti mus pasitikti – nėra. Tai mums reikėjo samdyti taksį. Pasamdėm taksį – paprašė penkis dolerius iš mūsų. Aš turėjau tik 20 dolerių. Padėjau 20 dolerių, laukiau 15 [grąžos]. Tasai man neduoda. Aš sakau: „Turiu [gauti] 15 dolerių grąžos.“ „Ne, jūs man davėt 5 tikrai“, – tasai šoferis sako. Sakau – ne. Jisai sklaido pinigine, bet būk tai neranda 20 dolerių. Taip ir paliko. Turėjom iš viso tik 30 dolerių, atplaukė į Ameriką, visas mūsų kapitalas buvo. Ir taip prasidėjo mūsų gyvenimas Amerikoje.

Kokie buvo jūsų pirmieji išpūdžiai atplaukus į Ameriką?

J. P.: Labai nekokie. Mes pripratę prie švaros, gražiai viskas sutvarkyta, gėlynai. O čia [Niujorke] popieriai laksto, visur prišiukšlinta. Žmonos brolis anksčiau jau buvo nuvažiavęs tai sako, apsiprasit greitai. Nu, tai pirmiausiai užsisakėm *Coca Cola*, nes jau buvo išgarsėjęs Amerikos *Coca Cola*, Švedijoje negaudavom jos. Pagyvenom kelias dienas pas brolių. Pavažinėjom po Niujorką. Brolis norėjo, kad mes pasiliktum. Bet mes nutarėm, kad geriau važiuoti į Čikagą. Čia didesnis lietuvių centras. Čia ir vaikas bus geriau, ir mokykla, ir lietuvių daugiau. Bendravimas bus didesnis.

Ar nepagalvojate, koks jūsų gyvenimas būtų buvęs, jei būtume pasilikę Lietuvoje?

J. P.: Sibiro gyvenimą mes tikrai būtum gavę. O čia išvažiavę vis šiek tiek dar gero padarėm Lietuvai. Ir lietuvių palaikėm savųjų tarpe. Kiek galėjom, propagandą ir kitą tarpe darėm ir po truputį siuntinių nusiuntėm savo artimiesiems. Vis tiek šiek tiek...

Kaip iš dabartinės perspektyvos jūs vertintumėte savo sprendimą išvažiuoti iš Lietuvos?

J. P.: Kad išvažiavom? Ne, nesigailim. Dėl to, kad mes savo likimą jau iš anksto buvom

numatę, koks jis bus. Esam laimingi, kad dar sveiki ir galime šiek tiek padėti Lietuvai. Galbūt ne tiek fiziniai, kiek dvasiškai. Daug išleidom jaunimo lietuviško per lietuviškas mokyklas. Apie keturiasdešimt metų mokytojavau čia Amerikoje [lituanistinėse mokyklose]. Per tą keturiasdešimt metų nemažą būrį išleidau. Profesionalai yra ir geri lietuviai, ir dirba, įsijungia į lietuviškus darbus, užima geras vietas. Tai vot, tas ir yra pasitenkinimas.

[332](#) Juozą Plačą ir Mariją Plačienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1997 m. vasario 20 d. ir 24 d.

[333](#) Žr. Vardai.

[334](#) Šnekamojoje kalboje – „būti pykinamam, vemti“.

[335](#) Žr. Vardai.

[336](#) 1946 m. sausio 12 d. Stokholme buvo įsteigta Lietuvių draugija Švedijoje, 1950 m. lapkričio 30 d. ji persitvarkė į Švedijos Lietuvių Bendruomenę, kuri buvo pirmoji Pasaulio Lietuvių Bendruomenės narė.

[337](#) Žr. Vardai.

[338](#) 167 internuoti buvę Vermachto kariuomenės kareiviai: 7 estai, 149 latviai ir 11 lietuvių.

[339](#) Žr. Vardai.

[340](#) *Bo Östen Undén.*

[341](#) Rus. „ne“.

[342](#) 1946 m. sausio 25 d.

[343](#) *SS Gripsholm.*

{ Antanas ir Alice Šatūnai vestuvių dieną, 1950 m. Antano Šatūno šeimos archyvas }

ANTANAS ŠATŪNAS

UŽ JOKIUS PINIGUS NEBŪT VAŽIAVĘS, JEIGU BŪT NE KOMUNIZMAS PAĖMĖS

Antanas Šatūnas, eidamas 21-uosius metus, įstojo į rusų armiją. Su draugu pabėgęs iš armijos, pakliuvo į Austriją. Apie 1948 m. emigravo į Kanadą, kur dvejus metus dirbo pas ūkininką. Į JAV atvažiavo 1950 m., čia 36 metus išdirbo *Kronej, Decorative Metals* bendrovėje.

Pradėkime nuo to, kaip užėjo rusai³⁴⁴.

Kaip rusai atėjo, visi nebėgom. Buvom namie: mano brolis ir seserys, ir mama, tėvelis jau buvo miręs. Nu, tai kaip rusai užėjo 1944-ais metais, rugpjūčio mėnesį, tai vokiečiai jau pasitraukę buvo. [...] Pora savaičių nieko nebuvo. Tai kai jau čia pradėjo organizuoti, tuojaus Vilkioj padarė štabą. Tuojaus rusas atėjo, iš mūsų norėjo atimti arklį ir vežimą. [Iš mūsų] jie vežimiuką atėmė, o arklį iš kito kaimyno atėmė. Atėjo vėliau rusas kitas – atėmė ir arklį. Mano mama mokėjo rusiškai kalbėti, lenkiškai gerai, tai jina nuvažiavo į štabą te rusų, viską pasakė, kad teip i teip, sako, o jie dar turi tris. Viršininkas liepė atiduoti tą arklį. O mama atsiėmė tą arklį. Parvažiavo namo, parsivežė viską.

Nu, tai paskiau rusai – visur pilna kariuomenės, eina, vajėzau, kad kai amaras. Lenkų divizija buvo, jauni vyrukai. [...] Nu, jie mane pamatė tie lenkiukai, sako, neeik [į kariuomenę]. Sakau: „Mane šaukia irgi.“ „Neeik, – sako, – Jėzus, kaip blogai, neduok Dieve, mes badu mirštam. Kiek tik gali, ką daryk, kavokis, kad tik neik į kariuomenę.“ Nu, tai va, ir kavojausi. Ir vieną kartą išėjau į kiemą tenais, vandenį semiu iš šulinio ir neapsižiūrėjau – rusas atėjo. Tik pasižiūriu, jau pro vartus eina. Daviau už tvartų tenais, o jis pamatė. Jis tuojaus užrėkė, atkišo šautuvą: *Zastrieliaj partizan!*³⁴⁵. Nu, ką aš darysiu. Stoviu, rankas iškėliau tiktai, ir jis atsivaro mane į namą čionais. Mano sesuo vyriausia būva namie, tai atsivaro, man sako, tu buvai išbalęs kaip drobė. Nu, tai jisai [rusas], sako: „Čia partizanų mus laiko.“ Tai mano sesuo sako: „Čia mano darbininkas, mes vienos moterys, jis atėjo mums padėti dirbti.“ Jis sako: „Te – partizanas.“ O rusai labai mėgsta gerti, nu, tai samagono turėjom mes pasidarę, tai tuojaus atnešė didelę *bonką*. Jis geria, geria – ir pasigėrė. O aš per užpakalės duris kai daviau, [į] tą ravą, į tą mišką, Jėzus Marija, tai nulėkiau. Tai nėjau namo visą savaitę. Tai man atnešdavo valgyt, padėdavo te prie miško, susitarę buvom, bijojom, kad neateitų ieškot, kai partizanų pasidarė. Kitą kartą vėl ateina, jau kiekvieną dieną enkavėdistai, šitie lietuviai, tie pakalikai buvo komunistai. Bet jie nežinojo dar tikrai, kur yra vyrų kas, neturėjo dokumentų įrodyti. Jie žino, kad yra daug vyrų, bet nežino pavardžių, nežinau, te buvo sumaišyta ar *distroita*³⁴⁶ kas. Nu, tai kavojaus, kavojaus. Su vienu draugu, savo kaimynu, aš pakalbėjau, jisai te pažinojo vieną komunistuką gerą Vilkioj, buvo jis jau vietą užėmęs aukštą, kai tik rusai užėjo. Tai mes pasiėmę, žinote, dešrų, kumpių, šnapso, nusivežėm pas jį, nuvėjom, prašėm, kad jis gal padėtų kaip nors. Nu, jis mums prižadėjo, sako: „Aš padėsiu vyrai jums. Aš padarysiu, kad tik jūs stosite į kariuomenę, kad jūs liktute čia, Lietuvoj.“

Kada tai buvo?

Jau 1944 metais. Prieš pat pabaigą metų, jau žiema. Sako: „Čia jus sargyba, Kaune kur būsit

ar Vilniuj, ir nereiks nė bijot į užsienį.“ Nu, tai ką, mes pagalvojom – stokim, neveš iš Lietuvos, tai gerai. Tai nuėjom savanoriai ir įstojom. Nu, ir už savaitės liepė atvažiuoti į Kauną mumis visiems. Atvažiavom į Kauną. Tai išskirstė visur. Uždarinėjo į tokį sklepą, mums kelius uždarė te į sklepą; vietos nėra niekur. Sako: „Laukit kitos savaitės. Atvažiuos traukinys, ir važiuosim į Vilnių.“ Tai iš tenais mumis veža į Vilnių. Leido pasiimti maisto, galėjai drabužių, kiek galėjai panešt. Nu, ir aš, Dievas davė, aš šitaip pasiruošęs buvau: turėjau tris poras šiltų kojinių labai, baltinių turėjau šiltų pasiėmęs, dar pinigų turėjau ir *biški* valgyt įsidėjau, pasiėmiau lašinių. Bet turėjau dalytis, negaliu valgyti vienas.

Nu, taip numaniau, kad, gali būti, kažkur veš, toliau nebus. Nu, tai sako, į Vilnių, už Vilniaus yra barakai pastatyti, mes [ten] būsim. Suvarė į tuos traukinius gyvulinius, [neaiškus žodis] užrakino ir veža. Po pietų išvažiavom. Važiuoja, važiuoja, jau tamsu pasidarė. Jau aš sakau kitiem: „Vyrai, čia – ne Vilnius. Tą Vilnių jau turėjom pravažiuot.“ Jau mes pusę daugiau dienos važiuojam, traukinys eina greitai. Nu, tai važiuojam, važiuojam, neatidaro traukinį, jau sakom, veža į Rusiją. Nu, i taip i neatidarė nieko. Duodavo cukraus, tai kaip akmuo, didelė plyta – iš kalnų kai iškasa, tai negali įkast. Tai turėjom karštą vandenį: pamirkinį, atsikandi to cukraus ir *cukoriu*, sudžiovytu duonos. I tai gyvenom tą beveik visą mėnesį, pakol nuvažiavo. Nepristatė maisto. Sako: „Tiem reikia duoti labai gerai, kad jie kariauja, sako, mes nekariaujam.“

O kiek vyrų buvo viename vagone?

Vienam vagone mes turėjom tris pamainas miegot. Pusė traukinio buvo padėta šiaudų, tai visi sugulę ant tų šiaudų miegodavom. Tai tie pamiegodavom keturias valandas, kiti eidavo miegot. O taip tai būdavo sėdėdavom aplink tą pečių. Buvo šalta, Dieve, šalta – drebi. Kai susiglaudę dar miegi, tai dar prasnūsti tiek. Tai važiavom, važiavom, privažiavom, sustojom. Atidarė duris, parodė, kad netoli Maskva. Sako: „O, tai jau čia vokiečiai, jau buvo apšaudyta.“ Nu, i nuvažiavom į Maskvą. Liepė išeiti į valgyklą valgyt. O valgyt norėjom baisiausiai. Graži buvo valgykla, negali sakyti, dar nustebau, sakau: „Kad taip, kaip jie gyveno, tiek aš mačiau, tai čia puikūs dalykai.“ Davė valgyt ryžių, davė gerai valgyt, bet mažai. Mumis tai ką, mes tai kaip tik *biški* prarijom – alkani. Te pavalgėm, ir nuvarė ant stoties į traukinius, kur maudytis galima, yra pirtis tokia padaryta ant traukinių.

Davė visiems išsimaudyt. Seržantas sako: „Išsimaudykit ir greitai į kitą traukinį eikit. Neikite į kitus bėgius.“ O te traukinių jau buvo daug. Vaitojimas žmonių, riksmas, va Jėzus, vežė į Sibirą iš visų pasaulių. Tai seržantas priėjo prie mane, sako: „Jeigu tu pereisi į tą kitą šoną, jų sargyba tave pagaus, aš negalėsiu atimt jau, tu būsi gatavas, jau tave įkiš į anus traukinius. Te visi nusikaltėliai yra.“ Ir girdėjau lietuviškų balsų i visokių te. Baisus, baisus vaitojimas buvo. Dieve Dieve, man ašaros bėgo, kai pamačiau. Dar tą dieną pavaikščiojom prie to *treino*³⁴⁷, ten leido išeit mumis.

Susėdom vėl į traukinius i vėl važiuot. Veža nuo Lietuvos dvidešimt septynias dienas. Kur veža, mes nežinom, nesakė nieko. Nugri atveža į tokį miestą, sako: „Gorki ir Kulibaki“, ja. Tai paskiau, kai supratom, kad čia yra netoli Sibiro³⁴⁸. Jau te yra sniego like šitei, miškai, šalta. Vajėzus, šitaip negali pastovėti atsistojus ant žemės, turi visą laiką judėt. Katrie pasiliko mieste [Gorki], tiems gerai papuolė. O katriem reikėjo eit už miesto, da buvo keturi kilometrai. Tai mes turėjom pėsti eit tenais. Jau kai atėjom, tuojaus į valgyklą nuvedė. [...] Kopūstų, žuvies taukų davė, i nieko kito gero nėra. Tai būdavo mano *friendas*³⁴⁹, jis dirbo

virtuvėj. Nu, tai jam labai vidurius skaudėjo, jis negalėdavo, tai aš jam duonos sutaupydavau, o jis man žuvies duodavo. Būdavo vandenį šildom pamainom. Tai kai mano diena buvo, aš pamatau jį *kuknioj*³⁵⁰, sakau, kad mano diena bus. Tai jis atneša man, prisideda žuvių į kelnes. Ateina prie šulinio, atriša tas rusiškas, tą [neaiškus žodis], kur užvyniota, iškrato, palieka. O aš jam duonos palieku, ja. Daug kentėjo vyrų, aš dar ne tiek baisiai nukentėjau kaip kiti.

Kuria prasme nukentėjo?

Nuo bado, nuo bado, nuo bado, nuo bado – valgyt nebuvo. Būdavo cukorių tų atveža traukiniai, tai turėjom nueit parsinešt. Tai mumis išvarydavo ko kaip dvidešimts, trisdešimts vyrų maišų. Pasiima, tie maišai dideli, žinai, gal kas beveik turi nešt tą maišą. Einam iš užpakalio, kaip seržantas eina prišaky. Tai mat kartais skylę pradarai, su pirštu praplėsei, ištraukei tų cukorių, į kišenius prisidedi. Prisimenu, aš daug kartų prisidėjau, tai savo draugui daviau, te kur virtuvėj buvo. Nu, kad ką daryt, žinoma, mes nuskriaudžiam kitus, bet aš manau, kad jie turi atsargos kiek dar. Žinote, vogdavo jie, tie karinykai, tą mūsų maistą. Kad nebūtų vogę, gal būtų užtekę. [...] Tai paskiau turėjom malkas nešt septynis kilometrų iš miško sau kūrentis. Pliauckas susidėję, vienas roges turėjom, ir kiti vyrai nešė ant pečių, kiti roges traukė su savim. Neduok tu, Dieve, kaip buvo, nepaeini, kai tik i liepia dainuot. [...]

Tai taip išgyvenom, čia daugiau du mėnesius išbuvom. Sausis, vasaris, kovo mėnesį jau palikom. Atvažiavo lietuvis majoras pas mumis i klausia: „Nu, tai kaip, vyrai, jumis čia laiko dabar tiesais?“ Visi nieko negalim sakyti, nutilę, bijom baisiausia. „Nieko, – sako, – vyrai, nereikia man sakyti, aš žinau.“ Tai jau mes pasidarėm linksmesni, matom, kad lietuviškas žmogus ir dar koks komunistas, bet mato, kad blogai užlaiko, viską. Tai mes pradėjom prašyti jau, sakom, a negalėtum eit kariaut? „Dar karas ein, – sakom, – mes norėtum eit savanoriai, ką mes čia būsim?“ „Nu, tai, – sako, – aš nežinau. Aš turiu pakalbėti su vyresnybe. Aš atvažiuosiu už savaitės gal.“ Jis atvažiavo i pora a keturias dienas, a kiek. Atvažiavo, juokias jisai, jau mes supratom, kad jau. Sako: „Jeigu norit, vyrai, galit išvažiuot kitą savaitę.“ Vajėzau, mes, kad šokam, kad dainuojam, kad tiktai vežt, kad tik išvežtų iš tos bjaurybės ten Rusijos, je. Taigi važiuojam dabar į tą frontą, jau veža mumis į frontą. [...]

O kodėl norėjote važiuoti į frontą?

Nu, tai kaip, geriau mirt, ne ten badu miršt, šalta šitaip. Kaip išvažiavom, i vėl valgyt trūkumas. Cukorių turim ir cukraus to kieto. Tai atvažiavom jau į Ukrainą, jau čia geriau, jau pavasarį šilčiau. Jau visai akys nušvito. Žmonės jau daržuose pradėjo dirbt. [...] Tai paskiau pro Ukrainoj į Belrusiją, pro Belrusiją į Lenkiją. Ir Lenkijoje jau buvo gerai. Jeigu turėjai pinigų, galėjai jau nusipirkt ką. Jau man galva tik pradėjo [galvoti], kad jau progos pabėgt. Aš, mes, visi galvojom, kad rusus išvys iš Lietuvos, iš visur. Nu, tai kokie jie buvo, kaip jie tą karą laimėjo, aš nesuprantu. Tai tiktai ubagai prakeikti. Paėmę vokiečius belaisvius, va, žiūrim, nugi tie, rupūže, blizga kareiviai baisiausiai. O tie ubagai – i nieko, nė tvarkos buvo, nė nežinojo, kaip kariaut gerai. Tiktai tie ką darė, [tai] kišo žmones, mases, i gatava.

Nu, tai atvažiavom tuo traukiniu per Lenkiją ligi vokiečių rubežių, i traukiniai negali eit – bėgiai kitoniški buvo. Tai turėjom laukt, kad ateitų iš vakarų tie traukiniai kiti paimt mumis visus. Nu, ir pamatėm – vokiečių ten dvaras buvęs ar kas – kapšius bulbių užkastas. Vajėėėzus, tai kai mes lėkėm, mūsų visas batalionas. Su rankom nukasėm tas žemes,

nukasēm šiaudus, išėmēm, prisidėjom tų bulbių, užsikūrēm ugnę virt, nė mazgojom, nė nieko, su žemēm, su viskuo. Viduriai pasileido paskiau, žinot, nuo tų žemēm. Alkanas negalvoji, kad tik greičiau griebt, valgyt. Nu, tai paskiau pavežė su traukiniu, turėjom išlipti vėl Vokietijoj. Tai jau tenais buvo gyvulių, *because*³⁵¹ rusai visus gyvulius suėmė, kur užėmė i varė su savim. Nušaudavo i virdavo. [...]

Kur jūs buvote Vokietijoje?

Atvežė per kampą mumis, ir aš buvau daugiausia Čekoslovakijoj. Atvežė i Čekoslovakiją, i Karpato kalnai. Je, tai taip aukštai te vokiečiai įsitvirtinę buvo, įsikasę ant tų kalnų. Tai rusai prieš mūsų atvežimą dar, sakė, savaitę laiko tie darė puolimą, tai apsupom tą kalną iš vieno šono. Aš stovėjau vieną savaitę apkasuose, o paskiau mane padėjo i namą, i bokštą. Aš matydavau, vokiečiai kad lekia, „ta ta ta ta ta ta“ *back and forth*³⁵², bet aš sakau, tegu lekia, aš nepaleidau šūvių, nė nieko. Sakau, jeigu aš paleisiu šūvių, tai jie numatys ką, kai duos i tą bokštą ir mane nušaus. Sakau: „Nemačiau nieko, nemačiau nieko ir *that's it*“³⁵³.“ Nu, tai mes te išbuvom a dvi savaites. Jau karas prie pabaigosėjo, bet nieko nežinai, dar nepasako nieko.

Jūs nujautėte, kad karas eina prie pabaigos?

Je, jau mes nujautēm. [...] Buvo SS vokiečių kelios divizijos prie Pragos³⁵⁴. Ir rusai norėjo paimt tą Pragą i negalėjo. Jeigu būtų mašinom metę, tai gal būtų mumis užmušę, bet pėstiėjom. Pakol pėsti nuėjom, vieną dieną i karas pasibaigė. Tai mumis metė vėl [i] kampą Vokietijos ir liepė eit gaudyt jaunus vyrus vokiečius. Nu, tai mes visą savaitę dirbom, turėjom gaudyt tuos vokiečius. Tai aš kur pamatau, liepiu pasikavot. „Bėk, bėk, – sakau, – i mišką, nebūk čia namuose.“ Tai tenais mes padirbom a dvi savaites. Paskiau sustojo, davė įsakymą, kad visai divizijai trauktis iš te. Nu, tai dabar mes pasiėmēm ginklus su savim, viską, kas yra, ir pėsti – per Čekoslovakiją, atgal i rytus. Aš nežinojau, kad amerikantai taip buvo arti. Tiktai paskiau sužinojau, kai atėjau i Vengriją, kad te buvo amerikantai. Tai galėjau gerai pabėgt. Mesėjom i vėl visą mėnesį pėsti i Vengriją, per Čekoslovakiją, Austriją ir [i] Vengriją atėjom. I te barakai jau buvo pastatyti. Nadkaniža miestas ten yr. Tai tuojaus kitą dieną vė manevrai, vė i laukus išvedė apkasus kast. Seržantas viską pasakė: „Antanai, jau mumis bus blogai. Tu žinai ką, mūsų visą diviziją nori vežti i Japoniją“, o dar japonų karas nepasibaigęs buvo. [...]

Pagalvojau, jau šitiek išvargau, da jegu vėl veš ir vėl tą daryt. Aš sakau: „Jie turi pasitraukt vis tiek iš Lietuvos. Vakarai neleis jiems, turi duot atstatyt visas valstybes.“ Mes pasikalbėjom keturi. Sakom, bėkim iš jų, gatava. Toks buvo kinas, atvažiavo, rodė teatrą mum. Jau rusai šoka te kazokus, tai visiem liepė suveit. Tai mes visi nuvėjom, jau buvom susitarę – geriausias laikas bėgt tada, kai tas kinas. Nu, tai mes suvėjom, pabuvom penkiolika minučių, palikom tą kiną, [nuėjom] i savo barakus. Pasiėmēm savo daiktus, ką reikia, i tokius kukurūzus įlindom, pagulėjom *biški* tuose kukurūzuose. Iš tų kukurūzų išsiskirstēm. Anie tokie buvo vaikėzai nesubrendę, jie norėjo i rytus [eit]. Nugi mes pagalvojom, aš i mano draugas, kur mes i rytus, labai pavojinga, komunistų yra, o čianais mumis tik nueit per vieną Vengriją reikia. Nu tai mes su juo pasikavojom, sakom, einam i vakarus. Jeigu norėsim i Lietuvą, bus laisva, iš Vokietijos parvažiuosim i Lietuvą. [...]

Su kokiais rūbais jūs buvote?

Buvom rusiškais apsilvilkę. Visą savaitę paėjom kareiviškais, žmonės bijo, *special*³⁵⁵ merginos. Nu tai, sakau, reikia drabužius keist. Į bažnyčią buvom nuėję pas kunigą, tas neduoda. Sako: „Neturiu.“ Aš galvoju, kad jis bijojo. Man draugas, jis bailus toks buvo, aš drąsesnis. Tai aš nuėjau, jis į krūmus įlindo. Aš pamačiau toks dvaras, šiaudų prikulta tenais, žmogus atvažiavęs su vienu arkliu didelės pliauckas ima. Tai aš atėjau prie jo, aš jam padedu išimti. Žiūri į mane, sakau: „Okey, sunku čia yra tau vienam.“ Aš išimu, įdedu, turėjau lietuvišką vėliaviuką, turėjau rožančių. Tai aš su juo pradėjau kalbėt. Tuojaus parodau, sakau: „A tu žinai ką nors, tokia vėliava. Aš ne rusas esu, mano *fliagė*³⁵⁶ – štai va, yra tokia.“ „Oh, ja, ja, ja, ja, – sako, – je.“ Nu, tai parodžiau rožančių. Sakau, aš katalikas, meldžiuosi, tai ir pabėgau nuo jų, nuo tų komunistų bjaurybių. Sakau: „Tu negalėtum man duot drabužius kokius apsilvilt?“ Sako: „Žinai, kad nėra. Vokiečiai atėmė iš mūsų. Rusai užėję atėmė viską, mes tokie biedni esam dabar, kad mes neturim nieko.“ Tai jis paskiau pašaukė motiną. Ta motina sako: „Gerai, gal aš tau galėsiu kaip nors padėti.“ Tai tas žmogus nusiėmė sau kelnes, tas, kurias nešiojo, gal ir kitas geresnes turėjo, tai pasiėmė sau. Bet man tas atidavė. Aš buvau plikas visai – plaukų nukirpti buvo, kai rusų kariuomenėj. Kepurę davė žieminei. Vasara, bet žieminei, vis tiek geriau. Ta moteris – kaip mano motina: apsikabino, pabučiavo mane ta vengrė, kepalą duonų atnešė, padavė. Sakau, mes du, yra draugai, ir dar atplovė lašinių gabalą, ir rodė kelią. Man ėmė ilgą laiką, daugiau valandą, pakol aš viską atlikau. O mano draugas išsigando, mislija, kad mane pagavo. Tai jis kai davė į kitą vietą toli. Tai pusę dienos ėmė man, pakol aš suradau. [...]

Nu, tai mes vėl pradėjom eiti. [...] [Draugas] nuėjo pas kitą ūkininką, jau gavo [drabužius ir] jisai. Jau dabar mes einam kaip *farmeriai*³⁵⁷. Pasiėmėm šakę, grėblį ant pečių i nešams. Rusų kariuomenės visur pilna baisiausia, tik pamatom, kur rusai eina, tai nueinam, [kur] karvė pririšta su lenciūgu, ištraukiam tą kuolą i padedam į kitą vietą. Kai tik rusai nueina, mes ir vėl einam taip, kaip ir ūkininkai. Tai taip i ėjom visą laiką. Mažai kur, a dvi a tris naktis nakvojom tik pas ūkininką. O tai laukuose ir laukuose nakvojom, pakol perėjom viską. [...]

Ar pagal žemėlapią ėjote?

Nu, neturėjom. Miestus praleidom, ėjom daugiausia lankomis. Tai atėjom vieną kartą, i te buvo keturi ar penki rusų kareiviai. Kaip užėjom, rupūžė, atvažiuoja su dviračiais visi. Tai aš jam [draugui] sakau: „Duok man ranką, jau sudiev sakykim. Tu eik ant čia, aš – ant čia.“ Aš padaviau jam ranką, sveikinams. Jis nuėjo ant ten, o aš į kitą šoną nuėjau. Kai tie nuvažiavo, mes toliau vėl ėjom. Tai šitokiu būdu i ėjom, je. [...] Man vengrai labai patiko. Vengrai geri žmonės, jie nekeitė rusų.

Nu, tai jau per vengrus perėjom, rubežius austrų. Bet ten rusai da yra. Tai rusas vaikščioja prie to rubežiaus, *big*³⁵⁸ upės. Kokia ėjo te, aš nežinau, neatsimenu, bet didelė upė labai, negali perplaukt anė pereit. „Nu, – sakau, – Jonai, kalnai baisūs, ta upė negali eiti tiesiai, turi nususkt. Paeikim, kur nors nusisuks.“ Paėjom porą kilometrų, ir nusisuko kitur ta upė. Priėjom, tai mažiukas upiukas, tiktai vanduo bėga. Mažiukas upelis i plentas. I tam plente jau te austrų kalnas, didelis kalnas. Atšliaužėm prie to plento. Žolė didelė, krūmiukai tokie. Atšliaužėm, matom, te rusai vaikščioja, sargyba – *back and forth*, negali pereit. Nenuveina ten, vaikščioja ir vaikščioja. Tai į dieną kokius tris kartus mėginom. Vieną rytą atsikėlėm, sakom, einam dabar pamėgyt. Atšliaužėm prie to krūmo, žiūrim, rusas eina toli ant kito šono

i sutiko moterį. Su moterim kalbassis i eina tolyn. Tai mes kai šokom per tą upiuką, per tą plentą. Į kalną įlėkėm, perlėkėm. I ta moteris pamatė, aš mačiau, kad jina rodė su pirštu ar ne ant mumis te jam rodė. Bet jis pasižiūrėjo i numojo šite ranka. Nugi įlėkėm į tą kalną, ach, tu *my God*³⁵⁹, kokia dešimtis metrų gal a kiek erškėčiai. Negalim pereit. Tai mums ėmė keturias valandas, pakol perėjom. [...] Tai kai pervėjau, [i] takiuką išlindom. Į kalną nuvėjom ir radom apkasus. Tai [i] tuos apkasus sukritom, jau austrų šone miegojom. [...]

Vieną kartą atėjom, žmogus plovė avižas a miežius su dalgiu. Te moteris griebia, i kuščiukus riša kaip Lietuvoj rugius. Atėjom prie jų, norėjom vandens gaut atsigert. Šulinys toks buvo, negalėjom pasisemt su kuo. Turėjom *blėšiniukę*³⁶⁰, tai siūlais surišę leidžiam, kad ištraukt to vandens kiek *biški*. Tai va, lūpas pašlapint tiktai, ir gatava. Tai nuėjom pas jį paprašyt. Jis atėjo, tuoju davė vandens ir visko. [...]

Nu, tai atėjom į *Burgland-Stegespak*. Kai suėjom į tą miestuką, ūkininkai atėjo. Sako: „Būkit pas mumis dabar. Čianais yra anglai i rusai. Čia jūs – rusų zonoj daba, bet jie čia neateina, nieko nedaro. Būkit pas mumis. Vakarėjo per tą rubežį, upeliukas te mažiukas buvo, peršovė kelius rusai.“

Mano draugas kapojo malkas prie kelio tam ūkininkui. Jis kai durnius, kaipo pamatė, kad rusai atvažiuoja, kai metė tą kirvį i tuos krūmus, kai davė, tai tie šovė. Šovė i jį, bet nepataikė. Sako: „Jūs partizanų čia turite, prilaikote? Mes ateisim jų paieškot čianais, iškratyt, apsupt tą vietą.“ Nu, jau mes išsigandom. Tai jie [ūkininkai] sako: „Bėkit i mišką, mes atnešim valgyti.“ Mes taip padarėm. Išbuvom savaitę miške, bet neatvažiavo ieškot. „Jau, – sakom, – eisim daba. Kaip bus, bus.“ Pasirengėm, tai [ūkininkas] sako, gerai, padėsime dar kiek galėsime. Ūkininkas turėjo tris dukteris. Tai tos dukterys, tokios *fain* mergaitės, sako: „Žinai, mes eisim, pasiimsim karves, apžiūrėsime. Mes su tais kareiviais pašnekėsime, nuvesime jiems tolyn nuo daikto, kur jumis reikia pereit. Mes duosime jumis ženklą.“ Nuėjo, nusivedė karvę. Mes krūmuose sėdim, jos eina toly, toly. Susitarėm, kad duotų signalą ranka, pamosuotų. Na, žiūriu, jau mosuoja rankas. Tai mano draugas pirma kai šoko, per tą upę perlėkė, te i kukurūzus įlindo. Tuojaus jau ten – anglai. Bet vėl, matai, turėjai bijoti ir anglų šone. Sako, kokį kilometrą kartais vejas rusai su šautuvais. Kai tik įlindom tenais i tuos kukurūzus, pusę a daugiau valandos gulėjom, kad viskas aprimtų. Kai viskas aprimo, tada atsikėlėm, i plentą įvėjom. I vėl už to plento a viena mylia rusai, o čia – anglai. Tokiais skyriais įsikišę.

Mes nėjom pas anglus. Pirmiausia nuėjom pas ūkininką ir paprašėm valgyt. Pradėjom pasakoti viską, tas ūkininkas sako – dirbkit pas mane. Nu, padirbom mes te jam. Neėmėm nieko, tiktai valgyt prašėm, kad duotų. Dvi savaites padirbom ir paprašėm jo, kad nueitų pas anglų komendantūrą. Kad nesakyt, kad mes atbėgom, bet tik klaust, jeigu kas atbėga iš rusų, atiduoda atgal ar ne? Jis nuvėjo pas anglus, pasakė. Anglai sako: „*No, no*, mes neduodam atgal. Nebijo tegu.“ Nu, tai mes nuvėjom i tą komendantūrą. Juokias jis [komendantas]: „Tai ką, jūs laimėjote karą ir dabar, sako, norit bėgt nuo jo?“ Aš sakau: „Je, mes laimėjom karą. Kokį karą laimėjom? Tik ką vokiečius sumušėm, bet tie rusai – bjaurybės.“ Jie sako, mes žinom, mes žinom, sako, nebijokite, neatiduosime atgal nieko. Tai tuojaus rūkyt davė, čokolado davė. Jie ten mumis klausė, kur norit eit? Ar norite eit dirbt, ar norite eit i anglų liagerį. [...] Tai atėjom i liagerį visi. Čia visi sveikino mus, pamatę, kad mes iš rusų pabėgę.

Ar lageris buvo lietuvių?

Lietuvių. Nu, te buvo lietuvių i estų, i latvių, visų. Buvo maišytas. Nu, tai jie tuojaus padarė mumis dokumentus, bet falšyvus. Pasiuką lietuvišką davė. [...] Dokumentus davė, [bet] į lagerį nepriima, *because* iš rusų pabėgę. Katrie pabėgę iš vokiečių, tuos tiktai priima. Tai kai nepriima į lagerį, tai nuėjom dirbt pas ūkininką. Aš ateidavau vakarais į lagerį, tenai susitikdavau su jais visais, lietuviais. I mes išdirbom, dabar negaliu pasakyti, kokius šešius mėnesius ar kiek, ir gaunam raštuką, kad į MP³⁶¹ šaukia mumis ateiti išsiaiškyst ko. Nueinu pas MP ir suareštuoja! Sako: „Kur dokumentai? Šitie negeri. Šitie dokumentai čia išdavė jumis, bet, sako, iš kur jūs pabėgote, kur dokumentai yra?“ Aš sakau: „Jie, rusai, mumis nedavė dokumentų. Mes iš rusų pabėgom i viską.“ Tai mes sakom, darbuose buvom. Jie netikėjo. Sako: „Jūs kariuomenėj buvot.“ Amerikonai, jie gal žinojo. Nu ir suareštavo, įdėjo į kalėjimą. Sako: „Jeigu norit važiuoti atgal, tai nereiks bausmės.“ Aš sakau: „Atgal? Duok tris kartus man po šešis mėnesius, sėdėsiu čia. Man čia daug geriau kalėjime kaip tenais.“ Sakau, aš čia gaunu pavalgyt i šiltai viskas, nugi ką aš važiuosiu atgal? Vajėzus, sakau, man mirtis gresia, jeigu aš važiuočiau atgal. Tai tada tie lietuviai storojosi, man nereikėjo sėdėti tiek daug. Tris mėnesius išsėdėjau, dovanojo kitus i paleido.

Kas vyko toliau?

[...] Žinojau, kad aš turiu brolių i seseris Amerikoje, išvažiavusius tryliktais, dvyliktais metais. Jau mano brolis buvo prieš pat karą parvažiavęs į Lietuvą. Tai Dievas davė kaip sapną: sakau, aš turiu giminių Amerikoje. Nuvėjau pas poną Karvelį ir pradėjau pasakoti jam. Mes taip i pradėjom kalbėti, jis sako: [„Kur tavo brolis gyvena?“] Kalifornijoje, Arizonoje, Niu Jorke?“ Tai paskiau į galą sako: „Čikaga yra didelis miestas, daug lietuvių.“ Sakau: „Je, je, je, taip man atrodo minty, kad Čikaga gal buvo.“ Tai tuojaus jie surašė į Lietuvos konsulą. O mano brolis pažino konsulą. Konsulas parašė mano broliui, paskambino telefonu. Man brolis parašo laišką, sako, kaip tu čia papuolei, Antanėli. Sako, aš gavau iš Lietuvos laišką, tave laukia grįžtant iš kariuomenės visi. Kada tu grįši iš Rusijos? Tai aš jam parašiau, sakau: „Broleli, Dievas padėjo, su Dievo pagalba perėjau kokius vargus, buvo ką aš pergyvenau.“ [...]

Nu, ir kaip susiradau brolių, sužinojo visi lagery. Sveikina mane – jau amerikonas, žinote. Brolis tuojaus padarė *afidavitą*, užstatė keturiasdešimts tūkstančių. Tai aš tuojaus nusiunčiau tuos dokumentus į tą konsulą, jau laukiu, jau aš pirmenybę turiu, jau čia bus garantuotas viskas. Už dviejų savaitių gaunu atgal, kad negaliu įvažiuoti į Ameriką, *because* iš rusų pabėgęs. Matai, jie draugai da buvo – amerikonas su rusais. Nu, tai tas konsulas [Čikagoje] labai gerai pažino republikonų senatorių [Everett] Dirksen. Tai jie nuėjo, sako, nebijok, mes išstorsim.

Kaip neišleidžia, tai aš taip susijaudinau ir perpykau. Atvažiavo Kenados komisija. Ima visus jaunos vyrus miškam i ūkiui darbui. Tai aš broliui laišką parašau, sakau: „Žinai ką, broleli? Kanada atvažiavo, ima visus jaunos vyrus. Čia ne taip toli nuo Amerikos, tai galbūt...“ Tai [brolis] sako: „Važiuok, važiuok į Kanadą, mes atsiimsim tave iš te kada nors.“ Nu, tai aš išvažiavau į Kanadą. Atvažiavau čianais į Kanadą pas ūkininkus dirbt ant stotį Londonas. Te traukinys atėjo, mes išlipom, žiūrime, ūkininkų būriai vaikščioja, jau jie pasirenka sau darbininkus. Ir aš čia einu pro šoną, čia du lietuviai kalba. Aš sakau: „A tu – ūkininkas?“ Sako: „Je.“ Sakau: „Koki ūkį?“ „Tabaką, – sako, – turiu.“ Aš sakau: „Ūkininkas esu, bet tabako neauginau. Bet nebijau dirbt nieko.“ Tiktai taip greitai, sako, eik še pas mane. I papuoliau pas gerą žmogų, lietuvį. Kauzinas toks. [...]

Išbuvau kokius šešis mėnesius. Tuojaus brolis atvažiavo apsilankyti mane su savo draugais. Atvažiavo didelė mašina tokia. Kaip bilionieriai³⁶² atrodo, ja. Tai tas jau kaimynas sako: „Rupūže, mes šiandien vežam jį. Aš tave įdėsiu į mašiną, nematys jie, pakavosim į *tronką*³⁶³, išvažiuosim, netikrės.“ Tai mano brolis sako: „*No, no, no*, sako, ne. Paskiau jeigu pagaus, – sako, – tai niekad neįvažiuosi.“ O aš buvau pasirašęs sutartį du metus pas ūkininką ar miške.

Už mėnesio a kiek aš gaunu telegramą iš Amerikos, kad mano brolis mirė. Nu, tai aš galvojau, kad jis padarė tyčia – telegramą atsiuntė, kad aš atvažiuočiau apsilankyti. Nuvėjau pas šeiminykę, kur nuomavau ten kambarį. Parodžiau tą telegramą. Jinai pažiūrėjo, paskaitė, sako, je, čia miręs jau yra brolis. Tai aš su tuo telegramu pasiėmiau į važiuoju. Važiuoju per Vindsorą į Detroitą. Atvažiavau ant rubežiaus iš Kenados. „Dokumentus duok“, – sako. „Tą turiu telegramą, – sakau, – brolis miręs yra.“ Tai jie paskambino telefonu į Čikagą, sužinojo, [kad] tikrai miręs. Sako, gerai, gali važiuoti, ant dviejų savaitių leido. Kai tik atvažiavau, mes jį palaidojom. Dar viena sesuo buvo gyva. Pažįstami buvo gi da geresni kai savi, tai jau padėt kiek norėjo, tai baisiausia: „Tu ne, pailgisim ir mes tau neleisim.“ Nuvėjom *immigration*³⁶⁴ i davė du mėnesius. Tai jie čia sukruto, sako, mes tave apženysim. Nu, tai viena patiko man gerai, ir aš patikau jai, bet jinai buvo vedus, atsiskyrus nuo vyro, tai buvo nudegus. Sako: „Bijau taip greitai. Tu palauk truputį, kokius metus.“ Aš nenorėjau laukti. Tai paskiau toks Ragauskas Jonas turėjo savo sesers, dvi dukters buvo. Mane supažindino. Aš sakau: „Jeigu tu nenori ženytis, negyvensim, aš užmokėsiu už tą *trobulį*³⁶⁵, tik apsiženyk atitraukti mane.“ Ta viena mergaitė sako: „Okei, aš sutinku, bet aš noriu ženytis ir dėl viso laiko. Aš nenoriu, kad tik atitraukti ir ten jau už pinigų dirbt a ką.“ Nu, i apsiženijau. Paskiau turėjau važiuoti atgal, dar išbūt šešis mėnesius į Kenadą. Tai pasibaigė du metai, tai išleido Kanada. [...]

Ir likote susituokę visam laikui?

Je, je, je, buvom ženoti. Turiu jau šešis vaikus. Bet jauna mirė, keturiasdešimt penkių metų. [...]

Ar Vakarų Europoje būdamas galvojote apie grįžimą į Lietuvą?

Visą laiką, visą laiką. Aš iki Amerikos galvojau, kad tikrai kokie penki metai, daugiau neimtu – dešimts metų, kad tikrai būtų laisva, ir važiuoju. Paskiau kaip apsigedžiau, šeimą sukūriau, tai jau paskiau *biski* atšalau. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendamas Amerikoje?

Savo krašto. 10 metų niekad negalvojau, kad tikrai aplink Lietuvą. Po 10 metų *at least*³⁶⁶ rusai būt išėję, aš būč grįžęs atgal. Aš neatvažiavau ieškoti čianais kažko, laimės ar ko, bet pabėgau, užtai, kad ten nebuvo gyvent.

Ką praradote palikdamas Lietuvą?

Nu, tai aš praradau viską, ką turėjom Lietuvoj. Turėjom 31 hektarą žemės, tai jau ūkis buvo mano, tėvas mirdamas jau ma buvo palikęs ūkį. Kulautuva buvo dviem seserim – vienai i kitai seseriai namas tas, i Kaune turėjom namą. Tai tą būt brolis gavęs, ir kita dar sesuo tą Kaune namą, kur yra. Mes palikom daug. I mes dirbom. Dirbom kaip, o *my God*, mano tėvelis būdavo prie darbo spausdavo, par daug spaudė, dirbom baisiausiai. Kai tik *biški* paaugom,

tai jau nesamdė beruo, nei nieko.

Kaip įsivaizduojate savo gyvenimą, jeigu būtumėte palikę gyventi Lietuvoje?

Man būt buvę gerai. Man viskas gerai ėjo gyvenime. Mes turėjom jau mašiną, iš Vokietijos nusipirkom rugių pjaunamą mašiną. Daug jau mašinų turėjom. Ėjo labai gerai jau gyvenimas. Aš jokių būdu nebūt bėgęs, *no, no*. Aš visą laiką galvojau, jeigu būt matęs, kad jie šitai nedaro, neatima, taip skurdžiai gyvenimas, tai aš būt nebėgęs, aš būt likęs ten. [...]

Kaip iš dabartinės perspektyvos vertintumėte savo išvykimą iš Lietuvos?

Labai apgailestauju, bet kad reikėjo palikt savo kraštą. Už jokių pinigų nebūt važiavęs, jeigu būt ne komunizmas paėmęs, *because* aš jau esu prityręs. Pirmą kartą kai užėjo, jie da taip baisiai neatėmė visko, paliko po kiek. Iš mūsų atėmė 11 hektarų, da mumis paliko visą žemę. Nu, pirmą metą kiek te da duoklę reikėjo duot, dar išsilaikėm, o paskiau jau būt neišsilaikę, negalėję atiduot daugiau. [...]

Ar kada galvojote sugrįžti gyventi į Lietuvą?

Ne. Aš buvau kelius kartus. Sako parvažiuok, parvažiuok. Čia [Amerikoje] vaikai visi, ir aš taip surištas su vaikais. Taigi aš buvau tėvas ir motina, vaikus auginau, ir jie mane vadino mama kartais. Tai teip užauginau aš viens juos beveik. Sakau: širdis mano čia jau, traukia prie vaikų.

[344](#) Antaną Šatūną kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1997 m. sausio 28 d. ir vasario 6 d. Mirė 2004 m. liepos 21 d.

[345](#) Rus. „Nušaut partizaną!“

[346](#) Iš ang. *destroyed* – „sunaikinta“.

[347](#) Ang. *train* – „traukinys“.

[348](#) Iš tikrųjų ne taip toli nuo Maskvos.

[349](#) Ang. *friend* – „draugas“.

[350](#) Iš rus. *kuchnia* – „virtuvė“.

[351](#) Ang. *because* – „nes“.

[352](#) Ang. *back and forth* – „atgal ir pirmyn“.

[353](#) Ang. *that's it* – „ir viskas“.

[354](#) T. y. Prahos.

[355](#) T. y. ang. *especially* – „ypač“.

[356](#) Ang. *flag* – „vėliava“.

[357](#) Ang. *farmer* – „ūkininkas“.

[358](#) Ang. *big* – „didelis (-ė)“.

[359](#) Ang. *my God* – „Dieve mano“.

[360](#) Iš lenk. *blaszanka* – „skardinis puodelis atsigerti, skardinis indas“.

[361](#) T. y. ang. *Military Police* – „Karo policija“.

[362](#) T. y. milijonieriai.

[363](#) Ang. *trunk* – „bagažinė“.

[364](#) Ang. „imigracijos tarnyba“.

[365](#) Ang. *trouble* – „nepatogumas“.

[366](#) Ang. *at least* – „mažiausiai, bent jau“.

{Prie eglutės: Laima, Audronė, Aldona. 1946 m. Laimos Šileikytės Hood archyvas}

VALERIJA ŠILEIKIENĖ

VISA LAIMĖ, KAD BUVOM JAUNI

Trečio vaiko besilaukdama Valerija Šileikienė su vyru ir dviem dukromis iš Lietuvos pasitraukė neplanuotai 1944 m. spalį, sekdamas paskui vokiečių kariuomenę. Bėgdama vežime pagimdė dukrą. Vokietijoje ilgiausiai – iki 1949 m. – gyveno *Ingolstadt* ³⁶⁷ stovykloje, ten susilaukė sūnaus. Atvykusi į Ameriką įsikūrė *New York* mieste. Ilgiausiai išdirbo *J. C. Penney* ³⁶⁸ raštinėse. Išėjusi į pensiją gyveno *Floridos* valstijoje. Mirė 2012 m. birželio 11 dieną, sulaukusi 96 metų.

Kada išvažiavote iš Lietuvos³⁶⁹?

1944 metais. Spalio mėnesį mes jau bėgome per Žemaitiją, o spalio 8-ą aš pagimdžiau dukterį Audronę. Lijo lietus, šalta, o mes turėjome tik vieną vežimą ir važiavome: švogeris su žmona, dvi seserys, mano vyras, mama, aš ir dvi mergaitės [Laima ir Aldona]. Tikrai laimė, kad Karaitienė, [mano] sesuo, buvo gailestingoji sesuo, priėmė ją. Gimdžiau ant vežimo, lietui lyjant, net sustot negalėjome. Kai sustojome, jau ėjo mūšiai. Bėgome kartu su kariuomene. Vokiečiai mus priėmė, dar norėjo išmaudyti mergytę, bet sesuo sakė, kad nuo nešvarumų nei vienas nenumirė, o jeigu peršals, gaus plaučių uždegimą ir mirs. Tai mes jos nemaudėm. Bėgom, bėgom, bėgom...

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Gyvenau Zarasuose. Sakė, kada buvo pirmas karas, tai čia buvo mūšiai, tai [reikia] pavažiuot. Mes tik toliau kiek pasitraukėm nuo tos vietos, kur galvojome gali būti mūšiai. [...] Zarasuose buvo nelabai saugu, daug rusų gyveno. Vyro ieškojo rusai – Zarasų rusiukai. Ieškojo, [nes] ūkis buvo nemažas mamos, na, ir jiems tokie buvo reikalingi. Jie ieškojo vyro jau kaip nusikaltėlio. O Kaune ieškojo jo, nes reikėjo kam nors vadovauti *Pieno centrui*. Vyras dirbo *Pieno centre* [ekonomistu]. Tai [jo] ir ten ieškojo, ir kitur, bet mes pabėgom. Net ir arklius vyro mama davė mums su tarnaitė ir sakė: „Vaikai, grąžinkite mums arklius.“

Davažiavom iki Rokiškio. [Prie Šiaulių susitiko su seserimi, jos vyru ir mama.] Ir Plungėje buvom apsistoję. Paskui netoli Telšių prabuvom gal savaitę, ir frontas pradėjo eiti. Na, ir mes pasijudinom kartu ir bėgom visą laiką su kariuomene. Taigi visai netikėtai [išbėgom], visai negalvojome išbėgti.

Prieš tai nebuvote galvoję apie išvažiavimą?

Ne, ne, tokio pasirengimo pas mus nebuvo. Aš net vystyklų nepaėmiau. Vieną suknelę – tą, kurią nešiojau, tiek ir turėjau. Jokių patalų, nieko. Pavyzdžiui, visi vežasi lašinius, taukus, o mes taukus užkasėme apie Šiaulius, ten, kur susitikome visi. Vieną minutę važiuojam, kitą dieną nevažiuojam. Galų gale sakome – važiuojam, ir išvažiavom. Žinoma, toks tas ir važiavimas: visi ėjo pėsti, tik aš važiavau, mama važiavo.

Kokios konkrečios aplinkybės privertė būtent tą dieną išvažiuoti?

Kadangi rusų kariuomenė jau buvo arti, už kokių dešimt ar penkių kilometrų. Vokiečių kariuomenė bėgo, ir mes kartu su ja. Kadangi rusai artinasi, o mes svetimoje vietoje, tai ir

bėgome. Privažiavome iki Telšių tilto – lempos pakabintos, visi vežimai stovi ir neina. Paskui žmones pakreipė į kitą pusę. O mes sakome, kad niekur neisime ir iš vežimų nesitrauksime. Kariuomenę ir mus kartu leido. Taip su vokiečių kariuomene pervažiavom tiltą.

Kas iš pasitraukimo jums labiausiai išliko atmintyje?

Kaip aš pagimdžiau, tai man placenta neišėjo. Sesuo man šaukia: „Tu tik stenėk, stenėk.“ Sakau: „Palikit mane ramybėje, dabar man taip gerai, nieks mane nebekrato vežime.“ Jau buvo naktis, buvome sustoję vienoj vietoje. Sesuo paaimanavo vokiečiams, kad čia mums tokia bėda. Sako: „Čia netoli yra apsistoję kareiviai, yra daktaras, pavažiukite ten.“ Palikome visus kitus, tiktai mes važiavome su vyru ir gailestingąja seserimi [savo sese]. Aš dar turėjau tokią klijonką, paklodę plastikinę. Vokietis daktaras sako: „Nereikia.“ Jis nusiėmė savo palatą, mane pamaigė, pamaigė. Viskas buvo tvarkoj. Vyras iš vežimo ištraukė lašinių biškučiuką (buvome užsidirbę Telšiuose). Jisai sako: „Ne, [nereikia]. O ką tu darytum mano atveju, ar tu imtum užmokestį?“ Vyras sakė: „Ačiū labai.“ Čia karas vyksta, čia jau vokiečiai bėga, o čia visai svetimtautis neima nieko. Sutvarkė mane kuo gražiausiai, tvarkingai, švariai, dar pažiūrėjo į vaikelį – viskas tvarkoj.

Buvom jauni, ir mūsų pulkas sugyveno labai gražiai, nesipyko, viens kitam norėjom padėt. Kai lietus lydavo, mano sesuo ant savęs apsidėdavo vystyklą kaip kompresą ir taip džiovindavo. O plauti, tai kur kokia nors balelė yra, tai išplaunam šiek tiek. Jeigu saulė šviečia, iškabinam ant vežimo tuos vystyklius ir sakom: „Taika, taika“, o čia vis tos taikos nėra. Pas mus iš visų kampų vėliavos – baltos. O karas dar nebuvo pasibaigęs. Tai toks ir buvo mūsų „malonus“ bėgimas. Bet sakau, kad visa laimė, kad buvom jauni, ir visi gerai sugyvenom.

Kaip tvarkėtės su naujagimiui tokiomis sąlygomis: vežime, be maisto?

[Buvo] labai liūdna. Pačioj pradžioj, kada gimė vaikas, dar neturėjau savo pieno. Tai padariau tokius gumuliukus iš duonos ar sausainių. Ko turėjom, to ir duodu tam vaikui. O tas išspjauna. Rėkia tas vaikas, šalta, alkanas. Tai sesuo nusivilko kailinį palatą, vaikelį paguldėme į jį vežime, kad nebūtų šaltas oras. O paskui, kai privažiavom prie vokiečių arčiau, tai duodavo pieno ir man – tai aš jau turėjau šį tą duoti valgyt. [...] Atbėgome iki Diršau. Čia atėmė iš mūsų arklius. Vis tiek reikia važiuoti kur nors: pasilikti negalime, grįžti negalime. Galvojom: du velniai – vienas rudas, kitas raudonas. Pasirinkime rudą velnią. Vis bus Vokietijoje, vis bus Vakaruose. [...] Diršau įsodino [mus] į traukinį. Važiavome iki Belgijos sienos. Prie sienos sustojo traukinys, ir nėra kur toliau eiti. Visi nustebo, kad mus čia atvežė, nes iš čia vokiečiai jau visi evakavosi. Tiktai rusų pabėgėliai buvo likę. Apie savaitę išbuvom ant tos stoties. Ten buvo tokie barakai, kur nei lovų nebuvo. Davė tik vieną kartą sriubos. Nei vaikams pieno, nei nieko. Tai eidavom į kaimą ir prašydavom žmonių. Kas duodavo, kas neduodavo. Kas mėgsta pabėgėlius? Niekas. Išbuvom ten kokią savaitę ir grįžome iki Drezdeno. Drezdene išlipus iš traukinio sakė, kad pernaktį galite stotyje, bet turite išsikraustyti iš čia.

Kur sulaukėte karo pabaigos?

Nuvažiavome į tokį kaimelį (pamiršau jo vardą). Ten išbuvome iki pavasario, vis galvodami, kad čia jau neužims, kadangi čia yra buvusi Čekoslovakija, *Sudetenland* kraštas. [...] Iš to

kaimelio eidavo vyras ir abidvi seserys į darbą – į geležinkelio stotį. Ten taisė traukinius, lentas nešiojo. Ir man reikėjo eiti pradžioje. Bet aš pusę dienos dirbdavau. Apie dvyliką valandą dar vis būdavo aliarmai, tai vokietukas buvo labai geras, sako: „Gali jau tu neiti. Jau tu būk su vaikais namuose.“ Jie išeidavo kokią ketvirtą valandą ryto, ateidavo kokią septintą, aštuntą.

Ar duodavo kokį uždarbį už darbą?

Pinigais. Kaimely buvo čekai ir vokiečiai. Čekė turėjo pieninę, o vokiečių – *groserį*³⁷⁰. Kai nueinu pas čekę, kalbu rusiškai, lenkiškai. Buvau veidmainė – buvau čekų draugė. Tai man ekstra pieno įpila, tai man kokios varškės duoda vaikams. O nueinu į *groserį*, tai man obuolių *biški* duoda be kortelės, dar kokių nors daržovių. Draugavau su viena NSF'au, vokiete. Tai ta jau kokią nors žinią geresnę man pasako. Vieną vakarą ateina mergaitė ir sako: „Mama nori, kad tu ateitum į *Gasthaus*³⁷¹.“ Nuėjom į tą *Gasthaus* ir žiūriu – susirinkimas. Visi nusimine, visi verkia Hitlerio, jau Hitlerio nebėra, jau Hitleris žuvęs ar pasidavęs³⁷². Ir aš sėdžiu kaip ant adatų, juk man čia nelabai gerai. Jeigu mane pamatys čekai, kad aš – su vokiečiais, [bus] liūdna. Nebelaukia pabaigos, jau jie tenai [skandavo] „*Heil Hitler*“ ir [pradėjo] giedoti. Aš smukau namo, parbėgau ir sakau: „Ar jūs žinot, kur aš buvau? Buvau apverkti Hitlerio.“ Tai taip ir draugauk su visais. Bet ką padarysi. Neblogai gyvenom.

Ir čia sulaukėm rusų. Išbuvome gal kokias dvi savaites ir galvojome jau čia pasilikti gyventi, [manydami, kad] gal jie tvarkysis savarankiškai ir mes galėsime gyventi, kaip Europoje visi gyvena normalų gyvenimą. Bet pranešė, kad visi pabėgėliai turi išeiti per 24 valandas. Sėdome į traukinį. Traukinys – tai platforma didžiausia su dviem garvežiais: vienu iš priekio, kitu iš užpakalio, nes viens nepavežė. Stogo nebuvo, tik platforma. Kai maudžiau mergytę savo, gal tada buvo pusės metų, tokiam [inde] nuo didelės dėžės marmelado, nes jokio kito indo neturėjau, tai vėjas tik papūtė, žiūriu – vėl mano vaikas juodas. Bet žinote, viskas buvo gerai, buvom jauni ir vis tikėjomės geresnės ateities.

Bėgom iki Chemnico. Chemnice traukiniai sustojo. Tik spėjom išlipti, prieina du rusų kareiviai prie mano vyro ir klausia: „Kas jūs tokie?“ Sakom, kad lietuviai. „O, tai – sako, – mums tokių ir reikia.“ Žinoma, labai nustebom³⁷³. Aš buvau netoli vyro ir sakau visiems: „Neikit [prie jų] arčiau.“ Mano vyras *biški* pašnekėjo su jais. Aišku, kad jie tikrai norėjo parodyti, kad yra rūpestingi tarnautojai. Chemnice išbuvome gal kokią savaitę ar dvi viešbutyje nemokamai. Kas ant žemės gulėjo, kas gavo lovas. Sakė, kad toliau už Chemnico – jau amerikiečių zona. Vieną rytą nueinu pas rusų komendantą prašyti leidimo pereiti sieną. Jis manęs klausia: „Tai kur tu važiuosi?“ Sakau: „Į Lietuvą, į rytus.“ Tai sako: „Tu gali važiuot, kodėl tu negali važiuot.“ Bet sakau: „Jūs matot, ką vokiečiai padarė – seseris, vyrus, mus visus išvaikė. Dabar tiltai visi sugriauti, tai norime visi susirinkti į vieną vietą ir kada bus *biški* tiltai geresni, tada važiuot ramiai į tėvynę.“ Jis sako: „Tu teisingai galvoji.“ To ir pakako – davė leidimą.

Be mūsų buvo daugiau lietuvių. Mes ejom pėsti. Kiti – kas turėjo dviratį, kas kokį vokišką vežimuką. Už kokių 7 ar 8 kilometrų už Chemnico prieiname ir žiūrime, kad pilna žmonių. Visi, pamatę mus, sako: „Ko jūs atėjote? Čia niekur toliau negalima eiti...“ Daug belaisvių. Visi gyvena ir laukia, kada atidarys sieną [iš rusų į amerikiečių zoną] ir galėsime eit toliau. Davė bado korteles: viena riekutė duonos arba 100 gramų cukraus, arba 50 gramų marmelado – maždaug toks buvo daviny. Arba, arba. Jokios sriubos, jokio pieno, nieko.

Susiradom nakvynę, kokias dvi savaites ten gyvenom – prie viešbučio, ant tokio kaip ir *porčiaus*³⁷⁴. Kasdieną gaudavome riekutę duonos, o dienos metu vieną kartą duodavo *gazą*³⁷⁵, kad galėtumėm išsivirti ką nors. Žinoma, daug ko neturėjom: *biški* ruginių miltų, *biški* lašiniukų, keletą dėžučių daržovių, nežinau, iš kur gavę. Tai aš kiekvieną dieną virdavau tą sriubą. Šeimininkė, pas kurią apsistojom, leido išsivirti. Ji sakė: „Tu nemoki nieko kito išvirti? Kas dieną tą patį verdi.“ Kvapas tos sriubos tai buvo nelabai skanus, bet nieko, pavalgydavome. Vaikams sakiau: „Jūs nelakstykite“, paguldydavau juos anksčiau. Dar išvirdavau iš ruginių miltų košės. Tai jau vakare, apie šeštą valandą, klausiu, kas valgyt nori. Kas jau valgys savo vakarienę, kadangi jau porcijos išdalintos. Pavalgydavome ir laukdavome pusalkani.

Ir paskui atidarė sieną ir buvo galima eit toliau. Susidarė dar pora šeimų. Visi traukėme patenkinti toliau į Bavariją. Mums bevažiuojant, susitinkame amerikonų sunkvežimius – atvežę belaisvius. Paklausėm, ar mus nepavežtų [grįždami]. Sako: „Kur jūs norit?“ Sakom: „Bavarijos link.“ Tai jie mus pavežė. Mašinos buvo atdaros, bet mes jau nieko nežiūrėjom, tik žiūrėjom, kiek kilometrų liko iki Miuncheno. Dvi dienas gal važiavom ar kiek. Jie paskui sakė, kad toliau jau negali vežt. „Bet, – sako, – sustokite čia, yra stovyklos susidariusios: lietuvių, latvių, estų, kitokių.“ Mus išmetė Ingolštate, ir tikrai – atradome ten stovyklą. Gyvenome Ingolštate iki 1949 metų, kol išvažiavom į Ameriką.

O kaip gyvenimas stovykloje?

O, gerai buvo. Mes kiaules, vištas auginom. [...] Ten buvo tokie bunkeriai, čia vieno gardelis, čia kito. Šerdavom visi patenkinti, visi džiaugdavomės tomis kiaulėmis. Vieną kartą mūsų amerikonas komendantas sako: „Žinote, jūs *biški* sumažinkite kiaulių, jūs per daug jų turite“, nes jau vokiečiai pradėjo skustis, kad maistą iš jų gauname ir čia kiaules šeriamo. Tai buvo kaip ta Baltramiejaus naktis. Tą naktį kiek galima kas galėjo, visi skerdė kiaules. Buvo, amerikoniškai sakant, *pysvorkas*³⁷⁶. Vieni nušovė kiaulę, kitas pradūrė, o kiti svilino. Žodžiu, buvo baisi naktis. [...] Maistas buvo geras Ingolštate, turėjome savo kiaulių, savo taukų, kas labai buvo tada svarbu. O aš dar laukiausi kito vaikelio [Rimanto], tai ant kiekvieno žmogaus – ar jis yra, ar dar bus – jau gaudavai po porciją, tai šokolado, tai cigarečių. Tai su vokiečiais pasimainydavom, tai pieno gaudavau, tai kitokių produktų, kokių neturėjome patys. Mes gyvenome amerikoniškai...

O kaip ir kur gyvenote? Kokios sąlygos buvo?

Žinote, ten buvo kareivinės, ir turėjome gerą lietuvi, kuris mokėjo pečius statyti. Pavyzdžiui, mūsų, mano šeimos [butas] susidarė iš dviejų kambarių. Tam vienam pasistatėm pečių, kur galėjome virt, kept viską. O kitam kambaryje, žinoma, buvo lovos. Bet jau šiltai gyvenome. Buvome mes, mama su dviem seserimis. Tos dvi seserys nuo mūsų nesiskyrė. Paskui viena sesuo sugalvojo ženytis.

Tai buitiniu atžvilgiu trūkumų nebuvo?

Iš *Raudono Kryžiaus* kai ką gaudavom, tai vaikams ką nors pasiūdavom, iš dviejų, iš trijų dalykų pasidarydavom sau. Ir taip prasigyvenom. Jau kai važiavau į Ameriką, tai mergaitės visos buvo gražiom megztom suknelėm. Jas vokiečių išmezgė. O berniukui kostiumėlį pasiuvom. Trijų metų buvo. Atvažiavo vaikai į Ameriką aptaisyti kaip amerikoniukai, švarūs.

Tik aš basa buvau. Turėjau vienus batus ir tie jau buvo per maži. Na, bet nieko, paskui Niujorke nusipirkau. [...]

Ką geriausiai prisimenate iš kasdieninio stovyklos gyvenimo?

Žinote, aš daug negyvenau tam bendram stovykliniam gyvenime, daugiausia su vaikais būdavau. [...]

Ar gyvenimas stovykloje turėjo ir gerų pusių?

Taip, turėjo ir gerų pusių. Mums tiek daug pyrago ir tos duonos duodavo, o viengungiams būdavo mažai. Tai mes papirkdavom su duona: jeigu pašokdinsi, tai gausi kepaliuką duonos. Taip būdavo retkarčiais juokaudavom. Bet buvo ir koncertai, atvažiuodavo lietuviai su koncertais, paskui turėjom teatrą. Ir taip nueidavom patys karts nuo karto.

O jūsų vyras?

Jis dirbo. Jis ir anglų kalbą dėstė gimnazijoje. Ingolštate turėjome keturių klasių ar kiek gimnaziją. Paskui komendantu buvo, komendanto padėjėju. Tiesa, dirbo ir UNRRA'oj. Sesuo dirbo gailestingąja sesele, o kita sesuo visokius kursusėjo: siuvimo, skrybėlių darymo, anglų kalbos.

Kai išvažiavote iš Lietuvos, ar tikėjote sugrįžti?

Žinoma, kaip ne. Kai tik karas pasibaigs ir grįšime. Bet juk visi taip galvojo.

Kas būtų atsitikę karui pasibaigus?

Galvojom, kad bus taika, ir niekas nepagalvojo, kad Amerika atiduos Rusijai pusę savo užkariautų žemių. Kai atsiradome Chemnicoje, kai tos stovyklos atsirado, [dar] vis laukėme, kada važiuosime namo. [Bet kai] vyras vienu kartu buvo stovyklos komendantas, tai sakydavo: „Vyrai, jūs nešiokite lenciūgėlį, bet mokykitės amato. Nei mes grįšim per rugiapjūtę, nei mes grįšim per šienapjūtę. Mūsų ateitis labai liūdna: arba mus kur nors išsiųs, priims kokie kraštai, bet pasirenkite gyvenimui, o ne tik...“ Ten pas mus buvo pylimas, tai jie ten šokdavo, miegodavo per dienas, saulutėj kepinosi.

Tai stovykloje pradėjote galvoti, kad jau nebegrįšite?

Ne, [negrįšim]. Jau ir anglų kalbą pradėjome mokintis ir, žinoma, mūsų kitos gimnazijos įsisteigė. Vyras daugiau mokėjo anglų kalbos, universitete studijavo. Mes ruošėmės kur nors išvažiuoti. [...]

Vokietijoje likti nenorėjote?

Mes nežinojom, ar Vokietijoje bus galima dirbti. Kažkaip tai vis dar buvo neaišku. Čia Europa – po karo, o Amerika – išsvajotas kraštas. Ne, jeigu tiktai būtų proga į Ameriką, tai jau važiuoti į Ameriką. [...] Vyras turėjo brolių Amerikoje, paminėjo, kad gal mums *afidėvitus* atsiųstų. Bet jis sakė: „Žinai, aš neturiu namų, aš jokio darbo neturiu, negaliu jūsų priimti. Keturi vaikai, tai ne.“ [...] Ir su važiavimu buvo ten visokių įvykių. Bijojom, galvojom, kad neišleis – mama sena, maži vaikai, mes tik du darbingi. Tai jau čia problema didelė. Bet

atvažiavome į Ameriką, į Niujorką, 1949-ais spalio 30-tą. Bet turėjome tik 2 dolerius.

[...] Atplaukėm į Ameriką – vaikai murzini, aš batų neturiu. Ir pasitaiko viena ponia iš Ingolštato, kuri jau apsigyvenusi Niujorke. Sako: „Važiuojam pas mus. Ten yra ponai Jasaičiai, mūsų pažįstami, iš tos pačios stovyklos, galbūt pernaktvosite keletą naktų, o paskui gausite sau patalpas.“ Pasisamdom *taxi cab*³⁷⁷ ir atvažiuojam pas tą ponią [Janickienę] į Brukliną. O jos butelis – maža virtuvytė ir du mažiukai kambariai. O gyvena ta ponia, jos vyras, sūnus ir mama. Ir dabar mes – dar septyni žmonės. Tai tą vieną naktį net nežinau, kaip permiegojome tam vienam kambariui: kas ant žemės, kas vėl kur ant lovelės. Bet sekančią naktį nuėjom pas ponus Jasaičius, o mama su vaikais pasiliko pas ponią Janickienę. Toks Ginkus buvo Niujorke³⁷⁸, kuris labai daug padėjo lietuviams. Ginkus pasakė, kad yra krautuvė [su butu]. Jis uždėjo mums 50 dolerių už tą butą, ir mes atsikraustėm į savo butą. Ten ir gyvenom. Man labai gražu buvo: vienam bute čigonė su keturiais vaikais, kitam bute aš su keturiais vaikais. Taip ir pagyvenom gal kokį metą visą. Paskui gavome geresnį butą, paskui dar geresnį, o paskui jau nusipirkom namelius. Ir gavom darbą. Atvažiavom, sakykime, šeštadienį ar penktadienį, o jau sekmadienį susitikome bažnyčioje su žmonėmis ir klausia, ar turim darbą. „Neturiu“, – sakau. Tai sako: „Ateik į tokį *Maikamol*³⁷⁹.“ Nuėjau ir gavau darbą. Ten dirbau gal kokius tris metus ar kiek. Bedirbdama ten išėjau *komptametrę*. Kiek pavaikščiojau ir nuėjau dirbti į *B. Altman and Company* krautuvę. Paskui išėjau iš tos krautuvės, kadangi man buvo per sunku. Ir po to mama mirė, tai man jau nebepatogios valandos buvo. Perėjau į *Union News* krautuvę, paskui darbą gavau *J. C. Penney and Company*. Ten išbuvau 16 metų ir tada išvažiavau į Floridą. Aš vis sakydavau: „*God bless America and J. C. Penney*.³⁸⁰“ Kai išėjau, man padarė didelę banko knygą, padarė vėliavą „*God bless America and J.C. Penney*.“ Taip užbaigiau savo karjerą.

Ilgai dirbote?

Dirbau visą laiką – sekančią dieną [po atvykimo į Ameriką] pradėjau dirbti. Mama prižiūrėjo vaikus, tai tas buvo labai gerai. [...] Visa laimė, seselės Putnamo mums labai padėjo atvažiavus. Per vasaras buvo gerai: mergaites išsiųsdavom į Putnamą [į mergaičių stovyklą]. Berniuką [sūnų Rimą] vieną kartą išsiuntėm į *Kennebunk Port* [Maine valstijoje] pas pranciškonus, bet jis buvo septynių metų ir jo ten neprižiūrėjo. Gerai, kad viena ponia buvo zarasiškė, kuri jį atpažino, tai paglobodavo, paduodavo valgyt. [...] Mašinos neturėjom, negalėjom nuvažiuoti.

Tai žmonės, kurie buvo atvažiavę anksčiau, padėdavo?

Padėdavo. Toks jau gražus susibūriavimas, ar ne? Paglobodavo vieni kitus. Bažnyčioje susitikau žmonių, o jie: kada tu atvažiavai, ar turi darbą? Neturiu. Na, tai gerai, važiuojam rytoj tenai ir tenai.

Prieš emigruodama, ar turėjote susidariusi kokį nors Amerikos vaizdą?

Ne, tiktai amerikonai, amerikonai... Kaip ir dabar visi galvoja, kad Amerikoje pinigai auga ant gatvių, nemanėme. Tik man labai įspūdį liūdną padarė, kada atvažiavome ir tam uoste buvom. Nešioja *Red Cross*³⁸¹ kavą, dalina *donatus*³⁸², ir darbininkai, tie, kurie dirba tenai, prašo, kad ir jiems duotų. Aš net pradėjau verkti [tai pamačiusi]. Kad čia taip negražu tam uoste ir kad darbininkas kur čia, Amerikoje, visko yra, prašo, kad jam duotų kavos puoduką

su *donatsu*. Aš negalėjau suprasti, man atrode, kad tas darbininkas persivalgęs, jau visko turi. Na, ir paskui, kaip jau pamatėme, kad butų nėra. Negali gauti, ypatingai su vaikais nieks nenori priimti.

Tad ar pirmieji išpūdžiai buvo tokie, kaip įsivaizdavote?

Ne, buvo visai kas kita. Bet kažkaip viskas buvo per daug staiga. Gaunu pirmą algą – 25 dolerius, parsinešu namo, ir mes su mama nežinome, kaip daug mes pinigų turime. Einam į krautuvę ir perkam, visko perkam: ir šokolado, ir pyrago, ir vaisių, ir dar vis turim pinigų. Aš dar batus nusipirkau, ir dar vis turim pinigų. Žodžiu, buvom be galo laimingi. Net mama sako: „Vaikai, čia mes kas dieną turime Velykas.“ Taip gerai [yra]: pyragas, mėsų visokių, kokių tik nori, ir ko daugiau reikia. O kad čia buto dar neturim gero, tai čia *glupstva*. Aš galvojau, mes bent taip galvojom, kad tikrai atvažiavom į rojų. Viskas čia taip gerai, ir darbą gavom, ir tas darbas buvo nesunkus.

Vyrui nesisekė su darbais [pradžioje]. Tai jis eidavo šlifuoti *kliamkas* tokias. Ateidavo namo juodas kaip negras. Maždaug savaitę pabuvo, paskui sakom jam: „Geriau tu ten neik jau.“ Paskui eidavo medžius sodinti į Greitneką. Vėliau pradėjo [vakarais] eiti į *Mandel* institutą braižybos. Pirmiausia jis prašė darbo į banką ir parašė, kad baigęs ekonomiją. Jo nepriėmė, pasakė, kad neturi vietos. Mano vyras sako, kad jo draugas išeina, tai yra vietos. „Užtai mes tavęs ir nepriimam, – atsakė, – nes tavo draugas su universitetu atėjo, pabuvo ir išėjo. Mums tokių darbininkų nereikia, kurie išeis tuojau.“ Paskui jau po *landscaping*³⁸³ jisėjo jau kaip *draftsman* prašyti darbo. Nusinešė savo braižinius ir į klausimą, ką dirbate, parašė – „*Landscaping*“. O personalo *department*³⁸⁴ ir klausia: „Kas tau nubraižė tuos braižinius?“ Sako: „Pats.“ Jis turėjo labai gražų braižą. Tai jį priėmė, ir ten [*Murray Electrical*] išdirbo visą laiką, iki pensijos.

Kaip jums sekėsi prisitaikyti prie vietinės kasdienybės?

Nebuvo jokio sunkumo, aš jums pasakysiu. Visa bėda, kad norėjau, kad vaikai kalbėtų lietuviškai, bendrautų su lietuviais ir aš tik bendravau su lietuviais. Tai ir anglų kalbos gerai neišmokau.

Ką praradote palikdama Lietuvą?

Tai tikrai Tėvynę, o daugiau ten didelio turto neturėjome.

Ko labiausiai pasigedote gyvendama Amerikoje?

Mes vis tiek esame svetimam krašte, nesam savam krašte. Mes savo vaikus išmokinom ir jie išskrido, ir dabar, ką ir senieji turėjo, mes praradome. [...] Čia mes turim visko, [bet] mes neturim savo krašto. Mes neturim savo tokių teisių kaip Lietuvoje. Dabar aš pagalvoju, kaip gerai yra Lietuvoje: tu turi savo bažnyčią, savo salę, turi savo teatrą, o čia mes nieko savo neturim. Mes priklausom nuo kitų. Mes neįstengėm savo pasistatyti. [...] O grįžti nebėra kaip.

Kodėl?

Ką aš ten darysiu? Aš ten nieko neturiu – tiktai brolio šeima. [...] Nors ir čia draugų mažėja,

čia dar vaikai atvažiuoja. O ką aš ten nuvažiavusi darysiu?

[367](#) Ingolštatą.

[368](#) Žr. Žodynėlis.

[369](#) Valeriją Šileikienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 1998 m. rugpjūčio 25 d.

[370](#) Ang. *grocery* – „maisto produktų parduotuvė“.

[371](#) Vok. „užėiga, svečių namai“.

[372](#) Adolfas Hitleris nusižudė 1945 m. balandžio 30 d.

[373](#) Pabėgėliai, atsidūrę sovietų užimtoje zonoje, bijojo, kad juos bandys sugrąžinti į okupuotą Lietuvą.

[374](#) Ang. *porch* – „atvira veranda“.

[375](#) Ang. *gas* – „dujos“.

[376](#) Iš ang. *piecwork* – darbas, kur mokama už padarytą darbą, o ne nuderbtą laiką.

[377](#) Ang. „taksi“.

[378](#) Pirmos bangos emigrantas, turėjęs krautuvę-ledainę prie Apreiškimo bažnyčios Brukline.

[379](#) *Micamold Radio Corporation*.

[380](#) Ang. „Dieve, laimink Ameriką ir *J. C. Penney*.“

[381](#) Ang. Raudonasis Kryžius.

[382](#) Ang. *doughnut* – „spurga, bandelė“.

[383](#) Ang. *landscaping* – „sodininkystė“.

[384](#) Ang. *department* – „skyrius“.

{J. Taoras prie savo surinktų nuotraukų. Ginto Taoro archyvas}

JUOZAS TAORAS

LIETUVĄ PALIKTI YRA SUNKU, YPATINGAI ŪKININKUI

Juozas Taoras gimė 1914 m. ūkininkų šeimoje. Baigęs pradinę mokyklą, įstojo į progimnaziją, tačiau po trijų klasių mokslus turėjo mesti, nes reikėjo padėti motinai tvarkyti ūkį. Sukūręs šeimą sėkmingai tvarkėsi 30 ha ūkyje ir būtų nebėgęs iš Lietuvos, tačiau po pirmos sovietų okupacijos suprato, jog pasilikti prie antros okupacijos būtų pavojinga, todėl pasitraukė į Vakarus. Vokietijoje, lageryje, atidarė krautuvėlę. Atvykęs į Ameriką, 30 metų dirbo *University of Pittsburgh*³⁸⁵. Pradėjo kaip kūrikas, vėliau išmoko techniko darbo. Su žmona užaugino keturis vaikus; visi jie baigė aukštąjį mokslą. Mirė *St. Petersburg*, Florida³⁸⁶, 2000 m. gruodžio 27 d.

Kada išvažiavote iš Lietuvos³⁸⁷?

Iš Lietuvos išvažiavom 1944-ais metais, spalio mėnesį, 8-tą dieną. O tėviškę [Šiaulių apskrityje] apleidom liepos 27-ą dieną, iki spalio mėnesio pragyvenom Žemaitijoje.

Iš kur pasitraukėte, iš kokio kaimo?

Rimšių kaimo, Padubysio valsčius, Šiaulių apskritis.

Kada apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Apsisprendimas buvo trumpas: vienas kaimynas įtikinėdavo, kad jeigu bėgsim, tai iš Vokietijos visuomet grįšim, bet jeigu pasiliksim – rusai išveš į Sibirą, tai jau likimas mūsų baigtas bus. Pagal jo įkalbėjimą galvojom, kad [reikia] bėgti, bet ūkininkui pabėgti yra sunku, palikti viską ir atsiskirti yra sunkiausias, man rodos, darbas ūkininkui. Pavyzdžiui, miesčionis arba mokinti intelektualai jau iš jaunystės asimiliuoja, jau jie išvažiuoja į miestą, palieka kaimą, o kaimietis kažki kaip įaugęs į tą žemę ir jam sunku atsiskirti, palikti. Bet buvo neišvengiama, kad paliksi, vis tiek tave ar nužudys, ar išveš į Sibirą, nes prie ruso, kada užėjo, aš buvau jau veiklus pogrindy. Būdavo balsavimai, tai mes tuos Stalinius išdaužom. Žinai, jauni vaikai dar buvom beveik. Ir kada vokiečiai užėjo, viskas paaiškėjo. Tai buvo man jau aišku, kad jeigu pasilieku, tai manęs nebus jau, kada paaiškės, kad aš tą dariau. O bėgti irgi buvo sunku, bet vis tiek bėgom viską palikę. Ką galėjom, tik į vežimą pasiėmėm ir per trumpą laiką, per porą dienų, pasiruošėm jau bėgti. Mes galvojom trumpai, greitai, kad vis tiek grįšim, kad porą savačių ar trejetą galvojom, kad vokiečiai neįsileis rusų į Vokietiją. [...]

Kaip rusų ir vokiečių okupacijos palietė jus asmeniškai?

Nu, asmeniškai palietė: prie vokiečių, kaip sakant, jeigu ūkininkas buvai, atidavei visą produkciją, į politiką nesikišai, tai ir galėjai gyventi ramiai. Net ūkininkai, katrie turėdavo geresnės žemės, atiduodavo duoklę, net jie praturtėjo vokiečių laikais. O prie rusų, kada užėjo pirmą kartą, tai ar tu turi, ar neturi, tave prie sienos stato – turi atiduoti tam tikrą nustatytą pyliavą, o jeigu ne, sako, tave sušaudysim, grasindavo. Vokiečiai irgi grasindavo, kad išvešim, bet jeigu geresnė žemė, tai jokios problemos nebuvo, galėjai atiduot ir dar galėjai į miestą išvežti, į juodą biržą parduot.

Papasakokite apie savo pasitraukimą iš Lietuvos: iš kur, su kuo ir kaip?

Pasikinkėm arklius, susimetėm į vežimą, dar daugiau atsirado kaimynų – Mažeikos, tėvas, Lukauskas, pieninys, Gily, Vargaila, žmonos brolis Podziukas. Kad buvo mūsų ar penki vežimai. Nu, ir traukėm ant Kelmės link, kad pasiekti Žemaitiją, gilumą, per Laukuvą, Rietavas, per tuos miestus. Bet buvo kas įdomu: tik išvažiuojom iš namų, gal pavažiuojom 10 kilometrų, leidžiamės į Dubysos pakalnę, ir vokiečiai atkalnėj jau šaukia, iškėlęs rankas, brauningą: „Halt!“³⁸⁸. Sustojom, pagal šalį sunkvežimis apvirtęs. Ir dabar viską meskit iš vežimo ir imkit iš šito sunkvežimio ir vežkit į plentą. Plentu dar judėjimas yra, dar vokiečiai viena kita mašina link Tauragės važiuoja. Ir niekas iš mūsų vokiškai nekalba. Aš šiek tiek iš gimnazijos laikų ir, kaip užėjo vokiečiai, dar vis pasižiūrėdavau šiek tiek, apgraiбомis, galiu vieną kitą žodį pasakyti. Aš prie vokiečio ir jam aiškinu, kad mes bėgam, norim pabėgti ir čia tuos mažus vaikus ir senus žmones nuvežt, patys stosis į Reicho kariuomenę, ginsim Reichą ir mumis leisk. „Žiūrėk, pakalnėj kiek arklių ganosi, Padubysio dvaro, gal jie laukia rusų, kodėl jų neimat arklius, o mus dabar išmesit, mes patenkam rusam, o jau girdėti patrankos ir kulkosvaidžių serijos.“ Vokiečiai žiūri į mane, jam, matyt patiko, kad ginsim Reichą, nutvėrė už sprando, nusikabino [neaiškus žodis], kur geria vandenį, užvertė samagoną, čiut mane nenutroškino. Ir sako, važiuokit. Ir važiuojam, keliu traukiamės. Užėjo rusų lėktuvai, dienos metu kartais skrenda, tai šokom į ravus, į duobes, kad jau nepradėtų mūsų apšaudyti. O tie mano draugai buvo, vienas toks prie liežuvio sako: „Juožai, ginsim Reichą, Juožai ginsim Reichą“, – šaukia.

Ar buvote numatę, kur važiuoti, ar turėjote kokį nors planą?

Plano jokio neturėjom, tik kad pasitraukti toliau į Žemaitiją, arčiau vokiečių rubežiaus, nes galvojom, kad vokiečiai tikrai neįsileis rusų į Vokietiją.

Ką pasiėmėte su savimi, kai išvažiavote iš tėviškės?

Drabužių šiek tiek, maisto. Atsimenu, visą centnerį ruginių miltų, vienu žodžiu, ką galėjom. Matai, keturi penki vyrai važiavo, tai daug labai ką ir negalėjom. Bet šiek tiek pasiėmėm, maistą turėjom net ligi Berlyno, dar paskui, kada įvažiuojom į Vokietiją, dar po gabaliuką turėjom ir miltų, ir lašinių atsipjauti. [...]

Kurie išgyvenimai labiausiai išliko atmintyje per šį laikotarpį?

Nu, ką. Didžiausi pergyvenimai buvo, kada atvažiuojom į Rusnės tiltą bėgti. Jau nakties metu iškabino tas lempas vadinamas. Vieni bėga, a vokiečiai – vėl kaip sublūdę, nežinia ką, traukiasi daugiausia, tą tiltą ginti, apšaudyti.

Ar jums pervažiavus tas tiltas dar pasiliko ar buvo susprogdintas?

Dar tuo kartu pasiliko. Bet kaip kolona jau rytą išvažiuojom, kaip katrie atbėgo jau, palikę arklius ir viską antrojo pusio tilto, nes tiltą, sako, susprogdino. Nu, važiuojant irgi visokie nuotyčiai būdavo. Pavyzdžiui, suvarė į *Labiau* ir *Tapiau* ganyklas ir sustatė kaip turgavietę Lietuvoje vežimus, arkliai su arkliais, ir vyrus renka [vokiečiai]. Aš šaukiu žmonai, kad mesk, kiek yra ten šiaudų, dobilų, dar ten buvom iš ūkio pasiėmę, kad apmesk mane, kad manęs nepaimtų. Žmona šaukia, kad tave užmuš vokiečiai dar. Mane apmetė šiaudais, vokiečiai surinko vyrus priešais nuo vežimo, nusivarė į sunkvežimius ir aš tuo kartu išlikau. Ant ryto

reikia pro vartus važiuot. [...] Civilius vėl renka į sunkvežimius deda, vėl apkasų kast. Aš dabar vaikštau – ką reik daryt? Susitinku tokį mūsų mokyklos mokytoją buvusį, Stirbys, spaudą mes tą slaptą platindavom. Sako: „Taorai, kaip tu čia?“ „Nu, – sakau, – blogai, vakar išlikau, šiandien jau pakliūsiu, per vartus neišvažiuosiu.“ Sako: „Čia yra pabėgę policijos ir jie turi šampus. Einam, tau išrašys knygutę, kad jis [Taoras] yra tikras policininkas.“ Nu, ir mane nuveda, pristato, išrašo tokį lapelį, apačioj pasirašo „*Heil Hitler*“. Ir vėl mūs koloną nustato važiuoti iki Dancigo, į tą pusę nukreipė. Bet mes atsiskyrėm keli vežimai, miškuose apsistojom. Žiūrėk, atjoja vokiečių girininkai. Vėl greičiausiai iškrapšto: „Važiuokit, nes jus atiduosim į policiją, uždarys.“ Ir taip vėl važiuojam. Atvažiuojam prie Dancigo. Jau tada, skaitos, varo vienus į kareivines [darbams], o kitus paleidžia, katrie ūkininkai arba seni, kad važiuot į tokius barakus. Mus paleidžia važiuot į barakus. Barakuose apgyvendina. Už kelių dienų vėl nori mus siųsti į Čekoslovakiją, į anglių kasyklas ar ten apkasų kast. Atsiranda toksai majoras Urbonas, senesnio amžiaus jau. Jis turi du leidimus: vieną, kad jo pulkas subombarduotas, vienu žodžiu – sunaikintas, tai jis turi įsakymą važiuot į Berlyną ir formuot naują pulką; antrą turi dėl senatvės, kad jau visai atleistas. Kaip tai jis tuos leidimus išgavęs iš vieno viršininko vokiečių, o iš kito viršininko kitą. Ir jis ieško savo žmonos ir kitų karininkų žmonių. Iš mūsų lagerio, kur buvom, neišleidžia. O jis nuvažiuoja į kitą lagerį, gauna pažymėjimą, kad jis gyvenęs tame lageryje, ir išleidžia ant 30 žmonių grupę važiuoti toliaus, į tokį prie Štetino į Pazevelką. [...]

O kur palikote savo arklius?

Palikom Dancige. Mano arkliai tiko, tai paėmė kariuomenei, dar ir davė markių, užmokėjo neblogai, vežimą viens ūkininkas nupirko. Ant ryt einam žiūrėt, kaip mūsų arkliai – ar dar stovi. O ten jie pririšo prie barjerų, arkliai iš toliausiai, gal koks ketvirtis buvo kilometrų, pamatė, jau mus atpažino, žvengia ir su koja kasa. Mat jie nori ēst, valgyti ir žvengia. Ir mes priėjom, paglostėm, ir tuo kartu taip buvo jų gaila. Kada bėgom nieko nebuvo gaila, kad tik greičiau pabėgti, kad tik viską palikti. Buvo atsiskyrimas, ir važiuojant ašaros bėgo, kad jau palikom. Bet tada arklius paglostėm ir apsiverkėm abudu su žmona, kad jie taip ščyrai vežė, tiek vežė ir jau sukūdo. Dabar iš tiek pamatę žvengia, neėdę, dar pririšti per visą dieną, per naktį. Tai arklių buvo tuo kartu gailiausiai, buvo palikimas, paskutinis turtas jau arkliai.

Ar galite papasakoti apie gyvenimą per pirmus pokario metus? Kur sulaukėte karo pabaigos?

Bavarijoj. [...] Vėl iš ten išgirdau, žydas vienas buvo lietuvis, jis man pasakoja, kad jau, saka, lietuvių lageris Hauštetene tveriasi. Kaip jis taip pasakė, susirandu tą Haušteteną ir einu to lietuvių lagerio ieškot. [...] Nueinu ten ir noriu jau į tą lagerį patekt, aiškinu, kad žmona dar pas ūkininką yra, kad turiu sūnų. Ir sako ne, čia nepriimam, mes tveriam lagerį inteligentų, o tu buvęs ūkinyks, tu negali patekt. Nu, ir dabar nė iš tolo manim nesikalba. Nueinu, toksai Valaitis, susitinku, jam išpasakoju, kad žmona dirb kaime, kad blogai, kad mažas vaikas, tik gimęs. [...] Sako: „Palauk, bus posėdis.“ „Aš, – sako, – priklausau tame posėdy, ir Kalvaitis toks priklauso, advokatas. Kalbėsime ir apie tavį, palauk.“ Ir kaip tik atsisėdu prie to, kur jau raštinės susirinkimas, ant suoliuko, ir jau langas praviras, ir jie ten kalbasi. Tas inžinierius sako, ne, čia tveriam inteligentų lagerį, mums yra kontingentas duotas, ar 500 priimti, tiek vietų bus, ir mes tokių negalim. Kalvaitis šaukia: „Ne, – sako, – kaip tai. Yra ūkininkas su

mažu vaiku, žmona dirba, turim priimti, tam pačiam *distrikte*³⁸⁹ gyvena, prie pat mūsų, kaip sakant, kokie šeši kilometrai.“ Ir išeina, aš dar ant to suoliuko sėdžiu, Valaitis ir Kalvaitis sako, [kad] priimam tave.

Nu, ir atvažiuoju su vaiku. O vokiečiai, kada jau išsikraustom iš ten, tai vaiką nuoga paleidžia, atima viską. Vaiką į drobulę susisukę atsivežam į lagerį, nieko neturim. Lagery kas atneša kokį indą. Atsimenu, toksai Dūda atneša ten indą kokį išsivirt. Pradeda duoti maistą mums. Nu, ir ten lovą tokią gaunam, stalą tokį ant dėžės apskritą, ant tos dėžės stalą pasidarom. Ir jau pradedam gyvenimą tame lagery.

Ir bandau čia dirbt, pas amerikonus vėl patenku dirbti. Neblogą darbą gavau – valyti batus ir susukti tuos *grifus*. Toks kambariuks ir pirtis pagal šalį, ir prie tos pirties stovi kareivis, dežiruoja, kada kam eiti – karinykams ar kareiviams. Ir aš susuku tuos, sutvarkau ir turiu laiko, ir su tuo, kur dabit, pradedu kalbėti. Nu, ir jis pradeda manęs klausinėti, ar Stalins blogs, ar Hitleris blogs. Tai aš jam pasakoju, kad abudu vienodi – tiek Stalins, tiek Hitleris. O jų Stalins buvo taip kaip ir draugas tada. Ir ten buvo viens vertėjas mūsų, rodos, Baublys, jauns vyruks, kuris gerai angliškai kalbėjo. Atbėg, sako: „Ką tu padarei, tave ateis tuoj areštuot. Pas budintį karininką jau atėjo, pranešė, kad viens yra naxis čia.“ Nu, ir dabar sako: „Tik neik per vartus.“ O jam [Baubliui] pasakė, rodos, Norkus iš Čikagos, buvo lietuvis seržantas amerikiečių kariuomenėj. O ten buvo aptverta geležine tvora, tarpai išlankstyti, tai aš išlendu per tą tvorą, parvažiuoju namo tuo *strytkariu*³⁹⁰, kaip vadinom tuos tramvajus. Atsidarau langą, pasiimu vaiką ir žiūriu, atidarau užpakalį, jeigu pamatysiu, [kad] atvažiuoja džipas, tai šoksiu per langą, tada pabėgsiu. Bet jie ten [darbe] neregistravo, nei iš kur, tik *Joe, Joe, name*³⁹¹ „Taoras“ užrašo ir baigta. [...] Nu, ir neatvažiavo manęs areštuot. Jau į tą darbą nebeinu ir pasibaigė. O ten, sako, amerikiečiai, tai jie neteisdavo, kaip kad pasakė naxis ar kas, kai įskundė, ką pasakei. Nuvežė į tą pačią stovyklą, kur už Miuncheno buvo, ten atiduod rusams ir jų teiskit, ką norit darykit, jis yra naxis. Ir vėl tu saulės nematysi.

[...] Vieną dieną atvažiuoja, kur dirbom kaime ta vokitka, atsivež kareivį belaisvį ir atveža [foto]aparata *Leica* parduot. Sako: „Girdėjom, kad čia, lagery, perk aparatus ir jie gerai užmok.“ Tas vokietys sako: „Aš mokėjau 100 markių už tą aparatą, aš noriu gaut 20–30 markių daugiau ir cigarečių gaut pusę *kardono*³⁹², nu, ir kavos biškutį ir daugiau nieko.“ Tai aš sakau: „Duok tą aparatą.“ O kaip tik pas amerikiečius vienas ten dirbo, šalia gyveno, tai aš galvoju, nunešiu jam, tai gal jis parduos. O aš apie tą aparatą tuo laiku dar nieko nesuprantu. Nunešu jam, tai jis pasižiūri ir sako: „Juožai, čia geriausias vokiečių aparatas, ir visai da naujas. Amerikonai šiandien *skriptus*³⁹³ gaun ant cigarečių, tai aš tau galiu išmainyti. [...] Nu, ir paima tą aparatą, dar žmona tai vokitkai kavos išverda, žinai, pavaišin, ką turėjo, ten duonos gabalą. Vakare tas Račkauskas parvažiuoja, man 40 *kardonų* cigarečių, o *kardons* buvo po 160 markių juodoj biržoj. Ir dabar nežinau, žmona sako, kad nupirkt reik vonelę vaikui, reik sviesto nupirkt, reikt to, reik ten drabužiukų nupirkt. O aš sakau žmonai: „Palauk, – sakau, – aš noriu [...] krautuvę atsidaryt.“ O yra sklepai, vienas sklepas, kur latvis turi, tai buvusi slėptuvė, išgrįstas, yra langas, yra pečiui pasidėt. O kur mūsų yra duoti sklepai, tai visai tik pertvaros, be grindų, be nieko, negrįstos. O jis ten, sklepe, kelias vištas laiko, tas latvis.

Kokiame lageryje?

Hauštetene, Augsburgė. Nu, ir dabar gaunu tą sklepą. Tas latvis išsider – jeigu tau neis bisnis, tai tada gal atgal atiduosi vėl vištas ir man užmokėsi ar 400 markių. Kalvaitis buvo jau mūsų teisių advokatas ant lagerio paskirtas. Nu, jam pasakoju, kad aš čia noriu atsidaryti krautuvę. Tai jis pradeda manęs klausinėti, ar tu buvai Lietuvoj biznieriūs. Ne, sakau, [buvau] ūkininkas. Tai kažin kaip čia bus. O ponias Kalvaitienė sako: „Ai, Bruno, nekalbėk, aik tik ir padėk Taorui. Matai, kad jis blogai verčiasi su mažu vaiku. Ką tu čia klausi, kas jis buvo.“ Nu jis ir surašo man, kad tiek ir tiek žmonių esam, lageryje apie porą tūkstančių gyvenam: latvių, estų ir ukrainiečių. Nuvažiuojam pas UNRRA’os karininką, amerikoną. Kojas ant stalo susidėjęs tas amerikonas, skaito tą mūsų prašymą ir juokiasi. Mat ten buvo prašyta, kad ir alų leistų pardavinėti. Bet aš alaus neėmiau, nepardavinėjau, visai nedavė. Tai vietoj kaip „alus“ rašosi, kad *beer*, jis užrašė kaip „meškos“ – *bear*. Tai tas karininkas tuoj suprato. Sako: „Kokių tu meškų nori pardavinėti?“ Nu, ir gaunu leidimą. [...]

Tuo metu stoji vyrai į darbo kuopas³⁹⁴. Žmona, nenorėdama, kad važiuočiau į tas kuopas, padeda ir pyksta, kad čia nieks nebus tau. Padeda man plauti, tvarkyti, bet ir kartu pyksta, kad tik išleisi pinigų. Dabar prekių [reikia] ieškoti. Nėra tų prekių. Važiuoju pas vokiečius, kur urmo sandėliai. „Neee...“ – vokiečiai nei iš tolo. Padėdu puse *kardono* cigarečių ar kavos biškuti, lagery nusipirkęs jau. Vokiečiui akys sužimba: „Važiuok namo, atvešim.“ „Ne, – sakau, – aš noriu jau čimodanan prisidėti, kad ant lentynos padėti.“ Nu, ir gaunu. O ten parašyta, kad kainas reguliuoti gali lagerio vadovybė, kad neplėščiau. Kad daugiau galiu imti, bet jeigu lageris, vadovybė skūsis, gali mane uždaryti. [...] Nu, ir pas mane atsistoja eilė. Jau viską tuoj išparduodu. Atvažiuoja iš to lagerio vienas žyduks, lietuvis, siūlo silkių. Nuperku silkių. Silkę – nebe 10 markių, aš parduodu silkę po pusantros markės. Dabar lageris pasišauk mane, kad, sako, pas tavo vokiečių eina jau daug. O tas mūsų lageris buvo neaptvertas, antroj pusėj vokiečiai gyveno. Sako: „Tu negali parduot.“ Ka[d] aš negaliu parduot, aš žinau, bet kaip aš galiu atskirti. Sakau: „Estai kalba visi vokiškai su manim. Jie iš principo sako, mes rusiškai nekalbėsime, kad ir mokam. Ateina latvis, kalba su manim rusiškai. Jis principų nereikalauja. Lietuvis – lietuviškai. Tai kaip aš galiu atskirti. Aš biznieriūs, turiu parduot visiems.“ Sako: „Statysim policniką prie durų.“ Aš sakau: „Statykit.“ Bisnis man jau blogai bus. Bet ten buvo įėjimas į tą mano krautuvę į sklepą iš priekio ir iš užpakalio. Nu ir ateina toks, sako: „Aš pas tavo šiandien prie durų stovėsiu.“ „Nu, tai šia, – sakau, – užsirūkyk cigaretę.“ „Gerai, – sako. – Duok man cigaretę parūkyt. Aš ant šalmo atsisėsiu, kad nieks nematytų ir kas nor tas eina, tik duok man parūkyt.“

Ar jis buvo lietuvis?

Ne, estas buvo, estuks policniks. Nu, taip ir buvo. Jie, tie policnikai vadinami, mūsų sargai, sužinojo, kad galim parūkyti (jau cigaretės buvo didelis dalykas), tai atein būdavo į krautuvę: „Nu, Taorai, duok cigaretę. O aš ar čia sėdėsiu, ar lauke, o šalną pakavok maną.“ Nu, ir ateidavo ir vokiečiai. Tai prasidėjo bisnis. Man neblogai prasidėjo, bet ne kažin ką ten. Apsitaisėm, žinai. Vaikams galėjau nupirkti. Vaikai du lagery gimė man. Paskiau biškuti susitaupiau, vieną kitą apsitaisėm drabužiais. Bet aš buvau geros širdies – paskolindavau. Atein būdavo: „Taorai, duok, sako, žmona važiuoj, neturiu batukus nupirkt. Reik man kokią šimtą markių, du šimtai markių.“ Nu, tai sutariam, kad doleris – du šimtai markių, tai tu man atiduosi vieną dolerį kaip nuvažiuosi Amerikoj. Tokie buvo studentukai Burokai, trys broliai. Jie važiuodami neturi ką [apsirengti], sesuo ketvirta. Vėl jie studijavo labai, man jau buvo

labai gaila, kad vieni jauni vaikai nieko netur ir studijuoja, o kiti ir su tėvais po lagerį daužosi. Žinai, tiems duodu. Bet atvažiuojam į tą pereinamąjį lagerį, vaikai pradėjo sirgti skarletina³⁹⁵. Ten mumis sulaiko. Vėl reikia viską pirktis. Tai kad mano viskas išgaruoja, ir tie doleriai. Kaip atvažiuoju į Ameriką, tik vieni Burokai buvo labai sąžiningi – tuoj atidavė. O tie buvę lagerio intelektualai, artistai ar kiti – tai visi išbėgiojo. Tai nuvažiuoju į Čikagą, galvoju, kad jau pamatysiu... Iš tolo pamatė – tiktai į antrą pusę gatvės. O buvo kaip atvažiuoju [į Ameriką] labai sunku.

Kokios buvo jūsų sąlygos lageryje?

Turėjau vieną kambarį. Tai mes tame kambaryuke su trimis vaikais ir žmona, o brolis gyveno virtuvėj. Paskui priskyrė tokį Stebingį. Paskiau, kai pradėjo išvažinėti, tai jau tą Stebingį išėmė, brolis į kuopas išėjo, tada jau buvom laisviau. Nu, ir nieko nesiskyrė, gyvenom taip, kaip visi, bet tik tiek buvo geriau, kad jau mes galėjom dasidurti.

Ar lageryje buvo koks kultūrinis gyvenimas, ar turėjote mokyklą?

Turėjom mokyklą, turėjom vaidinimų, turėjom pradžios mokyklą, pas mus buvo gimnazija. Buvo du lageriai Hochfildis ir Hauštetenas. Tai gimnazistukai ateidavo, dar skyriau auką jiems, 1000 [markių], katrie tėvų neturi. Atsimenu, atėjo padėkoti. Atėjo tas Šilbajoris³⁹⁶, dar kito neatsimenu, kad jie jau gavo po 100 markių.

Ką galvojote apie grįžimą į Lietuvą, kai gyvenote Vakarų Europoje?

Galvodavom visuomet, kad grįšim į Lietuvą. Galvodavau, kad nusipirkt kokį arkli, gal su arkliais. Studijuodavau kelius pro Čekoslovakiją, kaip arčiau išvažiuot, bet vis matėsi, kad nėra kelio, net pradėjom galvot, kad gali reikėti bėgti, gali rusai priartėti prie čia. Pradėjo kalbos eit, kad gali rusai užimt visą Europą. Tai taip, kad iš karto galvojom, kad tik grįžt ir grįžt. Bet pamatėm, kad tvarka Lietuvoj nesikeič, net blogėj. Tokios kartais ateidavo žinios, kad ten veža. Sako, vienas repatriantas gavo laišką, po markute parašyta, kad gelbėkit – veža ir veža. Nu, ką mes gelbėsime, kad mes patys iš karto, kai į lagerį atėjom, naktį pradėdavo džipai važinėti apie lagerį, galvojom, kad jau gali į Lietuvą vežt. Jaunesni išlakstydavo į rugius nakvoti, kad gal veš, jau kad nevežtų į lagerius. [...]

Ar bandėte susisiekti su savo giminėmis, gyvendami Vokietijoje?

Nebandėm, nes bijojom, kad galim pakenkti. Niekam nerašėm nė laiškų. Kaip atvažiuoju į Ameriką, parašiau laišką į Argentiną, iš Argentinos į Lietuvą. Tai tada atrašė man laišką į Argentiną, kad kuo greičiausiai rašyčiau laišką į Lietuvą, nes mamai reikalinga. Pasirodo, kad mamą labai vargino, visi galvojo, kad aš miške esu, vadovauju partizanams ten. Tai ją vedė ir šaudyt į mišką, ir buvo uždarę kelis kartus. Buvo kalbos, kad kas tai matė mane, kad maistą motina nešusi. Tai tada greitai jai parašėm laišką, ir jai tą laišką policinyks atnešė, kuris buvo gyvenęs pas mus, sako: „Taorien, gyvenk ramiai, žinom, kur Juozuks yra.“

Kaip nusprendėte važiuoti į Ameriką, kodėl nelikote Europoje?

Nu, sprendimas toks – pamatėm, kad Vokietija sudaužyta, ateities, atrodo, nėra. Nemanėm, kad vokiečiai taip greitai prasidėtų, kad reikės dirbti pas vokiečius visą laiką kaip vergui. Tie lageriai nesilaikys ilgai, nemaitins. Buvo tokia nuomonė, kad [reikia bandyti] patekti kur

nors į kitą kraštą. Pradėjom susirašinėti su tokia Mažeika, Antanas, kuris Vyčių³⁹⁷ veikėjas buvo. Tai jam parašiau laišką, jis man atsiuntė *afidevitus*. Bet [su] *afidevita*is būtų reikėję laukti porą metų, trejetą. Tada paprašiau, kad iškvieštų vardinę sutartį, kad darbą garantuoji ir apsigyvenimą duosi. Tada jisai surado vieną žmogų, kuris nei to darbo turi, nė vietos gyvent, padarė iškvietimą. Nu, ir mes tada...

Kada atvažiavote į Ameriką?

1949 m. balandžio 29-ą atvažiavom į Niujorką.

Kokie buvo pirmieji išpūdžiai Amerikoje?

Pirmieji išpūdžiai nelabai kokie. Patekau dirbti į tokią duonos kepyklą. Duonos kepykla buvo labai didelė, viskas buvo primityviai sutaisyta. Reikia duoną imt iš pečių, nudegdavai. Vokietis buvo bosas, *apšumija* visokiais žodžiais. Nu, bet nieko – kenti, dirbi.

Ar gyvenimas Amerikoje buvo toks, kokį įsivaizdavote?

No, įsivaizdavau irgi, kad reikės dirbti sunkiai, nes trys vaikai. Bet neįsivaizdavau, kad taip jau, kai patenki prie pečių, turi dirbti labai sunkiai. Bet aš, buvęs ūkininkas, sunkiai dirbęs, aš atlaikiau, bet buvo inte[le]ktualai ar mokytojai, kiti, kad jiems taip sunkiai reikėjo pradėti dirbti, tai jie labai pergyveno. Aš tai sunkiai dirbdams ne tiek pergyvenau, aš supratau, kad reikia dirbti, bet kaip aš pažiūrėdavau į tuos, katrie buvo ten ar advokatas, ar mokytojas, kad taip sunkiai. Sunku buvo iš karto. Palaipsniui ta darbovietė pečius sumodernino, nereikėjo taip sunkiai dirbti, su mašina iškrėsdavo tą duoną automatiškai. Ėmė ir mane atleido. Atleido, jau gerai tuo laiku uždirbdavau, buvo gaila, kad ir sunkiai dirbant.

O kokia jūsų alga tada buvo?

Tuo laiku buvo gera alga – 1 doleris 75 centai į valandą. Ir dar aš gaudavau viršvalandžių. Tai taip, kad aš susitaupiau ar 700 ten bedirbus. Nu, bet kada iš ten atleido, nuėjau dirbt į tokius *hotelius*³⁹⁸, paskyrė pelenus vežt. 75 centai į valandą, o už kambarį reikėjo mokėt 40 dolerių, [dar] maistas, kad man nieko nebeliek. Aš ilgai nedirbau ten. Padirbęs ten gavau *firemano*³⁹⁹ vietą, jau tada daugiau gavau – dolerį. Ugniagesys, taip sakant. Ne ugniagesys, pečkūrys. Ten bedirbant, bosas ateina, jau liepia man: „Žiūrėk, jau mokinkis, būsi gal inžinierius jų vadinams.“ Nu, padirbęs už šešių mėnesių bandau laikt egzaminus inžinieriaus. Dar viens lietuvis buvo geros širdies, senųjų, paded, viską. Nueinu laikyti, išduod man gerą atestaciją. [...] Nu, ten gaunu inžinieriaus darbą, jau mano atlyginimas [1] doleris 25 [centai]. Tas inžinierius jau prižiūri tuos, katrie pečkūriai yra. Lengvesnis darbas, bet jau geresnis atlyginimas, bet vis tiek dar turi dirbt sunkų [darbą]. Ir buvo keista, ten dirbo tie senieji lietuviai, *firemanai*, vadinami pečkūriai. Tai kai aš pasigyriau, kad aš jau gavau *laisnes*⁴⁰⁰ inžinieriaus, tai mane viens, atsimenu, lietuvis, kad išdirbo, sako, pakart tave kad galėčiau, aš dirbu čia tiek metų, neturiu inžinieriaus laipsnio, o tu, DP, turi jau *laisnes*. Aš sakau: „Dėde, aš tavo darbo neatimu, ko tu pyksti ant manęs. Tu, – sakau, – nepyk.“ Paskiau susigyvenom, apsiramino. Ir ten bedirbant tuos pastatus nupirko universitetas Pitsburgo. Ir ten jau į *uniją*⁴⁰¹ įstojom, į tą vadinamą *engineering*⁴⁰², ten jau gerai mokėjo. Bet sumodernino, pastatė naujus pastatus, [...] tų anglių nebereikia, bet atvedė po žemę dujų. Bet buvo gana iš pradžių sunku susigaudyt. [...] O senuosius visus atleido, senesnio amžiaus

atleido. Baigiau darbą už dešimt metų, jau buvo darbas dešimt dolerių į valandą.

Kaip jums sekėsi prisitaikyti prie gyvenimo Amerikoje?

Nu, reikėjo prisitaikyti. Žinai, dauguma draugavau su lietuviais senaisiais. Su senaisiais lietuviais buvo geras sugyvenims. Žinai, jie buvo ir keisti. Pirmą namelį nusipirkau už 3000 [dolerių] tokioj dauboj. Ir ten nė sklepo nebuvo, nei grįsta ta gatvė buvo, nė išvažiavimo. Bet kada aš tą namiuką pagerinau, iškasiau sklepą, stogą uždengiau, viską pats, ir tą pardaviau, išsikėliau į geresnį namą, visai netoli, jau jie supyko. Būdavo į bažnyčią kai nueinu ir apkeikia mani. Sako: „Rupūžė DP, jau nosį užrietė. Mes pragyvenom čia jau visą amžių, o jis jau kitur keliasi.“ Nu, bet paskiau mes susigyvenom, ne taip jau buvo baisu.

Ką sunkiausia buvo palikti išvažiuojant iš Lietuvos?

Kada biegom, dėjom į vežimą, tuo momentu nebuvo gaila nieko, tik buvo galvojims, kad tik kaip nors pabiegti, kad nepatekti rusams. Bet paskiau visą laiką, aišku, kad buvo galvojimas ir buvo sunkūs atsiminimai, kad tiek metų dirbus ir tvarkius ūkį, staiga viskas pasiliko. Atsimenu, kad ir lagery kaip buvom: pavasarį išeini, ūkininkai laukus aria, sėja, o mes nežinom, kas bus, kaip bus, sėdžiam kaip ir uždaryti. Tiesiog ašaros biega, kaip pagalvoji apie savo žemę, arklius, kaimą, o čia gyveni kaip belaisvis ir nežinai, kas toliau bus.

Ko labiausiai pasigedote gyvendami JAV?

Pasigedom savo krašto, savo papročių.

Prie ko buvo sunkiausia prisitaikyti, gyvenant Amerikoje?

Sunkiausiai buvo kalba. Buvo juokingai. Kai dirbau pečkuriu, šaukia – šilumos, „*heat*“, atrodo, kad jis nori „*eat*“⁴⁰³. [...]

Kaip įsivaizduojate savo gyvenimą, jeigu būtumėt pasilikę gyventi Lietuvoje?

Nu, jeigu ne karas... Apsivedėm karo metų 1941-ais ir sekėsi gerai mums gyvent, ūkį pradėjom, sesuo buvo. Žemė gera, jeigu atiduodi rekvizicijas, tai nesibijai, kad tave vokiečiai ar išveš, ar reikalaus per prievartą daug ką. Ir ateity galvojom, kad gal ir vaikai išsimokins, jeigu bus vaikų dar, ir viską. Vienu žodžiu, niekuomet negalvojom apie tą Ameriką. Smagu buvo, dainuoja sau, lauką ari ir dainą trauki.

Žiūrint iš dabartinės perspektyvos, kaip jūs vertintumėte savo sprendimą palikti Lietuvą?

Aišku, kad Lietuvą palikti yra sunku, ypatingai ūkininkui: visą amžių dirbęs, su gamta susirišęs. Bet kada žinai, [kad] arba tave sušaudys, arba išveš į Sibirą... Tikrumoj rusai, pirmieji vežimai, jeigu jie būtų elgęsi padoriai, kaip ūkininkai nebūtume bėgę, bet kada ūkininkus statė prie sienos ir reikalavo pyliavą atiduot, katrie buvo stambesni, vadinami buožės, tai tada jau visai kitas būdas. Taip seniau rusų nereik bijot. Žiūrėk prie caro, kaip tu dirbai, kaip gyvenai, ne taip jau blogai buvo. Turėjo daugiau ūkininkų bėgti, nes [jie] atsidūrė Sibire. Ir daug mano pažįstamų, draugų iš Sibiro negrižo arba grįžo sužaloti. Vienu žodžiu, kai pagalvoji, gerai, kad aš bėgau, nes aš jau būčiau kur nors po velėna, pelkėse ar šuliny

senai galą gavęs. [...]

[385](#) Pitsbergo universitetas.

[386](#) Sent Pitsersberge, Florida.

[387](#) Juozą Taorą kalbino Elvyra Vodopalienė 1997 m. liepos 18 d.

[388](#) Vok. „Stot!“

[389](#) Ang. *district* – „rajonas“.

[390](#) Ang. *street car* – „tramvajus“.

[391](#) Ang. *name* – „vardas“.

[392](#) Ang. *carton* – „blokas; cigarečių blokas“.

[393](#) Ang. *scrip* – „kareivių alga vietoj vietinės valiutos“.

[394](#) Pagalbiniai kariuomenės daliniai, kuriuose galėjo tarnauti pabėgėliai.

[395](#) T. y. skarlatina.

[396](#) Prof. Rimvydo Šilbajorio, JAV lietuvių slavisto, literatūrologo ir kritiko, brolis.

[397](#) Žr. Žodynėlis. Lietuvos Vyčiai.

[398](#) Ang. *hotel* – „viešbutis“.

[399](#) Ang. *fireman* – „ugniagesys“, anksčiau taip vadindavo ir krosnių kūrikus.

[400](#) T. y. *licence* – „leidimas, pažymėjimas“.

[401](#) Ang. *union* – „profesinė sąjunga“.

[402](#) Ang. *engineering* – „inžinerija“.

[403](#) Ang. to eat – „valgyti“.

{ Urbonai prie savo parduotuvės Čikagoje. Danguolės Urbonaitės Čibas archyvas. }

BRONĖ URBONIENĖ

BUVO GERŲ ŽMONIŲ, KURIE IŠTIESĖ RANKĄ

Bronė Urbonienė gimė 1913 metais ūkininkų šeimoje. Tėvelis mirė jaunas, todėl jaunystė buvo sunki, dienomis turėjo dirbti, o mokytis vakarais. Kaune dirbo *Maisto* bendrovėje, vėliau buvo perkelta į Tauragę. Dirbo pardavėja, kasininke, vėliau – vedėja. Tauragėje išgyveno iki pasitraukimo į Vakarus, kur sukūrė šeimą. Bronė Urbonienė turėjo gerą balsą ir visą gyvenimą mėgo dainuoti. Ji dainavo būdama gimnaziste Lietuvoje, subūrė chorą Vokietijoje, DP lageryje, ir *Dainavos* chorą Čikagoje. Mirė 2009 metų balandžio 24 d.

Ar galėtumėte pasakyti, kada išvažiavote iš Lietuvos⁴⁰⁴?

Spalio devinto, 1944 metais.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Kada priartėjo frontas, [vieną rytą] atsikėliau išeit pažiūrėt, kas čia darosi. Einu gatvėmis, [ir] tikrai šuniuką ar kačiuką galiu sutikt. Nė vieno žmogaus, visi išbėgę kažkur tai iš Tauragės miesto. Einu iki *Maisto*, kur aš dirbau penkiolika metų. Pakely susitinku – iš kaimo pareina ponija Jakimčienė. Sakau: „Iš kur pareinat?“ Sako: „Kraštinės kaime nakvojom, bet iš ten mus visus varo, nes ten frontą atidarys. Vokiečiai visus varo laukan, nes jau rusai prasiveržė prie Raseinių, Dubysos.“ Reiškia, prasiveržė pro ten, jau frontas artėja. „Tai mes, – sako, – grįžtam namo. Nežinom, ką darysim.“ Sakau: „Gal kokį arklį gautum?“ *Maistas* turėjo keletą arklių ir vežimų turėjo, sunkvežimių. Abidvi pas direktorių nueinam. Darbininkų nėra nei kontorų, nei darbe, bet randame direktorių. Jisai vokietis, atkeltas iš Ukrainos. Ir aš sakau: „Gal galėtum kokį arklį gauti su vežimu ar ką.“ Jis sako: „Viskas dingo jau – išvogta naktį. Bet, – sako, – yra vienas sugriuvęs sunkvežimis. Jeigu kas pataisytų, tai galit imt. Benzino yra, ten šulinys.“ Atsargų turėjo daug.

Nu, ir sakau: „Ponia Jakimčiene, jūsų vyras automechanikas, šoferis. Gal jis pataisytų?“ Jis kaip tik dirbo prie remonto mašinų. [Ji] sako: „Kad jo koja Lietuvos sienos neperžengs. Kalbėk pati, manęs neklauso.“ Nu, ir einam abidvi. Ateinam, prie durų stovi sūnelis jų šešiolikos, septyniolikos metų – gražus, aukštas berniukas. Sakau: „Kur tėvelis?“ Sako: „Kambary.“ Įeinu, jis guli ant sofos, parėjęs iš kaimo. Aš jam pasakoju, sakau: „Ponas Jakimčius, padėtis tokia, reikia trauktis nuo fronto.“ Bet kaip trauktis, neturim jokių priemonių. Bet sakau: „Buvau *Maiste*, kalbėjau su vokiečių direktorium. Jis sakė, kad yra vienas sunkvežimis sugedęs.“ [Jakimčius] Sako: „Aš žinau tą sunkvežimį. Aš vakar ten taisiau kitus. Tas liko nepataisytas.“ „Gal jūs galėtumėt pataisyt ir galėtum pasitraukti?“ Jis sako: „Aš sakiau, kad mano koja Lietuvos sienos neperžengs.“ Sakau: „Nesvarbu, kur mes trauksimės, bet kad turime pasitraukt iš Tauragės. Bet, – sakau, – žinot, jeigu ateis čia rusai ir vokiečiai, paims ir tave, ir tavo Zigmutį, ir nė vienas nežinosit, kur kas yra. Ponia nežinos, kur vyras ir kur sūnus, o jūs nežinosit, kur mama.“ Ir jis šoko nuo tos sofos, sako: „Gerai, einu, bet tik dėl Zigmučio.“ Ir žinai, kad jisai dirbo, dirbo visą dieną. Dar vienas šoferis, mechanikas iš Panevėžio *Maisto*, kitas iš Šiaulių *Maisto* atklydo. Ir jie trys vyrai dirbo ir sutvarkė. Jau apie ketvirtą valandą tas sunkvežimis buvo sutaisytas ir prie kontoros, netoli direktoriaus durų, pastatytas. Tai [direktorius] sako: „Be manęs niekur nevažiuosite. Kada aš

važiuosiu, tada.“ Prisirinko 29 pabėgėliai, žmonės iš visur, ne vien iš Tauragės. Su ryšuliukais. Žinai, ką galėjo pasiimti, tik ryšuliukus ir vaikus pasiėmė. Daugiau nieko. Ir buvo apie keturios trisdešimt. Išaina direktorius, jisai sėda į *Folksvageną*, naują mašinėlę savo lengvą. O mes turim sekti jį. [...]

Ar visa jūsų šeima išvažiavo su jumis?

Su manimi buvo mano mamytė, mano vyras ir mano du vaikučiai.

Ar turėjote sunkumų važiuoti?

No, kadangi prieky mūsų direktorius [važiavo], tai mes neturėjom jokios problemos, praleido. Iš Tauragės *Maisto* atvažiuojam iki plento, kur Ryga–Karaliaučius. Kažkas baisaus buvo: trys eilės *padvadų*⁴⁰⁵ su arkliais, su vežimais ir dargi kariuomenės mašinos vidury. Ir priešais dar ateina kariuomenės mašinos link fronto. Tai mes slinkom iki Lauksargių, netoli Nemuno, nuo keturių iki vienuoliktos nakties. Ir tenais mus iškrauna tokioj daržinėj. Direktorius sugalvojo, kad jis grįš pasiimti dešrų, lašinių. O jis be nieko išvažiavo. Tai mus iškrauna, o jie grįžta visi į Tauragę. Nuvažiavo ir tenais užsikaitė kavą. Ir sako, tuo tarpu skrido rusų lėktuvai. Pakabino tuos parašiotus su lempom, ieško, kur tiltas. Tikriausiai norėjo subombarduot tiltą ir geležinkelį. Ir tada direktorius šoko atgal į mašiną, paliko tą kavą – važiuoja, kol tiltas nenumuštas. Tai jiem truko nuo dvylikos iki aštuonių ryto, kol mus pasiekė. Ačiū Dievui, atgal sugrįžo. Sugrįžo, paėmė visus, susodino visus kitus pabėgėlius į sunkvežimį. Ir pervaziavom Tilžės tiltą, ir tolyn, tolyn. Tokiam dvare sustojom. Tenai valgyti padarė mums. Ir tada važiavom iki Karaliaučiaus.

Karaliaučius degė, viskas rūko, jau spalio devintą [viskas] buvo išdaužyta. [...] Baisu buvo. Mes lenkėm su sunkvežimiu tas voras, kur ėjo vežimas prie vežimo su mažiukais vaikais. Buvo baisu. Ir dar – prie *Labiau* mus sulaikė ir vyrus atėmė darbam, apkasam [kasti]. Vyrus atiminėjo nuo vežimų ir moteris su vaikais vienas paliko⁴⁰⁶.

Ar buvote numatę, kur važiuoti?

Ne, nieko nenumatėm. Tiktai nuo fronto norėjom pasitraukti. O paskiau vis tolyn ir tolyn ėjom su frontu. Ir vis galo nebuvo... Sustojom Diršau, dvidešimt kilometrų iki Dancigo. Perdavė mus *arbeicamtui*⁴⁰⁷. Neleido toliau važiuoti. Nu, ir dirbom. Vyrą įjungė geležinkelio vagonus sukabint, mane smėlį vežioti ten, kur statybos. Ir tenai ilgokai dirbom. Apgyvendino tokiam lageryj su 130, daugiausia moteris su vaikais. Kadangi mamytė buvo prie vaikučių, tai man reikėjo dirbti. Ponia Jakimčienė, kaip jos vyras – automechanikas, tai jį paėmė prie autoremonto, jie turėjo savo butelį ir gavo [maisto] korteles. O mes gavom iš katilo valgyt. Jinai krautuvėj [dirbo]. Vieną dieną jinai nueina į krautuvę ir jai sako, [kad] neturim pardavėjų. „O, – [Jakimavičienė] sako, – aš turiu vieną poniją, ji turi 15 metų *experience*, patirties. Ir, – sako, – jauna, graži, gerai moka ir lietuvių kalbą, ir vokiečių, ir rusų.“ (Ir lenkų mokėjau.) „Tai kur ji yra? Duokit adresą.“ Davė adresą. Per dvi dienas mane *arbeicamtas* išreikalavo. Ir aš dirbau su dviem lenkaitėm maisto krautuvėj. Tada išsigelbėjom. Tiesa, davė tokį mažą butelį. Ne butelį, bet tokią būdelę iš lentų sukaltą.

Ir vėl frontas priartėjo iki Marienburgo. Buvau nupirkus bilietus trečiadienį išvažiuoti. Ponai Jasučiai, ponai Jakimčiai išvažiavo trečiadienį, o [mano] vyras: „Ne, negalima, kadangi jeigu mane sugaus, tai mus sušaudys.“ Ir vėl pasilikom iki sekmadienio. Sekmadienį jau

frontas [atslinko], jau rusai buvo Marienburge. Sekmadienio rytą jis [vyras] ateina iš darbo, visas dreba: „Greičiau bėkim, paskutinis traukinys atėjo, jau daugiau nebeateis.“

Susėdom į traukinį ir pakliuvom į apsupimą. Dvi savaites. Pasiėmėm buterbrodų, [nes] iki Berlyno – keturios valandos. Sakė: „Pasiimkit maisto tik keturiom valandom.“ Dvi savaites apsupime Pomeranijoje išbuvom. Šešiasdešimt vagonų be maisto, be vandens, be nieko, tik sniego pačiulpdavom. Daug mirė. Sutino. Dangutė mano, vaikučiai sutino. Gerai, kad botus turėjau...

Daug lietuvių ten buvo?

Te lietuvių jau nedaug buvo, gal koks dešimt. Visi buvo įvairių tautybių, vokiečių daugiausia. Dar toks berniukas iš Marienburgo, devynių metų, matyt, pasimetęs buvo. Tai dar cukraus turėjau pusę kilogramo, tai po šaukščiuką duodavau iš ryto ir vakare ir sniego gniūžtę pačiulpti. Tai tą berniuką išgelbėjom, o kiti mirė. Rytą jau reikia atsistoti, žmonės sustingę. Labai daug.

Kaip rusų ir vokiečių okupacijos palietė jus asmeniškai? Kurie išgyvenimai labiausiai išliko atmintyje?

Pats vežimas⁴⁰⁸ daugiausia palietė širdį. Kadangi labai daug mūsų artimų draugų išvežė. Mano buvusi kasininkė Petrutė Paulauskaitė (apie 30 metų) buvo nevedusi, turėjo mamytę aklą. Ir [vieną] rytą aš atsikeliu, sako: „Petrutę šianakt išvežė, mamytę paliko.“ Man taip buvo baisu – už ką ir kodėl. Tiesiog nežinau, už ką ir po šiai dienai. Kada rusų Lietuvoj privažiavo, tai jie labai daug pirkdavo ir dideliais kiekiais ir vis siųsdavo, kiek galėjo, to maisto [namo]. Vienąkart ateina dvi rusės, karininkų žmonos ir taip veržiasi be eilės. Jinai kalbėjo rusiškai, ta panelė Paulauskaitė. Jinai sako: „Stokit į *očerid*⁴⁰⁹.“ „O kodėl mes turim? Mes – karininkų žmonos“, – sako. [Paulauskaitė] sako: „Jūs atvežėt tas eiles. Anksčiau nebuvo to Lietuvoj.“ Ir žinot, paskiau jos [rusės] atbėgo su vyrais karininkais. Ir ją labai barė, ir už tą turbūt ir išvežė. Mes nežinom, už ką kita ją galėjo išvežti. Tai už tą žodį, kad jūs stokit eilę.

Ar tikėjotės sugrįžti į Lietuvą? Kada?

O taip, visada! Mes apsistojom netoli Dancigo. [Galvojom] Karas pasibaigs, ir mes grįšim. Dėl to, kad, sakė amerikoniai, žinoma, [jie] pasakys rusams, kad jie atsitrauktų iš Pabaltijo, ir mes visi grįšim namo laimingi.

Papasakokite apie savo gyvenimą iki karo pabaigos.

Po dviejų savaitžių iš tos Pomeranijos šiaip taip atmušo frontą, ir mūsų traukinys pajudėjo. Ir atvažiavom iki Roštako. [...] Paskiau iš Roštako [važiavome] į Štatgardą. Štatgarde tikrai pasiėmė kuro ir, rodos, lėkė iki Berlyno. O Berlyne mums jau visiem liepė išlipti. Berlynas buvo du-triskart į dieną bombarduojamas: ir anglai, ir amerikoniai, ir rusai bombardavo. Visas miestas rūkdavo visą laiką. Išlipom ir... bačkos didžiausios išvirtos ryžių sriubos su pienu.

Kas išvirė?

NSF'au moterų organizacija. Ir mums po tokį kaušą dalino. Tai buvo didžiausias išsigelbėjimas. Galima sakyti – nuo bado mus išgelbėjo. Tą sriubą, žinoma, tuojaus išgėrėm ir liepė tuojaus išvažiuoti iš Berlyno. Tai sėdom į traukinį ir nuvažiavome iki nebeprisimenu to vardo miestelio prie Baltijos jūros. Laukia laivų su moterimis ir vaikais iš Dancigo. Tai kur mus dės? Nu, kalėjime uždarė. Davė vakarienę. Pavalgėm. Iš ryto vėl turim išvažiuoti iš to miestelio, negalim pasilikti. Sėdom, vėl nuvažiuojam į Berlyną. Ir kažis kas sako: „Važiuokit iki Regensburgo, ten yra prelatas Krupavičius⁴¹⁰, [jis] jums patars. Jis ten yra vienuolyne kokiam tai.“ Tai mes susėdam į traukinį, važiuojam. Tą traukinį užpuola lėktuvai. Liepia išlipti. Sugulam į griovius ir bombarduoja, ir sprogsta, ir žmonės sužeidžia, ir žūsta. Ir vėl važiuojam.

Galų gale pasiekėme tą Regensburgą. Tokioj mokykloj apsistojom. Ir dabar einam su ponia Vaičekauskiene ieškoti to prelado Krupavičiaus. Surandam. Ir jis sako: „Čia nėra jokio lagerio, čia niekas nepriima. Važiuokite iki, koks ten miestelis, link Čekoslovakijos važiuojant, [kur] kun. Čekavičius yra. Ten, man atrodo, yra koks tai lageriukas įsteigtas pabėgėliams.“ Nuvažiuojame iki to kun. Čekavičiaus⁴¹¹. Išlipam iš traukinio, nueinam pas jį. Jis sako: „Nieko čia nėra, važiuokit dar kelias stotis toliau, ten, rodos, kokiam tai miestelyje, būk tai, steigia pabėgėliams [lagerį].“ Dar pavažiuojam. Išlipam iš traukinio, nueinam į geležinkelio stotį. Ir sako: „Čia dabar laukite, atvažiuos arkliai su vežimu ir jus paims. Veš 25 kilometrus į kalnus, į tokį lagerį.“ Ten nuvažiuojam ir, jau matai, užmirštu ir vietų pavadinimus. Apačioj tvartas, o viršuj būtų lyg salė, šiaudų priklota. Ten jau radom apie 20 lietuvių. Vieno karininko žmona, žinau, buvo nėščia, vis laukė gimdymo su baime. Nu, ir tenai apsigyvenom. Duoda mums korteles, einam nusipirkti, maisto krautuvėlė yra.

Ir susirgo Dangutė. Susirgo angina. Užtino, nieko, nei vaistų praryt negali. Tai mum patarė – vežkit pas daktarą. Ta krautuvinė duoda tokį vežimėlį. Važiuojam prie tokios upės, prie Čekoslovakijos sienos daktarą randam. [...] Daktaras sako: „Ką aš galiu padėt? Galiu tik *Prontosil* duot, nieko kito. Eis, – sako, – šlapumas kaip kraujas, bet nenusigąskit.“ Ir parašo raščiuką, kad duotų kambarėlį, kol jos [Dangutės] temperatūra nukris. Nu, ir mes ją parvežam vėl, suvynioję į paduškas, žinai. Ir tokia moteris priglaudė, kuri turėjo keturis vaikus. Aš stebėjau si tiesiog – vokietė. Jos vyras buvo paimtas į karą. Ji Dangutei dar atnešdavo pieno po puoduką. Turėjo karvę, žinau. Ir man šiek tiek davė valgyt. Bet kai temperatūra atkrito, tuojaus liepė išeit. [...]

Paskiau gaunam laišką [iš brolienės]. [...] Sako: „Atvažiuokite.“ Ir mes sėdom į traukinį. Ėjom tris kilometrus pėsti iki to kaimelio, kur buvo mano brolienė. Nu, ir prašom kambario. Mes penki, nieks nenori priimt, niekas. Beldžiamės, einam nuo vienu durų prie kitų. Galų gale viena vokietė priėmė, rodos, aš turėjau cigarečių paką ar muilo gabaliuką, [tai] daviau. Davė tokį kambarį su dviem lovom ir plytele. Mat Tiuringija buvo toks kaip ir turistinis kraštas, pasirodo, dar prieš karą atvažiuodavo žmonės dėl poilsio. Labai graži vieta. [...] Ji turėjo keturias ar penkias karves ir turėjo keturias dukras. Tai [mano] vyras padeda tai žolę papjauti, tai ką, aš pagrėbti. Ir mes tenais sulaukėm fronto.

Pasibaigia karas, kapituliacija. Ir dar vis nežinom, kur dėsimes. Jau ta vokitka sako: „Jūs važiuokit namo, jau dabar karas pasibaigė.“ Mes vis dar nežinom, kur mes važiuosim. [...] O jau čia ateina rusai vežt namo. Vokiečiai skundžia. Liepė greičiau išvažiuoti. Dėl to, kad jiems jau atsibodo tie *fliuchtflingei*, pabėgėliai. Laimė, kad aš rusų kalbą mokėjau. Atėjo rusai ir sako: „Turit važiuoti. Mes čia jus išvešime iki Miuncheno, ten ešelonas, jau traukinys eina.“

„Palaukite, – sakau, – mes kaip tik norime važiuot, bet mano dalis šeimos išvažiavę. Palaukite, kol čia visi sugrįš, ir mes važiuosim visi į tėvynę. Nemanykit, kad mes čia liksim.“ [...]

Ir tada atvažiuoja sesutė su panele Grajauskaite su sunkvežimiu. Ir mus visus susodina, tik viena Pilipavičių šeima nevažiavo. [...] Nuvežė į Miuncheną, mus – į *Lohengrin*. [Ten] tokios aviacijos kareivinės buvo, ir ten pabaltiečius apgyvendino. Tena is tuojaus įsteigė mokyklą, pradžios mokyklą, paskiau ir gimnaziją. Barakus pastatė ar ten buvo aviacijos kareivinės. Nu, ir gaudavom maistą iš katilo, dalindavo duoną ir sriubą, ir kavą. Stovėdavom eilėj. Tai mes gana patenkinti buvom. Kadangi jau yra vaikams mokykla, [dukra] ėjo į vaikų darželį. Beniukas, man rodos, ar jau ėjo į vaikų darželį, ar jau į pradžios mokyklą, jau penkių metų buvo. Paskiau mum praneša, kad mus čia nelaikys, mus iškelia į didesnę [stovyklą]. Mus išveža į SS *kazernes*, SS kareivines, kitoj pusėj Miuncheno. Tena is buvo 12 000 pabėgėlių. Pabaltiečių mūsų buvo tiktai 1200 kažkas, o kiti buvo jugoslavai, ukrainiečiai, rusai, lenkai, visokių.

Bet jūsų daugiau neklausė, ar norite važiuoti atgal į Lietuvą?

Paskiau po kiek tai [laiko] pradėjo tiesiog atsišaukimus prie durų padėti. Atvažiuodavo *politrukai* ir sakydavo: „Ateikit, užsirašykit, grįžkit namo. Jūsų laukia. Jums visos kaltės dovanotos (kurių mes niekada niekam nepadarėm).“ Mes visi bijojom. Vieną kartą jau mum pranešė iš vakaro, kad atvažiuoja tie *politrukai* ir čia mus visus klausinės ir [kad] reikia registruotis. Kaip sukilo ukrainiečiai ir jugoslavai! [...] Tai paėmė jų mašiną, tą džipą, apvertė, uždegė ir atidarė *tronką*⁴¹². Ir rado visokių nuotraukų, sąrašai visų, kas ten buvom, visų pabėgėlių. Ir tas buvo amerikiečių žinioj, amerikiečių zonoj, Miunchene. Tas reiškė buvo žmonės, kurie dirbo mūsų tarpe jų naudai.

Ką labiausiai prisimenate iš kasdieninio stovyklos gyvenimo?

Buvo didžiausia laimė, [kai] įsisteigė skautai. Vyras buvo skautininkas, tai jis turėjo 130 skautų. Kiti davė įžodžius, buvo labai gražu. Ir kažkaip gavo kariškos spalvos medžiagos, marškinukus pasiuvom tuojaus. Visus papuošėm. Stovyklų nebuvo, bet sueigos būdavo ir kieme laužą uždegdavo. „Laužas dega, aiškiai šviečia“, dainuoja visi [laužą] apstoję. Svarbiausia, [kad] buvo pradžios mokykla ir gimnazija. Tai čia buvo didelis dalykas. Paskui jau toj didžiojoj stovykloj irgi buvo pilna gimnazija. [...]

Ar jūs ar jūsų vyras ką nors dirbo lageryje?

Dirbo. Vyras dirbo naktį, kur tai sargybą, būdavo, neša. Tai buvo gerai. Kai aš susirgau, nereikėjo mokėti ligoninei. Jei vienas šeimos dirba, tai visa šeima apdrausta buvo. Paskiau Beniukas labai apsidegino veidą. Rado su draugu benzino *tanką* tuščią. Nu, ir tas draugas meta degtuką – nedega. Paskui šaukia: „Beni, ateik.“ Beniukas nubėga. Tas sako: „Mečiau, nedega.“ Tai Beniukas sako: „Duok man.“ Tas paėmė, uždegė, įmetė ir pasižiūrės. Ir tuo tarpu liepsna kaip davė, tai jam visą veiduką nudegino. Tai aš į ambulatoriją tuojaus nuvežiau. Ir tuojaus išsiuntė į ligoninę. Ir tam vaikui pradėjo sudegusias odeles juodas lupti. Nualpo, taip skaudėjo. Paskui ten jį aprišo. Tai aš nusigandau. Ir kaip jau jį aprišo ir mus išleido, aš neturėjau nei pinigų, nei dokumentų jokių. Sėdu į autobusą ir – į universiteto odos kliniką. [...] Nuvažiavom, atėjo kokie keturi daktarai, tikrino, tikrino. Ir vienas daktaras sako:

„Glueckliches Kind⁴¹³, kad tau neišdegino akis.“ Viskas buvo nudeginta. Uždėjo tokią kaukę, tik paliko atdaras akis ir lūpas. Ir visą savaitę gulėjo ligoninėj ir tik laistydavo su koku tai skysčiu. Aš kasdieną jį lankiau. Ir kada nuėmė po savaitės, tai buvo tik ružava odelė, jokių šašų, nieko. Stebuklai. Jie karo metu buvo, matyt, visokių nudegimų matę. Labai gražiai sugydė. [...]

Gal dar turite kokių įdomių prisiminimų apie stovyklos gyvenimą?

Kalbėsiu iš religinės pusės. [...] Atsirado kunigas Jonas Petraitis⁴¹⁴. Vyrai iš lentų sukalė altorėlį ir pradėjo Mišias laikyti. O aš pradėjau organizuoti chorą. Ėjau iš kambario į kambarį, vis ieškojau balsų. Ir netikėtai, susiorganizavo apie 30 dainininkų. Ir giedojom. Kun. Petraitis buvo nepaprastas žmogus: tikrai jaunas ir gražus, ir labai protingas. Ir su vaikais, ir kapelionas buvo, ir pradžios mokykloj, ir gimnazijoj. Per kiekvienas Mišias sekmadieniais mus vesdavo į tokį bažnytkaimį vokiečių. Ten su vargonais turėjom Mišias. Ir ten mūsų choras pasirodydavo [savo] stiprume ir gražume. Be to, kiekvieną vakarą turėjom „Tėvynės valandėlę“, kur pranešdavo visas politines žinias. Maždaug padėtį mūsų pabėgėlių, kas vyksta. [...] Paskiau po „Valandėlės“ kun. Petraitis tokias vakarines pamaldas suruošdavo. Pasakydavo keletą žodelių, ir mes giedodavome „Labanaktis, saldžiausias Jėzau, labanaktis.“ Stovykloje didžiausias įspūdis buvo mūsų religinis gyvenimas.

Ir pradžios mokykla buvo suorganizuota, gimnazija buvo suorganizuota. Išleido kelias laidas abiturientų. Tas buvo didelis dalykas. Ir tuos vadovėlius kaip darė! Iš vieno daugino visokiais būdais. Bet mūsų tauta nepasimetė. Visi sakydavo, kad yra labai, labai sumani tauta. Net daug kas yra pasakę, kad lietuvis – tai tas pats kaip žydas: vienas už visus, visi už vieną. Vienas kitam padėdavom, tikrai. Nebijojom ištiest ranką.

Ar tada dar vis galvojote apie sugrįžimą į Lietuvą?

Galvojome visą laiką. Ir, kaip sako, žaizda neužgyja.

Kodėl nusprendėte išvažiuoti į JAV ir nelikti Europoje?

Kadangi ten viskas buvo sugriauta. Lietuvoje jau mes susižinojom, kad sesutė kaime su savo šeima išliko gyva. Brolis yra dingęs be žinios, bet paskui sužinojom, kad buvo Sibiran išvežtas. Ir mūsų nieks nelaukė. O čianais kas išvažiavo pirmieji, jau rašo, kad čia gauna darbą, gauna maisto ir rūbų. O jau mes buvom nuplyšę. Per penkis metus nieko gi neturėjau, skudurėliais rengėmės. Nu, ir atvažiavom, ir manom, kad vis tiek grįšim – vieną dieną Lietuva vėl bus laisva. Amerikonai pasakys, kad atsitraukt rusų kariuomenė, ir tad visi grįšim į tėvynę.

Kaip atsirado galimybė atvažiuoti į Ameriką?

Mėginome išemigruoti bele kur: ir į Venecuelą, į Australiją ir Argentiną registravomės, man rodos, ir net į Čilę. Į Kanadą buvom užsiregistravę. Bet mūsų šeimoj buvo du vaikai ir sena mamytė. Mes tik du dirbantieji, niekas nepriėmė. Ir vieną dieną gaunam iš Augsburgo laikraštį „Lietuvių Balsas“, ir randu tokį paieškojimą: kas žinotų apie Urbučių šeimą Tauragėje, praneškite tokiu adresu: Urbutytė-Stungienė, 6913 *Washtenaw, Chicago*. O, Dieve, paskutiniu momentu lipant į sunkvežimį, jos sesele Paulė [...] ėjo pro šalį. Aš sakau: „Panele Urbutytė, ar jūs nesitraukiate?“ „Nu, ne, – sako. – Stasys su Motiejum [broliai] parašė, kad

nesitraukti, kol mes neatvažiuosim.“ [...] O žinom, kad nesulauks, nes jau viskas atkirsta. Jau nuo Kauno ir nuo Vilniaus nieks nebeateina – nei autobusas, nei traukinys. Ir sako: „Jau paliksim Dievo valiai, kaip bus, taip bus.“ Tai aš tuojaus jai parašau laišką. Ir parašau Paulės, jos jauniausios sesutės, paskutinius žodžius. Ir sakau: „Aš suteikiu jums paskutines žinias, ką aš su jūsų sesute kalbėjaus. – Sakau, – spalio devinto, o dešimto jau rusai buvo Tauragėje, tai tikrai jau neišvyko niekur. Dabar aš jus prašysiu vieno patarnavimo. Yra mamytės brolis Čikagoj, kuriam parašėme penkis laiškus ir negavom jokio atsakymo, ar jis gyvas, ar miręs. Būk gera, sužinok.“ Tai ji, gavusi tą mano laišką, [...] atvažiuoja, suranda tą numerį. [...] Ir sako [mano mamos broliui]: „Ar jūs turit giminių Vokietijoje?“ „Taip.“ „Ar jūs gaunat laiškų?“ „Gaunu. Gavau jau kelis, bet, – sako, – metu į *garbičių*⁴¹⁵.“ „O kodėl, – sako, – neatsakai jiems? Aš ieškau brolių ir seserų ir, jei aš juos rasčiau, ant rankų parsineščiau. Ar jūs žinot, kas yra karas? Ar jūs žinot, kas yra būt benamiu ir dar su mažais vaikais?“ [Jis atsako:] „Bet man duktė neleidžia. Sako turėsi daug *triubelio*⁴¹⁶.“ [Urbutytė-Stungienė] Sako: „Būk geras, aš padarysiu popierius, tu tik pasirašyk. Jeigu tu neturėsi vietos, aš priimsiu.“ „Gera“, – sako. Ji padarė ir atvežė, jis pasirašė. Ir paskiau, kai mes gavom *afidėvitą*, tada jau mums atsidarė durys į Ameriką.

Kada atvažiavote į Ameriką?

Atvažiavom 1949 m. [...]

Ar gyvenimas JAV buvo toks, kokį įsivaizdavote gyvendama Vokietijoje?

Ne. Ką mes įsivaizdavom, mes radom visai ką kitą, ir turėjom labai, labai sunkiai praeiti tą pradžią. Labai sunku buvo gauti darbo, kadangi nemokėjai kalbos, neturėjai pilietybės ir, be to, iki kolei Korėjoje neprasidėjo karas, buvo labai trūkumas darbų. Nes buvo jau sugrižę jaunuoliai iš karo, ir visi kūrė šeimas. Visi norėjo darbo. Vyras gavo pirmą darbą sėklų fabrike, kur pakraudavo didžiausius, sunkiausius maišus į vagonus ir iš vagonų. [...] Aš pati padirbau saldainių fabrike. [...] Buvo labai geras bosas Toni, kuris kalbėjo *biski* vokiškai, [tai] mes galėjom su juo susikalbėt. Jiem darbininkų reikėjo, ir mes privedėm 17 lietuvių. Atsimenu, sutinku vieną rytą ponią Zelvienę žiemos metu. Vaikšto pamėlynavusiu veiduku, su skaryte moteriškė. Aš prieinu sakau: „Ar lietuvi?“ „Taip, lietuvi.“ Sakau: „Ar darbo ieškai?“ „Taip, darbo ieškau.“ „Einam.“ Surandu Tonį. Sakau: „Toni, *please*, prašau, priimk šitą moterį, mano pusseserė.“ OK, ir priėmė. Aš nežinau nei vardo, nei pavardės. [...] Paskiau kita tokia, senutė 65 metų, irgi niekur darbo negauna. Tai aš ją išgražinau kiek galėjau. Nusivežu, irgi sakau, [kad] mano pusseserė. Priėmė. Bet ilgai nelaikė, nes jau amžius. Paskiau po naujų metų mus visas paleido, nes sustojo darbas. Nu, tai paskiau išėjom ieškot [kito darbo]. Ir ieškojom, ieškojom, ieškojom. Dolerį pasiimu būdavo ir važiuoju darbo ieškot. Nors tada tramvajus buvo 25 centai bilietas, bet vis tiek reikia persėst. Nu, ir peršalau, gavau pleuritą. Sustojau sušalusi pas Andriulienę, senutę, tai pavalgydino ir batus davė sausus, ir kojines uždėjo. Buvo tikrai gerų žmonių, kurie ištiesė mum ranką. [...] Tokiam *potato chips*⁴¹⁷ fabrikėly gavau darbą. Mažai moka, bet vis tiek reikėdavo važinėti. Dar buvau margarino fabrike gavusi darbą. Bet naktį antrą valandą reikia grįžti. Grįžtu, tai būdavo bėgu vidury gatvės, kad kas neužpultų.

Paskiau veždavau šeštadieniais vaikučius į Švento Kryžiaus lituanistinę mokyklą. Vieną dieną nuvežiau ir grįždama sustojau Pivariūno kepykloj duonos nusipirkti. Ir dvi moterys

kalba, sako: „Ten, prie mokyklos, prie bažnyčios, ta moteriškė nori išvažiuoti į Floridą, parduoda maisto krautuvę, tą *school supplies*⁴¹⁸ krautuvėlę. Jeigu man sesuo su švogerių padės, tai aš ją pirksiu.“ Man duoda idėjų, aš bėgte į tą krautuvę. Atbėgu ir sakau: „Ponia, aš girdėjau, kad jūs parduodat krautuvę.“ „Čia ponų nėra, – [atsako]. – Sakyk *missis*.“ „OK, *miss*⁴¹⁹, ar parduodat krautuvę?“ „Nesakyk krautuvę, sakyk *štoras*⁴²⁰.“ „Štoras, gerai. Parduodat?“ „Taip. Ar tu turi pinigų?“ Sakau, [kad] *biskį* turiu. „O kiek jūs norėsit?“ „Du tūkstančiu dolerių.“ Tyliu, nieko nesakau. Tada aš klausiu, ar yra butas. Yra. Jinai parodo, kad yra už krautuvės 4 kambarių butas su dviem miegamaisiais, su vonia, virtuvė gana didoka. Viską aprodo. Ji man aiškina, [kad] ji nebenori, biznio nėra. Ir iš tikro prekių neturėjo, tik rašomos medžiagos ir daugiau nieko. Ir saldainių *biskį*, tiesa, turėjo. Tai paskiau sako: „O kiek tu turi pinigų?“ Sakau: „Ponia aš turiu tik 900, o jūs prašot du tūkstančius.“ „Bet žinai ką, – sako ji, – man atrodo, kad tu – *ščyra* moteris, aš *patrostysiu*⁴²¹. Atvažiuok *panedėlį*⁴²² su knyguote banko. Kur tavo pinigai?“ Aš sakau, pas Salduką. „Atvažiuok, eisim ir padarysim popierius.“ Pirmadienį aš jau nebeinu į darbą, važiuoju į bankelį, išimu tuos pinigėlius... Jinai buvo grubijonas, čia gimus ir augus, jau buvo virš 65 metų, bet buvo teisinga. Jinai mane nuveža pas lenką *lojerį*⁴²³, surašo kontraktą, kad aš jai įmoku, man rodos, aš 800 (100 man leido pasilikti dėl prekių pirkimo). O dvylika šimtų aš kas mėnesį po šimtą jai mokėsiu. Ir paskiau nuveža į *siti holl*⁴²⁴, pakeičia *laisnq*⁴²⁵ krautuvės mano vardu. Paskui pakeičia telefoną mano vardu. Ir žiūri, kad trečią valandą būtume namie, nes vaikus paleis iš mokyklos. Trečią valandą jau mes namuose. Atidaro krautuvę, man paduoda raktus ir man 30 dolerių smulkiais atskaito. „Šitus tau *pažičioju*⁴²⁶ pradžiai. Paskui tu man atiduosi.“ [...]

Kaip jums sekėsi darbuotis krautuvėje?

Sekėsi gerai. Pradėjom nuo *biskį*. Vietoj rašomos medžiagos jau duonos įdėjau *biskį*. Vienokios kepyklos, kitokios, lietuviškos, žinoma. Paskiau jau pradėjom bulvių nupirkti po pusę maišo, *cibulų* 10 svarų parduodu. Vis daugiau ir daugiau. Ir turėjom tokį, kur daržoves pristatyt. Toks Namavičius. Lietuvis. O sūnus čia gimęs buvo. Vieną penktadienį jis man neša *Makintos*⁴²⁷ obuolius, 25 *bušelius*⁴²⁸. Aš už galvos, sakau: „Aš negaliu, aš neturiu pinigų. Kur aš juos dėsiu?“ „*Don't worry, don't worry, you pay Monday*.“⁴²⁹ Buvo trys dideli langai, vienas visai tuščias. Jis į tą langą sudėjo, sustatė ir padarė didžiausią *sainę*⁴³⁰ – 5 svarai už *kvoterį*⁴³¹. Netikėsi, penktadienį atvežė, pirmadienį tuščia buvo. Kadangi *dipukų* buvo tiek privažiavę toj kolonijoje, buvo labai daug apsigyvenę. Mediniai namai po 4, 5, 6 butus ir visur – *dipukų* buvo pilna.

Tai visi lietuviai buvo?

Lietuviai. Ir savininkai lietuviai, ir tie *dipukai*. Visur buvo pilna.

Kaip jūsų krautuvė vadinosi?

Operos Grocery. Man kitą šeštadienį atveža 25 svarus *dill pickles*⁴³² – rauginimui agurkų. Aš sakau: „Aš neparduosiu.“ „Tu nesirūpink, tu man pirmadienį sumokėsi.“ Pridėjo, pridėjo, pardaviau. [...] Paskui turėjau tokį Bruno Maranovič – lenkų kilmės. Jis vežiojo *lunch meat*⁴³³. Jis man prižadėjo atvežti ir lenkiško kumpiuko po 10 svarų, paskiau *Saliami*⁴³⁴

cielą, paskui dar *Bologna*⁴³⁵ cielas, arbatinės, kaip sako, „Krakovska“. O mes turėjome labai gerą *slicing*⁴³⁶ mašiną. Nors niekada nenaudojom, bet ji buvo labai gera. Ir žinai kaip pirkdavo... Ir tas Bruno įneša tą visą *Polish ham*⁴³⁷ – dešimts svarų, *Saliami*. Sako: „Dabar nemokėk, tu man pirmadienį sumokėsi.“ Ir kaip gerai, pasitikėjo žmonės, ir ačiū jiems. Ir taip pradėjo iš nieko eiti aukštyn ir aukštyn mano biznesas. [...]

Tai jūs ten viena dirbote visą laiką?

Viena, viena. Ryto šeštą atidarydavau ir vakare dešimtą užda-rydavau.

O šeima gyveno šalia?

Taip, šalia. Tai vaikučiai padėdavo per pietus, kai atbėga pietų pavalgyt. Rašomos medžiagos ar saldinių, jau ir *ice cream*⁴³⁸ turėjau. Tai jau jie padėdavo. Nu, ir prasigyvenom tokiu būdu. Vyra išėmiau iš darbo.

Ar suėjote į artimesnius santykius su vietiniais lietuviais?

Taip, mano visi *kostiumeriai*⁴³⁹ buvo lietuviai... Senieji ateiviai ir *dipukai*. Ir senieji, jie labai mane mylėjo ir gerbė, ir tikrai patarimų duodavo, labai geri buvo. [...]

Ko labiausiai pasigedote gyvendama JAV?

Tėvynės meilės. Tėvynės ir tėvynės. Ir visą laiką, viską, ką dariau, ir dainavau 45 metus – ir bažnyčioj, ir choruose, giedojau tik tėvynei.

Ką buvo sunkiausia palikti išvažiuojant iš Lietuvos?

Tėvynę. [Tyliai verkia] Pereiti sieną... Nežinojom, kas mūsų laukia ir kada grįšim. Aš čia turiu gražų eilėraštį: „Kaip aš ilgiuosi beržų ir uosių, tai tavo tėviškės kelių, kuriais gal niekad nevažiuosiu, bet ten sugrįžti negaliu.“ Tai jis sukelia širdgėlą. Nueisim į kapus. [Verkia]

Ką praradote palikdama Lietuvą?

Ką praradome? Savo artimuosius. Mano sesutę su šeima, vyro tėvelius. Mano tėvelis buvo jau miręs, mamytė traukėsi kartu su mumis. O vyro tėveliai gyveno kaime. Jis buvo iš dešimties vaikų šeimos. Tik viena sesutė, vienuolė, buvo Šveicarijoje. [...]

Kaip įsivaizduotumėte savo gyvenimą, jeigu būtumėte likę Lietuvoje?

Aš įsivaizduoju, kad būtų mūs Sibiras laukęs, kadangi buvom Šauliai. Vyras buvo Šaulys ir aš buvau Šaulė. Aš buvau sekretorė, vyras buvo sekretorius. Paskiau prieš pat Dangutės gimimą aš perdaviau Petrutei Paulauskaitei savo pareigas, ir ji buvo išvežta į Sibirą. Ir tas Nikolenko, karininkas, kuris gyveno pas mus (pas mus buvo vieną kambarį *sekrestravę*), kai pakavausi, sakau, kad mes bėgam į kaimą. Tai jis man nubėgo į NKVD, tiek buvo sąžiningas, ir sugrįžo ir sako: „Nebėkit, šį kartą jūsų neims, bet gal kitą savaite.“ Tai žinojau, kas mūsų laukia. [...]

Kaip iš dabartinės perspektyvos jūs vertintumėte savo pasitraukimą? Ar gerai

padarėte, palikdami Lietuvą?

Mums taip atrodo, kad pasirinkimas buvo: arba Sibiras, arba bėgti. Ir aš manau, padarėm gera. Mes labai daug padėjome likusiems. Labai daug. Ne tik saviesiems. Ir į Sibirą siuntėm siuntinius – ir savo pažįstamiems, ir draugėms buvusioms. Aš manau, kad mes daug padėjom. Ten būdami, nebūtumėm padėję. Žinoma, gal būtumėm buvę sunaikinti. Nors, žinoma, kaip sako: „Jūs vaikus neišauklėjot tokioj lietuviškoj dvasioj kaip Lietuvoje.“ Bet dabar kurie atvažiuoja iš Lietuvos, jie nei pusės tos dvasios neturi, ką turi mūsų vaikai. Tai aš manau, kad mes Lietuvai atidavėm didelę duoklę, kiek galėjom. Kaip toliau bus, tai čia Dievas žino.

[404](#) Bronę Urbonienę kalbino Elvyra Vodopalienė 1997 m. rugpjūčio 13 dieną.

[405](#) Arklys su vežimu.

[406](#) Kadangi Urbonų ir Jakimčių šeimos keliavo su vokiečiais, jų vyrus paliko.

[407](#) T. y. *Arbeitsamt* – „darbo birža“.

[408](#) T. y. vežimas į Sibirą 1941 m. birželį.

[409](#) Rus. očered' – „eilė“.

[410](#) Žr. Vardai.

[411](#) Žr. Vardai.

[412](#) T. y. ang. *trunk* – „bagažinė“.

[413](#) Vok. *glueckliches Kind* – „laimingas vaikas“.

[414](#) Žr. Vardai.

[415](#) Ang. *garbage* – „šiukšlės, šiukšlių dėžė“.

[416](#) T. y. ang. *trouble* – „bėda, rūpestis“.

[417](#) Ang. *potato chips* – „bulvių traškučiai“.

[418](#) Ang. *school supplies* – „mokykliniai reikmenys“.

[419](#) Ang. *Missis* – „ponia“, *Miss* – „panelė“.

[420](#) Ang. *store* – „parduotuvė“.

[421](#) Ang. *to trust* – „pasitikėti“.

[422](#) Lenk. *poniedziałek* – „pirmadienis“.

[423](#) Ang. *lawyer* – „advokatas“.

[424](#) Ang. *City hall* – „miesto valdyba“.

[425](#) T. y. ang. *Licence*.

[426](#) Lenk. *Życzyc* – „duoti kam į skolą, skolinti“.

[427](#) *McIntosh* arba *McIntosh Red* (trumpai vadinamas *Mac*) – obuolių rūšis.

[428](#) Krepšys, pintinė.

[429](#) Ang. „Nesijaudink, nesijaudink, sumokėsi pirmadienį.“

[430](#) Ang. *sign* – „ženklas“.

[431](#) Ang. *quarter* – „ketvirtis dolerio“.

[432](#) Ang. *dill pickles* – „maži agurkai, tinkami raugti“.

[433](#) Anksčiau paruošta arba rūkyta mėsa, dažnai – dešra, paprastai naudojama sumuštiniams.

[434](#) *Salami* – rūkytos dešros rūšis.

[435](#) *Bologna* – dešros rūšis.

[436](#) Ang. *slicing* – „pjaustymo“.

[437](#) Ang. *Polish ham* – „lenkiškas kumpis“.

[438](#) Ang. *ice cream* – „valgomieji ledai“.

[439](#) Ang. *customer* – „klientas“.

{Prie Baltijos jūros per skautų tautinę stovyklą, 1948 m.
Dovilės Užubalytės Duobos archyvas}

NIJOLĖ JANKUTĖ-UŽUBALIENĖ

AŠ TURĖJAU MAMĄ SU SAVIM

Nijolė Jankutė-Užubalienė iš Lietuvos pasitraukė su mama. Tėvas mirė prieš pirmąją sovietų okupaciją. Besitraukiant nuo atsilenkančio fronto, dukters ir motinos kelias buvo užkirstas Pomeranijoje, kur, užėjus sovietų armijai, abi išgyveno baisius įvykius. Į Čikagą Nijolė Jankutė-Užubalienė atvyko 1949 metais. Čia dirbo įvairius darbus: draudimo bendrovėje, medicinos įstaigų raštinėse; 1963–1965 m. *Čikagos K. Donelaičio aukštesniosios mokyklos* mokytoja, 1966–1978 m. dėstė Pedagoginiame lituanistikos institute, nuo 1987 m. dirbo laikraštyje *Draugas*. Bendradarbiavo Amerikos lietuvių spaudoje, kūrė veikalus, ypač jaunimui. Vyru mirus, išsikėlė gyventi į Australiją šalia dukters. Ten ir mirė 2011 m. lapkričio 20 d.

Kada išvažiavote iš Lietuvos⁴⁴⁰?

1944 metų liepos 20 dieną iš Kupiškio, Panevėžio apskrities. Man buvo 13 metų.

Kodėl apsisprendėte išvažiuoti iš Lietuvos?

Iš didelės baimės. Pirmučiausia per pirmus vežimus vos vos neišvežė mano mamos. Ji buvo mokytoja ir buvo užrašyta į sąrašus, todėl 1941-ais, kai buvo didieji vežimai, [...] mes turėjom slėptis Didžiojoje Šepetoj, kuri yra už Kupiškio, didžiulis durpynas, prieglauda visų bėgančių ir visų išsigandusių. Tai mes ten slapstėmės, ir paskui, antrą kartą rusams atvykstant, jau mama žinojo, kad yra įrašyta išvežimui. Čia, žinoma, nebuvo jokių klausimų, ir nutarėme kaip nors gelbėtis.

Tai jūs slapstėtės per pirmą rusų okupaciją. Kodėl? Ar buvo kokių nors konkrečių įrodymų?

Visi gi žinojom, kad jau veža žmones. Ir mama jau mane pirmiau išvežė pas jos motiną prie tos Šepetos, Šapalų kaime, kur kažkaip galvojom pasislėpt nuo tų išvežimų. Mama dar pasiliko namuose pasižiūrėt, kas darysis. Ir kaip tik vieną naktį ji su senute pažįstama abi nakvojo mūsų namuose. Ir pradėjo daužyti į duris šaukdami rusiškai atidaryt. Ir, žinoma, jos tylėjo, kažkur tai į palovį turbūt buvo nulindusios. Tai atplėšė langines ir pradėjo šviesti į vidų. Kas buvo, buvo išvežti, bet koks tai policininkas, ir aš visą laiką jam dabar esu dėkinga, mama girdėjo jį aiškinant, kad yra atostogos, ji yra mokytoja ir ji yra išvažiavusi. Tai ji išsigelbėjo ir tada labai persigandusi kitą dieną dviračiu atvažiavo į Šapalus pas močiutę. Pasislapstėm, kol [1941 m. birželio] 22 dieną buvo tas karas [vokiečiai užėmė Lietuvą], ir jau galėjome sugrįžt namo.

Kokios konkrečios aplinkybės jus privertė tą 1944 metų liepos 20 dieną išvažiuoti?

Anksčiau jau, kada buvo galvojama, kad vis dėlto rusai ateina ir bus didelės nelaimės Lietuvai, mama visą laiką kalbino giminės pasitraukti. Bet ir tėvo giminės, ir mamos giminės gyveno atskiruose kaimeliuose, prie tos Šepetos miškuose, tai jie galvojo, kad jie niekur

nebėgs, jie pasiliks ir galgi kaip nors išvengs išvežimo, galgi nebus taip labai tragiškai. Bet mama, žinodama, kad jau ji buvo užrašyta [išvežti į Sibirą], kad buvo beveik, beveik išvežta, nutarė ką nors daryti ir išvažiuot. Galbūt ji būtų palikusi pas gimines, pas močiutę, bet aš baisiausiai ją prašiau [išvažiuoti] pati, nes man siaubingai buvo baisu. Kaip tik tuo metu buvo vasara, Ašmena jau buvo užimta, ir pasklido gandai, kad vaikams rankas sulaužė užėję rusai kareiviai. Tai aš siaubingai buvau išgąsdinta ir tiesiog maldavau, kad mes važiuotumėm. Pasitaikė tokia gera proga. Kadangi mūsų namas buvo nemažas, kad ir medinis, jis buvo rekvizuotas vokiečių. Ten gyveno vienas kapitonas, rodos, jau senyvas žmogus. Jis gerą pusę namo turėjo. Buvo labai simpatiškas žmogus, labai nusiteikęs prieš Hitlerį. Mano mama iš seminarijos laikų mokėjo vokiškai kalbėti, tai paskui ji man pasakojo, kad jis nepaprastai buvo išsigandęs ir nuliūdęs, kad Hitleris jau visą Vokietiją į pražūtį veda. Jis visą laiką bijojo ir vis mamai sakydavo: „*Frau, nichts sagen, nichts sagen, nicht sprechen.*“ Nieko nesakyt, nekalbėt. Tikrai geras žmogus, rodos, ir pats yra buvęs mokytojas, jis vadovavo arklių ligoninei. Mama blaškėsi, blaškėsi ir jį paklausė, kokia galimybė būtų jai pasiekt Žemaitiją, nes Žemaitijoje, Kaltinėnuose, klebonavo mano dėdė iš tėvo pusės. Pas jį norėjom, niekur kitur toliau nebėgt, bet į Žemaitiją, kur gal ten tas mamos raštas, kad ją reikia išvežt, nebus pasiekęs. Tai mes taip ir išvažiavom. Ir tą dieną kaip tik tai Kupiškį pradėjo apšaudyt. Jau prieš tai skraidė lėktuvai, ir tas traukinys šiaip taip pavažiavo dar [ap]šaudomas. Mes sėdėjom tarp arklių ir pavažiavom, nežinau, keliolika kilometrų ar keliasdešimt, dar nebuvom prie Panevėžio, kaip gavo vokiečiai pranešimą, kad Kupiškis užimtas rusų. Tai taip mes važiavom, neatsimenu, kelias dienas ar kiek su tuo traukiniu. Visi jie skubėjo, mums nieko neaiškino. Mes miegojom, kada pervaziavo sieną. Pasibaigė mūsų į Tauragę išlipimas ir pas dėdę išvažiavimas. Ir kadangi jau buvom pervežtos per sieną, ką daugiau daryt. Tai nuvežė ir išlaipino kartu su visais tais kariais. Ir mes taip palikom.

Buvo tikrai tragiška padėtis: mes nežinom, nei kur dėtis, nei kaip į tą Lietuvą pėsčia pareiti. Iš ten nuvažiavom į miestelį mažesnį, Bėrentą, kur prisiglaudėm prie tokios vokietės ir jos šeimos: klaipėdietė, bet ten jau gyven[usi] labai ilgai ir ji lietuviškai dar šiek tiek mokėjo. Geri žmonės buvo ir kažkaip mus priėmė, nes buvo kažkokiu būdu pažįstami su tuo kapitonu, tuo vokiečiu, kuris pas mus gyveno. Tai ten taip va išbuvom, kol vėl prasidėjo naujas bėgimas. Susipažinom ten bebūdamos su kunigu Pakalniškiu⁴⁴¹, amžiną atilsį. Tai buvo nuostabus žmogus, labai pagelbstintis, labai malonus, labai patarinėjantis. Ir jis patarė: „Kuo greičiausiai bėkit, bandykit.“ „Aš, – sako, – pats stengiuosi į Berlyną patekt.“ Ir sako važiuokim kartu kaip nors. Mes porą tų lagaminų susipakavom ir nutarėm, kad mes važiuosim su juo į Berlyną. Jokių būdu mes į traukinį negalėjom patekt. Jis, vargšas, išvažiavo, o mes palikom, kadangi nebuvo įmanoma visiškai patekt: žmonės lipo per langus, per duris, viską metė. Ir ką mes – nei tos jėgos, nei... Taip ir palikom.

Paskui iš to Bėrento visi buvo evakuojami. Mes taip susitikom, irgi visai netikėtai, su lietuviais, ponias buvo mano krikšto mamos seminarijos draugė, kai jos studijavo. Jos seni tėvai, jos vyras, jos dar mažas vaikutis tada buvo ir sesuo, ir jie visi kažkaip tai gavo vagoną. Nes tas ponas buvo labai apsukrus žmogus. Mes su jais sutarėm išvažiuot iš to Bėrento. Važiavom iki *Gotenhafen*. Ten vėl viskas sustojo, visi keliai užsitvenkė, visi pabėgėliai sulaikyti, kariuomenė tikrai galėjo važinėti. Tas pažįstamas nutarė, kad bus lengviau jiems išvažiuot vieniems. Tai daugmaž mus išvietino. Mes sustojom pabėgėlių stovykloj, kur buvo viskas perkišta ir gulėjo kone vieni ant kitų, ant grindų kažkokių mokyklų. Iš Gotenhafeno greitai vėl visus išvežė. Bet išvežė toliau į Pomeraniją ir netoli Dancigo visus iškratė, ir taip

paliko Pomeranijoj. Mudvi patekom į visai mažutę, gal 50 žmonių vietovę, vardu *Eulenkaten* (Pelėdų drevė)⁴⁴². Taip, kaip Birutė Pūkelevičiūtė, todėl man jos *Aštuoni lapai*⁴⁴³ labai artimi, kadangi aš tą viską pergyvenau, ką ji. Tik aš buvau žymiai jaunesnė, tai galbūt aš kitaip į tą žiūrėjau, ir gal man buvo lengviau. Ir kovo mėnesį kaip tinklas aptraukė tą Dancigo teritoriją rusai ir taip pasilikom Pomeranijoj beveik dviems metams. Ir ten jau buvo tikras pirmas, o gal penktas Dantės pragaro ratas. Niekam aš to daugiau nelinkėčiau, jokiam žmogui, net didžiausiam priešui. Taip, pergyvenimai visą gyvenimą paliko, aš tik džiaugiuosi, kad aš nesusirgau nerviškai, kad aš nepalikau nerviškai sukrėsta ar psichologiškai sužalota, kadangi ten buvo tokios scenos ir tokios baimės, kad jaunai mergaitei, dar beveik vaikui, trylikos metų, tai kažkas buvo baisaus.

1945 m. kovo pradžioj mažąjį Eulenkaten užgriuvo rusai. Ankstų apniukusį rytą košę suvalgiusi ploviau dubenėlį, kai geliantis metalinis pliaukštelėjimas perskrodė orą, ir keliuku, prigulęs prie arklio nugaros, tartum vaiduoklis, pralėkė kareivis. Jis buvo visas pilkas: šinelis, ausinė kepurė ir atstatytas šautuvas su durtuvu – pilka... Pamiršau daug ką iš tų klaikiųjų metų, bet šis vaizdas aiškus iki detalių: ant režiančio metalinio garso praskrendantis pilkas raitas vaiduoklis! Tartum vienas iš Apokalipsės raitelių. Dabar tam neišylančiam vaizdui mintyse užrašau ilgą vardą: „Pameskite viltį tie, pro kuriuos prajojau!“

Ir siaubas prasidėjo. Staiga atplūdo kariuomenė. Pilka žmonių mase nutvino laukai. Kareiviai ritosi kaip banga. Jie visi buvo pėsti, jie plūdo keliu, plūdo grioviais, plūdo daržais, per tvoras ir kiemus. Pilka, baisi, grėsminga masė. Ir ta masė buvo girta! Čia pedantiškas vokiečių bruožas „Ordnung muss sein!“⁴⁴⁴ padarė baisų meškos patarnavimą – netolimam miestelyje, spirito varykloj, spiritas nebuvo išleistas, ir plūstantiems rusų kareiviams jis tapo didesne dovana negu pats Berlynas. Jie buvo girtutėliai. Kaimelis suūžė keiksmiais ir šauksmais. Pergalingieji „svieto lygintojai“ „lygino“, ką tik pačiupo.

Pirmučiausiai nukentėjo vokiečių šeiminių pasididžiavimas – pūkinės pagalvės ir patalai. Šaukdami ir kvatodami kareiviai plėšė juos iš lovų ir badė durtuvais. Per kelias minutes visas kaimelis paskendo pūkų debesų. Tai buvo kažkoks klaikus iki juokingumo laukinių žvėrių žaidimas.

Pagalves ir patalus sekė knygos. Kažkada, neužmatomai tolimoj Lietuvoj, spaudos vaju metu kursuodavo įsimintinas posakis – „Laukinis žmogus laikraščių neskaito!“ Šis posakis įsikūnijo Eulenkaten kaimelyje laukiniams siaubiant. Žinoma, kareiviai neskaitė, bet užtat jie knygas plėšė! Puslapiai ir pūkai nuklojo laukus lyg pavasario sniegas. Laukinis žmogus skelbė grįžimą į akmens amžių!

Žinoma, apie visa tai kalbu dabar iš 58 metų perspektyvos, ramiai prisimindama tą nuožmų karo šėlsimą. Tada mano vaikiškoj minty buvo – slėptis! Prasmegt į žemės vidurius! Numirt!

Po knygų ir pagalvių sekė nauja žvėriškumo banga – moterų prievartavimas. Šitam nugalėtojų šėlsmui prasidėjus, mane, dar nei fizinio, nei psichologinio prievartavimo siaubo pilnai nesuprantančią, mama pakišo kampe, po lova, o pati, apsilvikiusi ilgaskvernį a. a. tėvo palatą, atsistojo tam kampe. Dabar menu tą vaizdą, tokį gaudžiai juokingą: pasipūtus, išgąsdinta višta slepia savo viščiuką...

Girti kareiviai veržėsi į kiekvienus namus, tempė matracus ir šienikus į gatvę ir ant jų

guldė moteris. Vėliau Anna Burzlaff pasakojo, kad vienam moterį prievartaujant, kiti kvatodami ir keikdami stovėjo eilė...

Šėlsmas tęsėsi apie tris dienas. Aš gulėjau palovy ir be sustojimo kartočiau Marijos litanijos antifoną – „Tavo apgynimo šaukiamės...“ Į mūsų kambarėlį viens po kito brovėsi kareiviai. Aš mačiau tik jų kojas: vienos avėjo čebatais, kitos kaliošais, daugelis buvo apvyniotos nudriskusiais autais. Ir girdėjau jų keiksmus. Turbūt tik rusas moka taip keiktis... iš kažkokios desperatiškos gelmės... Keiktis vis aukštesne nešvankybių gama, keiktis iki kvapo pritrūkstant ir vėl... iš pradžių. Džiaugiuosi, kad rusiškai nemokėjau, gal vieną, kitą sakinį. Bet užteko girdėt, kad suprastum tą laukinį įniršį.

Kareiviams vidun įvirtus, mamytė jiems šaukte šaukdavo: „Esu lietuvė! Lietuvė!“ Jos rusų kalba buvo labai menka, tačiau žodis litvinka gelbėjo: kareiviai jos į kiemą neišsivedė... „Ta boba lietuvė, – sakydavo viens kitam. „Eik, k... (necenzūruotas žodis, kuriuo jie visas moteris vadino) namo. Litva išvaduota!“ „Eisiu, eisiu, tik kad pėsčiai labai toli!“ – kartodavo tą vieną sakinį mama, o kareiviai kvatojo: „Durna boba! Mes nuo Vladivostoko pėsti atėjom, o jai – Litva toli!“

Su mumis kambarėlyje glaudėsi ir Frau Verginsch, ir jos Anneliese, gal jau 16 metų. Anneliese buvo graži. Aš pavydėjau jai garbanotų Korkenzieher⁴⁴⁵ susisukusių plaukų ir didelių rudų akių. Bet tomis siaubo dienomis mergaitei grožis buvo didelė nelaimė. Tą greit suprato Frau Verginsch ir apvilko Anneliese juoda skara, užtraukė ant akių. Jos abi tūnojo prie mano mamos. Ir nors pačioj šėlsmo pradžioj vienas kareivis buvo išsivedęs Frau Verginsch laukan, bet vėliau nei jos, nei Anneliese nelietė⁴⁴⁶.

Dabar pradeda tie atminimai biškį blėsti, bet kol patekom į lietuvių lagerius, į Liubeką galų gale, tai mane kiekvieną naktį sutraukdavo kažkokie tai mėšlungiai. Žinoma, pirmiausia buvo didžiausias džiaugsmas, kad mes jau iš to Dantės pragaro rato išbėgom ir jau mes buvom Liubeke, kuris irgi buvo prie pat pragaro ratų, paskutinis miestas prie rusų zonos. Ir tie rusų kareiviai važinėdavo po Liubeką savo mašinom, mojuodami raudonom vėliavom.

Jie galėdavo laisvai įvažiuoti?

Aš nežinau, kaip jie ten įvažiuodavo, bet jie ten važinėdavo ir iš mūsų gimnazijos vieną merginą pasigrobę buvo. Dar man turbūt atvažiuojant tas įvyko, kad mano klasės draugai aiškino, kad ta mergina išėjo (tenai miškely grybaudavom, visgi maža to maisto) ir kažkaip ji paklydo vargšė ir pataikė per tą sieną ir ją pagrobė. Paskui reikėjo anglų komendanto didžiausios intervencijos, kad ją atgautų atgal. Gražino, bet, atrodo, buvo ilga ceremonija. Vis bėgom ir vis neužtektinai toli nubėgom, tai reikėjo pasisaugot to. Ir atsimenu, mes ten labai skautaut pradėjom: kažkur žygiavom gatve su skautiškom uniformom ir labai dainavom. Ir pro šalį praūžė, atsimenu, kovos sunkvežimis bemojuojančių raudonom vėliavom.

Ar jūs buvote su uniformomis? Kaip, iš kur jūs uniformas gavote?

Pasiūdino mamos. Gavo visokių išmestų marškinių iš BALF'o⁴⁴⁷. Ateidavo siuntiniai, ir mus aprengė. Sako, amerikiečių zonoje tai buvo labai gerai su tais siuntiniais, mes – anglų zonoj, mums gana ten silpnai su maistu buvo.

[...] Paskui pradėjo mama susirašinėti, ji ten atrado tokius ponus Balčiūnus, senus, jau amerikiečius. Ji atsiminė, kad jis, tas žmogus, pažino mano tėvą. *Naujienos*⁴⁴⁸ ateidavo,

vėliau net ir *Draugas*.⁴⁴⁹ Balčiūnai buvo tikrai labai geri žmonės, labai mus užjautė. Jie buvo tie, kurie mums padarė *afidevitą*, pas juos mes ir atvažiavom 1949 metais.

Ar jie buvo čikagiečiai?

Taip, Čikagoje pas juos gyvenom gal kokį mėnesį ar kitą, nes turėjo tokią *celkutę*, kambarėlį viršuj, kol gavom butelį, kol padėjo įsitaisyti siuvelykloj darbą pirmą. Mes labai jau draugavom su jais, kiek galėjom, buvo labai, labai geri žmonės. Atrodo, kiek čia vienas geras žmogus ar du gali pakeist, bet labai daug pakeičia.

Jūs buvote gimnazistė Vokietijoje. Koks buvo gyvenimas jūsų amžiaus mergaitei?

Žinot, labai keista galbūt, bet labai linksmas buvo gyvenimas. Mes buvom visi jauni, tam tikrų išgyvenimų pilni, bet jaunas žmogus greičiau užmiršta. Draugai, draugės visokius šokius pasidarydavome. Ir kažkaip niekad, dabar kai galvoju, nebuvau alkana, dėl to, kad aš buvau visad alkana. Visiškai neatsimenu, kad būčiau [sakiusi]: „Oi, kaip aš nevalgius, oi, ką čia valgyt.“

Draugės, žinoma, pavydėjo mano mamos man, kadangi buvo mergaičių, kurios buvo vienišos, kurių tėvai buvo likę, arba kurios, *biškiuką* vyresnės už mane, kažkaip atsiskyrė nuo tėvų, ar tėvai buvo kitose stovyklose, kur nebuvo gimnazijos. O mano mama labai mėgo jaunus žmonės, matai, ir mokytoja, tai vis su jom pasišnekėdavo, ten jų visas meiles išklausydavo.

O kaip gimnazija, kaip mokslas sekėsi?

Man atrodo, mokslas buvo labai gerai pastatytas per tokį vargą. Ir kai dabar turiu kelis tuos vadovėlius plonyčius, tas popieris trupa, baisus, tiesiog rudas. Ant jų „*Deutscher Verlag*“⁴⁵⁰ užrašyta, kažkaip prieita prie vokiečių spaustuvininkų. Ant vyniojamojo popierio, galima sakyti, buvo tie vadovėliai spausdinti. Net ir viršelius tokius turėjo. Dar neišmetu, laikau lotynų kalbos. Buvo gerų mokytojų, pavyzdžiui, ponia Krygerienė, Lietuvos vokiečių kalbą mums davė. Ir skaitėm, ir rašėm, aš labai dėkinga už tą, kadangi ir dabar, nors kalbėti jau labai sunku, bet aš labai gerai, lengvai galiu skaityti. Paskui tokia ponia Bistramienė, man atrodė, ji labai sena, bet, be abejo, ji daugiau 50 metų, gal ir mažiau turėjo. Ji labai gerai anglų kalbos mums visus pradmenis davė, puikų paruošimą. Kai atvažiavau į Ameriką, žinoma, labai sunkiai kalbėjau, bet viską supratau ir jau galėjau susikalbėti šiaip taip. Tai ponios Bistramienės dideli nuopelnai.

Per kiek laiko visai tai buvo suorganizuota?

1947 metais turbūt. Aš net nežinau, bet jau buvo gimnazija ir mokytojai, ir skautų veikimas. Jie labai kibo į tą lietuvišką gyvenimą, su tokiu entuziazmu, norėjo normalaus gyvenimo.

O mama?

Pradėjo mokytojaut tuoj. Visą laiką buvo mokytoja, tai ir Liubeke ji galėjo [dirbti] ten ir ten, bet ji pradžios mokykloj mokytojavo.

O apie grįžimą į Lietuvą, kai buvote Vokietijoje, ar pagalvodavote, ar buvo kokių kalbų?

Ne, ne, labai mes bijojom. Po Pomeranijos jau buvo gana. Dabar kaip tik laiškus tvarkau ir pasižiūrėjau, kad aš turiu vieną laišką [iš] tos gimnazijos vyruko, labai mažai aš jį pažinau, nes jis buvo vyresnis. Staiga mūsų visų nustebimui jis susirišo su ta komunistine valdžia, kuri Liubeke atstovavo, ir išvažiavo į Lietuvą. Grįžo. Ir jis parašė man laišką ne iš Lietuvos, dar iš Vokietijos, bet jau iš Rytų zonos, taip gana entuziastiškai, sakyčiau, kad viskas gerai, čia nėra taip, kaip čia buvo sakyta. Kad kada priėmė [jį] rusai, kai pakalbėjo, rusai nustebę, kad mes gąsdinamės sugrįžimo, kad nieko panašaus, visi gali grįžti, dabar Lietuva išlaisvinta. Kas su juo buvo, kai sugrįžo, jau, žinoma, nežinosim.

O ar gaudavote kokių nors žinių iš giminių, kai buvote Vokietijoje?

Vieną laišką, kai Liubeke buvom. Mama baisiai apsidžiaugė, kaip tą laišką ji gavo. Dar aš tą laišką ir turiu, mano krikšto mamos laiškas, jos sesers laiškas, labai trumputis, labai mažutis jos raštelis, bet pasirašo ne ji, pasirašo jos tarnaitė, su kuria ji gyveno. Matai, jos [mamos sesers] vyras irgi sušaudytas, buvo išvežtas, kariškis buvo. Tai ji parašė, kad labai malonu girdėt, rodos, kitais vardais mus vadina, labai malonu, kad susiradom, kaip jūs gyvenat.

Kada jūs išvažiavote į Ameriką?

1949 metų rugsėjį kariniu laivu.

Kelionę prisimenate?

O, prisimenu. Buvo labai smagu, jaunam žmogui – geras gyvenimas, net ir sunkiausiu, tikrai pačiu blogiausiu, koks gali būt, laiku jaunam žmogui augt. Bet, matot, gyvenimo tokia patirtis, kada matai, kad ir blogiausiu atveju tu nesi vienas. Kad ir draugų, ir būrys žmonių buvo, nebuvom vienos taip, kaip Pomeranijoje. Ir čia tie jauni žmonės, ir kažkoks toks pakilimas, kad mes čia važiuojam. Mes tenai šokom, dainavom, buvo daug pažįstamų, kažkaip tai buvo labai smagu. Dar nesirgau jūros liga. Aš tikrai buvau laiminga, labai daug kas sirgo. Ir mano vargšė mama sirgo, gulėdavo ir nieko negalėjo valgyt. Ir tiktai tada aš pastebėjau, kad aš vis dėlto smarkiai valgyt gerų dalykų norėjau. Ir tada nueini į tą kafeteriją laivo – tuščia. Visi serga, žmonių nėra. Kiekvienoj lėkštėj padėta po apelsiną. Tai aš tuos apelsinus ir mamai nešu, ir pati valgau po du, po tris, nes vis tiek nėra žmonių valgyt.

Pirmieji išpūdžiai Amerikoje buvo teigiami ar neigiami?

Teigiami. Traukiny iki Čikagos labai toli buvo važiuot, juodukas konduktorius ar patarnautojas atnešė mums pusę *pajaus*⁴⁵¹. Tai pirmą kartą *pajų* valgėm su mama, ir buvo labai smagu. Pirmą kartą tokį labai, labai skanų dalyką valgiau ir žinojau, kad reikės dirbti. Ką dirbt, dar nebuvo aišku, bet *sponsoriai* rašė, kad siuvykloje gavę mamai darbą ir turbūt mane ten priims. Ir kažkaip visai manęs tas nejaudino. Aš žinojau labai gerai, kad reikės dirbt, ką nors, ką aš visai nemoku dirbt, bet reikės. Aš nedejavau, kad vaje, vaje, kaip aš dirbsiu. Nu, reikėjo dirbt ir dirbau.

Ar jums reikėjo dar lankyti gimnaziją Amerikoje?

Ne, aš buvau ką tik baigusi, tai nereikėjo. Bet po darbų visuomet lankiau tokius vakarinius kursus dėl kalbos ir dėl mašinraščio. Dieną dirbi toj siuvelykloj, paskui iš siuvelyklos [perėjau dirbti] į kažkokį fabrikėlį. Paskui jau gavau sunkų, bet darbą geriau apmokamą. Jie darė celiuliozės maišelius, kuriuos vėliau siųsdavo į fabrikus mėsai pakuoti. Tas labai dvokė tam fabrike. Na, ir paskuiėjau vakarais į kolegiją, kur pasimokyt mašinraščio, anglų kalbos daugiau, nes galvojau, vis tiek gi fabrike visą laiką nebūsiu. Ir kaip tik labai laimingai pasitaikė man ten belankant, buvo vieta raštinėj to paties fabriko ir mane priėmė. Tai buvo visiškai gerai. Žinoma, kad buvo sunku ir buvo nepatogu ir kartais liūdna, bet aš nežinau, niekad neatsimenu savęs labai baisiai dejuojančios dėl to. Dėl to fabriko tai tikrai niekad. Buvo sunku, bet kažkaip, kad kitaip negali būt, tai taip yra, kol kaip nors bus gal kitaip. Bet tuo pačiu ateina savaitgalis ir važiuojam maudytis su jaunimu į Mičigano ežerą, [tad] ką čia daugiau galvot. Buvo kaip Palangoj.

O mama?

Siuvelykloj visą laiką [dirbo]. Jai, nepapratusiam žmogui, labai buvo sunku, nes ten jau buvo tas *piecwork*, ji nebuvo sveikatos stiprios.

Kiek metų ji išdirbo?

1949 metais atvažiavom, ji jau 1957 metais mirė.

Ko labiausiai pasigedote gyvendama Amerikoje?

Galbūt mokslo, aukštojo mokslo baigimo, va, to, tai pasigedau ir tebebepasigendu, kadangi man neteko [to turėti] Lietuvoj. Be abejo, jei nebūtų išvežę ar kaip nors, tai gal būčiau baigus aukštąją mokslą, literatūrą, aišku. O šičia tai buvo tokie gabaliukai: tai naktinė mokykla, paskui gerai, kad buvo Pedagoginis lituanistikos institutas⁴⁵², kurį baigiau. Tai čia mano visas laimėjimas, tuo džiaugiuosi. Bet vis tiek pasigendu labai aukštojo mokslo, kadangi visai atsiveria kitoks supratimas ir tos literatūros, jeigu tą studijuoji aukštojoj mokykloj, negu kad pats per save.

Ką praradote palikdama Lietuvą?

Keista, šiuo metu [apie tai] aš nepagalvojau. Kai dabar lankausi Lietuvoj, keletą kartų buvau, tai labai miela matyt, kad labai viskas gražėja, bent miestai, kad ta vis tiek nepriklausomybė, taip sunkiai atgauta, kad tas kraštas toks labai artimas, labai mielas, bet tuo pačiu ir svetimas.

Kokia prasme?

Savotiška prasme, aš negalėčiau net išaiškint. Po tiek metų čia, vėl visai kitam pasauly, beveik šešiasdešimt metų, ir nuvažiuoji į tą Lietuvą. Ji tokia yra savotiška pasaka pasilikus, toksai pasakiškas, išsiilgtas, išfantazuotas kraštas. Ir labai džiaugiesi, kad jame tas ir tas gražu, kad tas yra atstatyta ir padaryta. [Su] tokiu entuziazmu žiūri, kad tas pasakiškas kraštas vis dėlto gerėja, gražėja, bet kad jis būtų kažkaip tai išgyventas ir savas – ne, nesijaučia. Aš jaučiuosi, kad aš lankausi [Lietuvoje], kad aš turiu gimines, labai malonu su jais bendrauti, bet aš esu viešnia.

[440](#) Nijolę Jankutę-Užubalienę kalbino Laima Petrauskaitė VanderStoep 2004 m. rugpjūčio 19 d.

[441](#) Žr. Vardai.

[442](#) Dabar tai greičiausiai yra netoli *Nowe Huty*, Lenkija.

[443](#) *Aštuoni lapai* – autobiografinis Birutės Pūkelevičiūtės romanas apie pasitraukimą iš Lietuvos Antrojo pasaulinio karo metais, išleistas „Lietuviškos knygos klubo“ leidyklos 1956 m.

[444](#) Vok. „Turi būti tvarka!“

[445](#) Iš vok. – „kamščiatraukiais“.

[446](#) Iš Jankutės-Užbalienės užrašyto pasakojimo apie jos ir jos motinos išgyvenimus sovietų užimtoje Pomeranijoje Antrojo pasaulinio karo metu.

[447](#) Žr. Žodynėlis.

[448](#) Žr. Žodynėlis.

[449](#) Žr. Žodynėlis.

[450](#) Vok. „vokiečių leidykla“.

[451](#) Ang. *pie* – „pyragas“.

[452](#) Žr. Žodynėlis.

{ P. Vaškys prie savo skulptūrų. Tomo Traun archyvas }

PETRAS VAŠKYS

GROJA MUZIKA, O MES VAŽIUOJAM - TOLYN NUO SAVO KRAŠTO

Petras Vaškys gimė 1921 m. sausio 1 d. Mosėdyje. Baigęs mokyklą metus dirbo sodininku, po to išvažiavo į Kauną, Fredą, studijuoti sodininkystę. Vėliau perėjo mokytis į meno mokyklą. Lietuvą užėmus vokiečiams, jam grėsė pavojus būti paimtam vokiečių kariuomenės ir išsiųstam į frontą. Karui pasibaigus, norėjo tęsti savo meno studijas. Pasitaikius progai, išvyko į Italiją, kur studijavo keliose meno akademijose. Atvykęs į Ameriką įkūrė studiją, dirbo kaip skulptorius. Paskui išvyko į *Trenton, New Jersey* ⁴⁵³, kur dirbo *Holland Mold Shop*. 1956 m. pakviestas dėstyti į Dizaino katedrą *Philadelphia* ⁴⁵⁴ menų kolegijoje (vėliau – *Philadelphia* menų universitete). Vėliau perėjo į Keramikos katedrą, jai daugelį metų vadovavo. Mirė 2001 m. balandžio 14 d.

Kur jūs gyvenote Lietuvoje prieš karą⁴⁵⁵?

Prieš karą buvau Kaune, [...] studijavau sodininkystės mokykloj, Fredoj. Mokyklą baigiau [metai] prieš rusams [ateinant]. Po to baigęs dirbau Botanikos sode, kurį laiką buvau vaistinių augalų skyriaus vedėju.

Ką prisimenate iš to meto?

Iš pat ryto [1940 m. birželį] atsirado rusų kareivis prieš mūsų miegamuosius – gulėjo ant žemės, kulkosvaidį atstatęs į mūsų langus. Tai [buvo] pirmas įspūdis po nakties triukšmo, ūžimo, kaip jie [rusai] važiavo. Ir atvažiavo, ir labai dideli ubagai. Viską greitai išėdė, išpirko. [...] Išvežė ir sviestą, išvežė maistą, išvežė, kiek tik begalėjo. Pas kaimyną Fredoj apsigyveno rusų karininkas. Jam motina atsiuntė siuntinį iš Rusijos. Kas siuntiny buvo? Sviestas „Karvutė“. Iš Lietuvos nuvežtą tenai jau dabar kaip gerą daiktą motina siuntė sūnui. O kas svarbiausia, tai pradėjo griauti visą ūkininkų gyvenimą. Visi tie, kurie turėjo ką nors, [kurie] buvo ką pasamdę, buvo buožėmis vadinami, turtuoliais, kurie išnaudojo žmones. Jeigu jie samdė ką nors, tai jie buvo jau nenaudingi žmonės. Tai tiems visiems nupjaustė žemės, sumažino, išdalino kitiems žmonėms. [...]

Aš jau buvau pradėjęs studijuoti meno mokykloj [1941 m. birželį]. Dar dirbau Botanikos sode ir studijavau. Taip išsidalinau laiką, kad galėčiau užsidirbt pragyvenimą ir studijuoti meno mokykloj. Iš ryto praėjom pro Vileišio aikštę, didelė aikštė Kaune, [kurioje] visos mašinos buvo suvežta. Nesupratom, visur ant tų mašinų užrašyta „Ekskursija.“ O naktį pradėjo vežti žmones. Kareiviai apstodavo ant kampų apie bloką, ir jie turėjo sąrašus padarytus, į kokį butą kur eiti. Išvežimui sąrašus, atrodo, darė labai daug buvusių komunistų. Net mūsų meno mokyklos sargą išvežė. Jis buvo Šaulys. [...] Toks graudus, žiaurus vaizdas, kada veža tuos žmones, visas šeimas su vaikais, su *važtais*⁴⁵⁶. Jeigu kas nors ligoninėje [gulėjo], iš ligoninės paėmė, išvežė ir tą. [...] Bet tik tiek, kad iš visų miestų tas buvo padaryta, po visą Lietuvą. [...] Kaune laikė tuos žmones vagonuose. Tie vagonai buvo transporto vagonai gyvuliams, prekėms vežti. Ne keleiviniai vagonai. Suvarydavo po 40 žmonių į vieną toki vagoną, [o jame] – dėl „reikalų“ išgręžta skylė. Neleido prieit, [tai] vaikus siuntėm duonos kepaliukus, bulkutes mesti į langą. O langas uždėtas tinklu. Tai iš kelių [tik]

viena krenta į vidų. [...] Prieš išvažiuojant pertikrino tuos vagonus, ir mirusiųuosius, ypatingai mažus vaikus, išėmė ir palaidojo netoli prie tunelių. Ir čia buvo mūsų pamokos.

[...] Karas prasidėjo, laukėm, kad kas pasikeis. Buvo tokia nuotaika – kas nors turi įvykt. Kai karas prasidėjo, jie [vokiečiai] perėjo sieną labai greitai. Naktį prieš tai bombardavo aerodromą. [...] Tai iš lovos išvertė – toks trenksmas buvo, kai vokiečių bombos krito į tą aerodromą. Ir tada prasidėjo vokiečių atėjimas. [...] Paskiauėjo vokiečiai. Pradžioje buvo net toks atsileidimas. Po kelių dienų paskelbė [apie nepriklausomą] Lietuvą, išgirdom himną giedant. Buvo džiaugsmas, kad atsikelia Lietuva vėl. Bet [tai] truko keletą dienų. Ir jokios nepriklausomybės nebegalėjai daryt daugiau. [...]

Meno mokyklą jau uždarė mums [studijuojant] paskutinius metus. Tai pamokos vyko pas dailininkus jų studijose. Piešimo pamokos būdavo Dailininkų sąjungoje, kitos – išmėtytos po visą miestą. Tai mokslas nesustojo, tebeėjo privačiai.

Paskelbė mobilizaciją. Jie neturėjo teisės okupuotam krašte to daryt. Bet jie paskelbė. Ir nieks nėjo, absoliučiai [nieks]. Tada prasidėjo gatvėse gaudymas. Ir daug sykių teko slapstytis, kad nepagautų. Aš išvažiavau į tėviškę [Mosėdį]. [...] Išėjau anksti iš ryto, kai darbininkai eina į darbus, kad manęs nepagautų, ir su dviračiu pradėjau važiuoti Žemaičių plentu. Paskui mažesnius kelius [ėmiau], plentu pavojinga buvo, nes kariuomenė važinėja. O tas gaudymas vyksta. Taip per tą vieną dieną aš atvažiavau iki Telšių. Telšius pervažiavau, dar tą vakarą pasiekiau Plungę. Plungėje pažįstamų turėjau. Tai ten aš pernaktį užėjau. [...]

O kas nutiko paskui?

Dar buvo vienas momentas, kai man reikėjo nuvažiuot į Kauną. Ir seseriai reikėjo nuvažiuot į Kauną. [Bet] nebuvo kaip. Leidimai, kur buvo išduoti vokiečių, pasibaigę. Tai ką daryt? Tai va, išviriau kietai kiaušinį, nupjoviau galą, ant to štampos perkėlėm [neaiškus žodis] ir pasirodė antras štampos, tik pakartojant tai, kas buvo ten parašyta, tiktai data pakeista. [...] Tai tokių [dokumentų] labai daug reikėjo dėl maisto pirkimo. Darėm visokių, kad išgelbėti, kad nereikėtų važiuot [į kariuomenę]. Vienu žodžiu, kad bereikalingai žmonės nežūtų.

Ir paskiau jau rusai pradėjo stumti vokiečius smarkiai. Prie Šiaulių sustojo ilgokai, laukė, laukė kol vėl pasijudino frontas. [...] Ką daryt? Su Galdiku⁴⁵⁷ susisieki. Galdikas buvo pasiruošęs, suvežęs vežimą. Ir išvažiavom: aš, mano brolis, Galdikas ir Galdiko brolis. Atsisveikinom, kad trumpam būsim [išvažiavę], tiktai porai mėnesių, kad turės greit praeit viskas. Amerikiečiai nelabai toli, irgi Vokietijoje. Ir su tokiu įsitikinimu išvažiavom. Išvažiavom į Darbėnus, už Darbėnų išvažiavus, kiek tai prieš Palangą, yra aerodromas. Tai ten vokiečiai uždegė visą kurą, benzina. Didžiausias gaisras, o mums reikėjo pravažiuot pro tuos dūmus po apačia su arkliais. Atvažiavom į Palangą. Ir pasakė: „Toliau nevažiuokit, vokiečiai neleidžia per sieną.“ Čia jau pasienis, Klaipėda yra. Tai mudu su Krivicku⁴⁵⁸ėjom į komendantūrą gauti leidimų, žiūrėti. [...] Bet ten toje komendantūroje buvo žmonių kaip didžiausiais atlais. Mes negalėjom įeit. Sakėm – grįšim atgal. Ir tuo momentu sviediniai pradėjo kristi, rusai šaudyti į Palangą. Tai atbėgome kiek galėjom prie savo vežimo. Tolyne važiuoja jau brolis ir Galdikas, ir arkliai bėga ne į tą pusę, kur reikėtų. Tie arkliai pasibaidė ir lekia Šventosios kryptim. Ir nuvažiavo. Šaukiau dar broliui, kad šok, šok. Taip išsiskyrėm su broliu. Ir laukėm dar iki pat vakaro, galbūt jie grįš. Bet per sieną pervažiavom.

Kuo važiavote, juk jūsų vežimo su arkliais jau nebuvo?

Buvo miestely Klaipėdos vokiečiai, kurie Mosėdy buvo priešlėktuviniai sargai. Jie dar ateidavo pas tėvą. Tai jie paėmė abudu mus. Važiuom netoli. [...] Ten restoranas buvo. Ir tuoj sustojom pažiūrėt, gal atsigert gausim ką. Ir tuo momentu atvažiavo Plechavičiaus buvę kareiviai su vienu sunkvežimiu. Priėjom ir paprašėm, kad jie mus paimtų. Paėmė. Ir su jais atvažiuom prieš Klaipėdą. [...] Didelis ūkis, ten mes nakvojom ir anksti, anksti iš ryto išvažiuom. Išvažiuom per miestą. Keltas susprogdintas. Persikelti į Kuršių Nerį iš Klaipėdos – ilga eilė. Stovėjom eilėj iki mūsų kareivukai bevaikščiodami susirado išmuštus langus, kur [buvo] degtinės krautuvė. Tai įsigėrė. Vokiečiai pamatė, kad kažkas netvarkoj su jais, iš eilės išmetė. Bet tas [sunkvežimis] už mūsų kur buvo, tas įvažiavo į tą [keltą]; ir sviedinys krito tiesiai, sumušė visą keltą. Atrodo, kad taip neįmanoma, kad pasaka kokia. Ilgai truko, kol jie surado kitą keltą ir [per]vežė mus į kitą pusę.

Ir taip išvažiuom. Iš ten rinko vokiečiai ir išvežė su laivuku. Atvežė iki tam tikros vietos. Toliau neleidžia. Tokioj salelėje suvarė visus ir iš ryto pradėjo vežti. [...] Mes atsidūrėm aptvertoj zonoj, kur daug lietuvių, latvių surinktų buvo, bėgančių žmonių daug. Tai su Alseika⁴⁵⁹ pabėgom iš ten. Per tvorą pabėgom. Buvom jau prie *Labiau* miestelio. Ten buvo traukinys, kuris važiuoja į Karaliaučių, būk tai paskutinis traukinys. [...] Atėjo traukinys, įsilipome į traukinį ir [vykome] į Karaliaučių. Karaliaučių mes pasiekėm gana gerai, bet buvo pilnas traukinys. Visur visi užsikabinę, žmonės sėdi ant laiptų. Nemaža kareivių ir civiliai. Karaliaučius ką tik buvo išbombarduotas. Smarkiai. Pataikė į gailestingųjų seserų mokyklą, tai ten buvo daug merginų žuvusių. [...]

[Kitas] traukinys atėjo, bet jau pilnas visiškai. Traukinys eina į Berlyną. Nėra kaip įeit. Moterys pradarė langą. Aš mažesnis, mano draugas – tai stambus vyras, didelis, griebė mane, užmetė ant galvų į vidų. Paskui įmetė mūsų kuprines. Turėjau duonos kuprinėj, batus, nuotraukas ir dokumentus po marškinių. Paskiau ir jis įsilipo palengva. Per naktį važiuom, jau prieš rytą atsidūrėm Berlyne. [...] Sulaukėme traukinio į Drezdeną.

Ar Drezdene ilgėliau užsibuvote?

Drezdene aš turėjau prietelį. Mudu abudu nuvažiuom, susiradau jį. Labai graži vieta, vynuogynai aplinkui, didelė sodininkystė. Ten gavau darbo. [...] Man teko pusę dienos dirbti su jaunais vaikais, nes tie vaikai eidavo į mokyklą ir praktikos darbams ateidavo į sodininkystę. [...] Po pusę dienos mus siųsdavo lapus grėbti į parką. Ir iš operos dainininkės ateidavo, jaunos ir senos, ir darbuotojai. [...] Ir laukėm, kas toliau bus. Amerikiečių lėktuvai praskrisdavo labai dažnai. [...] Dažnai jie skrisdavo bombarduot. Vieną sykį bombardavo, kelios bombos buvo numestos į miestą.

Paskiau sutikom žmonių. Tokį dailininką, muziką, [kuris] pradėjo vesti chorą lietuvių. Toj sodininkystėj dirbo agronomas su agronome – vyras ir žmona. Dirbo dar keli lietuviai, ir italų belaisviai buvo, kurie pasipriešino prieš vokiečius. Buvo didelis lageris. Jie negalėdavo išeiti niekur. [...] Tai mes eidavom pirkti. Nupirkdavom duonos ir sviesto. Vakaraus padirbdavom korteles. Mano prietelis buvo susipažinęs su laboratorijos darbuotojomis. Jis gavo ten medžiagos, ko mums reikėjo. Ir aš naktimis pradėjau dirbti, kaip padaryti klišes. [...] Taip tai mums užtektų valgyt, bet tiems italams buvo baisiai sunku. Aš dirbau kambary, mano prietelis vaikščiojo po kolidorių [saugojo, kad kas neužtiktų]. Vakaraus negalėjom uždegt elektros, tai lovos dekiu uždengdavom langą [...]. Bet neužilgo, 10 valandą, aliarmą paskelbė. [...] Ir pradėjo ūžti lėktuvai, vis daugyn ir daugyn, ir daugyn... Ir niekas nieko nemeta, tik

daugėja ir daugėja, daugėja. Jie sukos aplink ir vienu momentu išmetė daugybę švieselių. Turbūt fosforo arba su parašiotais. Tai taip nušvito, kad kaip saulė būtų. Be šešėlių. Po to jos pradėjo gesti, po to pradėjo bombos kristi. Toks užimas, toks degimas. O tokia naktis buvo, [švietė] mėnesiena. Jokio debesėlio, nieko. Viskas aprūko, toks gaisras [...]. Tai buvo pirmas *angrifas*⁴⁶⁰. Po to, kai tai praėjo, mūsų namukas dar tvarkoj buvo. Išėjome į lauką. Maždaug po valandos – antras [puolimas]. Bet jau aliarmo nebeskelbė. O čia didelis gaisras. Iš oro knygų lapai krenta, laikraščiai, popiergaliai. Sūkuriai susidarė. Po to mūsų namuko durys sukrypo, nebeužsidarė, langų nebebuvo. Iš ryto pagalbos [atvyko]. Žinai, vokiečiai labai susiorganizavę šitokiems [dalykams]. Virtuvė lauke atsirado, moterys subėgusios verda, daro. Tai po to ten dar turbūt septynias dienas išbuvome.

Kur traukėte po to?

Pasišnekėję su savo direktoriumi gavom vežimuką. Susidėjome *čemodanus* ant vežimukų, atsisveikinom su jais ir išžygiavom. Tolokaiėjom. Paskiau suradom, kad yra traukinys vienas, kurs važiuoja į Regensburgą. Tai toj stoty suradom, kad galim pasiūsti tą vežimuką atgal, iš kur paėmėm. Sutvarkėme, sumokėjom keletą markių. Nežinau, ar jis [direktorius] gavo, ar negavo, bet mes išsiuntėm. Toliau išvažiavom traukiniu į Regensburgą. Paskiau nutarėm važiuoti į Miuncheną. Nuvažiavom, suradom lietuvius [...]. Tenai pasilikom ilgam laikui, iki karo pabaigos.

Kaip gyvenote Miunchene?

Ten daug buvo atvejų, kaip išsisukti nuo kariuomenės. Tai buvo pagrindinis dalykas, kad neuždėtų uniformos, ir tada jau nežinia, kur vyksi. [...] Ten sulaukėm amerikiečių. Amerikiečiai pradėjo artėti, tai vokiečiai sakė vis, kad nepasiduos. Būsime ilgai, reik maisto, visko. Aš pridariau kortelių. Nusipirkom duonos nemaža, džiovinom duoną ant lango, į maišą susidėjom, kad, badui esant, turėtumėm. Ir tada jau pradėjo artėti, užti. Vieną rytą į kiną žmonėsėjo. Tai ten nukrito bomba ir sužeidė nemažai žmonių, stovėjusių toj eilėj. Tą dieną pradėjo artėti amerikiečiai į miestą. Nieks neatlaikė jų, nieko nebuvo. Iš tolo pamatėm, [kad] mūsų centrine gatve atvažiuoja kažkas. [...] Stovim ir šnekamės lietuviškai. Vienas aukštas toksai [klausia]: „Ar jūs – lietuviai?“ Jis sako: „Būkit čia, aš atvažiuosiu.“ Laukėme jo. Jis atvažiavo su džipu. Sako: „Reikia keletą vyrų, važiuojam.“ Išvažiavo, aš nevažiavau. Stipruoliai išvažiavo. Po kiek laiko grįžta su cigaretėmis ir su *šnapso* bačka. Jie eidami matė, kur yra sandėliai, tai nuvažiavo ir atsivežė. Paskiau mieste kilo labai savotiškas vaizdas. Keršinimas vokiečiams. Dažniausiai [tai darė] lenkai ir rusai.

Pradėjo rengti lagerius. Su prieteliu susiradom kambarį. Paskui tam lagery susiradom vietos, bet lagery būnant nėra absoliučiai ką veikti. Atsirado mūsų pažįstamų dailininkų – dailininkas Petravičius⁴⁶¹. Tai padarėm tokius paišybos kursus – jis mums paišybą dėstė. Reikia daryti ką nors tokio. Visi planuojam ir visi prisilaikom prie to lagerio. Sutikom grįžtant iš Italijos lietuvius. Tai klausiam: „Kaip Italijoje yra? Koks yra gyvenimas? Ar galima ten ką daryt?“ Ir [...] sužinojom – [į Italiją] siunčia iš Rusijos atvežtus italus. Yra lageris, kur surenka tuos italus, paruošia ir išsiunčia į Italiją. Tai vienintelis būdas yra prisijungti prie jų. Ir paskiau sužinom, [kad] to italų lagerio vadovas yra mūsų miestelio, Mosėdžio, sekretorius. Nuvažiuojam ten. Gavom vietą pabūt tam lageryje. [...] Kokias penkias dienas turbūt buvom tenai, žiūrinėjom, bet į stotį nėjom. [...] Sugulėm po krūmeliais netoli, kur praeis italai su

savo paketukais susivynioję. Ir kaip jie eina pro šalį, tai atsistojom, įeinam į tą grupę ir žygiuojam kartu. Ir gavom tą traukinį. [...] Ir atsidūrėm Italijoje. Tik pervąžiavus Brenerio [perėją]⁴⁶², Italijoje, *Beniamino Gigli*⁴⁶³ plokštelės [groja] – garsas didžiausias stoty. Visi šoka, eina į namus. Karštos sriubos padarytos. O mes važiuojam tolyn nuo savo krašto. [...] Atvažiuom į Romą. Didelioj salėj, vidury, dega ugnis, malkos sukrauta. Dūmų pilna. Susiradom, kur daugiausiai vietos yra. Ant žemės savo čimodanus pasidėjom, ant jų ir praleidom naktį. Italas, kur buvo su mumis, nuslydo [nuo savo lagamino] ir kažkas jį pasiėmė. Ir paliko jis visai be nieko. Tai mes iš kiekvieno nuo savęs jam ir pinigų davėm, ir daiktų kiek tenai surinkom. O Placido, draugas, tas nusiėmė žiedą. Auksinį žieduką turėjo, atidavė. Jis važiavo pas savo tėvą iš Romos į Napolį. O mes? Kur gi dabar eisim? Į ambasadą. [...] Paskambinus įėjom. Lozoraitienė⁴⁶⁴ priėmė mus. Padarė mums užkandos, nakvynę surado. Labai jie padėjo. Tai ir pradėjom naują gyvenimą Italijoje.

Tai Italijoje ir pasilikote?

Romoj negalėjom išsilaikyti, išvažiuom į Pizą. Nuvažiuom, ten vienuolyne buvo lietuviams gautos [patalpos] per UNRRA'ą. Išnuomotas vienas aukštas. Ten buvo apie 33 studentų, universitete studijuojančių. Bet nebuvo meno mokyklos. Ten buvo *Scuola normale*, dar Napoleono įsteigta mokykla. Bet ji yra aukštesnė, tarsi tiems, kurie daro *masters*⁴⁶⁵. Aš tos mokyklos profesorių susipažinau. Jis sako, kad aš galėčiau dirbti jo studijoje. Tai dirbau jo studijoje. Jis skulptorius, dėstė istoriją. Taip mes kokius tris, keturis mėnesius išbuvom. [...]

Bet toj Pizoj mums ilgai nėra ką veikti. Nuvažiuom į Florenciją, kur [studijavau] skulptūrą. [...] Ten išbuvom pusantų metų. Du metus mokslinius [darbus] atlikom. Bet su maistu buvo sunkoka. Trūko jo ir nusipirkt buvo neįmanoma – kainos aukštos. Iš BALF'o gaudavome šiek tiek. [...] Vasarą ten mums bebūnant, susijungiau su meno akademija ir persikėliau iš Florencijos akademijos į Romos akademiją. Du metus Romoj praleidau. Porą parodų padarėm. Viena paroda buvo studentų universiteto studentų rūmuose. O kita jau užsieniečių. Dar kita paroda buvo didelė, kur turėjom lietuvių skyrių. [...]

Ir taip praėjo tie du metai, labai turtingi, nors ir biedni. Baigiau akademiją septintų metų pavasarį. Dar metus laiko išbuvau Romoj, darbų dar padariau. Ir po to pradėjom rengtis važiuot. Kur? Nežinojom. Vieni pradėjo Kanadą imti. Į Kanadą išvažiavo nemaža mūsų. Pranciškonai išskrido į Ameriką. [...] Ir mes pradėjom ruoštis išvažiavimui. Italijoje nėra ką veikti, pragyventi sunku. Reikėjo pereiti komisiją, tai reikėjo važiuot į Napolį. Nuvažiuavau į Napolį, jie manęs nepraleido. Pasakė ateit už mėnesio, mat turėjau dėmes ant plaučių. Už mėnesio tą patį rado. Reiškia, kad nieks nesikeičia. Tada ir gavau leidimą išvažiuoti. O su Amerika susirašinėjom, kunigai susirašinėdavo. Jie man padarė dokumentus, kad galėčiau važiuoti į Ameriką [į Filadelfiją]. [...]

Kaip sekėsi įsikurti Amerikoje?

Pradžioj nelabai ilgai gyvenau pas *sponsorius*. Paskiau gavau gana pigiai išsinuomot. [...] Ir pradėjau savo studijoje dirbt, pradėjau gaut užsakymų. Paskiau išvažiuavau, dirbau Trentone⁴⁶⁶, *Holland Mold Shop*, modelius ir formas. Mokinausi visos tos technikos ir kartu pritaikiau, ką jau mokėjau anksčiau. Ir taip ėjosi iki 1956 metų. Tais metais netikėtai susipažinau su tokiu skulptoriumi Aurelijus Renceti. Jis dėstė *Flaišers* institute⁴⁶⁷. *Flaišers* institutas buvo mano išganymas. Ten nuvažiuodavau paįšyti ir vakarais paskaitų turėjau, ir

keramikos, ir skulptūros – visko. Dūšiai buvo gera atsigaut po visų darbų, po visų vargų.

1956 metais nuėjau į keramikos krautuvę. Sako, čia tau laiškas yra. Laiške parašyta, kad ateičiau susitikti su William Perry. Jis toje meno mokykloje buvo keramikos vadovas ir profesorius. Kai nuėjau paskirtu laiku, jis kieme dažė naują pastatytą skulptūros ir keramikos kambarį. Tai su juo pasišnekėjom kiemely susėdę. Ir sutarėm, kad aš ateisiu į mokyklą asistentu. Du su puse metų dirbau *part time*⁴⁶⁸, o tada *full time*⁴⁶⁹. Visokiuose departamentuose dirbau: ir skulptūros, ir keramikos, ir *freshmen*⁴⁷⁰, ir *nights* mokyklos⁴⁷¹. Ir taip pilnu laiku 18 valandų per savaitę. Tai ten buvo mano pradžia.

⁴⁵³ Trentonas Naujojo Džersio valstijoje.

⁴⁵⁴ Filadelfija.

⁴⁵⁵ Petrą Vaškį kalbino Janė Cox 1998 m. kovo 14 d.

⁴⁵⁶ Vežamas daiktas, bagažas.

⁴⁵⁷ Žr. Vardai.

⁴⁵⁸ Žr. Vardai.

⁴⁵⁹ Žr. Vardai.

⁴⁶⁰ Vok. *Angriff* – „puolimas, antpuolis“.

⁴⁶¹ Žr. Vardai.

⁴⁶² *Brennerpass* perėja yra Alpėse tarp Austrijos ir Italijos.

⁴⁶³ Žr. Vardai.

⁴⁶⁴ Žr. Vardai.

⁴⁶⁵ Ang. „magistrantūros studijos“.

⁴⁶⁶ Naujojo Džersio valstijoje.

⁴⁶⁷ *Fleisher Institute*, Filadelfija (Pensilvanijos valst.).

⁴⁶⁸ Ang. *part time* – „dalį darbo dienos“.

⁴⁶⁹ Ang. *full time* – „visą darbo dieną“.

⁴⁷⁰ Ang. *freshmen* – „pirmakursiai“.

⁴⁷¹ Ang. „vakarinės“.

ŽODYNĖLIS

AFIDAVITAS / AFIDEFITA (ang. affidavit) – dokumentų rinkinys, kurį Jungtinių Amerikos Valstijų pilietis turėjo pateikti JAV valdžiai, norėdamas iškviesti Antrojo pasaulinio karo pabėgėlius. Asmuo, sponsorius, sudaręs iškvietimo dokumentus, turėjo pasižadėti, kad atvykęs ar atvykusieji netap skraštui našta.

AMERIKOS LIETUVIŲ BIBLIOTEKOS LEIDYKLA (ang. Lithuanian Library Press) – JAV lietuvių leidimo organizacija, įkurta 1977 m. Čikagoje. Leidykla leido iliustruotą sinformacinius lietuvių kultūros leidinius, grožinius kūrinius, monografijas lietuvių ir anglų kalbomis. Nuo 1977 m. leidyklos pirmininku buvo Algimantas Kezys, nuo 1978 m. vedėju tapo Petras Aleksa.

ATEITININKAI – katalikiška jaunimo organizacija, įkurta 1910 m., vienijanti mokinius, studentus ir mokslus baigusius organizacijos narius (sendraugius). Organizacija, savo šūkiu pasirinkusi „Visa atnaujinti Kristuje“, siekia atnaujinti, stiprinti ir kurti Lietuvos pilietinę visuomenę ir Bažnyčią (LE, t. I, p. 341–342).

ATENTATAS (pranc. attentat) – pasikėsinimas nužudyti aukštą valstybės pareigūną, žymų visuomenės veikėją arba jo nužudymas politiniais tikslais. 1944 m. liepos 20 d. buvo nesėkmingai pasikėsinta į Adolfo Hitlerio gyvybę.

BALF'AS – Bendrasis Amerikos lietuvių fondas (ang. United Lithuanian Relief Fund of America), JAV lietuvių šalpos organizacija, veikusi nuo 1944 m. kovo 25 d. iki 2008 m. balandžio 12 d. Organizacijos būstinė buvo įsikūrusi Bruklina, Niujorke, o nuo 1973 m. – Čikagoje (LE, t. II, p. 376–378).

DAINAVOS STUDIJŲ SAVAITĖ – Dainavos stovykloje (*Manchester, Michigan*) JA VLB Švietimo tarybos rengiami savaitės trukmės tobulinimo kursai mokytojams. Pirmieji kursai įvyko 1967 m. vasarą, juos buvo pavesta surengti Jonui Kavaliūnui. Kursus finansiškai parėmė Lietuvių Fondas, vadovaujamas dr. Antano Razmos, ir JAV LB Centro valdyba, vadovaujama Jono Jasaičio (išteklius internete: <http://www.draugas.org/08-04-12baumiliene.html>).

DP (ang. displaced person, lie. dipykai, dypukai) – oficialus pavadinimas visų, kurie Antrojo pasaulinio karo metu buvo išvietinti (savanoriškai arba prie varta).

DRAUGAS – seniausias pasaulyje be pertraukos leidžiamas lietuviškas laikraštis, pradėtas leisti 1909 m. liepos 25 d. *Wilkes-Barre, Pennsylvania*. Nuo 1912 m. liepos 4 d. leidžiamas Čikagoje. Iki 1916 m. leistas kas savaitę, nu otų metų balandžio 1 d. – kiekvieną dieną, nuo 2011 m. išeina tris kartu per savaitę (išteklius internete: http://www.lituanus.org/2009/09_4_01%20Kviklys.html).

FOLKŠTURMAS – žr. Volkssturm.

GESTAPO, GESTAPAS (vok. Geheime Staatspolizei) – vokiečių saugumas (LE, t. VII, p. 193–195).

GRAŽINIMAS (ang. repatriation) – Jaltos konferencijoje 1945 m. vasario mėn. nutarta, kad, karui pasibaigus, sovietų piliečiai bus gražinti į Rytus, o Vakar ušalių piliečiai – į savo kraštus. Kadangi iki galo neaišku, kas yra sovietų pilietis, 1945 m. kovo mėn. nuspręsta, kad sovietų piliečiais laikomi tie, kurie buvo sovietų piliečiais karui prasidėjus, t. y. 1939 m. rugsėjo 1 d. Tai reiškia, kad asmenys iš Baltijos kraštų neturėjo būti gražinti Sovietų Sąjungai, bet ukrainiečių likimas buvo sudėtingesnis, nes ukrainiečių pilietybės kaip

tokios nebuvo. Viena jų dalis buvo laikoma Lenkijos piliečiais, kita dalis – Sovietų Sąjungos. Kilus pasipriešinimui, pvz., tarp ukrainiečių, kuris ne vienu atveju pasibaigė net savižudybe, vakarų sąjungininkai inustoję žmones siųsti atgal per prievartą. Sovietai buvo įsitikinę, kad tie, kurie nenori grįžti, visi yra kolaborantai, karo nusikaltėliai. 1946 m. sausio 26 d. buvo priimta Jungtinių Tautų rezoliucija, kuri, šalia kitų nutarimų, parėmė DP teisę patiems nuspręsti savo likimą (LE, t. XXXII, p. 255–258; Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*, Knopf Doubleday, 2011, p. 82–94; Lituanus, „*The Emigrant Experience: The Decision of Lithuanian Refugees to Emigrate, 1945–1950*“, išteklius internete: http://www.lituanus.org/1983_2/83_2_03.htm).

IIT (ang. Illinois Institute of Technology) – Ilinojaus Technologijų institutas.

IRO (ang. International Refugee Organization) – Jungtinių Tautų įsteigta tarptautinė šalpos organizacija po to, kai užsidarė UNRRA. IRO pagrindinė veikla buvo DP, kurie negrįžo ir nenorėjo grįžti į savo kraštą, įkurdinimas. Sovietų Sąjunga IRO nedalyvavo (LE, t. IX, p. 67; Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*, Knopf Doubleday, 2011)

KORTELĖS – karo metu vokiečių valdžia išdavinėjo korteles, kurios davė teisę pirkti tik tam tikrą (mažą) kiekį maisto produktų, taip pat šiek tiek aprangos ir kitų būtinai reikalingų dalykų.

KUČINSKO-PABEDINSKO FABRIKAS – 1913 m. Juozas Kučinskis, sugrįžęs iš Amerikos, įkūrė linų verpyklą. 1928 m. pastatyta audykla, o 1930 m. įkuriama akcinė bendrovė Kučinsko-Pabedinsko linų pluošto ir medvilnės verpykla su audykla. Tuo metu ji buvo didžiausia tokios rūšies įmonė Lietuvoje (ištekliu sinternete: <http://www.plunge.lt/go.php/lit/Plunges-miesto-seniunijs/274>).

KUPPENHEIMER (B. Kuppenheimer & Co.) – vyriškų drabužių siuvelykla ir parduotuvė, veikusi Čikagoje, vėliau – Atlantoje, JAV.

LAF (Lietuvių aktyvistų frontas, Lietuvių aktyvistai) – antisovietinio pasipriešinimo organizacija, veikusi 1940–1941 m. Pirmoji Lietuvos istorijoje organizacija, kuri dėl bendro tikslo – nepriklausomybės atkūrimo – buvo sutelkusi įvairių politinių srovių bei pažiūrų žmones (LE, t. XVI, p. 26–28).

LEMPOS arba RUSŲ LEMPOS – buvo metamos iš lėktuvų parašiotais, kad būtų matoma, kas bombarduojama.

LKDS (Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga), o nuo 1919 ir 1934 m. – Lietuvos darb ofederacija, – Lietuvos katalikiška profsąjunga ir politinė organizacija (LE, t. XVI, p. 109–111).

LLKS (Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga) – Lietuvos nepriklausomybės siekusi rezistencinė grupė, veikusi sovietų 1940–1941 m. ir nacių 1941–1944 m. okupuotoje Lietuvoje (LE, t. XVI, p. 130–31).

LIETUVOS DUKTERŲ DRAUGIJA – viena iš seniausių iki šiol veikiančių JAV lietuvi ūlabdaros organizacijų, įkurta 1959 m.

LIETUVOS VYČIAI (ang. Knights of Lithuania) – JAV lietuvių Romos katalikų jaunim oorganizacija, veikianti nuo 1913 m. (LE, t. XXXIII, p. 502–504).

MAISTAS – akcinė bendrovė, įsteigta 1923 metais Kaune. Jai pradžią davė Juozo

Vailokaičio, Kazio Malinausko ir Jono Siemaškos įsteigta „Lietuvo skiausinių ir valgomųjų daiktų eksporto akcinė bendrovė Maistas“ (LE, t. XVII, p. 123).

MEDICARE – JAV socialinė draudimo programa, administruojama federalinės valdžios, įsteigta 1965 m. Ši programa teikia medicinos draudimą vyresniems nei 65 metai žmonėms, taip pat jauniems žmonėms, turintiems negalią ir kt. MRI (ang. Magnetic Resonance Imaging) – magnetinio rezonanso tomografija.

NAUJIENOS – Amerikos lietuvių socialistų sąjungos (ALSS) laikraštis, pirmasis JAV lietuvių dienraštis, leistas 1914–1986 m. Čikagoje (LE, t. XX, p. 70–71).

NKVD (lie. VRLK – Vidaus reikalų liaudies komisariatas) – Sovietų Rusijos ir Sovietų Sąjungos valstybinė institucija, represinė žinyba, atlikusi Vidaus reikalų ministerijos ir Saugumo policijos funkcijas.

NSV (buvo tariama „eN-eS-Fau“) – nacių įkurta organizacija, kuri rūpinosi įvairiai svisuomenės gerovės reikalais. Lietuviai, traukdamiesi į Vakarus, šios organizacijos atstovės dažniausiai sutikdavo stotyse, kur jos rūpinosi pabėgėlių aprūpinimu.

PALANGA – lietuviškas restoranas, veikęs Western gatvėje, maždaug tarp 69-os ir 71-os, lietuvių gausiai gyventame Marquette Park rajone. *Maria* gimnazijos (Maria High School) lietuvių gimnazistės šioje valgykloje dirbdavo po pamokų.

PAVASARIS (Pavasarininkai) – Lietuvių katalikų jaunimo federacija. Tai katalikiška jaunimo organizacija, veikusi 1907–1940 m. (LE, t. XXII, p. 195–199).

PEARL HARBOR – JAV Ramiojo vandenyno jūrų bazė. JAV įstojo į Antrąjį pasaulinį karą po to, kai Japonija 1941 m. gruodžio 7 d. užpuolė *Pearl Harbor*.

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS – Čikagoje atsirado iš aukštųjų pedagoginių lituanistikos kursų, veikusių nuo 1958 m. prie Čikagos Aukštesniosios lituanistikos mokyklos Jaunimo centre. 1960 m. kursai perorganizuoti į Pedagoginį lituanistikos institutą. Pirmuoju rektoriumi tapo prof. dr. Albinas Liaugminas. Pagrindinis Pedagoginio lituanistikos instituto steigėjas – Domas Velička. 1961 m. įsteigtas neakivaizdinis instituto skyrius, skirtas negyvenantiems Čikagoje studentams (išteklius internete: <http://www.lithuanianresearch.org>)

J.C. PENNEY COMPANY, INC. – didelis parduotuvių tinklas JAV, veikiantis daugia nei šimtą metų.

PHD – Filosofijos mokslų daktaro laipsnis.

PYEKSAS, PX – parduotuvė, kurioje galėjo apsipirkti JAV kariuomenė ir tarnautojai.

PIENO CENTRAS (Centralinė Lietuvos Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjunga) – įsteigtas 1926 m. spalio 21 d. Tuo siekta sujungti visas krašto kooperatines pieno perdirbimo bendroves, skatinti pieno gamybą bei pardavimą vidaus bei užsieni orinkoje (LE, t. XXII, p. 448–453).

PROTONSIL (arba SULFAMIDOCHRYSOIDINE) – pirmojo sintetinio vaisto, naudoto gydant bendro pobūdžio bakterines infekcijas, pavadinimas. Protonsil medicinoje pristatytas 1930 m.

PUTNAMO SESELĖS – Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo Vargdienių Seserų vienuolyno, esančio *Putnam, Connecticut* (Putnamas, Konektikut ovalstija), seselės.

RAINIŲ MIŠKELIS – Rainių miškelyje, netoli Telšių, 1941 m. naktį iš birželio 24 d. į 25 d. Raudonoji armija nužudė tuo metu Telšių kalėjime uždarytus kalinius.

RAUDONASIS KRYŽIUS – tarptautinė karitatyvinė organizacija, besirūpinanti kare sužeistaisiais ir ligoniais, karo belaisviais, dėl karo ar gamtos nelaimių nukentėjusiais žmonėmis, viešu krašto sveikatingumo kėlimu (LE, t. XXIV, p. 537–544).

REPATRIANTAI – maža dalis pabėgėlių iš Lietuvos išvyko per sovietų pirmą okupaciją 1940–1941 m. Kadangi tuo metų vokiečiai su sovietais dar turėjo gerus santykius, asmenys, galėję įrodyti, kad yra vokiečių kilmės, galėjo „repatriuoti“ į Vokietiją. Kartais užteko tik padirbto dokumento, rodžiusio, jog, pvz., asmuo yra kilęs iš liuteronų šeimos.

SA (vok. Strumabteilung) – smogikų padalinys, smogikai – sukarinta Vokietijos Nacionalsocialistų partijos organizacija, įkurta 1920 m. ir veikusi iki 1945 m.

SEKVESTRUOTI – valstybės interesais uždrausti arba apriboti naudojimąsi ir disponavimą turtu; uždėti sekvestrą.

SPONSORIUS – išvietinti žmonės (DP), norėję emigruoti į Jungtines Amerikos Valstijas, turėjo turėti sponsorių, kuris pasirūpindavo atvykstančiųjų įdarbinimu ir apgyvendinimu. Lietuvių dipukų atveju tokiais sponsoriais tapo Amerikos lietuviai.

SS (vok. Schutz-Staffel) – 1925 m. įkurta vokiečių nacionalistų paramilitarinė organizacija. Iš pradžių skirta Hitlerio asmeninei apsaugai, nuo 1929 metų, vadovaujama Himmlerio, ji tapo pagrindiniu nacių diktatūros ramsčiu. Tarptautinis Niurnbergo teismas ją pripažino nusikaltėliška organizacija (LE, t. XXVIII ir XXXII, p. 396–397).

ŠAULIAI – Šaulių sąjunga (oficialiai: Lietuvos šaulių sąjunga), savanoriška karinė nepolitinė organizacija Lietuvoje, įsikūrusi 1919 m. birželio 27 d. (LE, t. XXIX, 375–383).

TYFFLIGERIS (vok. Tiefflieger) – žemai skraidantis lėktuvas.

UNRRA (ang. United Nations Relief and Rehabilitation Authority) – tarptautinė šalpos organizacija, įsteigta rūpintis karo metu nukentėjusiais, išvietintais asmenimis. Organizacijos pagrindinė užduotis buvo padėti tiems, kurie buvo naci upriverstinai išvežti karo darbams, gižti į savo namus. Tuo metu Vokietijoje, Austrijoje ir Italijoje buvo apie 10 mln. išvietintų žmonių: karo belaisvių, darbams išvežtų bei pabėgėlių. Tačiau jau 1945 m. paaiškėjo, jog gal milijonas tokių žmonių nenori grįžti į savo gimtines. Tai buvo lietuviai, latviai, estai, žydai, lenkai, ukrainiečiai ir jugoslaviai (žr. Gražinimas). Todėl reikėjo nuspręsti, ką su tokiais žmonėmis daryti. Vokietija buvo sugriauta ir negalėjo priimti jų gyventi nuolatos. Be to, Vokietiją užplūdo milijonai vokiečių pabėgėlių iš Rytų ir iš Vokietijos žemių, prijungtų prie Lenkijos. UNRR Adarbą baigė 1946 m. gruodžio 15 d. Tais pačiais metais JT UNRRA veiklą perdavė į IRO rankas (Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*, Knopf Doubleday, 2011; LE, t. XXXII, p. 255–258).

UMZYDLERIAI (vok. Umsiedler) – vokiečių kilmės žmonės, gyvenę užsienyje ir gavę leidimą persikelti į Vokietiją.

VLIK'AS (Vyriausiasis lietuvių išlaisvinimo komitetas) – rezistencijos centras, įkurtas 1943 m. lapkričio 25 d. tautos teisėms ginti ir rūpintis nepriklausomos Lietuvos atkūrimu (LE, t. XXXIV, p. 283).

VOLKSSTURM (vok. „žmonių armija“) – vokiečių nacionaliniai būriai, įkurti 1944 m. spalio 18 d. nacių partijos ir veikę paskutiniaisiais Antrojo pasaulinio karo metais.

WEHRMACHT – Vokietijos ginkluotųjų pajėgų pavadinimas 1935–1945 m.

XX AMŽIUS – jaunųjų katalikų kultūrininkų grupės įkurtas katalikiškos krypties dienraštis, ėjęs 1936–1940 m. Kaune (LE, t. V, p. 290).

VARDAI

ADOMAVIČIUS JONAS – vidaus ligų gydytojas, medicinos mokslų daktaras. Atvykęs į JAV dirbo pagal specialybę. 1959 m. Čikagoje įsteigė Amerikos lietuvių vaiko ugdymo draugiją (ALVUD). Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Adomavičius rėmė Čikagoje besilankančius jaunos Lietuvos menininkus, mokslo ir kultūros darbuotojus. Rėmė labdaros fondą „Kaimo vaikai“ (ištekliu sinternete: <http://www.kedainiai.lt/go.php/lit/Trumpai-apie-seniuniija/1358>).

AGLINSKAS KĘSTUTIS – gydytojas, jūrų skautas.

ANDERS (ANDERSON) (tikroji pavardė ANDRZEJEWSKI) VALDISLOVAS – (g. 1892 m. Lietuvoje) lenkų generolas Antrojo pasaulinio karo pradžioje su savo vadovaujama kariuomenės dalimi pateko į sovietų nelaisvę ir 1939–1941 m. buvo Rusijoje kalinamas. Vokiečiams užpuolus Rusiją, iš nelaisvės paleistas ir 1942–1946 m. vadovavo lenkų korpusui Mažojoje Azijoje, Egipte ir Italijoje (LE, t. I, p. 161).

ANDRIUŠIS PULGIS (tikrasis vardas FULGENCIJUS ANDRUSEVIČIUS) – Lietuvos ir Australijos poetas, vertėjas, žurnalistas (LE, t. I, p. 168).

BARTKUS (BORTKEVIČIUS) JUOZAS – gydytojas. Pasitraukęs į Vokietiją dirbo Tiuringijoje ir Vysbadeno bei Kaselio DP stovyklose. JAV vertėsi privačia praktika (Milda Budrys, *Amerikos lietuviai gydytojai (1884–1984)*, Chicago: Lithaunian Research and Studies Center, 1992, p. 68).

BARZDUKAS STASYS – pedagogas, Ateitininkų veikėjas, JAV Lietuvių Bendruomenės veikėjas (LE, t. II, p. 240).

BIRŽIŠKOS (BROLIAI VIKTORAS, MYKOLAS IR VACLOVAS) – Lietuvos visuomenės ir politiniai veikėjai.

BRAZAITIS (AMBRAZEVIČIUS) JUOZAS – lietuvių literatūros ir tautosakos lektorius, 1941 m. sukilimo dalyvis, ėjo ministro pirmininko pareigas Lietuvos laikinojoje Vyriausybėje (LE, t. III, p. 215).

CHRUŠČIOV NIKITA – SSRS veikėjas, SSRS Komunistų partijos generalinis sekretorius, šalį valdęs po Josifo Stalino mirties 1953–1964 m.

ČEKAVIČIUS JUOZAS – kunigas, Vokietijoje buvo Augsburgio stovyklos lietuvių kapelionas. 1946 m. atvykęs į JAV, buvo vienas iš lietuvių tremtinių draugijos Niujorke steigėjų ir jos pirmininkas iki 1951 m. (LE, t. IV, p. 151).

DAGYS PETRAS – evangelikų reformatų ir liuteronų kunigas, lietuvių spaudos darbuotojas, pirmojo „Lietuvos evangelikų kelio“ redaktorius, Lietuvo skariuomenės kapelionas, visuomenės veikėjas (išteklius internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-12-20-kunigas-petras-dagys-viespaties-ir-lietuvybes-tarnyboje/92551>; Mažosios Lietuvos enciklopedija, 2000, t. I, p. 260–261).

DALEY RICHARD J. – Čikagos miesto meras, vadovavęs jam 21 metus.

ELVIKIS JONAS – gydytojas, vidaus ligų specialistas, VDU Medicinos fakultete ėjęs sąvairias pareigas (LE, t. V, p. 491).

GAIDŽIŪNAS BALYS – agronomas, rašytojas, visuomenės veikėjas, VLIK'o ir Vykdomosios tarybos narys (1945–1949) (LE, t. VI, p. 460).

GALDIKAS ADOMAS – tapytojas, grafikas, scenografas (LE, t. VI, p. 481–482).

GERMANTAS-MEŠKAUSKAS PRANAS – visuomenės veikėjas, daktaras, 1941 m. švietimo generalinis tarėjas Lietuvoje (LE, t. VII, p. 180).

GEWECKE HANS – Šiaulių apskrities apygardos komisaras (išteklis internete: http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Gewecke).

GIGLI BENIAMINO – Italijos operos dainininkas.

IVINSKIS ZENONAS – istorikas medievistas, spaudos bendradarbis (LE, t. IX, p. 199–201).

YČIENĖ-ŠLIŪPAITĖ HYPATIJA – visuomenės veikėja, pirmoji Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios moteris kuratorė. Su vyru Martynu Yču įsteigė ir 1922–1923 m. redagavo evangelikų reformatų laikraštį „Mūsų žodis“.

JÄGER KARL – Slaptosios policijos ir Saugumo skyriaus viršininko pareigose Lietuvoje išdirbo dvejus metus – nuo 1941 iki 1943 m. Jis parašė taip vadinamą „Jäger ataskaitą“, kurioje detaliai aprašo Kauno geto žydų žudyne santroje 1941 m. pusėje.

JODELĖ PRANAS (1871–1955) – nuo 1927 m. žymiausias nepriklausomos Lietuvo schemikas technologas, profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius. 1922 m. susikūrus VDU, jis buvo pirmasis VDU Technikos fakultet odekanas, Statybos ir statybinių medžiagų technologijos (vėliau pavadintos Statybos) katedros vedėjas. Nuo 1927 m. pradėjo skaityti chemikams technologams neorganinės cheminės technologijos kursą Vytauto Didžiojo universitete, kuriame be sieros ir kitų mineralinių rūgščių, sodos ir kitų drusk ūbuvo plačiai nagrinėjama kalkių, cemento, gipso ir stiklo gamyba. 1940 m. prof. Jodelė išėjo į pensiją, tačiau 1944–1949 m. vėl profesoriavo Neorganinės technologijos katedroje, o 1944–1949 m. dirbo jos vedėju (išteklis internete: <http://ktu.lt/ctf/turinys/prof-r-juodele>; LE, t. IX, p. 415–416).

KAGAN JOSEPH LAUREN arba BARONAS KAGANAS, – litvakas verslininkas, įmonės *KaganTextiles* įkūrėjas Elande, Didžiojoje Britanijoje.

KALVAITYTĖ-KARVELIENĖ PAULINA – medicinos gydytoja, rentgenologė. 1925–1938 m. dirbo Kauno miesto ligoninės rentgeno skyriaus vedėja, 1939–1940 m. Kauno Karo ligoninės, o 1941–1944 m. – Kauno I poliklinikos rentgeno skyri ūvedėja. Buvo aktyvi Kauno Medicinos Draugijos ir moterų organizacijų narė, gynė moterų teises. Vokietijoje buvo Kempteno UNRRA tremtinių ligoninė srentgeno skyriaus vedėja. JAV gyveno Čikagoje, paraše atsiminimus *Gyvenimo vingiais*, išleistus dviem tomis (1963–1968) (Milda Budrys, *Amerikos lietuviai gydytojai (1884–1984)*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1992, p. 87–88; LE, t. X, p. 358–359).

KANAUKA VINCAS – gydytojas chirurgas, medicinos daktaras (LE, t. X, p. 425–426).

KATILIŠKIS MARIUS – išeivijos rašytojas, prozininkas (LE, t. XI, p. 173–174).

KELEČIUS JONAS – išeivijos dailininkas, aktorius (LE, t. XI, p. 334; išteklis internete: <http://www.iseivijosdaile.lt/lt/dailininkai/kelecius/>).

KEZYS ALGIMANTAS – fotografas, JAV lietuvių kultūros veikėjas.

KIPAS JOHANAS – kunigas vokietis, Lietuvos jėzuitų misijos, pavaldžios Vakarų Vokietijos provincijai, vadovas, jėzuitų gimnazijos direktorius (išteklis internete: <http://laiskailietuviams.lt/index.php/1974m-5-geguze/3935-jezuitaine priklausomoje-lietuvoje>

KOLUPAILA STEPONAS – profesorius, geodezininkas, hidrologas, spaudos darbuotojas, technikos mokslų daktaras, Lietuvos upių hidrologijos pradininkas (LE, t. XII, p. 255–256).

KONČIUS JUOZAS – kunigas, Bendrojo Amerikos Lietuvių Fondo (žr. BALF'as), JA Vlietuvių šalpos organizacijos, pirmininkas.

KREGŽDĖ PETRAS – agronomas, kooperacijos veikėjas. 1941–1944 m. *Gemeinschaft* banko Kaune direktorius. Nepriklausomos Lietuvos metu evangelikų reformatų bažnyčios sinodo kuratorius ir kelių jos sinodų prezidentas. Lietuvių draugijos Eskilstiunoje, Švedijoje, pirmininkas (LE, t. XIII, p. 46–47).

KRUPAVIČIUS MYKOLAS – dvasininkas, visuomenininkas, politikas, valstybininkas (LE, t. XIII, 236–39).

LAUČKA JUOZAS BRONIUS – visuomenininkas, laikraštininkas. Niujorko pasaulinė sparodos (1938–1939) Lietuvių dienos ir dainų šventės rengimo komiteto pirmininkas, JAV lietuvių delegacijos pas JAV prezidentą F. D. Rooseveltą (1940 m. spalio 15 d.) narys (LE, t. XIV, p. 262–63).

LINGIS JUOZAS – istorikas, etnologas, rašytojas, veikėjas. 1937 m. gavęs stipendiją aišvyko studijuoti į Švediją ir ten gyveno visą savo gyvenimą. 1945–1949 m. dirbo *Nordiska Museet* etnologiniame institute, 1949 m. – pramonės muziejuje Falune, nuo 1950 m. – švedų karinio laivo administracijoje referent umuziejiniams reikalams. Nuo 1939 m. – lietuvių kalbos lektorius Stokholmo universitete, nuo 1953 m. tokias pat pareigas ėjo ir Upsalos universitete (LE, t. XVI, p. 231–232; išteklius internete: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2000/08/08vub.html>).

LOHSE HEINRICH – vokiečių komisaras, 1941 m. liepos 25 d. paskirtas valdyti Baltijos šalis ir Baltarusiją (LE, t. XV, p. 373 ir t. XVI, p. 410).

LOZORAITIENĖ-MATULAITYTĖ VINCENTA – Lietuvos visuomenės veikėja, žurnalistė, pedagogė, moterų veiklos organizatorė, pirmoji Lietuvoje *Maria Montessori* pedagoginės mokyklos idėjų skleidėja, Lietuvos diplomato Stasio Lozoraičio žmona (LE, t. XVI, p. 477–478).

MATULIONIS BALYS – gydytojas, sanitarijos pulkininkas, visuomenės veikėjas (LE, t. XVII, p. 526–527).

MINCEVIČIUS VINCAS – kunigas, žurnalistas, vertėjas ir kolekcininkas. Monsinjoro Mincevičiaus pastangomis į italų kalbą išversta *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*, o viena Romos aikštė pavadinta „Lituania“ vardu. Sukaupė vertingą senųjų knygų, graviūrų bei istorinių žemėlapių kolekciją, kuri p ojo mirties atiteko Vilniaus universiteto bibliotekai (LE, t. XVIII, p. 492; išteklius internete: http://www.lbbkronika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=302:monsinjoro-v-minceviciaus-kolekcija-pristatoma-visuomenei&catid=30:bernardinai&Itemid=205)?

MIŠKINIS ANTANAS – poetas, vertėjas, prozininkas, rezistentas.

NADLER JOSEF – vokiečių literatūros istorijos profesorius (LE, t. XIX, p. 468).

OŽELIS KAZYS – VDU medicinos profesorius, sanitarijos pulkininkas (LE, t. XXI, p. 279).

PAJAUJIS-JAVIS JUOZAS – ekonomistas, visuomenės veikėjas, publicistas, istorikas,

žurnalistas ir redaktorius (LE, t. XXI, p. 357).

PAKALNIŠKIS JONAS – kunigas, vargonininkas ir chorvedys. 1947 m. atvykęs į JAV, pradėjo dirbti klebonu Apreiškimo lietuvių parapijoje Bruklina. Kun. Pakalniškis priklausė Amerikos lietuvių Romos katalikų vargonininkų sąjungai, buvo jos dvasios vadas, paskirtas didžiausios Niujorko apylinkė lietuvių parapijos klebonu. Taip pat buvo aktyvus BALF'o, JAV lietuvių sąskaitų, Ateitininkų federacijos ir „Lietuvos vyčių“ veikloje (Boleslovas Zubrickas, Pasaulio lietuvių chorvedžiai: enciklopedinis žinynas, Vilnius: Lietuvos liaud. kultūros centras, 1999; LE, t. XXI, p. 366).

PETRAITIS JONAS – kunigas, 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos, Romoje baigė teologijos daktaro studijas. Kurį laiką kapelionavo Vasario 16-osios gimnazijoje, vėliau dirbo klebonu Memingeno lietuvių telkinyje (LE, t. XXII, p. 361).

PETRAVIČIUS VIKTORAS – dailininkas, grafikas, tapytojas (LE, t. XXII, p. 400–401).

PILSUDSKIS JUOZAPAS – Lenkijos valstybininkas ir maršalas, vaidinęs vieną svarbiausių vaidmenų atkuriant 1918 m. nepriklausomą Lenkiją. Vienas iš *Polska Partia Socjalistyczna* organizatorių ir vadų, jos laikraščio *Robotnik* kūrėjų ir redaktorių (LE, t. XXII, p. 538).

PIVARIŪNAS (PIVARONAS) PETRAS – visuomenės veikėjas. Atvyko į JAV 1905 m. i rapsigyveno Čikagoje, kur įsteigė duonos kepyklą. Tuo pačiu vertėsi ir Pitsberge nuo 1924 metų. Dalyvavo ir pirmininkavo įvairiose organizacijose (LE, t. XIII, p. 73).

PLECHAVIČIUS POVILAS, GENEROLAS – 1944 m. Kaune suorganizavo Vietinę rinktinę (savisaugos tikslams). Atsisakęs vykdyti nacių reikalavimą rinktinės dalinius perduoti jų valdžion, 1944 m. gegužės 15 d. drauge su Vietinės rinktinės štabu buvo suimtas ir išvežtas į Salaspilio koncentracijos stovyklą Latvijoje (LE, t. XXIII, p. 119).

PŪKELEVIČIŪTĖ BIRUTĖ – rašytoja, aktorė, režisierė (LE, t. XXIV, p. 224).

RASLANAS PETRAS – Telšių apskrities NKVD viršininkas.

RAILA STASYS – kunigas, Lietuvoje dirbo kapelionu keliose gimnazijose, buvo aktyviai įsitraukęs į visuomeninę veiklą. 1939 m. atvyko į Niujorką veikusi apasaulinę parodą ir dėl prasidėjusio karo negalėjo grįžti į Lietuvą. Dirbo ovikaru lietuviškose parapijose Pensilvanijos valstijoje, 1940–1954 m. Šv. Kazimiero parapijoje Filadelfijoje, kur įsteigė lituanistinę mokyklą. Aktyviai veikė išeivijos organizacijose. Po karo rūpinosi tremtinių įkurdinimu, į JA Vatsikvietė apie 138 lietuvius (LE, t. XXIV, p. 441–442).

REAGAN RONALD – 40-asis Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas (1981–1989).

RUDAITIS ZIGMAS – gydytojas, 1933–1936 m. Šiaulių miesto ligoninės chirurgijos skyriaus vedėjas, 1936–1940 m. Karo ligoninės Kaune ordinatorius, 1941–1944 m. Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninės traumatologijos ir ortopedijos skyriaus vedėjas. Vokietijoje dirbo IRO ligoninėse Niurnberge ir Hanau. JAV vertėsi privačia praktika (LE, t. XXVI, p. 51).

SCHILLER JOHANN CHRISTOPH FRIEDRICH VON – vokiečių poetas, dramaturgas, filosofas, istorikas, padėjęs pagrindus šiuolaikinei vokiečių literatūrai.

SKRUPSKELIS IGNAS – germanistas, publicistas, žurnalistas, redaktorius, ateitininkas (LE, t. XXVIII, p. 98).

SRUOGAITĖ (SRUOGA) BYLAITIENĖ (BYLIENĖ) DALIA – teatrologė, Čikagos „Margučio“ radij oliteratūrinės valandėlės „Pelkių žiburėlis“ redaktorė, rašytojo Balio Sruogo sdukra (LE, t. XXVIII, p. 396).

SRUOGIENĖ (DAUGIRDAITĖ) VANDA – filosofijos mokslų daktarė, istorikė, pedagogė, visuomenės veikėja. Lietuvių enciklopedijos istorijos skyriaus redaktorė. Rašytojo Balio Sruogos žmona. Rašė istorinėmis temomis, vadovėlio Lietuvių istorija (Kaunas, 1935 ir 1939) autorė (LE, t. IV, p. 353).

STARKUS ANTANAS – gydytojas, patologijos profesorius. Štuthofio stovykloje iš pradžių buvo paskirtas į baudžiamąjį (mirtininkų) būrį, tačiau netrukus po to paskirtas stovyklos gydytoju, kur su pasišventimu gydė visus ligonius, ypač daug padėjo lietuviams. Po išlaisvinimo išvyko į Švediją (LE, t. XXVIII, p. 454–455).

STAŠYS ADOLFAS – Panevėžio mergaičių gimnazijos kapelionas, Vokietijoje – Niurtingeno gimnazijos kapelionas ir vyr. direktorius. Atvykęs į JAV, Čikagoj ereiškėsi visuomenine veikla (LE, t. XXVIII, p. 462).

ŠIMOLIŪNAS JONAS – inžinierius, profesorius, politinis ir visuomenės veikėjas.

ŠIMOLIŪNIENĖ (GRIGIŠKAITĖ) SOFIJA – gydytoja. 1934–1941 m. dirbo Ligoninių kasų tuberkuliozinio dispanserio vedėja, vėliau iki pasitraukimo į Vakarus – Pirmosios poliklinikos vedėja. Profesines žinias gilino Prancūzijoje, Čekoslovakijoje, Anglijoje ir Olandijoje. Vokietijoje buvo Kempteno DP stovyklos gydytoja. 1945–1948 m. – stovyklos ambulatorijos vedėja, 1945–1950 m. – gydytoja Gablingeno lenkų tremtinių stovykloje. JAV dirbo Manteno valstybinėje ligoninėje (1954–1972). Buv. aktyvi visuomeninėse organizacijose ir spaudoje (LE, t. XXIX, p. 535–536; Milda Budrys, *Amerikos lietuviai gydytojai (1884–1984)*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1992, p. 119).

ŠKĖMA ANTANAS – išeivijos rašytojas, prozininkas, dramaturgas, literatūros kritikas, aktorius ir režisierius (LE, t. XXX, p. 30–31).

ŠLIŪPAITĖ-JANKAUSKIENĖ ALDONA – gydytoja, visuomenės veikėja (LE, t. XXX, p. 54).

TADARAUSKAS JUOZAPAS – prelatas, aptarnavo lietuvius Švedijoje, Danijoje ir Norvegijoje. 1948 m. Hamiltone, Kanadoje, įsteigė lietuvišką parapiją, dirbo jo sklebonu. 1958 ir 1961 m. Lietuvių Kunigų Vienybės Kanadoje pirmininkas, Kanados Lietuvių Bendruomenės Krašto tarybos narys (1952–1955) (LE, t. XXX, p. 274).

TRIMAKAS ANTANAS – ekonominių ir politinių mokslų daktaras; 1945–1947 m. Vokietijoje buvo BALF'o įgaliotiniu (LE, t. XXI, p. 479).

VĖBRA JUOZAS – baigęs karo mokyklą, vėliau gavo chemijos daktaro laipsnį (LE, t. XXXIII, p. 260–261).

ZOBARSKAS STEPAS – rašytojas, redaktorius, vertėjas ir leidėjas. Šalia kitų jaunimui ir vaikams skirtos kūrybos, su kolegomis parašė „Aušrelę“ – populiarią vadovėlį pradžios mokykloms (LE, t. XXXV, p. 107–108).

ZUBKUS JUOZAS – VDU medicinos profesorius (LE, t. XXXV, p. 124).

ŽADEIKIS POVILAS – diplomatas, politikas, savanoris. Nuo 1919 m. rugpjūčio 21 d. laikinai ėjo ketvirtojo ministrų kabineto krašto apsaugos ministro pareigas. Vėliau dirbo Lietuvos misijos nariu ir kariniu įgaliotiniu JAV (1920–1921). Vėliau buvo karinės misijos

narys Prancūzijoje. Nuo 1935 m. liepos 1 dienos iki mirties 1957 m. – Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotas ministras Vašingtone (LE, t. XXXV, p. 141–142).

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI: „Sakytinės istorijos“ projekto medžiaga, Audronės Tamulienės archyvas, Petro Aleksos archyvas, Aukšės Balčiauskaitės Kane archyvas, Vytauto Černiaus archyvas, Antanas Sutkus, Jūratės (Jakševičiūtės) Mohen archyvas, Joanos Krutulienės archyvas, Marytės Meškauskaitės archyvas, Violetos Pabarčiūtės Woodward archyvas, Paškevičių archyvas, Evelynos Yčaitės Taggart archyvas, Gintaro Plačo archyvas, Antano Šatūno šeimos archyvas, Laimos Šileikytės Hood archyvas, Ginto Taoro archyvas, Danguolės Urbonaitės Čibas archyvas, Dvilės Užubalytės Duobos archyvas, Tomo Traun archyvas.

LEIDYKLA „AUKSO ŽUVYS“

Tel. +370 616 08 460

info@auksozuvys.lt

www.auksozuvys.lt